T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

BOYKOTUN BİTİMİNDEN HİCRETE KADAR OLAN DÖNEMDE İNEN SURELERİN TAHLİLİ

Doktora Tezi

Burhan ÇONKOR

Ankara- 2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

BOYKOTUN BİTİMİNDEN HİCRETE KADAR OLAN DÖNEMDE İNEN SURELERİN TAHLİLİ

Doktora Tezi

Burhan ÇONKOR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Ankara- 2015

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

BOYKOTUN BİTİMİNDEN HİCRETE KADAR OLAN DÖNEMDE İNEN SURELERİN TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK (Danışman)	
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ	
Prof. Dr. Nahide BOZKURT	
Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN	
Prof. Dr. Mehmet ÜNAL	

Tez Sınavı Tarihi: 17.12.2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(13/01/2016)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Burhan ÇONKOR

İmzası

……

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR VIII

ÖNSÖZ IX

GİRİŞ 8

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ 8
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI 10

BİRİNCİ BÖLÜM 13

BOYKOT ÖNCESİ MEKKE DÖNEMİ VE SURELERİN TERTİBİ 13

1. VAHİY VE MUHATAPLAR ARASI İLİŞKİLER AÇISINDAN BOYKOT ÖNCESİ DÖNEM (610-619) 13
   1.1. Peygamberliğin Başlangıcı 13
   1.2. Gizli Davet Dönemi 15
   1.3. Davetin Açıktan Yapılmaya Başlanması 18
   1.4. Müslümanlara Uygulanan Boykot 31
2. SURELERİN NÜZÛLÜ, TERTİBİ VE DÖNEMLERE GÖRE TASNİFİ 35
   2.1. Surelerin Nüzûlü 35
   2.2. Surelerin Tertibi 36
      2.2.1. Surelerin Kur'ân'daki Tertibi 36
      2.2.2. Surelerin Nüzul Sırasına Göre (Kronolojik) Tertibi 38
         2.2.2.1. Surelerin Tertibinde Esbâb-ı Nüzul İlminin Rolü 39
         2.2.2.2. Surelerin İniş Zamanlarını Tespitte Mekkî-Medenî İlminin Rolü 44
         2.2.2.3. Rivayetler Bağlamında Mekkî-Medenî Sureler ve Nüzul Sıralamaları 47
         2.2.2.4. Surelerin Nüzul Sıralaması Konusunda Yapılan Çalışmalar 54
            2.2.2.4.1. Batı'da Yapılan Kronolojik Sure Tertibi Çalışmaları 56
            2.2.2.4.2. İslam Dünyasında Yapılan Kronolojik Sure Tertibi Çalışmaları 58
   2.3. Mekki Surelerin Dönemlere Göre Tasnifi 67
      2.3.1. Surelerin Dönemlere Göre Tasnifi Konusunda Yapılan Çalışmalar 67
         2.3.1.1. Ömer Rıza Doğrul/Tanrı Buyruğu 68
         2.3.1.2. Mevdûdî/Tefhîmu'l-Kur'ân 70
         2.3.1.3. Câbirî/Fehmu'l-Kur'ân 74
         2.3.1.4. Çalışmaların Değerlendirilmesi 78
         2.3.1.5. Boykot Sonrasından Hicrete Kadar (619-622) İndiği İddia Edilen Sureler 82
         2.3.1.6. Görüşlerin Değerlendirilmesi ve Bizim Tercihimiz 85

İKİNCİ BÖLÜM 102

BOYKOT SONRASI DÖNEM VE SURELER 102

1. BOYKOT SONRASINDAN HİCRETE KADAR OLAN TARİHİ SÜREÇ (619-622) 102
2. BOYKOTUN BİTİMİNDEN HİCRETE KADAR İNEN SURELER 114
   2.1. Ahkâf Suresi 114
   2.2. Zâriyât Suresi 119
   2.3. Ğâşiye Suresi 122
   2.4. Kehf Suresi 123
   2.5. İsrâ Suresi 127

2.6. Nahl Suresi 133
2.7. Nûh Suresi 137
2.8. İbrâhîm Suresi 139
2.9. Enbiyâ Suresi 141
2.10. Mü'minûn Suresi 145
2.11. Ra'd Suresi 149
2.12. Secde Suresi 154
2.13. Tûr Suresi 157
2.14. Mülk Suresi 159
2.15. Hâkka Suresi 161
2.16. Meâric Suresi 162
2.17. Nebe Suresi 165
2.18. Nâziât Suresi 166
2.19. İnfitâr Suresi 167
2.20. İnşikâk Suresi 168
2.21. Rûm Suresi 170
2.22. Ankebût Suresi 175
2.23. Mutaffifîn Suresi 179

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 183

MUHATAPLAR VE İÇERİK AÇISINDAN BOYKOT SONRASI SURELER 183

1. MUHATAPLAR AÇISINDAN BOYKOT SONRASI SURELER 183
1.1. Hz. Peygamber 184
1.1.1. Sabra Çağrı 184
1.1.2. Vahiy Dışı Etkilenmelerden Sakındırma 188
1.1.3. Dua'ya Çağrı 191
1.1.4. İbadetle Dini Kimlik ve Şuur Oluşturulması 193
1.2. İnananlar 195
1.2.1. Çatışmasızlık Önerisi 195
1.2.2. Psikolojik Destek 197
1.2.3. Cihad Konusunda Bilincin Uyandırılması 203
1.3. İnanmayanlar/Müşrikler 206
1.3.1. İlahi Çağrıya Sözlü Muhalefet 206
1.3.2. İlahi Çağrıya Fiili Müdahale/Şiddet Uygulamaları 214
1.3.3. Yeni Müslüman Olacaklara Engel Olmaları 222
1.3.4. Kasıtlı Olarak Mu'cize Talebinde Bulunmaları 224
1.3.5. Müşriklerin İnanma İhtimalleri Kalmadığı Vurgusu 227
1.4. Mekke Dışındaki Kabileler 230
1.4.1. Anlayacakları Delillere Yer Verme 236
1.5. Ehl-i Kitap 240
1.5.1. Boykot Sonrasında Yahûdiler'in Müşriklerle İşbirliği 245
1.5.2. Yahûdilere Önceki Yanlışlarının Hatırlatılması 249
1.5.3. Kendilerine Verilen Nimetlerin Gündeme Getirilmesi 250
2. İÇERİK AÇISINDAN BOYKOT SONRASI SURELER 250
2.1. Allah'ın Varlığına ve Kudretine Dair Deliller 252
2.2. Kıssalarla Bilinç Oluşturma 254
2.3. Hicrete Dair Mesajlar 262
2.3.1. 'Hicret Edin!' Emri 264

2.4. Sosyal Hayata Ve Birlikte Yaşamaya Dair Kurallar 267
2.4.1. Toplumun Ekonomik Kalkınmasına Yönelik Kurallar 271
2.4.1.1. Yardımlaşma ve İnfak 271
2.4.1.2. İsraf Etmeme 274
2.4.1.3. Yetimlerin Mallarına Sahip Çıkılması 275
2.4.1.4. Ölçü ve Tartıyı Doğru Yapmak 276
2.4.1.5. Faizden Uzak Durmak 277
2.4.2. Toplumun Sosyal Düzenine Yönelik Kurallar 278
2.4.2.1. Anne-Babaya İyilik 278
2.4.2.2. Kız Çocuklarının Muhafazası 280
2.4.2.3. Zinaya Yaklaşmamak 281
2.4.2.4. Haksız Yere Adam Öldürmemek 282
2.4.2.5. Sözünde Durmak (Ahd-e Vefâ) 283
2.4.2.6. İyi Geçinme Ölçüleri 284
2.4.2.7. Adaletli Olmak 285
2.4.2.8. Helal ve Temiz Şeylerden Yemek 286
2.4.2.9. Misafire Karşı Âdab 286

SONUÇ 288

KAYNAKÇA 292

ÖZET 303

SUMMARY 304

KISALTMALAR

a.s	**:**	Aleyhisselam
a.g.e	**:**	Adı geçen eser
a.g.m	**:**	Adı geçen Makale
a.g.md:		Adı geçen Madde
a.g.t	**:**	Adı geçen Tez
AÜ.	**:**	Ankara Üniversitesi
bkz.	**:**	Bakınız
Bşk.	**:**	Başkanlığı
DİB.	**:**	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	**:**	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Edt.	**:**	Editör
h.	**:**	Hicri
Hz.	**:**	Hazreti
md.	**:**	Maddesi
Nşr.	**:**	Neşreden
s.	**:**	Sayfa
sy.	**:**	Sayı
(s.a.s)	**:**	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Thk.	**:**	Tahkik
Ter.	**:**	Tercüme Eden
ths.	**:**	Tarihsiz
vb.	**:**	Ve Benzeri
vd.	**:**	Ve Devamı
Yay.	**:**	Yayınları
y.y.	**:**	Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Kur'ân'ı anlama çabalarından biri olan bu çalışmada, Mekke döneminin son üç yılında yaşanan olaylar ve Kur'ân'ın bu olaylar paralelinde gelişen söylemleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma, Kur'ân'ı doğru anlamak için; ilk muhataplarını, onların yaşadığı ortamı ve bu ilk muhatapların Kur'ân'dan ne anladığını bilmenin gerekli olduğu anlayışından hareketle hazırlanmıştır.

Kronolojik okuma, her ne kadar metnin dönemle bağlantılı olarak anlaşılmasını sağlasa da Kur'ân'ın bölümler halinde indirilip bu bölümlerin daha sonra kronolojik sıra dikkate alınmadan mushafa yerleştirilmiş olması sebebiyle, bu türden okumaların sınırları zorlandığı zaman hatalı çıkarımların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu nedenle yaptığımız bu çalışmada, ilgili dönem olaylarının ve bu döneme hitap eden Kur'ân mesajlarının tespiti esnasında, beşer mahsülü her ameliyyede bulunması muhtemel eksikliklerin veya hatalı çıkarımların olabileceği açıktır. Dolayısıyla çalışmamızın, incelediğimiz konuyu her yönüyle kuşattığı ve ilgili bütün kaynakları içerdiği ve ortaya koyduğumuz fikirlerin tartışmasız olduğu şeklinde bir iddiaya sahip değiliz. Çünkü bu türden çalışmalara kaynaklık edecek rivayet mahsüllerimiz, tartışmasız çıkarımların ortaya konmasına müsait değildir. Özellikle vahyin Mekke dönemine ait tarihi veriler kronolojik açıdan girifttir. Sure ve ayetlerin nüzulüne dair rivayetler ise birbirine zıt bilgiler içermektedir. Bu zıtlıklar o kadar üst düzeydedir ki, kaynaklarımızda bir surenin nüzulüne dair birçok kişiden farklı görüşler nakledilmesinin yanında, aynı kişiden bile birden fazla ve birbiri ile çelişen görüşler nakledilmiştir. Bu durum araştırmacıyı ilgili görüşler içerisinde bir tercih yapmaya zorlamakta ve araştırmayı yapan kişinin tercihlerine göre aynı konuda farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Biz de böylesi durumlarda, ileride bahsedeceğimiz gerekçelerle bir takım tercihlerde bulunduk. Neticede ulaştığımız bu sonuçların, eksiklerine rağmen Kur'ân'ı anlama amacına küçük de olsa bir katkı sağlaması, bizim açımızdan büyük bir mutluluk vesilesidir.

Çalışmamızın tespiti de dâhil olmak üzere bütün aşamalarında, değerli fikirleriyle katkı sunan ve yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Halis Albayrak'a teşekkürü bir borç bilirim. Yine gerek fikirlerinden gerekse çalışmalarından istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Mesut Okumuş'a, Yrd. Doç. Dr. Esra Gözeler'e, Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr.

Necmeddin Güney'e, saygıdeğer büyüğüm Sırrı Fuat Ateş'e, değerli araştırmacı Abdülvahid Yakub Sipahioğlu'na; çalışmamızı baştan sona okumak da dâhil olmak üzere her konuda desteğini esirgemeyen meslektaşım Hüseyin Yazıcı'ya ve bütün ilim ehline şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca bu çalışmam esnasında ve her zaman bana maddi ve manevi destek olan aileme ve özellikle değerli eşime teşekkür ediyorum.

Burhan ÇONKOR

Ankara- 2015

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Tezimizin konusu, boykot sonrasından hicrete kadar olan dönemdeki surelerin tespit edilerek ilgili olaylarla bağlantılarının kurulmasıdır. Kur'ân'ın yorumlanmasına yönelik gayretler, tarihi süreç içerisinde artarak devam etmiştir. Bu yorumlar yapılırken, çoğunlukla Hz. Peygamber'den, sahabeden ve sonraki döneme ait öne çıkan şahsiyetlerden gelen rivayetler dikkate alınmıştır. Bu rivayetler bazen, olduğu gibi aktarılırken bazen de bu verilerin zamanları ve dönemin olayları ile bağlantısı dikkate alınarak yeni açılımlar getirilmiştir. Bunun yanında ayetlerin sadece metnini esas alarak, içerisinde yer aldığı ayet guruplarıyla irtibatını ve inmiş olduğu tarihi bağlamı dikkate almadan yorumlar geliştirmeye çalışan müfessirler de olmuştur.

Kur'ân ayetleri tefsir edilirken indiği zamanın ve nüzul sırasının dikkate alınmaması, vakıaya uygun olmayan yorumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İndiği dönemde cereyan eden olaylar ve karşılaşılan problemlere ilahi cevaplar içeren ayetlerin, bu bağlamlarından kopartılarak doğru anlaşılamayacağı açıktır. Bu nedenle surelerin indiği dönemlerin tespit edilmesine yönelik çalışmalar yapılmasını ve elde edilen sonuçlara uygun yorumlar geliştirilmesini gerekli görüyoruz. Çalışmamızın temelini teşkil eden sorun budur.

Kur'ân'ı, klasik döneme ait okuma usüllerinin dışında yeni bakış açıları ve yöntemler geliştirerek okumak[1] gerekmektedir. Kur'ân'ın zaman ve mekân üstü bir kitap oluşundan yola çıkarak, indiği ortam ve nüzul sırası gibi bilgilerin dikkate alınmaması doğru gözükmemektedir. Çünkü zamanındaki problemler ve sorular için ilahi bir cevap özelliği taşıyan Kur'ân'ı, bu bilgilerden bağımsız olarak yorumlamak, anlaşılmasını zorlaştıracağı gibi, yanlış yorumlamalara da doğal olarak sevkedebilecektir.[2]

Objektif bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, Kur'ân'ın nüzul süreci bilinmeden, ayetlerin iniş zamanı ve ortamı dikkate alınmadan yapılan yorumların, ayetlerin doğru anlaşılmasına engel olacağı açıktır. Zira tarihi karakterler tarihi dönemden

[1] Halis Albayrak, *Tarihin İçinden Kur'ân'ı Algılamak*, Şule yay, İstanbul 2011, s, 23-24.

[2] Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Halis Albayrak, "Allah'ın Nüzûl Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü'minin Kur'ân Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine", *2. Kur'ân Sempozyumu*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996, s, 36-48.

soyutlanarak düşünülemediği gibi Kur'ân-ı Kerim de tarihten ayrı algılanamaz.[3] Ayrıca kıyamete kadar hükmü devam eden bir kitabın, nüzul süreci içerisinde geçirdiği aşamaların ve ayetlerin hangi olay ve durumları açıklığa kavuşturduğunun bilinmesi, bu kitabın bundan sonraki olaylara müdahelesinin ne olacağını bilmemiz açısından son derece önemlidir. Bu amaçla öncelikli olarak Arap Yarımadası'nda dönemin muhatapları arasındaki ilişkilerde, vahyin getirdiği önerilerin tespit ve tahlili ile Hz. Muhammed (s.a.s) ve sahabenin ortaya koyduğu tecrübelerin bilinmesi ve ayetlerin bu olaylarla ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmayı yaparken amacımız, ayet ve sure tertibine ilişkin bu güne kadar yapılan çalışmaları tespit etmek, genel manada Kur'ân surelerine ait bir kronolojinin olabilirliğini araştırmak ve özel manada da boykottan hicrete kadar olan dönemde hangi surelerin indiğini tespit etmek, bu ayetlerle o dönemde yaşanan olaylar arasında ilgi kurarak, ayetlerin manalarının ve mesajlarının anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Yaptığımız bu çalışma Hz. Peygamber'in hayatının da daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak, süreç içerisinde ilahi hitabın üslup ve içerik açısından ne gibi değişiklikler gösterdiğini de ortaya koyacaktır. Bunu yaparken konunun çok geniş olduğunu da hesaba katarak bazı konular üzerinde daha fazla durmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda ayet veya surelerin tam olarak hangi tarihte ve nerede indiğinin tespiti ne kadar mümkün olabilir? Bunu belirleyecek yeterli veriler mevcut mudur? Mevcutsa bunlara ulaşma imkânı var mıdır? Boykottan hicrete kadar olan dönemde hangi sureler inmiştir? Bu dönemde inen surelerin tespit edilmesinin ardından, ilgili surelerin tefsirinde, zamanın muhatap ve olayları dikkate alındığında ne gibi farklı sonuçlara ulaşılabilir? Bu dönemde inen surelerde hangi ortak özellikler ön plana çıkmaktadır? gibi sorulara, cevap bulmaya çalışılmıştır. Yaptığımız bu çalışmanın, bundan sonra Kur'ân tefsiri alanında çalışma yapanlara, ilgili döneme ait surelerinin mesajlarını anlama noktasında katkı sağlayacağını umuyoruz.

[3] Nahide Bozkurt, "Hz. Muhammed (s.a)'in Biyografisi Üzerine", *GÜİF Dergisi,* Çorum, 2002, sy, 1, s, 160.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Tezimizde tefsir usulünün klasik terimlerini kullandık. Ayet ve sure kavramlarının dışında, ayetlerin iniş sebeplerini ifade eden sebeb-i nüzul, dönemin önemli olaylarıyla ilgili isrâ, mi'rac, İnşikâk-u kamer vs. terimlerini yeri geldikçe klasik lügat, tefsir, hadis ve siyer kaynaklarından istifade ederek açıklamaya çalıştık.

Ayet ve surelerin indiği dönemin tespiti sırasında, yapılan yorumların yanında, kaynaklarımızda verilen bilgiler esas alınmıştır. Bu amaçla ulaşabildiğimiz ilk kaynaklara müracaat etmeye gayret ettik. Daha sonra bu verilere uygun olan yorumları da değerlendirmelerimize dâhil ettik.

Boykottan hicrete kadar olan dönemin dışında kalan zaman dilimleri hakkında bir takım çalışmalar yapıldığından ve konunun çok geniş olması sebebiyle, tezimizi bu dönemle sınırlı tuttuk. Çalışma alanımız temelde bu dönemde indiği düşünülen sureler ile dönemde meydana gelen olayları kapsamaktadır.

Konumuzu araştırırken, Mekke dönemi olaylarının tespiti ve değerlendirilmesi sırasında, ilk dönem siyer kaynaklarımıza müracaat edip, ilgili olayların kronolojik olarak tespitine çalışılmıştır. Olayların tasvirinde, tahlil ve gerektiği yerlerde tenkit metodu kullanılmıştır. Siyer ilmi ve bu ilme ait kaynaklar, Kur'ân'ın indiği döneme ve özellikle Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu pratiklere dair veriler içermesi bakımından tefsirin bilgi kaynakları arasında yer almaktadır. Ayet ve surelerele ilgili sebeb-i nüzul rivayetlerinin tefsire dâhil edilmesi, Hz. Peygamber'in hayatını bilmekle mümkün olabilir. Peygamber ve yaşadığı döneme dair bilgilerin tefsir kitaplarından ziyade siyer kaynaklarından alınması daha doğru bir yaklaşımdır. Zira siyer kaynaklarında tarihî olaylar büyük ölçüde kronolojik olarak sıralanmakta ve bu olayların âyetlerle olan irtibatına vurgu yapılmaktadır. Tefsirlerimizde ise çoğunlukla nüzul sırası değil, Mushaf sırası dikkate alındığından olayların tarihi önceliği ve ayetlerle bağlantısı gözden kaçırılabilmektedir. Bu nedenle çalışmamızın içeriğinde yer alan tarihi veriler için en temel referanslarımız, İbn İshâk'ın (151/768) *Sîret,* İbn Hişâm'ın (218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, İbn Sa'd'ın (230/844) *et-Tabakâtu'l-Kübrâ,* Belâzûrî'nin (279/892-93) *Ensâbu'l-Eşrâf,* Taberî'nin (310/922) *Târîhu'r-Rusulü ve'l-Mulûk,* İbn Kesîr'in (774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserleri olmuştur.

Araştırmamızda yararlandığımız öncelikli kaynak Kur'ân-ı Kerîm'dir. Surelerin nüzul ve tertibi ile esbâb-ı nüzûl ve Mekkî Medenî konularında ilgili

rivayetlerin elde edilmesi açısından Buhârî (256/870) ve Müslim'in (261/875) *Sahîh,* Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *Müsned,* Tirmizî (279/892) ve Nesâî'nin (215/303) *Sünen* isimli eserleri temel hadis kaynaklarımız olmuştur. Ayetlerin tarihî bağlamları ve ayetlerin nâzil oldukları anda kastettikleri anlamın doğru anlaşılması, ancak tefsir, tarih ve hadis rivâyetlerine dayanılarak ortaya çıkarılabileceğinden, zaman zaman klasik tefsirlerden başka hadis kaynaklarımıza da müracaat ederek, hadislerin tefsir ilmine sunduğu bilgi malzemelerinden yararlanılmıştır. Yine bu türden rivayetlere ve yapılan değerlendirmelere, tefsir usulü kaynaklarımız olan Zerkeşî'nin (794/1392) e*l-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* ve Suyûtî'nin (911/1505) *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserlerinden ulaşılmıştır. Bu konuda, sayılan eserlerin dışında tefsir usulüne dair son dönemde ortaya konan çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Vahyin, indiği dönemden itibaren nasıl anlaşıldığı ve Kur'an'ın kullandığı terimlerin ifade ettiği mananın ne olduğuna dair müracaat kaynaklarımız tefsirler olmuştur. Özellikle Mukâtil b. Süleyman'ın (150/767) tefsiri, ayetlerin indiği zamana ve muhataba zaman zaman vurgu yapan kronolojik çıkarımlar açısından oldukça önem arzetmektedir. Bu nedenle çalışmamızda bu esere fazlaca müracaat ettik. Bunun yanında tefsir rivayet kültürümüzü içinde barındıran Taberî'nin (310/922) *Câmiu'l-Beyân* ve İbn Kesîr'in (774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı eserlerinden tarih ve olaylara vurgu yapan rivayetler açısından istifade ettik. Kurtubî'nin (671/1272) *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eseri ise çoğunlukla surelerin içerdiği hukuki ve sosyal konuların tespiti ve değerlendirilmesi açısından müracaat kaynağımız olmuştur. İlgili tefsirlerdeki görüşler değerlendirme ve tercih yapılırken ayetlerin tarihî bağlamlarına uygun çıkarımlar esas alınmıştır. İlerde daha detaylı olarak değineceğimiz üzere son dönemde yazılmış kronolojik tefsir çalışmaları da tezimizin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Bunlar içerisinde özellikle sure girişlerinde ve kronolojik çıkarımlar yapmaya uygun ayetlerin tefsirinde tarihi bağlama işaret ederek sure ve ayetlerin indiği zaman hakkında değerlendirmeler yapan İbn Âşûr'un (1879-1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* Mevdûdî'nin (1903-1979) *Tefhîmu'l-Kur'ân,* Muhammed İzzet Derveze'nin (1888-1984) *et-Tefsîru'l-Hadîs* ve Câbirî'nin (1936-2010) *Fehmu'l-Kur'ân* adlı eserleri de temel başvuru kaynaklarımız

arasındadır.[4] Bunların dışında kalan diğer çağdaş tefsirlere de ihtiyaç oranında müracaat edilmiştir. Yine Kur'ân'ın nüzulü ve indiği dönem hakkında yapılmış olan diğer müstakil çalışmalardan da azami ölçüde istifade edilmiştir.

Çalışmamızda, ayet mealleri verilirken, Diyanet İşleri Başkanlığını'nın *Kur'ân-ı Kerîm Meali* ve *Kur'an Yolu Meali* ile Muhammed Esed'in *Kur'ân Mesajı* isimli eserine ihtiyaç oranında müracaat edilmiştir.

Başvuru kaynaklarımız ilk geçtikleri yerlerde tam künyeleriyle gösterilmiş daha sonraki dipnotlarda ise sadece müellifin soyadı veya en meşhur ismi ile eserin adı belirtilmiştir. Tezde geçen müelliflerin vefat tarihleri tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece kaynakça kısmında gösterilmiştir. Sure isimlerinin başında harf-i ta'rif yazılmamış, sırasıyla surenin adı, Kur'ân'daki sıra numarası ve ayet numarası verilmiştir. Aynı dipnotta birden fazla sure sıralandığında öncelik Kur'ân'daki sıraya göre belirlenmiştir. Ancak son bölümde çalışmamızın amacına uygun olarak sure ve ayetler kronolojik olarak gösterilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* dışındaki hadis kaynaklarına yapılan göndermeler, müellif ve ardından kitab ismi ile bab numarası şeklinde gösterilmiştir.

Araştırmamızın sonunda ulaştığımız sonuçlara ve ilgili değerlendirmelere yer verilmiş, çalışmamızın tamamında konumuzu dağıtmamak ve konu dışına çıkmamak için aynı türden bilgileri tekrar etmemeye ve sade bir üslup kullanmaya gayret edilmiştir.

[4] Bu müellifler ve eserleri hakkında çalışmamızın ilgili bölümde bilgi verileceğinden burada isimlerini vermekle yetiniyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM
BOYKOT ÖNCESİ MEKKE DÖNEMİ VE SURELERİN TERTİBİ

Bu bölümde, vahiy süreci içerisinde, inananlar ve inanmayanlar arasındaki ilişkinin seyri, bu dönemde başta Hz. Peygamber olmak üzere, muhataplarda görülen tavır ve bu tavırlarda zaman içerisinde gerçekleşen değişimleri anlamaya çalışacağız. Muhatabının durumuna ve içinde bulunduğu sosyal ve kültürel seviyeye göre hitap eden ilahi kelamın, bu dönemin bahsedilen açılardan incelenmesi neticesinde, daha iyi anlaşılacağı kanaatini taşıyoruz.

Mekke dönemi, her geçen gün artan baskı ve şiddet ortamında Müslümanların varlık mücadelesi verdiği bir dönemdi. Dolayısıyla böyle bir ortamda, sıkıntı içerisinde olan Müslümanların, Hz. Peygamber'i sürekli takip etme imkânı bulamadıkları gibi, sonraki dönemlere bilgi aktarma çabası içinde olmaları da beklenemezdi. Bunun bir sonucu olarak Mekke dönemine ait siyer kaynaklarımızdaki rivayetler yetersiz kaldığı gibi, bu dönemde inen ayet ve surelerin nüzul zamanı, yeri ve sebebi gibi bir takım bilgiler de bahsedilen bu sebeplerden dolayı Medine döneminde olduğu gibi sistemli bir biçimde kayda geçirilememiştir. Çalışmamızın bu bölümünde, sınırlı da olsa siyer kaynaklarımızdaki rivayetlerle, Kur'ân'ın verdiği bilgiler ışığında, bu dönemin olayları ile vahyin nüzul sürecinin seyrini değerlendirmeye çalışacağız.

1. VAHİY VE MUHATAPLAR ARASI İLİŞKİLER AÇISINDAN BOYKOT ÖNCESİ DÖNEM (610-619)

1.1.Peygamberliğin Başlangıcı

610 yılı ramazan ayının 27. gecesinde, kendisi yaklaşık kırk yaşlarında iken, başlayan Hz. Peygamber'in risaleti, yirmi üç yıl[5] kadar devam etmiştir. İlk vahyin gelişi ile heyecan ve korkuya kapılan Hz. Peygamber, Hz. Hatice tarafından[6] teskin edilmişti. Hz. Hatice her ne kadar O'nun eşi olsa da tereddüt etmeden Hz. Muhammed'in nübüvvet tecrübelerinin gerçekliğini kabul ettiğini bildirmesi dikkate değerdir. Hz. Ebûbekir, Zeyd b. Hârise ve Hz. Ali gibi ilk Müslümanlarda da görülen

[5] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm el-Himyerî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk. Mustafa es-Sakâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdülhâfiz eş-Şelebî, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Ths. I/249-255; Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâr-u Sâdır, Beyrut, 1968, I/194.

[6] Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, Ths, Bedü'l-Vahy, 3; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/194.

bu durum, ilk vahiy öncesinde ruhî ve fikrî bir hazırlık dönemi yaşandığı ve Hz. Peygamber'in vahiy öncesi hayatının insanlar üzerinde ciddi bir etkiye sahip olduğu şeklinde açıklanabilir.[7] Çünkü Hz. Peygamber'in risalet görevine hazırlanması olarak ifade edilebilecek vahiy öncesi dönemde, onu içinde yaşadığı toplumda ayrıcalıklı kılan bir takım davranışlarının ortaya çıktığı bilinmektedir.[8]

İlk vahyin gelişi Mekke'de yaşanacak zorlu bir mücadelenin de başladığının göstergesidir. Konuyla ilgili rivayetlerde, Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e, yaşayacağı bu sıkıntılardan bahsettiği hatta sonunda Mekke'yi terk etmek zorunda kalacağını ve bunlara hazır olması gerektiğini haber verdiği nakledilmiştir.[9] Yine kaynaklarımızda ilk vahiyden sonra vahyin bir müddet kesilerek, birkaç ay ile üç yıla kadar varan ve fetret devri olarak anılan bir süre yaşandığı ifade edilmiştir.[10]

Peygamberliğin ilk üç yılında davetin gizli yapıldığı bilinmektedir. İslam tarihçileri çoğunlukla gizli davet döneminin üç yıl sürdüğünü ve davetin açıktan yapılmasının dördüncü yılla başladığını kabul ederler.[11] Fetret döneminin üç yıl kabul edilmesi bu bilgi ile çelişmektedir. Buna göre fetret döneminin üç yıl sürmüş olması hem tarihi veriler hem de vahyin amacı düşünüldüğünde makul değildir. Derveze'ye göre, ilk vahiyden sonra yaşanan fetret döneminin, üç yıl sürdüğüne dair rivayetler, ilk üç yıl içerisinde yapılan tebliğ ve eğitim faaliyetleri düşünüldüğünde doğru gözükmemektedir. Ona göre bu süre birkaç gün veya üç yıl değil, bir ay veya buna yakın bir zaman dilimi olabilir.[12] Kanaatimizce bu dönemin, kesinti olarak adlandırılabilecek kadar uzun fakat vahyin amacına ve tarihi verilere uygun olacak

---

[7] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Mehmet Ali Kapar, "Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Faaliyetleri", *Vahyin Nüzulunun 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v),* İslamî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2011, s, 161; Vehbi İmamoğlu, "Mekke Putperestlerinin İslam'la Yüzleşmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, The Journal of International Social Research Volume 2/6 Winter 2009, s, 309-310.

[8] Kaynaklarımızda İslam'dan önce Hz. Peygamber'in Aşure günü oruç tuttuğu bilgisi yer alır. (Bkz. Buhârî, Savm, 1; Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim***,** el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, Ths, Sıyam, 19). Hz. Peygamber'in İslam'dan önceki zühd hayatına dair değerlendirmeler için bkz. Mehmet Soysaldı, "İslam Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç Ve Hac Uygulamaları", *Kur' ân' ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, İstanbul, 2011, s, 149-150.

[9] Buhâri, Ta'bir, 95; İbn Hişam, *es-Sîre,* I/238.

[10] Buhârî, Bedü'l-Halk, 7; İbn Hişam, *es-Sîre,* I/257-258.

[11] Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh,* Thk, Ömer Abdusselam Tedmürî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1997, I/658.

[12] Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs- Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsîri*, Ter, Komisyon, Düşün Yay, İstanbul, 2014, I/193-195.

şekilde altı ayı geçmeyen bir süre olması daha makuldür.[13] Bu süre içerisinde, müşrikler tarafından Allah'ın, peygamberi terk ettiğine dair söylemlerin[14] ortaya çıkmasına üzülen Hz. Peygamber'in, teselli edilmesi için vahiy tekrar gelmeye devam etmiş,[15] sonrasında ise peygamberliğe hazırlık döneminin bittiğini, davet döneminin başladığını belirten Müddessir suresi indirilmiştir. Sonuç olarak süresi konusunda tartışmalar olsa da fetret dönemi, peygamberin kendisine verilen görevin mahiyetini ve zorluğunu anlaması, bu görevin, bulunduğu toplumda alışılagelmiş dini ve sosyal yapıya muhalif müdahaleler içereceğinin farkına vararak hazırlanması[16] amacına yöneliktir.

1.2.Gizli Davet Dönemi

Fetret döneminin ardından vahyin tekrar gelmeye başlaması hususunda Hz. Peygamber'den şu rivayet nakledilir:

"Bir gün yürürken gökyüzü tarafından bir ses işittim. Başımı kaldırınca Hira'da bana gelen meleği gördüm. Gökyüzü ile yeryüzü arasında bir kürsü üzerinde oturmuştu. Çok korktum evime dönüp *'Beni örtün, beni örtün'* dedim. Bunun üzerine Cenab-ı Hakk;

"Ey örtüye bürünen! Kalk ve (çevrendekileri) uyar. Rabbini yücelt. Giydiklerini temiz tut. Kötülükleri terke devam et."[17] ayetlerini indirdi. Artık bir daha vahiy kesilmedi."[18]

Bu emirle Hz. Peygamber, başta hanımı Hz. Hatice[19] olmak üzere davet görevine ailesinden başlamıştır. Kaynaklarımıza göre[20] dördüncü yıla kadar çağrı bu şekilde gizli yapılmıştır. Bu dönemde İslam'a davet, kabul edeceği umulan kimselere (aile ve güvendiği diğer kişilere) yapılmıştır. Mekke halkının genelinin bu durumdan

---

[13] Bu doğrultudaki görüşler için bkz. Mehmet Erdem, "İslam Teşriinin Oluşum Seyri Açısından Vahy Döneminin Mekke Merhalesi ve Safhaları", *Dini Araştırmalar,* Eylül-Aralık 2006, Cilt, 9, sy, 26, s, 279, 281.

[14] Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr'u Mukâtil b. Süleyman,* Thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut, 2003, III/494.

[15] Duha, 93/1-11.

[16] Erdem, a.g.m, s, 281.

[17] Müddessir, 74/1-5.

[18] Buhârî, Tefsîr, 68; Müslim, İman, 73.

[19] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I/257.

[20] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/199; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî*, Tarîhu'r-Rusulü ve'l-Mulûk,* thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dâr-u'l-Meârif, Mısır, Ths. II/318 vd; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I/658.

habersiz oldukları[21] ve putlara aşırı bağlı olan Kureyşlilerin vereceği tepki nedeniyle Hz. Peygamber'in, Müslüman olanlara bu işi gizli tutmalarını tenbih ettiği, dolayısıyla İslam'a girenlerin kendilerinden başka kimlerin Müslüman olduğunu dahi bilmedikleri[22] iddia edilmektedir. Müslüman olanlarda görülen tereddüt ve tedirginlik hali Hz. Peygamber'i bu şekilde davranmaya sevketmiş olabilir. Şunu da ifade etmek gerekir ki Müslüman olan herkeste aynı tedirginlik hali söz konusu değildir. Hz. Peygamber'in aile fertlerinden olmadığı halde İslam'ı hiç tereddüt ve şüphe etmeden kabul eden Hz. Ebûbekir bu konuda önemli bir örnektir.[23] Belki de o bu özelliği sayesinde ileride peygamberin en yakın dostu olacaktır.

Bu dönem içerisinde Müslüman olanların[24] Hz. Peygamber'e gizlice gelerek ondan bilgi aldıkları ve ibadetlerini Mekke'nin dışına çıkarak yaptıkları[25] bilinmektedir. Bu şartlar altında devam eden tebliğ faaliyeti neticesinde sayıları otuzu bulan Müslümanlar, artık daha düzenli bir eğitim için Benî Mahzûm kabilesinden Erkâm b. Ebi'l-Erkâm'ın evinde toplanarak, burada gelen vahiyleri okuyup öğrenmeye ve birlikte ibadet yapmaya başlamışlardı. İslâm'ı tebliğ faaliyetleri, nübüvvetin ilk yılından itibaren altıncı yılına kadar bu evde devam etmiş ve nübüvvetin altıncı yılının Zilhicce ayında Hz. Ömer'in müslüman olmasına kadar sürmüştür. Hz. Ömer'in müslüman olmasından sonra Hz. Peygamber Dâru'l-Erkâm'dan ayrılmıştır.[26] Bu gizli davet döneminde İslam'ın yayılmasının yanında İslam'a hizmet edecek olan Müslüman toplumun oluşturulma çabası dikkat çekmektedir. Zira davet açıktan yapılmaya başlandıktan sonra gelecek tepkilere karşı duracak ve birlikte hareket ederek birbirlerine destek olacak olan bu insanlardır. Yine

---

[21] Ebû'l- A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Ter. Komisyon, İnsan yay, İstanbul 2002, I/529.
[22] Erdem, a.g.m, s, 284.
[23] Hz. Peygamber, Hz. Ebûbekir'in bu özel durumunu bizzat şu şekilde ifade etmiştir: *"Kimi İslâm'a davet ettiysem mutlaka hepsinin içinde bir tereddüd, bir düşünce vardı (tereddütsüz bir şekilde hemen İslam'ı kabule yanaşmadılar). Ancak Ebû Kuhafe'nin oğlu Ebûbekir böyle değildir. Ona İslâm'ı tebliğ ettiğimde tereddüt etmedi ve duraklamadı."* (Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/269).
[24] Hz. Peygamber'in kızları Zeynep, Rukiye, Ümmü Gülsüm ve onların dışında Hz. Ali, Zeyd b. Harise, Hz. Ebûbekir, Hz. Osman, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebi Vakkas, Osman b. Maz'un, Said b. Zeyd gibi ashabın ileri gelenleri. (Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/267-280).
[25] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/263. Müslümanların geneli için bu durum söz konusu olsa da, Hz. Peygamber'in Kâ'be'de namaz kıldığına dair rivayetler vardır. (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII/17-18). Bu esnada Ebû Cehil tarafından engellenmeye çalışıldığı fakat Ebû Cehil'in bunu başaramadığı ve Alak suresinin 6-19. ayetlerinin bu olay üzerine indirildiği rivayet edilmiştir. (Müslim, Münâfikûn, 38; İmâdu'd-dîn Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Fikr, y.y, 1414, IV/646.)
[26] M. Asım Köksal, "Dâru'l-Erkâm", *DİA*, 1993, VIII/520–521.

bu ilk Müslümanlar, tebliğ faliyetinin yürütülmesinde de önemli roller üstleneceklerdir.

Peygamberliğin ilk beş yılına kadar olan ilahi hitap ve bu hitap karşısında toplumda oluşan Müslüman ve gayr-i müslim muhataplardaki değişimlerle ilgili olarak Mevdûdî şu değerlendirmeyi yapar:

"İlk dört veya beş yılı kapsayan bu dönemde Hz. Peygamber'e ilk öğretiler şunlardır:

1. Peygamberin, bu büyük göreve kendisini nasıl hazırlayacağının öğretilmesi,
2. İnsanların zihinlerinde yerleşmiş ve yanlış olan bilgilerin reddedilmesi ve hakikata dair ilk bilgilerin öğretilmesi,
3. İnsanların doğru yola davet edilmesi ve onların mutluluğu ve başarıları için gerekli olan temel ahlaki ilkelerin izah edilmesi,

Davetin ortaya koyduğu bu ilk mesajların muhataplara iletilmesi sonucunda ortaya çıkan üç türlü sonuçtan bahsedilebilir;

1. Seçkin bir grup davete inandı ve Müslüman bir ümmetin oluşumu için çalışmaya başladılar.
2. İnsanların çoğunun oluşturduğu daha büyük grup ise bilmeden veya heva-heveslerine yahut da atalarının dinine uyarak davetin karşısında yer aldılar.
3. Davet Mekke ve Kureyş'in dışında daha geniş alanlara ve kabilelere yayılmaya başladı."[27]

Peygamberliğin bu ilk dönemlerinde vahiy daha çok tevhid üzerinde durmuştur. Net bir ayırım yapılamamakla beraber ilk surelerde üslup yumuşak, kısa ve vecizdir. İlerleyen süreçte ise muhataplar arasında artan gerilim ve mücadeleye paralel olarak ayetlerde daha sert bir yapının hâkim olmaya başladığını söylemek mümkündür.

Bu aşamada, davetin ana temasını; "Allah'ın birliğini ilan etme, putlara tapınmanın bâtıllığına dikkat çekme, kendisinin Allah'ın Rasülü olarak kabul edilmesinin gerekliliğini vurgulama, ahiretin gerçekliğini ve her insanın yapıp ettiklerinden hesaba çekileceğini ve bunların karşılığını göreceğini hatırlatma gibi

[27] Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, *el-Mebâdiu'l-Esâsiyye li-Fehmi'l-Kur'ân*, Dâru't-Turâsi'l-Arabî, ths, s, 12-18.

itikadi ilkelerin yanında, namaz ibadeti ve bazı temel ahlak ilkelerinin de oluşturduğu"[28] söylenebilir. Bu ilkelerle, oluşturulmak istenen Müslüman toplumun uyması gereken ve ileride vahyin içeriğinde yer alacak olan hukuki prensiplere muhataplarda bir altyapı oluşturmak istendiği anlaşılmaktadır.

1.3.Davetin Açıktan Yapılmaya Başlanması

Gizli davet olarak ifade edilen ve üç yıl süren bu dönemde davet her ne kadar gizli olarak yapılsa da zaman ilerledikçe Mekke'de artık herkes İslam'dan haberdar olmuştu. Dolayısıyla süreç artık davetin açık bir şekilde ilan edilmesiyle devam etmeliydi. Hicrete kadar sürecek bu dönemde Yüce Allah, Hz. Peygamber'e İslâm davetini açıktan yapmasını, müşriklerin sergileyeceği hiçbir tehdide aldırmadan bütün insanları İslâm'a davet etmesini[29] şu ayetlerle emretmiştir:

"Sen emrolunduğun şeyi açıkça haykır ve müşriklere aldırış etme. Şüphesiz alay edenlere (karşı) sana biz yeteriz."[30] Bu davete yakın akrabalarından başlaması emrediliyordu:

"Önce en yakın akrabalarını uyar. Sana uyan müminleri (koruyucu) kanatların altına al. Sana başkaldırırlarsa: "Yaptıklarınızdan uzağım" de."[31]

Bu emirle yakın akrabalarını uyarmak için onları bir araya toplayan Hz. Peygamber'in bu çağrısı, amcası Ebû Leheb tarafından engellenmeye çalışılmış, diğer amcası Ebû Tâlib ise daveti kabul etmemekle birlikte onun yanında olacağına dair söz vermiştir.[32]

Hz. Peygamber, tebliği herkese ilâm etmekle görevlendirilmişti.[33] Yakınlarına karşı bu görevini yerine getirdikten sonra diğer Mekkelilere çağrıyı duyuracaktı. Safa tepesinden seslendiği Mekkeliler'e ilk vahiylere benzer, sert olmayan bir üslupla hem tebliğ yapmış hem de uyarmıştır:

"Ey Abdulmuttalib oğulları! Ey Abdülmenaf oğulları! Ey Zühre oğulları!...Ben sizi şiddetli bir azaptan önce uyarıyorum. Yüce Allah; en yakın hısımlarımı azab ile

---

[28] Davetin bu dönemde izlediği yöntem ve üzerinde durduğu konulara dair değerlendirmeler için bkz. Erdem, a.g.m, s, 282.
[29] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/280.
[30] Hicr, 15/94-95.
[31] Şuarâ, 26/214-216.
[32] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/264.
[33] Buna dair ayetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/20; Mâide,5/ 99; Ra'd, 13/40; Nahl, 16/35, 82; Nûr, 24/54; Ankebût, 29/18; Teğâbun, 6/12.

korkutmamı emretti. Sizler 'Allah'tan başka ilah yoktur' demedikçe ben size ne dünyada ne de âhirette bir fayda sağlayabilirim."[34]

Benzer başka bir rivayette de şu şekilde hitap ettiği bilinmektedir:

"Ey Kureyş topluluğu! Canlarınızı, nefislerinizi satın alınız (İslâm'a girerek kendinizi Allah'ın azabından koruyun). Ben Allah'ın azabından hiçbir şeyi sizden uzaklaştıramam. Ey Abdülmenaf oğulları! Ben sizden de Allah'ın azabından hiç bir şeyi uzaklaştıramam. Ey Abbâs ibn Abdilmuttalib! Senden de Allah'ın azabından hiçbir parçayı engelleyemem. Ey Allah'ın Elçisi'nin halası Safiyye! Senden de ben Allah 'ın azabından bir kısmını olsun uzaklaştıramam…"[35]

Bu çağrıdan sonra yine Ebû Leheb'in tepkisi ile karşılaşmıştır. Kaynaklarımıza göre[36] Leheb suresi bunun üzerine nâzil olmuştur. Onun dışındaki yakınlarının büyük çoğunluğu, peygamberin davetini kabul etmedikleri halde kabile anlayışı ve akrabalık bağları nedeniyle peygamberin yanında yer almışlar ve onu savunmuşlardır.[37] Peygamberliğin 4. yılından Medine'ye hicrete kadar olan yaklaşık on yıllık sürede devam eden bu açık davet, Mekkeliler dışında, Mekke'de kurulan panayırlara ticaret ve hac maksadıyla gelen kimselere İslam'ı anlatmak suretiyle de devam etmiştir. İlk Müslümanlar içerisinde toplumun her kesiminden insanların olduğu, Hz. Peygamber'in Mekke'nin ileri gelenlerini, özellikle yönetici ve varlıklı kimseleri çekmek için büyük bir gayret sarf ettiği[38] anlaşılmaktadır.

Alenî davetle birlikte Hz. Peygamber ve inananlara karşı müşriklerin muhalefeti de bariz bir şekilde artmaya başlamıştır. Müşrikler peygamberi sürekli takip ediyor, sözlerini yalanlıyor, onun bir şair,[39] yalancı ve sihirbaz olduğunu; bu yüzden de sözlerine güvenilmemesi gerektiğini sürekli dillendiriyorlardı. Rivayetlerde anlatıldığına göre; "Şair Velîd b. Muğîre, bir toplantı esnasında

---

[34] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/200.
[35] Buhârî, Vesâyâ, 11.
[36] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/200.
[37] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/377-379; Muhammed İzzet Derveze, *Sîretu'r-Rasûl-Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* Ter. Mehmet Yolcu, Düşün yay, İst. 2012, II/37.
[38] Abese, 80/1-10. Konuyla ilgili rivayetler için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/200-201; İmâdu'd-dîn Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâr'u Hicr, y.y. 1418, IV/222.
[39] İslam öncesinde Arapların, şairin cin gibi tabiatüstü bir varlık tarafından kontrol altına alındığına, bu tabiatüstü varlığın, şair olan kişiye hükmederek onun ağzından ve şiir şeklinde sözler söylediğine inandıkları bilinmektedir. (Detaylı bilgi için bkz. Cevâd Alî, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm,* Dâru's-Sâkî, 1422, y.y, XVII/77 vd.). Hz. Muhammed'in karşısında yer alan ve ona türlü ithamlarda bulunan müşriklerin onu şair olarak vasıflandırmalarının sebebi de bu anlayışın bir sonucudur.

müşriklere; "Siz soylu ve akıllı insanlarsınız. Muhammed'in deli olduğunu iddia ediyorsunuz, onun hiç kehanette bulunduğunu gördünüz mü?" diye sormuş, onların hayır cevabından sonra; "Siz onun yalancı olduğunu söylüyorsunuz, onun hiç yalan söylediğini gördünüz mü?" diye sormuş, onlar yine hayır deyip "Peki o nedir?" diye sorduklarında Velîd b. Muğîre; "O ancak bir sihirbazdır, sözleri de başkalarından öğrenip naklettiği bir büyüdür."[40] diyerek peygamberi engelleyebilecekleri teklifini sunmuştur. Bu amaçla, peşinde dolaşarak halka onun sihirbaz olduğunu söylemeye başlamışlardı. Kur'ân'da bu durum şu şekilde anlatılmaktadır:

"Tek olarak yaratıp kendisine bol bol mal, çevresinde bulunan oğullar verdiğim ve nimetleri yaydıkça yaydığım o kimseyi Bana bırak. Bir de verdiğim nimetten artırmamı umar. Hayır; hayır; çünkü o, Bizim ayetlerimize karşı son derece inatçıdır. Onu sarp bir yokuşa sardıracağım. Çünkü o, düşündü, ölçtü biçti. Canı çıkası, ne biçim ölçüp biçti! Canı çıkası; sonra yine ne biçim ölçüp biçti! Sonra baktı; Sonra kaşlarını çattı, suratını astı; Sonra da sırt çevirip büyüklük tasladı. "Bu sadece öğretilegelen bir sihirdir. Bu Kur'ân yalnızca bir insan sözüdür" dedi. İşte bu adamı yakıcı bir ateşe yaslayacağım. Yakıcı ateşin ne olduğunu sen nerden bilirsin? O, ne geri bırakır ne de azaptan vazgeçer. İnsanın derisini kavurur…"[41]

Bir yandan bu ithamlara vahiy yoluyla cevaplar verilirken[42] diğer yandan da İslâm'ın anlatılması, uygun muhatap ve ortamın olduğu her yerde korkmadan ve sabırla devam etmiştir.

İlahi çağrı artık Mekke'de duyulmuş, Hz. Peygamber çağrıyı Mekke dışından gelenlere de duyurmaya başlamıştır. Bu amaçla, kurulan panayırları dolaşıyor, amcası Ebû Leheb'in her türlü hakaretine ve engellemelerine rağmen insanlara İslam'ı anlatıyordu. Gittikçe zorlaşan Mekke şartlarına rağmen Hz. Peygamber hicrete kadar bu panayırlarda İslam'ı anlatmaya devam etmiştir. Peygamberden davetin içeriğini öğrenip kabul edenler de gittikleri yerlerde anlatıyorlardı.[43] Kısaca İslam artık Mekke'nin dışında da duyulmaya başlamıştı.

Peygamberliğin 4. yılına kadar (davetin gizli yapıldığı dönemde) Hz. Peygamber, müşrikleri ve ilahlarını açık bir şekilde ayıplamadığı için müşriklerin

[40] Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Thk, Kemal Besyûnî Zağlul, Beyrut, 1411, s, 468.
[41] Müddessir, 76/11-29.
[42] Yasin, 36/69.
[43] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/200.

ona karşı tavrının, genel anlamda alay etmenin ötesine geçmediği söylenebilir.[44] Özellikle ilah kabul ettikleri putlarına açık bir şekilde yapılan ayıplama söylemiyle[45] başlayan müşriklerin sert tepkileri,[46] ilerleyen süreçte hatta hicrete kadar, artarak devam edecektir. Hz. Peygamber'in hiçbir tavizi kabul etmeksizin Allah'ın birliğinin kabülüne çağıran davet anlayışını artık net olarak fark eden müşrikler, zamanla uzlaşı fikrini tamamen unutup baskıcı bir tavır içerisine girecekler, zaman zaman bu tavır fiziki müdahaleye de dönüşecektir. Şunu da ifade etmek gerekir ki, Kureyşliler'in bir kısmı kabile kültürünün etkisiyle zorunlu olarak müşriklerin tarafında olmak durumundaydılar. Atalarına olan bağlılık ve akrabalık bağları, onları buna zorluyordu. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu asabiyet duygusuna sık sık vurgu yapılmıştır.[47] Kabilesi haksız da olsa, kişiyi kabilenin düşmanları ile mücadele etmeye sevk eden asabiyet duygusunun, Araplar arasında güçlü bir dayanışma meydana getirdiği ve sonuçta "Bizim en kötümüz başkalarının en iyisinden daha iyidir"[48] ifadesini söylemeye kadar vardırdığını görmekteyiz. Kaynaklarımızda, kabileler arasındaki üstünlük yarışının insanların İslam'a bakışını nasıl olumsuz etkilediğine dair Ebû Cehil'in şu sözü nakledilmektedir:

"Biz Abdümenafoğulları ile şimdiye kadar şan ve şeref için mücadele ettik. Onlar insanları doyurdu biz de doyurduk. Onlar yardım yaptı biz de yaptık. Onlar arabulucuk yaparak diyet ödediler biz de ödedik. Baş başa koşan yarış atı gibi devam ederken onlar, içlerinde kendisine vahiy gelen bir peygamber olduğunu söylediler. Biz bunun dengini nereden bulacağız. Vallâhi! İşte bu nedenle hiçbir zaman onu tasdik edemeyiz."[49]

Özellikle müşrik liderlerin davetin karşısında yer almalarının altında yatan sebep, dînî ve ticârî öneme sahip putlarının ayıplanmasına ilave olarak, bu asabiyet duygusudur. Peygamber'in başka bir kabileden olması bile, bu anlayışta ilahi çağrının karşısında olmak için yeterli bir sebep olarak görülebilir. Çünkü Kur'ân,

---

[44] Taberî, *Târih*, II/328.

[45] *"Ey İnkârcılar! Şimdi Lat, Uzza ve bundan başka üçüncüleri olan Menat'ın ne olduğunu söyler misiniz?...Bunlar sizin ve babalarınızın taktığı adlardan başka bir şey değildir. Allah onları destekleyen bir delil indirmemiştir. Onlar sadece sanıya ve canlarının istediğine uymaktadırlar. Oysa onlara Rablerinden and olsun ki doğruluk rehberi gelmiştir."* (Necm, 53/23). Diğer ayetler için bkz. Yûnus, 10/18; Furkân, 25/55.

[46] İbn Hişâm, *es- Sîre*, I/282; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/199.

[47] Bakara, 2/170; Mâide, 5/104; Lokmân, 31/21; Sebe', 34/43; Sâffât, 37/69-71; Zuhruf, 43/22-24.

[48] İmamoğlu, a.g.m, s, 313.

[49] İbn Hişâm, *es- Sîre*, I/337-338.

yegâne otorite olarak Allah ve peygamberini işaret ediyor ve bu otoriteye boyun eğmeyi zorunlu görüyordu. Bu ise dönemin Arapları için kabul edilebilir olmaktan uzaktı. İslam'ın bütün insanları eşit sayan söylemlerinin, belirgin sınıf farklılıklarının hâkim olduğu bu dönemde, köle ve cariyelere sahip olan üst düzey Mekkeliler tarafından anlaşılması ve kabul edilmesi imkânsızdı. Hatta onlara göre peygamberlik de sıradan insanlar tarafından değil, kendileri gibi üst sınıftan kimselerle temsil edilmeliydi.[50] Özellikle Kureyş kabilesi Kâbe'nin hizmetkârlığını uzun yıllardan beri üzerlerine alarak Mekke'de ayrıcalıklı bir konum elde etmişlerdi. Hac ve ticaret için Mekke'ye gelen insanlar bu kabileye karşı derin bir saygı ve hürmet gösteriyor ve bu durum onların diğer kabilelere olan üstünlüğünü pekiştiriyordu. İslam'ın putları aşağılayarak başlattığı ve onları ortadan kaldırmaya kadar devam edecek mücadelesi, onların bu üstünlüklerini tehdit eden en büyük tehlike haline gelmişti. Müşrik Arap liderler, putları da ticaret malı olarak kullanmak suretiyle ekonomik güçlerini artırmış, toplum nazarında büyük bir nüfuza sahip olmuşlardı. İslam'ın putlara karşı başlattığı sözlü saldırılar, onların düzenlerini tehdit ediyordu. Bunu kabullenemeyen Araplar inkârda direniyor ve peygamberi engellemek maksadıyla bir takım planlar geliştirmeye çalışıyorlardı.[51]

Peygamberi aşağılamak ve ona inananlara engel olmak amacıyla ortaya attıkları iddialar arasında, onun sıradan bir insan olması da vardır. Peygamberden Safâ tepesini altına dönüştürmesi[52] de dâhil olmak üzere, olağan üstü davranışlar beklediklerini, yerden sular fışkırtmasını, gökten gözle görülür bir şeyler indirmesini arzuladıklarını, her fırsatta dile getiriyorlardı. Bu şekilde, sıradan bir insan olmadığını kanıtlamasını istiyorlardı. Onların Hz. Peygamber'den beklentilerinin bazılarına vahiyle verilen cevaplar şöyledir:

"Şöyle söylediler: "Bize, yerden kaynaklar fışkırtmadıkça sana inanmayacağız. Yahut hurmalıkların, bağların olup, aralarında ırmaklar akıtmalısın. Yahut da iddia ettiğin gibi, göğü üzerimize parça parça düşürmeli, ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin. Veya altın bir evin olmalı yahut göğe yükselmelisin ama oradan okuyacağımız bir kitap indirmezsen yine o yükselmene inanmayacağız.

[50] Furkân, 25/7-9; Zuhrûf, 43/31.
[51] Karşılaştırma için bkz. İmamoğlu, a.g.m, s, 314-315.
[52] Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *Müsned*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1985, I/242.

De ki; "Fesubhanallah! Ben peygamber olan bir insandan başka bir şey miyim? İnsanlara doğruluk rehberi geldiği zaman, inanmalarına engel olan şey; "Allah, peygamber olarak bir insan mı gönderdi?" demeleridir. De ki; Yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik. De ki; "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Doğrusu O, kullarını görür, haberdardır."[53]

Bu söylemlerle aynı zamanda peygamberi küçük düşürmeyi amaçlayan müşrikler, ilerleyen dönemlerde Yahûdilerden de yardım isteyerek özellikle kader[54] ve geçmiş ümmetlerin durumlarına dair sorular soracaklar ve bu sorulara vahiyle (İsrâ, 17/85 ve Kehf, 18/9-26, 83-98) cevaplar verilecek, ancak inanmaları için yeterli olmayacaktır.[55]

Müşrikler biraz daha ileri giderek peygamber ve inananlarla alay etmeye[56] ve iftira atmaya[57] başlamışlar ve kendilerine vahiyle cevaplar verilmiştir.[58] Yaptıkları toplantılarda Hz. Peygamber için kâhin, mecnûn ve şâir diyerek iftira ve karalama kampanyası düzenleme kararı da almışlardır.[59] Onların bu uygulamaları ayetlerde de ifade edilmekte ve cevaplar verilmekteydi.[60]

İlahlarının ayıplanmasından sonra başlattıkları psikolojik savaştan istediklerini alamayan Kureyş ileri gelenleri, peygambere inançlar konusunda ortak hareket etme önerisi sundular. Bir grup halinde gittikleri peygambere şu teklifi yaptılar: "Gel, biz senin ibadet ettiğine ibadet edelim, sen de bizim ibadet ettiğimize ibadet et"[61] Bu anlayışla bir süre sonra Peygamber'in ikna olacağını ve halkın gözündeki değerinin de düşmüş olacağını planlıyorlardı. Fakat onların bu teklifi üzerine Kâfirûn suresi nâzil olmuştur:

---

[53] İsrâ, 17/90-96. Benzer iddialar ve cevaplar için bkz. A'raf, 7/188; Furkân, 25/7-8; Şuarâ, 26/154; Hûd, 11/12; En'âm, 6/35, 50, 109; Fussilet, 41/6, 14; Ahkâf, 46/9; Kehf, 18/110; Ankebût, 29/50-54.
[54] Müslim, Kader, 19.
[55] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/322 vd.
[56] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/309-311, II/50 vd.; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/199.
[57] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/318.
[58] Furkân, 25/41; Lokmân, 31/6-7; Şuarâ, 26/192-196, 210-212.
[59] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/288-289.
[60] Sâd, 38/4-8; Kamer, 54/2; Duhân, 44/14; Tûr, 52/29; Kalem, 68/2, 51-52 vs.
[61] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/388.

"De ki: "Ey inkârcılar! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Benim taptığıma da sizler tapmazsınız. Ben de sizin taptığınıza tapacak değilim. Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır."[62]

Peygamberi ikna etmeyi başaramayacaklarını anlayan müşrikler, insanları peygamberden uzaklaştırma yoluna giderler. Çünkü peygamberle görüşmeyi başaranların ondan etkilenip Müslüman olduklarına sık sık tanık oluyorlardı. Hatta müşrik liderlerden Utbe b. Rebîa, Hz. Peygamber'e bir takım vaatlerde bulunarak onu bu işten vazgeçirmek üzere yanına gitmiş, fakat kendisi etkilenmiş olarak dönmüştür. Hz. Peygamber'le aralarında geçen konuşma şöyledir:

"Ey kardeşimin oğlu! Biliyorsun ki; kabile içinde şeref ve soyca aramızda üstün bir konumdasın. Fakat kavminin başına büyük bir sıkıntı getirdin, onların birlikteliğini bozdun, kafalarını karıştırdın, ilahlarını ve dinlerini ayıpladın, babalarından gelip geçmiş olanları görmezden geldin. Gel, sen beni dinle. Sana bazı şeyler teklif edeceğim. Onlar hakkında düşün. Belki onlardan bazılarını kabul etmek işine gelir." dedi. Hz. Peygamber: "Söyle Ey Ebû'l-Velîd! dinliyorum" diye karşılık verdi. Utbe: "Ey kardeşimin oğlu! Eğer sen getirdiğin bu işle mal elde etmek istiyorsan, sen aramızda malca en zenginimiz oluncaya kadar sana mallarımızdan verelim. Eğer şöhret kazanmak istiyorsan, seni başımıza yönetici (seyyid) yapalım ve sensiz hiçbir işe karar vermeyelim. Eğer kral olmak istiyorsan, seni başımıza kral yapalım. Eğer bu başına gelen şey, kendinden uzaklaştıramadığın bir cin işi ise, seni tedavi ettirelim." dedi."[63]

Hz. Peygamber bu sözleri dinledikten sonra Fussilet suresini secde bulunan 37. ayete kadar okumuş ve secde yaptıktan sonra; "Daha önce kesinlikle duymadığın şeyi dinlemiş bulunuyorsun Ey Ebû'l-Velîd! Artık işte sen, işte o!" diyerek aralarındaki konuşmayı sonlandırmıştır. Döndüğünde Utbe'deki değişikliği fark eden müşrikler bunun sebebini sormuşlar, o da yüce bir haberden etkilendiğini itiraf ettikten sonra "Eğer başarırsa onun başarısı sizin başarınızdır, kaybederse zaten ondan kurtulmuş olursunuz" demiştir.[64]

---

[62] Kâfirûn, 109/1-6.
[63] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/313.
[64] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/314. Müşrik liderler benzer teklifleri başka zamanlarda ondan fazla kişiden oluşan gruplarla Hz. Peygamber'e giderek yinelemişler ve her seferinde benzer cevaplar almışlardır. Bkz. İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/315-319; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* s, 300-301.

Bu olaydan sonra müşrikler daha dikkatli davranmaları gerektiğini düşünerek insanların, özellikle Mekke dışından gelenlerin peygamberle görüşmelerini engellemeye çalışmışlardır. Örneğin Devs kabilesinden Tufeyl b. Amr'a, peygamberle görüşmesinin tehlikeli olduğunu, görüşürse zarar göreceğini söyleyerek ikna etmeye çalışmışlar fakat bu görüşme gerçekleşmiş ve sonuçta Tufeyl b. Amr Müslüman olmuştur.[65] Buna rağmen engellemeyi başardıklarına dair de rivayetler mevcuttur. Şair olan A'şâ'nın peygamberle görüştürülmemesi,[66] Ebû Zerr el-Ğıfârî'nin dövülerek engellenmesi[67] müşriklerin kısmen amaçlarına ulaştıklarını göstermektedir. Müşriklerin bu türden faaliyetleri her ne kadar toplumda ciddi bir baskı unsuru olsa da, gerçekte Müslüman olmak isteyenlerin önüne geçememiştir.

Müslüman olma potansiyeline sahip kimselerin engellenmesinin yanında, özellikle Mekke döneminin son aşamalarında, Müslüman olanların da vazgeçirilmesi için yapılan girişimlerin artarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin dinlerinden vazgeçenlerin günahlarını yüklenmeyi teklif etmeleri böyle bir amaca yöneliktir. Kur'ân bu durumu şu şekilde ifade eder:

"İnkâr edenler inananlara: "Bizim yolumuza tâbi olun günahlarınızı biz taşıyalım" derler. Hâlbuki onların günahlarından hiçbirini yüklenecek değillerdir. Doğrusu onlar yalancıdırlar."[68]

Bu yönde yapılan girişimlere başka bir örnek de Habbab b. Eret'in anlattığı şu hadisedir: "Ben Câhiliye devrinde kılıç yapan biriydim. Âs b. Vâil'den bir alacağım vardı. Bir gün alacağımı tahsil etmek için gittim. Bana; "Muhammed'e küfretmedikçe sana borcumu vermem" dedi. Ben de; "Allah senin canını alıp sonra sen diriltilmedikçe ben Muhammed'e küfretmem" dedim. O; "Öyle ise ben ölünceye, sonra diriltilinceye, bana mal ve oğul-kız verilinceye kadar beni bırak da sana borcumu orada vereyim" dedi."[69] Alay maksatlı söylenen bu sözler Müslümanları üzse de onların inancında bir değişikliğe sebep olmamıştır. Ayrıca müşriklerin bu tür küçümsemelerine vahiyle verilen cevaplar[70] Müslümanlar için ayrıca bir moral

[65] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/22.
[66] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/25-28.
[67] Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 132.
[68] Ankebût, 29/12.
[69] Buhârî, Büyû', 29; İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/383.
[70] Bu olaydan sonra da şu ayetler (Meryem, 19/77-80) nazil olmuştur: *"Ayetlerimizi inkâr eden ve "Bana elbette mal ve çocuk verilecektir" diyeni gördün mü? O görülmeyeni mi biliyor, yoksa Rahmân katından bir söz mü almıştır? Hayır, söylediğini yazacağız ve onun azabını uzattıkça uzatacağız.*

kaynağıdır. Kur'ân bu cevaplarla hem o döneme hem de daha sonraki dönemlere ikazda bulunduğu gibi aynı zamanda, dönemin Müslümanları, bu tip sıkıntılara sadece kendilerinin maruz kalmayacağını, kıyamete kadar bu muhatap ikilisinin var olacağını anlamış oluyordu. Neticede fiilî saldırıların yoğunlaşmasından önceki bu aşamada, iki grup arasında küçümsenemeyecek derecede bir psikolojik savaş yaşanmaktadır.

Bunun üzerine müşrikler yeğenini durdurması için Ebû Tâlib'e gitmeye karar verirler. Bu belki de o güne kadar önemsemedikleri ve alay ederek sihir ve büyücülük yapmakla suçladıkları Hz. Peygamber'in davetindeki ciddiyeti ve kararlılığı anladıkları manasına da geliyordu. Hatta bunun farkına vardıklarında, önceden daha ciddi tedbirler almadıkları için pişman oldukları anlaşılmaktadır.[71] Kureyş'in ileri gelenleri tarafından Ebû Tâlib'e yeğenini engellemesi yönünde birkaç defa yapılan müracaatlarda, Ebû Tâlib'in genelde taraflar arasında eşit mesafede durmaya çalıştığı ve uzlaştırmacı bir tavır sergilediği bilinmektedir.[72] Sonuçta Hz. Peygamber'in *"Bu davayı bırakmam için güneşi sağ elime, ayı da sol elime koysalar, Allah bu dini üstün kılana veya bu yolda helak olana kadar dâvâmı bırakmayacağım."* şeklindeki ifadelerinden sonra Ebû Tâlib, her halukarda onu koruyacağına dair söz vermiştir.[73] Hatta Ebû Tâlib, bütün Hâşimoğullarını toplayarak Kureyş'e karşı bütün ailenin birlikte hareket etmesini ve Hz. Peygamber'in yanında olmalarını istemiş, onlar da bunu kabul etmişlerdir.[74] Bundan memnun olmayan müşrikler, Ebû Tâlib ile olan diyaloglarını sertleştirdilerse de ona karşı geliştirecekleri yanlış bir politika sebebiyle bütün Arapları karşılarına alma endişesi[75] taşımaktaydılar. Bu nedenle ona da bir teklifte bulundular. Eğer Hz. Peygamber'i kendilerine teslim ederse, ona Umâre b. el-Velîd b. el-Muğîre adında bir genci diyet olarak vereceklerini söylediler. Onların bu tekliflerini şiddetle reddeden Ebû Tâlib,[76] ölümüne kadar peygambere desteğini devam ettirmiştir.

Alenî davete geçişle beraber müşrikler, hem putlarının hem de kendilerinin

---

Bahsettikleri şeyler Bize kalacaktır, kendisi Bize tek olarak gelecektir." (Bkz. Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân, 19).

[71] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/202.

[72] Taberî, *Târih,* II/323; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/203.

[73] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/284-285; İmâdu'd-dîn Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâr'u Hicr, y.y. 1418, IV/306 vd.

[74] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/287.

[75] Taberî, *Târih,* II/324.

[76] Taberî, *Târih,* II/326.

günden güne itibar kaybetmesine engel olmak için, uyguladıkları baskıların şiddetini artırma yoluna gideceklerdir. Süreç, davete inananlara daha çok bireysel olarak yapılan baskı ve işkencelerle başlayıp, ekonomik ve sosyal boykot uygulanması, inananların Habeşîstan'a hicret etmek zorunda bırakılması ile devam etmiş; en sonunda ise Medine'ye hicretle son bulmuştur.

Hz. Peygamber ve Ebû Tâlib ile yapılan görüşmelerin sonuç vermemesi, müşrikleri şiddete başvurmaya sevk etmiştir. Amcasının korumasında olan peygambere alay ve hakaret dışında henüz şiddet uygulayamasalar da önce zayıf Müslümanlara, sonrasında da zengin ve güçlü olanlarına baskı ve işkenceler uygulamaya başlamışlardır. Nübüvvetin 4. yılından itibaren başlayacak olan bu işkencelerin, hicrete kadar artarak ve toplumsal bir hale dönüşerek devam ettiği söylenebilir.

Kaynaklarımıza göre işkenceleri tertip edenlerin başında Ebû Cehil yer alır. Ebû Cehil'in, müslüman olan kimse zenginse, itibarının düşürülüp ticaretinin engelleneceğini söyleyerek tehdit ettiği; fakir ve korumasız kimselerden ise şiddet uyguladığı[77] rivayet edilir. Sıcak kumlar üzerinde aç ve susuz bırakılarak yapılan işkencelere maruz kalanların başında Yâsir ailesi ile Bilâl-i Habeşî gelmektedir. Hz. Ebûbekir, Bilâl-i Habeşî'yi satın alarak işkencelerden kurtarmıştır.[78] Ammar, İslam'ın kendisine tanıdığı ruhsatı kullanarak bu işkencelerden kurtulmuş fakat Yâsir ve hanımı Sümeyye, oğulları Ammar'ın gözleri önünde Ebû Cehil tarafından şehit edilmiş ve İslam'ın ilk şehitleri sayılmışlardır.[79] Bunlardan başka Habbab b. Eret, Zinnîre, Lübeyne, Suhayb ve Ebû Fükeyhe gibi birçok Müslüman'ın da bu tür işkencelere maruz kaldıkları zikredilmektedir.[80]

Hz. Osman'ın kendi ailesi olan Ümeyyeoğullarından işkence görmesi,[81] Hz. Ebûbekir, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Zübeyr b. Avvâm gibi Müslümanların da bu türden baskı ve şiddete maruz kalmaları, işkencelerle sadece fakir ve korumasız Müslümanların karşılaşmadıklarını göstermektedir. Baskılar zamanla daha toplumsal bir boyut kazansa da

[77] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/342.
[78] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/340.
[79] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/342.
[80] İnananlara karşı yapılan baskı, zulüm ve işkenceler konusunda daha detaylı bilgiler için bkz. Ebûbekir b. Muhammed İbn İshâk, *Sîret'ü İbn İshâk,* Thk. Muhammed Hamîdullah, y.y. ths. s, 169-200.
[81] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III/55.

Müslümanların bu olanlar karşısında sabretmekten başka çareleri de bulunmuyordu.[82] Bu nedenle, inananların gördükleri kötü muameleye karşı sabırla mukabelede bulunmaları, Mekkî surelerin çoğunda Hz. Peygamber özelinde inananlara yapılan en temel tavsiye olarak göze çarpmaktadır.[83]

Bu dönemde (peygamberliğin 6. yılı) Hz. Hamza'nın Müslüman olması, inananları bir nebze de olsa rahatlatmıştır. Rivayete göre, Ebû Cehil ve adamları Hz. Peygamber'e hakaret etmiş, bunu gören Abdullah b. Cüd'ân'ın câriyesi, Hamza'ya gördüklerini anlatmış, bu duruma öfkelenen Hamza, elindeki yay ile Ebû Cehil'i yaralamış ve "Ben de Muhammed'in dinini kabul ediyorum, cesareti olan varsa gelsin dövüşelim!" diyerek İslâmiyet'i kabul ettiğini açıklamıştır.[84] Hamza'nın Müslüman olmasıyla inananların cesaretleri ve güçleri artmıştır. Bu durumun müşriklerin inananlar aleyhine gerçekleştirmek istedikleri planlarını tekrar gözden geçirmelerine sebep olduğu söylenebilir.[85] Müslümanları memnun eden ve müşriklerin işkence ve hakaret teşebbüslerini azalttığı düşünülen bu gelişmenin, müşriklerin Müslümanlara karşı olan kinlerini de artıracağı tabiidir.

Amcası Ebû Tâlib nedeniyle müşriklerin kendisine zarar veremediği Hz. Peygamber'in, güvenlikleri tehlikede olan Müslümanlara, Habeşîstan'a hicreti tavsiye etmekten başka çaresi kalmamıştı: "Eğer Habeşîstan'a giderseniz, orada hiç kimseye zulmetmeyen bir kral bulacaksınız. Orası güvenli bir yerdir. Allah sizi rahata erdirinceye kadar orada kalın."[86]

Hicret için Habeşistan'ın seçilmesinde, ulaşım kolaylığının yanında Kral Necâşî'nin ilâhî bir dine mensup olması ve adaleti ile ön plana çıkmış olması önemli bir etkendir. Habeşistan'a ilk hicret peygamberliğin 5. yılında (Recep ayında) 11 erkek ve 4 kadından oluşan kafile ile önce Şuaybe Limanı'na, oradan da bir gemiyle Habeşîstan'a yapılmıştır.[87] Kureyşliler'in artan baskısı sebebiyle yaklaşık bir yıl sonra Cafer b. Ebî Tâlib önderliğinde 82 erkek ve 18 kadından oluşan ikinci kafile Habeşîstan'a hicret etmiştir.[88] Hicret edenlerin sayısının artmasından endişe eden Kureyşîler Necâşî'den Müslümanları iade etmesini istemişler ancak Necâşî

[82] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/336.
[83] Örnek olarak bkz. Kalem, 68/48-50; Hicr, 15/97; Nahl, 16/27; Tûr, 52/48.
[84] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/311-312.
[85] Değerlendirmeler için bkz. Hüseyin Algül, "Hamza", *DİA*, 1997, XV/501.
[86] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/344.
[87] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/204.
[88] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/345-353; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/207-208.

müşriklerin teklifini reddetmiştir.[89] Hicret edenler içerisinde Hâşimoğullarının sayısı azdır.[90] En çok işkence gören kabile olmasına rağmen hicret edenlerin sayısının azlığı, birlikte düşmana karşı mücadele etme konusundaki kararlılıklarını göstermesi açısından önem arzetmektedir.

Hz. Hamza'nın Müslüman olması müşrikleri korkutmuştur. Habeşîstan'a gidenleri teslim almak üzere gönderdikleri heyetin de eli boş dönmesi nedeniyle, bir türlü engel olamadıkları ve öldürmeye cesaret edemedikleri Hz. Peygamber'i ortadan kaldırmayı düşünüyorlardı. Bu amaçla müşrikler Dâru'n-Nedve'de toplanıp peygamberi öldürme kararı almışlardı. Bu işi yapmayı gönüllü olarak üstlenen Ömer, silahlarını alarak yola çıkmıştır. Yolda karşılaştığı Nuaym b. Abdullah'tan kardeşi ve eniştesinin Müslüman olduğunu öğrenir. İçindeki tereddütten kurtulmak için önce eniştesi Saîd b. Zeyd'in evine yönelir. Eve yaklaşınca okunan Kur'ân'ı duyar. Öfkeli bir şekilde içeri giren Ömer, eniştesinin üzerine yürür. Araya giren kız kardeşine vurduğu darbe nedeniyle kardeşinin yüzü kanamaya başlar. Ömer buna üzülür ve bu arada kardeşi şunları söyler: "Ey Ömer, Allah'tan kork. Ben ve eşim Müslüman olduk, bundan gurur duyuyoruz ve senden korkmuyoruz. Öldürsen de dinimizden dönmeyiz..." Bunun üzerine okudukları sayfayı getirmelerini ister. Tâhâ suresinin[91] yazılı olduğu bu sayfayı okuyan Ömer, buradan çıkarak Hz. Peygamber'in yanına gider ve Müslüman olur.[92] Burada Hz. Ömer'in kısa zamanda yaşadığı karar değişikliği dikkat çekicidir. Onun bu durumu, içinde yaşadığı topluma ait dini ve kültürel anlayışlarla ilgili şuuraltına yerleşmiş birtakım şüphelerin onu, bağlı bulunduğu dinden soğutmuş veya uzaklaştırmış olmasıyla açıklanmıştır.[93] Ayrıca daveti kabul etmese de o güne kadar Hz. Peygamber'in söylemlerini duymuştur. Bu gerçekler üzerinde düşünüp etkilenmiş, neticede içinde yaşadığı huzursuzluk bu son olayda dışa vurmuş olabilir. Hz. Ömer'in Müslüman olması hem Müslümanlar arasında hem de müşrikler nazarında büyük bir yankı uyandırmıştır. Abdullah b. Mes'ud'un "Ömer'in Müslüman oluşu bir fetih, hicreti bir yardım, halifeliği ise bir

[89] Taberî, *Târih*, II/335-336; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IV/208.
[90] Habeşistana'a ilk hicret edenlerin kimler oldukları hakkında bkz. İbn Hişâm, *es- Sîre*, I/344 vd.
[91] Rivayetlerde bu sayfada Tâhâ suresinin ilk 15 ayeti ile Tekvîr suresinin ilk 14 ayetinin olduğu söylenmiştir. (İbn Hişâm, *es- Sîre*, I/370).
[92] İbn Hişâm, *es- Sîre*, I/366-370. Hz. Ömer 26 yaşında ve peygamberliğin 6. yılının zilhicce ayında Müslüman olmuştur. (Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan yay, İst. 2013, s, 323-324). Bunun yanında Hz. Ömer'in Müslüman olması ile alakalı farklı rivayetler de mevcuttur. (Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/17; İbn Hişâm, *es- Sîre*, I/371-372).
[93] Bkz. İmamoğlu, a.g.m, s, 311.

rahmetti. Ömer Müslüman oluncaya kadar Kâ'be'nin yanında açıktan namaz kılmadık. Müslüman olduğunda Kureyş'le mücadele etti ve sonunda Kâ'be'nin yanında namaz kıldı biz de onunla beraber namaz kıldık"[94] ifadeleri de onun Müslüman oluşunun toplumdaki güç dengelerini ne kadar değiştirdiğini göstermektedir.

Habeşîstan'a hicret eden Müslümanlar, burada bir nebze olsun rahatlasalar da Mekke'de ve özellikle de peygamberin yanında olmayı arzuluyorlardı. Bu esnada Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in de Müslüman olması, Habeşistan'daki Müslümanların Mekke'ye dönme isteklerini tetiklemiş olmalıdır. Bu nedenle muhacirlerden bir kısmı Mekke'de hayatın normale döndüğünü düşünerek geri gelmişler[95] ve tekrar Habeşistan'a dönemedikleri için aynı sıkıntılara yeniden maruz kalmışlardır.[96]

Müşrikler Ebû Talib tarafından korunan Hz. Peygamber'e müdahale edememeleri, Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman olmaları ve Habeşîstan'a hicret eden Müslümanların Necaşi tarafından müşriklere teslim edilmemesi gibi sebeplerle yeni stratejiler düşünmeye başlayacaktır. Zira bu gelişmeler, müşriklerin planlarını alt üst etmiş ve Müslüman olanların sayıları da her geçen gün artmıştır. Aynı zamanda Habeşîstan'a hicret edilmesi İslam'ın Afrika kıtasında da duyulmasını[97] sağlamıştır. Bu durum, Mekke dışındaki kabilelerin İslam'a karşı merak beslemelerine sebep olması yanında, müşrikleri daha sert tedbirler almaya sevk edecektir. Bu amaçla Mekke döneminde uygulanan en kapsamlı toplumsal baskı sayılabilecek boykot kararı devreye sokulacaktır.

---

[94] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/366-367.

[95] Bazı kaynaklara göre, Habeşîstan'a giden Müslümanların geri dönmelerindeki bir diğer sebep, garânîk diye bilinen olaydır. Buna göre Hz. Peygamber Kâ'be'nin yanında Necm sûresini okurken şeytan 20. ayetten sonra "İşte onlar ulu kuğulardır (garânîk), şüphesiz ki şefaatleri umulmaktadır" (تلك الغرانيق العلى ، وإنّ شفاعتهنّ لترتجى) anlamında bir metni Hz. Peygamber'e okutmuş, o da sonundaki secde âyetinden dolayı secde etmiş, orada bulunanlar da onunla beraber secde etmişlerdir. Bunun üzerine Kureyşliler "…Sen onların şefaat edebileceklerini kabul ettiğine göre artık aramızda bir anlaşmazlık kalmadı" demişlerdir. Müşriklerin secde ettiği haberi Habeşîstan'a ulaşınca oradaki Müslümanların bir kısmı Mekkeliler'in İslâmiyet'i kabul ettiğini düşünerek geri dönmüş, Mekke'ye yaklaştıklarında olayın böyle olmadığını anlamışlar fakat tekrar geriye dönememişlerdir. (İbn Sa'd, e*t-Tabakât,* I/205-206). Her ne kadar bu rivayeti kabul edenler olsa da, bu olay, güvenilir rivayetlerle kanıtlanmasının mümkün olmayışı ve bahsedilen olayların tarihlerindeki uyuşmazlık sebebiyle, kabul edilebilir görünmemektedir. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân-Siyer Eşliğinde Kur'ân'ı Anlamak*, Ter. Muhammed Coşkun, Mana yay., İstanbul, 2013, 1/118-119; İsmail Cerrahoğlu, "Garânîk", *DİA*, 1996, XIII/361-366; Sabri Hizmetli, "Garânîk Meselesi Üzerine", *İslâmî Araştırmalar,* III/2, Ankara, 1989, s, 48-58; M. Sait Şimşek, "Şeytan Ayetleri'ne Dayanak Teşkil Eden Garanik Rivayetinin Târihî Değeri", *Bilgi ve Hikmet*, sy, 2, İstanbul, 1993, s, 147-162.

[96] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/3-10.

[97] Erdem, a.g.m, s, 287-288.

1.4.Müslümanlara Uygulanan Boykot

Kureyşlilerin yaptığı baskı ve yıpratma politikalarına karşı, Hâşimoğullarının[98] birlikte hareket etmesi ve Hz. Peygamber'i savunmaları, Kureyş'in bütün Hâşimoğullarına cephe alması sonucunu doğurmuştur. Bu amaçla Hz. Muhammed'i öldürmek üzere kendilerine teslim edilmesini istemişler, Hâşimoğullarının verdiği sert tepki onları iyice kızdırmıştır. Ebû Tâlib onların bu isteklerine şiirle cevap vererek; neticede gerekirse kanlarının son damlasına kadar savaşacaklarını fakat Hz. Peygamber'i teslim etmeyeceklerini, Hâşimoğullarının savaştan kaçmayacağını hatırlatmıştır.[99] O günkü toplum yapısı, kabile asabiyetine dayalı olduğu için, bütün bir kabileyi hiç kimse karşısına almak istememiştir. Çünkü kabile asabiyetinin ortaya çıkardığı toplumsal bilincin o dönemde en büyük tehdit unsuru olduğu gayet iyi biliniyordu.

Müşrikler bu kabile birlikteliğini bozmak maksadıyla Hz. Peygamber'e destek veren herkesi düşman ilan ettiler. Müşrik liderler bir araya gelerek, Hz. Peygamber'i kendilerine teslim edinceye kadar; "Hâşimoğullarının barış teklifini kabul etmemek, onlara acımamak, kız alıp-vermemek, mal alıp satmamak, konuşmamak, görüşmemek, evlerine girmemek üzere anlaştılar ve bu sözleşmeyi yazarak mühürlediler. Sözlerinden caymamak için uygulanacak olan boykotun şartlarını taşıyan metni de Kâbe'nin duvarına astılar."[100] Böylece Müslümanların büyük sıkıntılar çektiği ve iki buçuk veya üç yıl (616-619) sürecek olan[101] boykot yılları başlamış oldu.

Müşriklerin bu planını öğrenen Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'i korumak için Hâşim ve Muttaliboğulları'nı bir araya toplayarak, Kureyş'in planına karşı tedbirler

---

[98] Haşimoğulları, "Kureyş kabilesinin Hz. Peygamber'in de mensup olduğu koludur. Kabileye adını veren Hâşim b. Abdümenâf'ın soyu Fihr (Kureyş) b. Mâlik yoluyla Adnân'a ulaşır. Hâşim'in soyu oğullarından Abdülmuttalib ile devam etmiş, diğer oğullarının nesli zaman içinde kesilmiştir. Benî Hâşim (Hâşimoğulları), Abdülmuttalib'in dört oğluna (Abbas, Ebû Tâlib, Hâris, Ebû Leheb) nisbet edilen Abbâsîler, Tâlibîler, Hârisîler ve Lehebîler'den teşekkül ediyordu. Abdülmuttalib'in diğer oğlu ve Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın soyu ise Resûl-i Ekrem'in kızı Fâtıma yoluyla devam etmiştir. Benî Hâşim, Ali b. Ebî Tâlib'e nisbetle Alevîler, Akīl b. Ebî Tâlib'e nisbetle Akīlîler ve Ca'fer b. Ebî Tâlib'e nisbetle Ca'ferîler, Hz. Hasan'a nisbetle Hasenîler (şerifler), Hz. Hüseyin'e nisbetle Hüseynîler (seyyidler) gibi çeşitli tâli kollara ayrılmıştır. Resûl-i Ekrem'in soyunu devam ettirdikleri için seyyidler ve şerifler müslümanlar arasında diğer Hâşimîler'den daha fazla itibar görmüştür." (İbrâhîm Sarıçam - Mustafa Öz, "Hâşim (Benî Hâşim)", *DİA,* 1997, XVI/403.)

[99] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/377 vd. Şiirin aslı ve değerlendirmeler için bkz. Lütfullah Yavuz, "Ebû Tâlib b. Abdilmuttalib'in Kaside-i Şi'biyyesi Üzerine", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, (2009), sy,1, s, 305-326.

[100] Buhârî, Hac, 45; Müslim, Hac, 344; İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/14-17; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IV/211.

[101] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/188; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IV/208.

alınmasına yönelik görüşmeler yapmıştır. Bu amaçla Ebû Kubeys dağı eteklerinde bulunan Ebû Talib Mahallesi'nde (Şi'b-i Ebî Tâlib) birleşerek peygamberin burada koruma altına alınmasına karar verilmiştir.[102] Burada dikkat çeken ayrıntı, bu iki kabile üyeleri içerisinde inananların yanında inanmayanların da yer almasıdır. İnananlar inançlarından dolayı bu karara katılırken, inanmayanlar ise asabiyet duygusunun kendilerini yönlendirmesi sebebiyle iştirak etmişlerdir.[103] Aslında her iki aşiretin buraya çekilip bir araya toplanmaları Peygamber'i (s.a.s) teslim etmeme konusundaki kararlılıklarını göstermektedir. İlaveten Kureyş'in diğer aşiretlerinin bu iki aşiret aleyhinde birleşmeleri, her iki kabile üyelerine Mekke içinde herhangi bir fiili saldırının yapılmasına da yol açabilirdi. Zaten Ebû Tâlib'in bütün kabile üyelerini aynı mahallede toplaması, bu güvenlik endişesinin bir sonucudur.[104] Kaynaklarımızda Müslümanların, sadece Araplarca savaşılması yasak olan haram aylarda bu mahalleden çıkabildikleri anlatılmaktadır.[105] Bu aylarda Hz. Peygamber panayırları dolaşarak İslam'ı anlatmıştır. Onun bu çabaları başta amcası Ebû Leheb olmak üzere müşrikler tarafından sürekli olarak engellenmekteydi.

Müşrikler, Müslümanların mahallesine giden yolları kesip yiyecek ve içecek gitmesini önlediler. Bu üç yıllık zamanda Müslümanlar hayatta kalma mücadelesi verdiler. Kaynaklarımızda açlıktan ağlayan çocukların seslerinin mahallenin dış taraflarından duyulduğu bildirilmektedir.[106] Ebû Tâlib Mahallesi'ndeki akrabalarına yiyecek götürmek isteyenler gizli bir şekilde ve çok zor şartlarda ulaştırabiliyorlardı.[107] Hakîm b. Hizâm ve Hişam b. Amr gibi bazı kimselerin Şi'b'de

---

[102] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/208-210.

[103] Mehmet Azimli, "Mekke Dönemindeki Boykot Yıları Üzerine Bazı Mülahazalar", *İstem,* 2006, sy, 7, s, 57; Gencel Şenyayla, *Müşriklerin Hz. Peygamber Ve Müslümanları Boykota Tabi Tutmaları,* (Yüksek Lisans), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2008, s, 43.

[104] Abdülvahid Yakub Sipahioğlu, *Boykot Döneminde Nâzil Olan Surelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi,* (Yüksek Lisans), AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s, 82.

[105] Siyer ve hadis kaynaklarımızda, boykotun yaşandığı bu dönemde, haram aylardan birinde Hz. Peygamber Mina'da iken, müşriklerin kendisinden mucize istediği, bunun üzerine ayın ikiye yarılıp her biri bir dağın üzerine ayrıldığı buna rağmen müşriklerden hiç kimsenin iman etmeyip Hz. Peygamber'i sihirbazlıkla suçladığı rivayet edilmiştir. (Buhârî, Tefsîr, 290; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IV/294-295). Kamer suresi ilk ayetlerdeki; *"Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve: eskiden beri devam edegelen bir büyüdür, derler. Yalanladılar ve kendi heveslerine uydular. Halbu ki her işin ulaşacağı yeri vardır."* ifadelerinin nüzul sebebi olarak anlatılan bu hadise, rivayetlerdeki kusurlar ve tezatlar, ravilerin küçük yaştaki sahabiler olması, herkesin olayı görmemesi vs. gibi sebeplerle tartışmalara konu olmuştur. (Detaylı bilgi için bkz. İlyas Çelebi, "İnşikâku'l-Kamer", *DİA,* 2000, XXII/343-345; Mehmet Azimli, "Şakku'l-Kamer Olayı Çerçevesinde Bazı Tahliller", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008), sy, 4, s, 25-40).

[106] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/209.

[107] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/379.

bulunan akrabalarına yiyecek göndermek için, yiyecekleri deveye yükleyip mahallenin kenarından içeri salıp kendilerinin de gizlice oradan ayrıldıkları bilinmektedir.[108] Bu gizli yiyecek götürme faaliyetlerinden birinde; "Hişam b. Amr, Kureyş müşrikleri tarafından yakalanıp dövülecekken Ebû Süfyan araya girmiş ve adamın iyilik yaptığını, aslında kendilerinin de böyle yapmalarının iyi olacağını söylemiştir. Yine Hakîm b. Hizam yiyecek götürdüğü bir gece Ebû Cehil'le karşılaşmış kendisine tehditler savuran Ebû Cehil, Ebû'l-Bahteri b. Hişam tarafından dövülmüştür."[109] Bu dönemde aktarılan diğer bir rivayette de Kâ'be'ye asılan anlaşma metni, güve tarafından yenmiş ve bu durum Allah tarafından Hz. Peygamber'e bildirilmiştir. Olanları peygamberden öğrenen Ebû Tâlib, bu olayı müşriklere haber vermiş ve doğruysa boykotun bitirilmesini istemiştir. Ancak müşrikler böyle bir hadiseyi imkânsız görerek önce olumlu cevap vermiş, fakat sahifenin gerçekten güve tarafından yenildiğini görünce, bunun sihir olduğunu söyleyerek yaptıkları zulmü sürdürmüşlerdir.[110] Rivayetlerin devamında, yaşanan bu olaya şahit olan bazı müşriklerin, yaptıklarından dolayı birbirlerini kınadıkları, yapılanların zulüm olduğunu söyledikleri ve pişmanlık duydukları ifade edilmektedir. Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre boykot kararını alan ve uygulayanlar yine Mekke'nin ileri gelen müşrikleriydi. Bu karara Kureyş kabilesinin bütün fertleri razı olmasa da içinde bulundukları baskı ve şiddet ortamı, kabullenmedikleri bu şartlara zorunlu olarak uymayı, ya da en azından sessiz kalmayı gerektiriyordu.

Bu sessizlik bir zaman sonra şiddetli bir başkaldırıya dönüşmüştür. Sonuçta Müslümanların çektiği sıkıntılardan rahatsız olan bazı müşriklerin[111] şiddetli itirazı ile boykot kaldırılmış ve 619 yılında Hz. Peygamber ile diğer bütün Müslümanlar Şi'b'den çıkarak evlerine dönmüşlerdir.[112]

Arap kabilelerinde var olan asabiyet, Hâşimoğulları açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur denebilir. Çünkü bu dayanışma sayesinde Müslümanları

[108] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/14.
[109] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/379-380.
[110] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/16-17; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/189.
[111] Haşim b. Amr, Mut'im b. Adî, Ebû'l-Bahteri, Adi b. Kays, Zem'a b. El-Esved, Züheyr b. Ebî Ümeyye.
[112] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/210.

dağıtmaya yönelik boykot faaliyetinin tam tersine, onlar arasındaki bağı daha da kuvvetlendirdiği aşikârdır.

Boykotun kaldırılması Müslümanların bir nebze rahatlaması manasına gelse de sıkıntılar ve düşmanlıklar devam ediyordu. Bunun yanı sıra boykotun bittiği nübüvvetin 10. yılında Ebû Tâlib ile Hz. Hatice vefat etmiş ve başta peygamberimiz olmak üzere bütün Müslümanlar bu durumdan çok etkilenmişlerdi.[113] Hüzün yılı olarak adlandırılan bu yıldan sonra, Hz. Peygamber, ilk vahiyden bu yana yanında olan Hz. Hatice'nin desteğinden mahrum kaldığı gibi, müşriklerden kendisini koruyan Ebû Tâlib'in yokluğu nedeniyle düşmanları da ona daha kolay saldırabileceklerdir.

Hz. Peygamber'in daveti açıktan yapmaya ve putları ayıplamaya başlaması, müşriklerin saldırılarını artırmıştır. Abdulmuttalip'ten sonra yönetimi ele alan Ümeyyeoğulları ile Hâşimoğulları arasındaki rekabetin, İslam'ın ortaya çıkışından itibaren düşmanlık derecesine gelmesi de şiddeti artıran diğer bir sebep olarak zikredilmektedir.[114] Bunların yanında Cahiliye anlayışına göre liderlik için önem arzeden mal ve evlat sahibi olma şartlarını taşıyan bazı müşriklerin peygamberliği kendilerine yakıştırmaları, müşriklerin meşru olmayan yaşantılarına vahyin yaptığı müdahaleler ve Kureyş'in ticari ve siyasi gücünü putperest olmalarına bağlamaları ve bundan vazgeçmemeleri[115] de müşrik muhalefetinin sebepleri arasında sayılabilir.

[113] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/57 vd.
[114] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II/179-189.
[115] Şaban Özkavukçu, *Hz. Peygamber'in Hayatı*, İz yay, İst, 2012, s, 66.

2. SURELERİN NÜZÛLÜ, TERTİBİ VE DÖNEMLERE GÖRE TASNİFİ

2.1. Surelerin Nüzûlü

Tefsir usulünde ayrı bir bölüm halinde üzerinde durulan ve bizim de çalışma alanımız olan Kur'ân sureleri, tarih boyunca belli yönlerden incelenmiştir. Kur'ân surelerinin; başta isimleri olmak üzere, nüzul zamanları ve yerleri, nüzul sebepleri ve Kur'ân'daki sıraları, farklı başlıklar altında incelenmiştir. Biz de konumuza alt yapı oluşturacak şekilde sureler konusuna değinmeye çalışacağız. Bunu yaparken hem bu konuda ortaya çıkan birikimden söz etmiş, hem de bizim açımızdan konunun önemini ve sonuçlarını ortaya koymuş olacağız.

Kur'ân üzerine araştırma yapan hemen herkesin fikir birliği içinde olduğu husus, Kur'ân'ın Hz. Peygamber döneminde ezberlenerek korunduğudur. Allah'ın (c.c), bu konuda kolaylık vereceğine dair vaadi[116] de bulunmaktadır.

Kur'ân'ın yazılması ve özellikle hangi tarihten itibaren yazıya geçirildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kaynaklarımızda yer alan rivayetlere göre, indikten sonra vahyin yazılmasını[117] ve hangi ayet ve surenin mushafta hangi yere konulacağını Cebrâil'in Hz. Peygamber'e, O'nun da ashâbına bizzat kendisinin bildirdiğini, yani tevkîfî olduğunu haber vermektedir.[118] Hatta bu yazım işlemi için Hz. Peygamber'in sayıları kırkı bulan vahiy kâtibi edindiği de bilinmektedir.[119] Sonuç itibariyle bütün kaynaklar, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in sağlığında yazıya geçirildiği konusunda görüş birliği[120] içerisindedir. Kur'ân'ın Mekke döneminde yazılmadığına dair görüşler ve çoğunlukla müsteşrikler tarafından yapılan eleştiriler olsa da, Hz. Ömer'in müslüman oluşu esnasında, kız kardeşinin elinde Tâhâ suresinin yazılı olduğu bir sayfa bulunduğuna dair rivâyet,[121] hicretten bir kaç yıl

---

[116] Kıyâme, 75/17.

[117] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/57; Ebû Muhammed Abdillah b. Abdirrahmân ed-Dârimî, *es-Sünen*, Thk, Nebîl Hâşim el-Ğamrî, Dâru'l-Beşâir, Beyrut, 1434, Mukaddime, 42; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü,* T.D.V. yay. Ankara,1998, s, 63.

[118] Buharî, Fedâilü'l-Kur'ân, 4; Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1957, I/38; Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân,* y.y. ths, I/246-247. Detaylı bilgi İçin Bkz. İsmail Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzulü ve Kıraati,* M.Ü.İFAV yay, İstanbul, 1995, s, 173; Necati Akbaş, *Hz. Peygamber Dönemi Kur'ân'ın Yazım Târihi*, (Yüksek Lisans), AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, s, 63-64.

[119] Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, s, 53; Muhsin Demirci, *Tefsîr Usulü*, M.Ü.İ.F.V. yay, İstanbul, 2009, s, 78-79.

[120] Muhsin Demirci, *Tefsîrde Metodolojik Sorunlar*, M.Ü.İ.F.V. yay, İst, 2012, s, 48.

[121] İbn Hişam, *es-Sîre*, I/370-373.

önce müslüman olmak için Medine'den Mekke'ye gelen Râfi' b. Mâlik'e, müslüman olunca, o zamana kadar inen ayet ve surelerden oluşan bir Kur'ân metni verildiğine onun da yazılı metni Medine'ye götürüp kendi evinde halka okumaya başladığına dair bir rivayet[122] ile Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinde[123] ve diğer hadis kaynaklarında,[124] vahyin sayfalarda yazılı olduğuna vurgu yapan ifadeler, vahyin, Mekke döneminde yazıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

2.2. Surelerin Tertibi

2.2.1. Surelerin Kur'ân'daki Tertibi

Kur'ân nüshaları Hz. Peygamber döneminde yazdırılmış fakat bir takım sebeplerle[125] tek nüsha haline getirilememiştir. Başka bir ifade ile Kur'ân'ın Hz. Peygamber döneminde tilaveten tertibi mümkün olmuş, fakat kitabeten tertibi mümkün olamamıştır.[126] Hz. Ebûbekir dönemine gelindiğinde zorunlu bir takım sebeplerle Kur'ân nüshaları toplanmış ve tek nüsha halinde yeniden yazılmıştır.[127] Mushaf ismi verilen bu nüsha Hz. Ebûbekir'in vefatından sonra Hz. Ömer'e onun vefatından sonra da kızı ve Hz. Peygamber'in hanımı Hafsa'ya intikal etmiştir.[128] Hz. Osman döneminde Kur'ân bu nüsha esas alınarak çoğaltılmış, bugünkü şekliyle, Fatiha'dan başlayıp Nâs suresi ile biten sıralamaya göre tertip edilmiş ve bu tertip 'mushaf tertibi'[129] olarak ifade edilmiştir.

Ayet ve sureler, elimizde bulunan mushafa dizilirken, Hz. Peygamber'e geliş sırası dikkate alınmamıştır. Hangi ayetin mushafta hangi yere konulacağını bizzat peygamberin kendisinin bildirdiğine yani tevkîfî olduğuna dair rivayetler yer alır.[130]

---

[122] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Thk, Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1412, II/444.

[123] Furkân, 25/5; Vâkıa, 56/79; Beyyine, 98/2 vs.

[124] Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd İbn Ma'ce, *Sünenü İbn Ma'ce,* Thk, Muhammed Fuad Abdulbâki, Dâru'l-fikr, Beyrut, ths, Cihâd, 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/6-10-55-63-76, III/12, 21, 39, 65; Buhârî, Cihad, 129, Fedâilu'l-Kur'ân, 4; Müslim, İmâre, 24, Zühd, 16; Ebû Îsâ Muhammed et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1964, Tefsîr, 10. Ayrıca bkz. Ziya Şen, "Kur'ân-ı Kerîm'in Yazılması", *Diyanet İlmi Dergi Kur'ân Özel Sayısı*, D.İ.B. yay, Ankara, 2012, s, 59-78; Demirci, *Tefsîrde Metodolojik Sorunlar*, s, 48-49.

[125] Bu sebeplerle ilgili olarak bkz. Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân,* I/246-247; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzulu ve Kıraati,* s, 165.

[126] Demirci, *Tefsîr Usulü*, s, 85.

[127] Muhammed Hamîdullah, *Kur'ân-ı Kerîm Târihi*, Beyan yay, İst, 2000, s, 46.

[128] Buhârî, Ahkâm, 37.

[129] Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *DİA,* 2006, XXXI/242.

[130] Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 4; Tâhâ Âbidin Tâhâ Hamd, *Tertîbu Suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mecelletü'l-Buhus ve'd-Dirâsâtü'l-Kur'âniyye, sy, 9, s, 32 vd.

Kaynaklarımızda ayetlerin tertibinin tevkifi olduğu konusunda ihtilafa rastlanmazken surelerin tertibinin tevkifi mi yoksa ictihadi mi olduğu tartışmalıdır.[131]

Hz. Osman'dan sonra yapılan çoğaltma faliyetlerinde de belirlenen bu mushaf tertibine uyulmuştur. Ayet ve surelerin tefsirine yönelik yapılan çalışmalarda da bu durum söz konusudur. Sahabe ve tabiûn döneminde Kur'ân'ın baştan sona tefsir edilmiş bir nüshası elimizde mevcut değildir. Bunun ilk örneği tabiûn dönemi sonrası hicri ikinci yüzyılda vefat eden Mukâtil b. Süleyman'ın (150/767), Hz. Ebûbekir'in cem ettirdiği Hz. Osman'ın istinsah ve teksir ettirdiği Mushaftaki tertibi esas alarak yazdığı ve Kur'ân-ı Kerîm'in tüm ayetlerini tefsir ettiği eseridir.[132] Daha sonra Ebû Ubeyde (210/825), İbn Cerîr et-Taberî (310/922) ve İbn Ebî Hâtim (327 /939) gibi müfessirlerin tefsirleri gelmektedir ve bahsedilen bu tefsirlerde de aynı şekilde İmam Mushaf'ında yer alan tertip esas alınmıştır.[133] Günümüze kadar yapılan Kur'ân tefsirlerinin çoğu da bu sıralamaya göre yapılmıştır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, birçok tefsirde, sure girişlerinde o surenin nüzuluna dair bilgilere rastlamak mümkündür. İlerde daha detaylı olarak değineceğimiz üzere, son dönemlerde, surelerin, elimizdeki bazı nüzul sıralamalarını esas alarak yapılmış tefsir örnekleri ortaya konmaya başlanmıştır.

Netice itibariyle, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirine yönelik üç farklı yaklaşımdan bahsedilebilir. İlki Hz. Osman'ın Mushaf tertibine göre yazılan tefsirler, ikincisi sureleri nüzul sırasına göre düzenleyerek yapılan tefsirler, üçüncüsü de bu sıralamaların hiçbirini dikkate almadan, konu esasına dayalı olarak, belli bir konu çerçevesinde yazılan (konulu) tefsirlerdir.

Vahyin yazımı ve tertibi meselesinin ihtilaflı bir konu olması ve nüzul sıralamasına göre yapılacak çalışmaların bu konularla direk bağlantılı olması nedeniyle yazım ve tertip konusunda özet bilgiler sunmaya çalıştık. Neticede bizi ilgilendiren kısım; vahyin Hz. Peygamber zamanında yazıya geçirilmiş olması

---

[131] Zerkeşî, *el- Burhân*, I/38, 237, 256-257; Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1974, I/211-231; Zerkânî, *Menâhilu'l-irfân*, I/353 vd.

[132] Yine aynı dönemlerde yaşamış olan Ali b. Ebî Talha (143/760), Sufyan es-Sevrî (161/778) ve Yahya b. Sellâm'a (200/815) ait tefsir çalışmaları bulunmaktadır. Ancak bu eserler bütün olarak günümüze ulaşmamıştır.

[133] Mesut Okumuş, "Kur'ân-ı Kerîm'in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi", I. Kur'ân Sempozyumu, *İslami İlimler Dergisi yay*, Çorum, 2007, s, 91-92.

konusunda ittifakın varlığı ve elimizdeki mushafın nüzul sırasına göre tertip edilmediğinin bilinmesidir.

2.2.2. Surelerin Nüzul Sırasına Göre (Kronolojik) Tertibi

Mushaf tertibine göre yapılan tefsir çalışmalarında, çoğunlukla ayet ve surelerin indiği zamanın ve nüzul sırasının dikkate alınmamasının, Kur'ân'ın ifade ettiği mananın tam olarak anlaşılması konusunda yetersiz kaldığının düşünülmesi, özellikle son dönemlerde nüzul sırasına göre tefsirlerin yazılmasına sebep teşkil etmiştir. Buna göre, surelerin indiği dönemin tespit edilip, ilgili döneme ait tarihi verilerle bağlantı kurularak yorumlar geliştirilmesi, bir metot olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kur'ân'ın nüzul sırasına göre tefsirinin yapılması, nüzul süreci boyunca Kur'ân'ın geçirdiği aşamaları bilip surelerin içerik ve üsluplarını bu doğrultuda anlamaya çalışmaktır.

Bu aşamaların tespiti ve değerlendirilmesindeki ana gaye ise Kur'ân'ın indiği dönemdeki konumunu ve bugüne katkısının ne olabileceğini[134] ortaya koymaktır. Muhammed Âbid el-Câbirî bu bakış açısını şu şekilde ifade eder:

"Kur'ân'ı iki kapak arasında bir metin olarak ele alıp öylece tanımlamak yerine, ilk inmeye başlamasından itibaren tam bir Mushaf haline gelmesine kadar geçirdiği aşamaları anlamaya çalışmaktan hareket ederek tanımlama yapmak gerekmektedir. Kur'ân'la kurulacak bu ilişki biçimi, metnin oluşumunu ve yapısını anlamaya önem verir. Metnin oluşumu ve yapısı ise hem onun kendi içindeki gelişim hareketlerini gözlemleyerek hem de insanlar arasındaki varlığının tekâmül etme süreci boyunca onunla (dış müdahalelerden korunmuş bir metin olarak) kurulmuş olan ana ilişkinin biçim ya da biçimlerini inceleyerek anlaşılacaktır."[135]

İslam âlimlerinin kronolojik çalışmalarında kullandıkları iki önemli yöntem, esbâb-ı nüzul ve Mekkî-Medenî ilmidir. Fakat bu iki ilim aslında kronoloji kavramından anlaşılan manayı ifade etmez. Çünkü esbâb-ı nüzul, surenin iniş zamanından çok iniş sebebine işaret etmekte, Mekkî-Medenî ise surelerin Mekke'de veya Medine'de indiğine dair bilgiler içermektedir. Kronolojiden kasıt ise bunların

[134] Mustafa Öztürk, *Kur'ân'ı Kendi Tarihinde Okumak -Tefsîrde Anakronizme Ret Yazıları-*, Ankara, 2004, s, 63-64.
[135] Muhammed Âbid el-Câbirî, *Kur'ân'a Giriş*, Ter, Muhammed Coşkun, Mana yay, İstanbul, 2010, s, 21.

ikisi de değil, surelerin ne zaman indirildiği ve iniş tarihleri itibariyle surelerin birbirine önceliği veya sonralığıdır. Bu nedenle tarih veya zaman belirtmeyen sebeb-i nüzul rivayetlerinin kronoloji konusunda bize yardımcı olamama ihtimali olduğu gibi, sadece "Falan sure Mekkî veya Medenîdir" şeklindeki rivayetler de bu açıdan çok mana ifade etmeyebilir. Kısaca bu iki ilim, kronoloji açısından temel referans kaynağı olmakla beraber kronolojinin kendisi değildir. Çalışmamızda bu bakış açısıyla, kronoloji kısmını bu iki ilimden farklı başlıklar altında inceledik. Sure tertibine yönelik rivayetler ile yapılan çalışmalara girmeden önce bu iki konu hakkında bilgi vermeyi uygun görüyoruz.

2.2.2.1. Surelerin Tertibinde Esbâb-ı Nüzul İlminin Rolü

Kur'ân-ı Kerîm, 23 yılı bulan bir zaman diliminde, parça parça indirilmiştir. Farklı zamanlarda indirilen Kur'ân bölümleri, bazen bir surenin tamamı olabildiği gibi, bazen de ayet veya ayet grupları halinde olmuştur. Kur'ân, indiği bu süre içerisinde insanlığın yararına yeni hükümler getirirken aynı zamanda, indiği dönemde meydana gelen olayları aydınlatmıştır. Bu nedenle bazı ayet veya sureler, indiği dönemde meydana gelmiş bir takım olaylarla bağlantılıdır hatta ilgili olay, ayet veya surenin iniş sebebidir. Her bir ayet veya surenin indirilmesinin bu türden bir olaya veya sebebe bağlı olmadığı da malumdur. O halde esbâb-ı nüzul; bazı ayet veya surelerin inişine sebep olan olaylara denildiği gibi, bu tâbir, bazen Hz. Peygamber'e sorulan bir soruya cevap vermek üzere bir veya daha fazla ayetin inmesine vesile olan, vahyin indiği ortamı resmeden hadise[136] hakkında da kullanılmaktadır. Ayetlerin inişine sebep olacak soruları soranlar veya ayetin nüzuluna sebep teşkil eden olayı görenler ashâbı kiram olduğu için, biz ayetlerin iniş nedenlerini Hz. Peygamber'den başka ancak sahabeden ve onlardan bu bilgileri alan tâbiûn neslinden alabiliriz.[137] Hadis kitaplarında bazen bir ayetin sebeb-i nüzulu olarak birden fazla rivayet bulunabilmektedir. Bu durumda takip edilecek yol da usül kitaplarımızda[138] açıklanmıştır. Bazen de aynı nüzul sebebinin birden fazla ayet veya sure için rivayet edildiği olmuştur. Câbirî bu durumu şu şekilde izah eder:

---

[136] Detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Ahmed Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü,* Şule Yayınları, İst, 1994, s, 68.
[137] Mehmet Paçacı, *Kur'ân'a Giriş,* T.D.V. yay, İst. 2008, s, 83.
[138] Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, s, 119.

"Sebeb-i nüzul rivayetleri, ayetleri belli bazı olaylarla irtibatlandırmayı hedefleyen birer ictihattır ve bunların tefsirde belli faydaları söz konusudur. Bu sebeple de, bu rivayetleri Kur'ân'ın inişi ve Muhammedî davetin seyri içerisinde bir takım yönleri daha iyi anlamaya yardımcı olmaktan daha öte bir noktada görmemek gerekir. Ayetlerin manasını anlama işi ise üç şeye dayanmalıdır; Bağlam, Kur'ân'ın Kur'ân'ı tefsir eden ilkesi ve Arap ufku."[139]

Bu açıklamaya göre sebeb-i nüzul rivayetlerine bakış açımız, ilgili ayet veya sure şu olay sebebiyle inmiştir şeklinde değil, bu ayet veya sure şu olay olduğu sırada gündeme geldi ve o zamanki probleme çözüm oldu şeklinde anlaşılması daha doğru olacaktır. Bu bakış açısı, ayet veya surelerin farklı zamanlarda indiği izlenimini veren değişik sebeb-i nüzul rivayetlerinin tasnifini kolaylaştıracağı gibi, surelerin indikleri zaman konusundaki ihtilafların giderilmesini de sağlayabilir.

Hiç şüphe yok ki nüzul sebeplerini bilmek ayet ve surelerin indiği zaman ve yer hakkında da fikir sahibi olmamızı sağlayacaktır. Kur'ân'ı doğru anlamak için de gereklidir. Kur'ân'ın manalarını anlamak için sebepleri bilmenin faydaları kaynaklarda sıralanmış[140] ve günümüze kadar yazılan gerek rivayet gerekse dirayet tefsirlerinde kullanılmıştır. Buna rağmen nüzul sebeplerini bilmenin tefsirde zorunlu olmadığını savunanlar da vardır. Bu görüşe sahip olanlar sebeb-i nüzulun Kur'ân'ı anlamaya yardımcı olduğunu fakat zorunlu olarak görülmemesi gerektiği[141] kanaatindedirler. Çünkü ayetin inişine sebep olan olay husûsî olsa da bu olay hakkında ayetin verdiği hüküm umûmîdir.[142]

Daha önce ifade ettiğimiz gibi her ayet için mutlaka bir nuzül sebebi olması gerekmez. Herhangi bir sebebe bağlı olarak inen ayetlerin sayısının 600 kadar[143] olduğu söylenmiştir. Tefsircilerin çoğu, her ayete bir iniş sebebi bulma çabası

---

[139] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, I/415-416, II/357-358.
[140] Nüzul sebeplerinin Kur'ân'ı anlamadaki etkisine dair örnekler için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, s, 117-118; Abdulfettah el-Kâdi, *Esbâb-ı Nüzûl*, Ter. Salih Akdemir, Fecr yay. Ankara, 1996, s, 15-22.
[141] Detaylı bilgi ve örnekler için bkz. M. Said Şimsek, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, Kitap Dünyası, Konya, Ths, s, 291-294.
[142] Sahabe veya müfessirlerin, sebebi husûsî olan ayetleri umûmî olarak diğer olaylarda da gündeme getirmiş olmaları, özellikle hukukî konularda ayetlere yaklaşımın nasıl olması gerektiğine dair bize bilgi vermektedir. Örneğin Muhammed b. Ka'b, Bakara Suresi'nin 204. ayeti hakkında; "Ayet bir adam hakkında nâzil oldu, sonra mânâsı umûmîleşti." demekte, yine İbn-i Abbâs'tan gelen bir rivayette, Mâide Suresi'nin 38. ayetinin hırsızlık yapan bir kadın hakkında nâzil olmasına rağmen manasının umûmî olduğu ifade edilmiştir. (Suyûtî, *el-İtkân*, I/111-112).
[143] Demirci, *Tefsîr Usulü*, s, 234.

yüzünden zaman zaman ayetlerin siyak ve sibakı arasındaki bağlantıyı gözden kaçırmış ve aynı konudaki bir pasajın her bir ayeti için ayrı ayrı iniş sebepleri bulmaya çalışmışlardır. Bu da tefsirde parçacı anlayışı ortaya çıkarmış ve birçok probleme yol açmıştır.[144] Yine bir ayet için birden fazla sebeb-i nüzûl rivayeti olabileceği gibi, bunun tersi de yani bir sebeb-i nüzûle bağlı olarak birden çok ayet gelmesi de mümkündür. Örneğin bir rivayette: "Ya Resulallah erkeklerden söz ediyorsun da neden kadınlardan söz etmiyorsun?" denilmesi üzerine Ahzâb 35. ve Âl-i İmrân 195. ayetleri nâzil olmuştur.[145] Başka bir ihtimal de ayetin nüzul sebebi ile ilgili rivayetlerin bize kadar ulaşmamış olması veya sahabenin bilmiyor olmasıdır. Çünkü sahabe döneminde bile her sahabenin bu konuda aynı derecede bilgiye sahip olmadığını Abdullah b. Mes'ud: "Allah'a yemin ederim ki, kitapta nâzil olan ayetlerin kim için ve nerede nâzil olduklarını en iyi ben bilirim."[146] diyerek ifade etmektedir.

Sebeb-i nüzul ile ilgili rivayetler bazen karmaşık ve birbirine zıt bilgiler de içerebilmektedir.[147] Örnek vermek gerekirse, bazı rivayetlerde ilk inen surenin mushafta 96. sırada yer alan Alak Suresi olduğu söylenmiş ve genel bir kabul görmüştür.[148] Ancak ilk vahyin mushafta 74. sırada yer alan Müddessir Suresi'nin ilk ayetleri olduğuna dair başka bir rivayet daha vardır.[149] Yine Alak Suresi'nin ilk beş ayeti nâzil olduktan sonra yaşanan bir vahiy kesintisini müteakiben Müddessir Suresi'nin ilk ayetlerinin nâzil olduğunu söyleyerek bu iki rivayeti birleştirmeye çalışan başka rivayetler de yer alır.[150] Dolayısıyla bu rivayetler, sonraki dönem âlimlerin tahminleri ve farklı rivayetleri uzlaştırma çabası[151] olarak değerlendirilebilir. Başka bir örnek de Mekke döneminde en son inen surenin hangisi olduğuna dair sebeb-i nüzul rivayetlerinde görülen ihtilaftır. Kaynaklarımız, İbn Abbâs'ın Ankebût suresini, Dahhâk ve Atâ'nın Mü'minûn suresini, Mücahid'in ise

[144] Bu duruma örnek olarak Mâûn suresi verilebilir. Detaylı açıklama için Bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, I/77.
[145] Suyûtî, *el-İtkân*, I/105.
[146] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II/342.
[147] Bir ayet veya sure ilgili birden fazla farklı sebeb-i nüzul rivayeti olması, farklı rivayetlerin birbiri ile çelişmesi, aynı ayet veya sure ile ilgili farklı zamanlarda olan olayların nüzul sebebi olarak gösterilmesi gibi.
[148] Buhâri, Bed'ü'l-Vahy, 3; Müslim, İman, 252.
[149] Buhârî, Tefsir, 74.
[150] Bu görüşler ve ilgili değerlendirmeler için bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, I/206 vd.; Suyûtî, *el-İtkân*, I/91-100.
[151] Okumuş, a.g.m, s, 96.

Mutaffifîn suresini Mekke'de en son inen sure olarak rivayet ettiğini haber vermektedir. Mutaffifîn suresi hakkındaki ihtilaf konusunda, Atâ, onun Mekke'de inen son sure olduğunu, İbn Abbâs ise bu surenin Medenî olduğunu söylemektedir.[152] İleride daha detaylı değineceğimiz üzere bu farkların, sîret kitaplarımızda bize ulaşan az sayıdaki rivayete dayanarak Mekke ve Medine dönemini kesin hatlarla ayıramamamızdan ve rivayetler üzerinde yapılan yorum farklılıklarından kaynaklandığını düşünüyoruz.

Mekkî olduğu ittifakla kabul edilen bazı surelerde Medine dönemindeki bir olayın ya da Medenî olduğu bilinen bir sure hakkında Mekke'de yaşanmış bir olayın sebeb-i nüzul olarak aktarılması, sahabe tarafından ayet veya surelerin önceki bazı olaylarla bağlantı kurdukları kanaatini uyandırmaktadır. Bu nedenle esbâb-ı nüzul rivayetlerinin yeniden bir tasnife tabi tutularak rivayeti aktaran sahabenin, ayetin inişine sebep olan olayı mı kastettiği yoksa farklı zamandaki bir olayla bağlantı mı kurduğu araştırılması gerekmektedir.[153] Bu konudaki rivayetlerin çok fazla ve karmaşık olması, yapılacak bu tasnifi zorlaştırmakta, uzun ve zahmetli bir çalışmayı gerektirmektedir. Kanaatimizce ilgili rivayetlerin yeniden metin ve senet açısından incelenerek yorumlanması, bir ekip veya komisyon marifetiyle yapılabilir.

Bu konuda bir çözüm önerisi sunan Mevdûdî'nin ifadelerine de burada yer vermek uygun olacaktır. O, tefsirinde her surenin girişinde o surenin nüzul zamanı ile ilgili bilgi aktarırken bu konuyu tartışmış ve kendi benimsediği yöntemi şu şekilde ifade etmiştir:

"Rivayetlerin birbirine tezat olduğu gözüyle bakıp yanılgıya düşülmemelidir. Aslında bir mesele hakkında daha önce nâzil olmuş bir ayet veya sure varsa, aynı mesele hakkında tekrar soru sorulduğunda, Allah (c.c) bu sorunun cevabı olarak ilgili sureye işaret ediyor ve Rasulullah da onu okuyordu. Muhaddisler bunu şöyle açıklamışlardır: "Falan mesele hakkında veya falan soru üzerine bu ayet nâzil olmuştur. Buna "nüzul tekrarı" denilmiştir. Yani bir ayet veya sure bir defadan fazla nâzil olmuştur."[154] Mevdûdî'nin bu görüşü gayet makul olmakla birlikte, bir surenin iki defa nâzil olmasını anlamak zordur. Zerkeşî bir surenin iki defa indirilmesini,

[152] Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, I/194-195.
[153] Esbab-ı Nüzul ile ilgili detaylar, problemler ve çözüm önerileri için bkz. Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, ilgili konu başlıkları.
[154] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* VII/302-303.

şanını yüceltmek ve unutulmasına karşı bir tedbir olarak[155] nitelendirmiştir. Fakat bu açıklama da Kur'ân'ın bütün surelerinin şanının yüce olması gerçeğine aykırı olmasından ve Hz. Peygamber veya ashâbın zamanla Kur'ân hükümlerini unuttuğu gibi garip bir düşünce oluşturacağından kabul edilmesi zor görünmektedir. Rivayetlerin çeliştiği böylesi durumlarda, tercih yapma imkânı olmaması, müfessirleri böyle yorumlar geliştirmeye sevk etmiş olabilir. Ancak, surenin ikinci bir defa gündeme gelmesi, ikinci bir defa nüzulu şeklinde değil de benzer bir olay sebebiyle Hz. Peygamber tarafından tekrar gündeme getirilmesi şeklinde de anlaşılabilir. Mekke döneminde indirildiği kesin olan ve indirilişi ile ilgili nüzul sebebi olan bir sure hakkında Medine döneminde indirildiğine dair de nüzul sebebi bulunduğu durumlar bu şekilde bir yaklaşımla açıklanabilir.

Burada üzerinde durulması gereken diğer bir mesele de bir surenin nüzul zamanı belirlenirken her araştırmacı, surenin değişik ayetleri hakkında bildirilen nüzul rivayetleri içerisinden kendine göre tercih yapmasıdır. Örneğin bir araştırmacıya göre incelediği surenin birinci ayetine dair nakledilen sebeb-i nüzul rivayeti o surenin iniş zamanını belirlerken, başka bir araştırmacıya göre sure içerisindeki başka herhangi bir ayetin nüzul rivayeti surenin tamamına dair iniş zamanı belirlemesine delil olmaktadır. Bunlar ilmi açıdan iddiasını temellendirme anlamında bir sonuç ifade etse de, bu sonuç herkesin kabul edebileceği bir çıkarım olmayabilir. Sure kronolojisi belirlemede karşılaşılan bu türden farklı yaklaşımlara dair örnekler ilerde verilecektir.

Bu konuda önemli çalışma ve değerlendirmeleri bulunan Muhammed Âbid el-Câbirî'ye göre ise surelerin kronolojisi konusunda ayetlerin içerik ve bağlamı ön planda olmalıdır. Zira belli bir sebep hakkında indirilen ayetlerin çoğunun, gerçekten de o sebep hakkında indirildiğini kanıtlayacak bir delile sahip değiliz. Bu rivayetler bize, sadece sahabe sonrası dönemde Kur'ân'ı anlamak için sahabe veya tabiin dönemi âlimlerine bu konuda sorular sorulduğunu göstermektedir. Onların belli ayetlerin belli olaylar nedeniyle nâzil olduğuna dair verdikleri bu bilgiler, ilgili ayetin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır ancak, nüzul zamanına dair kesinlik ifade etmez. Kur'ân'ın bir surede anlattığı konular kendine has bir bağlama sahip olan başka bir bölümde de konu edilebilmektedir. Dolayısıyla ayet veya ayet gruplarının

[155] Zerkeşî, *el-Burhân*, I/29.

belli olaylar sebebiyle indirildiği söylendiğinde, o ayetin içinde bulunduğu bağlam unutulup, ayet bağlamından koparılmaktadır. Burada nüzul rivayeti ile bağlam arasında tercih yapma zorunluluğu doğmaktadır. Bu zorunlulukta nüzul rivayeti değil, bağlam tercih edilmelidir. Özellikle Mekke döneminde indirilen surelerde, surenin indirilişinin tespitinde dikkate alınması gereken temel kaynak bağlam olmaktadır.[156]

Netice itibariyle diyebiliriz ki, esbâb-ı nüzule dair yazılmış eserler, ayet ve surelerin kronolojik yorumlanması için bugüne kadar başvurulmuş yegâne kaynaklardan birisidir.[157] Bir ayet veya surenin nüzul sebebini bilmenin, o ayeti anlamayı kolaylaştıracağı ve farklı açılımlar sunacağı açıktır. Aynı zamanda ilgili nüzul sebebi, bize ayetin iniş tarihi ile ilgili tam olmasa da yaklaşık bir tarih fikri verecektir. Fakat bir ayet veya surenin herhangi bir olay veya kişi için indirilmiş olması, ayetin manasının sadece o kişi veya olaya hasredilmesini gerektirmediği gibi, bir olay üzerine nâzil olan ayet veya surenin daha sonra benzer olaylarda tekrar gündeme getirilmiş olması da muhtemeldir. Sebeb-i nüzule dair rivayetlere sure kronolojisi açısından bakıldığında; bu tür çalışmaların ayet kronolojisi belirlemeden daha zor olduğu, ilgili rivayetlerin bu çalışmalara kaynaklık etmede yetersiz kalacağı gerçeğinden hareketle bu tür çalışmalarda rivayetler içerisinden tercih yapmanın ve sure üslup ve içerikleriyle desteklenmesinin gerekliliği aşikârdır.

2.2.2.2. Surelerin İniş Zamanlarını Tespitte Mekkî-Medenî İlminin Rolü

Ayet ve sureler üzerinde yapılan kronolojik çalışmaların ilki ve en bilineni Mekkî ve Medenî olarak surelerin tasnif edilmesidir. Suyûtî, Mekkî-Medenî ilmini; nasih-mensuh ve hakkında tahsis olan ayetleri bilmenin ilk aşaması olarak ifade eder.[158] Mekkî-Medenî şeklinde yapılan ayrım, aynı zamanda surelerin nüzul sırasına göre tertibine de kaynaklık etmektedir. Mekke ve Medine'de nâzil olan Kur'ân ayetleri arasında hem şekil, hem de muhteva açısından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. İlerde daha detaylı olarak değineceğimiz üzere, bazı tefsirciler, vahiy dönemini Mekke ve Medine safhaları olmak üzere ikiye ayırmakla yetinmemiş, her

[156] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/357-358.
[157] İlgili kaynaklar için bkz. Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, 1995, XI/361. Esbâb-ı nüzul rivayetlerinin, ayet ve surelerin târihlendirilmesindeki önemi hakkında bkz. Ali Rıza Gül, "Kur'ân Ayetlerini Târihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü", *Dini Araştırmalar Dergisi*, c, 7, sy, 19, s, 191-220.
[158] Suyûtî, *el-İtkân*, I/36. Diğer faydaları için bkz. Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân,* I/195.

iki dönemi; erken, orta ve geç olmak üzere üçer merhaleye ayırarak, Kur'ân'ı doğru anlayabilmek için, ayetlerin bu merhalelelerden hangisinde nâzil olduğunun bilinmesi gerektiğini savunmuşlardır.[159]

Surelerin Mekkî ve Medenî diye isimlendirilmeleri gayet normal gözükse de bu ayırımın kriterleri net olmadığı için, sureler üzerinde çalışma yapanlar, bu tabirleri eserlerinde kullanmış olanların neyi kastettiğini[160] bilmeleri gerekir. Zira Mekke'de inenlere Mekkî, Medine'de inenlere Medenî denildiğinde bu iki şehrin sınırlarının ne olduğu, bu sınırlar dışında inenlerin hangi gruba dâhil edileceği ayrı bir ihtilaf konusudur.[161] Muhatapları dikkate alarak Mekkelilere hitap edenlere Mekkî, Medinelilere hitap edenlere Medenî denilmesi de Kur'ân'daki bütün ayet ve surelerin bu tanıma göre ikiye ayrılamaması nedeniyle yeterli değildir. Ayet ve sureleri Mekkî ve Medenî diye ihtilafsız olarak olarak ikiye ayırmayı başaramasa da, bu gün kabul edilmesi daha makul gözüken Mekkî-Medenî tanımı, hicretin esas alındığı tanımdır.[162] Buna göre hicretten önce indirilenler Mekkî, hicretten sonra indirilenler de Medenî kabul edilir. Biz de çalışmamızda Mekkî ve Medenî derken bunu kastetmiş olacağız.

Ayet veya surelerin Mekkî veya Medenî oluşları ile ilgili Hz. Peygamber'den herhangi bir açıklama gelmemiştir. Bu nedenle Mekkî ve Medenîye dair bilgi, sahabe ve sonraki nesillerden gelen rivayetlere dayanarak tespit edilmeye çalışılmıştır.[163] Şüphesiz ki sahabe, ayetlerin nüzul sebebini ve zamanını biliyordu. En azından sahabe arasında bu konuya ilgi duyanlar mevcuttu. Yukarıda da yer verdiğimiz üzere, sahabenin meşhur müfessirlerinden Abdullah b. Mes'ûd'un, "Allah'a yemin ederim ki, kitapta nâzil olan ayetlerin kim için ve nerede nâzil olduklarını en iyi ben bilirim."[164] sözü bunu teyit eder.

---

[159] Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, I/192; Subhi Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Dâru'l-İlmi lilmelâyîn, Beyrut, 2000, s, 169-185.

[160] Örneğin Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu* adlı eserinde, Medine devrinde indiği kesin olan ve açıklamalarını da bu doğrultuda yaptığı bazı surelerin başlığına, indiği yeri dikkate alarak 'Mekke'de nazil olmuştur' ifadesini kullanmıştır. Dikkat edilmediği takdirde Medine döneminde inen bir sure, Mekke döneminde inmiş gibi anlaşılabilmektedir. Hâlbuki ilgili sureler hicretten sonra fakat Mekke sınırları dâhilinde inmiştir. Örnek olarak ilgili eserde Nasr suresine bakılabilir.

[161] Bkz. Suyûtî, *el-İtkân,* I/ 37-38.

[162] Suyûtî, *el-İtkân*, I/37.

[163] Suyûtî, *el-İtkân,* I/38; Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân,* I/196.

[164] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/342; Suyûtî, *el-İtkân,* I/38.

Bunun dışında Mekkî ve Medenî surelerdeki şekil, üslup ve içerik özellikleri incelenerek de Mekkî-Medenî ayırımı yapılmıştır.[165] Biz de incelediğimiz döneme tekabül eden sureleri tespit ederken yeri geldikçe ayetlerdeki bu üslup ve içerik özelliklerini de değerlendirmelerimize katmaya gayret edeceğiz. Bu önemli bir ayrıntıdır. Çünkü söz muhataba göre söylenir. Mekke ve Medine'deki muhatapların farklı yapılara ve kültürlere sahip olması, ilahi hitabın da buna göre şekillendirilmesini gerektirecektir. İndiği dönemi belağatı ve fesahatı ile hayran bırakan bir kitabın, muhataba göre söz söylememiş olması düşünülemez. Kur'ân Arapça olarak indirilmiştir. Değişik ayetlerde bu gerçek vurgulanmış[166] ve ilahi hitabın, Arap olan muhataba uygun bir şekilde nâzil olduğu haber verilmiştir. Bu uygunluk o zamanki muhatapların kullandığı dile ve aynı toplumun zihinlerinde var olan kavramlara uygunluk şeklinde anlaşılmalıdır. Dilin, bir milletin kültürünün oluşmasındaki en büyük etkenlerden biri olduğu düşünüldüğünde, toplumun sahip olduğu geleneklerinin, hayat şartlarının, inançlarının ve kültürlerinin kullandıkları dili etkileyeceği[167] malumdur. Netice itibariyle Kur'ân'ın, ilgili ayetlerde dil ve hüküm olarak Arapça olduğunu beyan etmesi, muhatabın dil, anlayış ve kültürüne uygun olarak nâzil olduğu anlamına gelmektedir. Buna göre ilahi hitabın tam olarak anlaşılması, indiği dönemin dil, anlayış ve kültür gibi özelliklerini bilmeye, bu özelliklere sahip bir muhatap gibi düşünebilmeye bağlıdır denebilir. Örneğin Kur'ân'ın bahsettiği bir kavramdan neyi kastettiğini anlayabilmek, bu kavramdan o dönemde yaşayan muhatabın ne anladığını bilmekle doğrudan bağlantılıdır. Bu açıdan Hz. Peygamber dönemi düşünüldüğünde, Mekke ve Medine döneminde yaşayan muhatapların bile, geleneklerinde, yaşam tarzlarında, algı ve idrak düzeylerinde farklılık olduğu ortadadır. O halde vahyin, Mekke'deki muhataplara hitabı ile Medine'deki muhataplara hitabı arasında kullanılan dil ve kavramlar açısından olmasa bile, konular ve hitap tarzı açısından farklılıklar arzetmesi vahyin amacına da uygundur. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, indiği toplum hakkında zaman zaman değerlendirmelerde bulunmuş, özellikle vahiy öncesi dönem ve bu dönemden kalma

[165] Bu ayırımların neler olduğu hakkında bkz. Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân,* I/196-198; Derveze, *Kur'ân'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* II/12.
[166] Yûsuf, 12/2, Tâhâ, 20/113, Zümer, 39/28, Fussilet, 41/3, Şûrâ, 42/7, Zuhruf, 43/3, Nahl, 16/103, Şuarâ, 26/195, Ra'd, 13/37.
[167] Öztürk, *Kur'ân ve Tefsîr Kültürümüz,* s, 15.

taassub, kibir, adaletsizlik gibi huyları, döneme vurgu yaparak yermiş,[168] muhatabın yaşadığı dönemin ilahi irade tarafından dikkate alındığını haber vemiştir.

Ayet ve surelerin Mekkî veya Medenî olduğunun bilinmesi, bu sayılanlardan başka bize farklı açılımlar ve çıkarımlar da kazandırmaktadır. Örneğin Suyûtî'ye göre Mekkî ve Medenî ilmini bilmekle, sonra inen ayet veya sure bilindiği için sonra inenin nâsih, öncekinin mensûh olduğu anlaşılır. Yine ayet ve surelerin iniş zamanı bilindiğinde sonra inen ayetin öncekini tahsîs ettiği durumlar da bilinir.[169] Bu açıdan bakıldığında ayet ve surelerin iniş zamanının bilinmesi, hükümlerin doğru anlaşılabilmesi için zorunlu gözükmektedir. Bu zorunluluğun da büyük ölçüde rivayet kültürümüzden faydalanılarak aşılabileceği muhakkaktır.

Bu bilgiler ışığında Kur'ân'ın mana ve maksatlarını anlama hususunda üç temel esastan bahsedilebilir. Buna göre bir sure veya ayetin öncelikle nerede, ne zaman, niçin ve kimler hakkında indirildiğinin tespiti yapılmalıdır. Bu amaçla önce surenin veya ayetin indiği yer, yıl veya dönem belirlenir. Son olarak da nüzul sebebi tespit edilerek hangi olay veya kimler hakkında indirildiği anlaşılır.[170] Kur'ân-ı Kerîm'i nüzul sırasına göre okumanın gerekliliği bu şekilde anlaşılmış olmaktadır. Ancak bu türden okumaların, yukarıda bahsettiğimiz zorlukları da beraberinde getirdiği aşikârdır.

2.2.2.3. Rivayetler Bağlamında Mekkî-Medenî Sureler ve Nüzul Sıralamaları

Rivayetlerde Mekkî-Medenî şeklinde ifade edilen görüşlerin, aynı zamanda surelerin nüzul sırasına göre tertibine de kaynaklık ettiğine değinmiştik. Kur'ân'da, 86'sı Mekkî, 28'i Medenî olmak üzere toplam 114 sure vardır ve bu surelerin büyük bir çoğunluğunun Mekke'de, geri kalan kısmının Medine döneminde indiği bilinmektedir.[171]

---

[168] Âl-i İmrân, 3/154, Mâide, 5/50, Ahzâb, 33/33, Fetih, 48/26.
[169] Suyûtî, *el-İtkân,* I/36.
[170] Okumuş, a.g.m, s, 96-97.
[171] Bir görüşe göre aralarında besmele bulunmayan Enfâl ile Tevbe sureleri tek sure kabul edilerek toplam sure sayısı 113 olarak ifade edilmiştir. Buna ilaveten Kur'ân'daki sure sayısı konusunda ittifak olmadığı söylenmiş ve buna delil olarak da Übey b. Ka'b'ın mushafında 116, Abdullah b. Mes'ud'un mushafında 112 surenin yer alışı zikredilmiştir. Ancak ilgili mushafların ikisi de şahsi nüshalardır ve bu Mushaflarda Muavvizeteyn'in bulunmaması, ilgili surelerin Kur'an'dan olmadığına delil teşkil etmeyeceği gibi, Kunut dualarının yer alması da bu duaların Kur'ân'dan bir sure olduklarına da delil olmaz. Zira Hz. Osman'ın 114 sureden oluşan mushafları üzerinde ashabın ittifakı söz konusudur. (Detaylı bilgi için bkz. Abdülhamid Birışık, "Sûre", *DİA*, 2009, XXXVII/538).

Mekkî sureler, içerik ve üslup olarak Mekke dönemini temsil etmektedir. Mekkî surelerin sayısı Medenî surelerden fazla olmasına rağmen ayet sayılarının azlığı nedeniyle Kur'ân'ın yaklaşık üçte biri kadardır.[172] Bu surelerden kaçının Mekkî, kaçının Medenî oluşuna dair kaynaklarımızda değişik tespitler ve sıralamalar yer alır.

Örneğin Zerkeşî, surelerin 85'inin Mekkî, 29'unun Medenî olduğunu söylerken,[173] Suyûtî ise, 82'sinin Mekkî, 20'sinin Medenî ve 12'sinin ihtilaflı olduğunu bildirmiştir.[174] Günümüzde yaygın olan görüşe göre surelerin 86'sı Mekkî, 28'i Medenî'dir. Bu genel ayırıma rağmen, bazı Mekkî sureler içinde Medenî ayetler, Medenî sureler içinde Mekkî ayetler bulunmaktadır.[175]

Mekkî ve Medenî ayetlerin gösterildiği ve nüzul sırasına göre yazılmış bir mushafın var olduğuna dair görüşler yer almaktadır. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân'ı Kerîm'i nüzûl sırasına göre yazdığına dair bir rivayetten bahsedilmekte fakat kaynaklarımızda bu sıralamanın tam olarak nasıl olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.[176] Yine Hz. Osman zamandaki istinsah faaliyeti sırasında bazı sahabîlerin ellerinde, surelerin farklı şekilde tertip edildiği Kur'ân nüshaları bulunuyordu. Bunların en meşhuru Abdullah b. Mes'ud ve Übeyy b. Ka'b'ın mushaflarıdır. İlgili mushaflardaki sure sıralamaları, Osman mushafındaki sıraya uymadığı gibi nüzul sırasına göre de tasnif edilmiş değillerdir.[177] Bu mushaflardaki farklılıklar, kıraat çeşitliliğinin ötesinde bir mahiyet arz eder. Zira birçok rivayette İbn Mes'ud'un mushafında Fâtihâ ve Muavvizeteyn surelerinin olmadığı, Ubey b. Ka'b'ın mushafında ise kunut dualarının yer aldığı belirtilmiştir. Bu farklılıklar, kimi müsteşrikler tarafından Fâtihâ suresinin Kur'ân'dan olmadığı şeklinde yorumlanmış,

---

[172] Derveze, *Kur'ân'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II/11.
[173] Zerkeşî, *el-Burhân*, I/164, 194.
[174] Suyûtî, *el-İtkân,* I/44; Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, I/198.
[175] Birışık, "Kur'ân", *DİA,* 2002, XXVI/385. Mekke'de nazil olan bazı surelere Medine'de inen ayetlerin eklendiği olmuştur. Bu nedenle bazen bir surenin ilk kısmının terihlendirmesi ile son kısmının târihlendirilmesi farklı olabilecektir. Mekkî surelerin 39 tanesi ile Medenî surelerin 11 tanesinde bu şekilde farklı zamanlarda inen ayetler bulunduğunu bilmekteyiz. Bu surelerle ilgili olarak bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, I/199-205; Suyûtî, *el-İtkân,* I/56 vd.
[176] Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Thk, İbrâhîm Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1417, s, 45-46; Suyûtî, *el-İtkân,* I/204; Rıza Savaş-Ömer Dumlu, "Nüzul Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'ân'ın Yorumu", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları Dergisi*-2, s, 164.
[177] Bu mushaflar ve ilgili nüzul sıralamaları için Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, s, 84-87; İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf II*, Haz. Sırrı Fuat Ateş, Hüner Yay. Konya, 2012, s, 59-63; M. Kemal Atik, "Abdullah b. Mes'ud ve Mushafının Kur'ân Tarihindeki Yeri", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2005) s, 1-64.

yine ilgili farklılıkların Şia tarafından Ehl-i Sünnet'e karşı bir koz olarak kullanıldığı[178] söylenmiştir. Bu mushaflar, ilgili kişilerin kendi tasarruflarına dayalı olup resmi bir tertip özelliği taşımamaktadır.[179] Ayrıca bu nüshalardaki eksiklik ve farklılık, ilgili nüshaların Hz. Peygamber'in Cebrâil ile yaptığı Son Arza'dan önce yazılmış olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.

Kaynaklarımızda Hz. Osman'a dayandırılan[180] ve İslami gelenekte kabul görmüş bir nüzul sıralaması yer almaktadır. İlgili sıralama şu şekildedir:

Mekkî sureler:

Alak-96, Kalem-68, Müzzemmil-73, Müddessir-74, Fâtiha-1, Mesed-111, Tekvîr-81, A'lâ-87, Leyl-92, Fecr-89, Duhâ-93, İnşirâh-94, Asr-103, Âdiyat-100, Kevser-108, Tekâsür-102, Mâûn-107, Kâfirûn-109, Fil-105, Felâk-113, Nâs-114, İhlâs-112, Necm-53, Abese-80, Kadir-97, Şems-91, Burûc-85, Tîn-95, Kureyş-106, Kâria-101, Kıyâme-75, Hümeze-104, Mürselât-77, Kâf-50, Beled-90, Târık-86, Kamer-54, Sâd-38, A'raf-7, Cin-72, Yâsîn-36, Furkân-25, Fâtır-35, Meryem-19, Tâhâ-20, Vâkıa-56, Şuarâ-26, Neml-27, Kasas-28, İsrâ-17, Yûnus-10, Hûd-11, Yûsuf-12, Hicr-15, En'âm-6, Sâffât-37, Lokmân-31, Sebe'-34, Zümer-39, Ğâfir-40, Fussilet-41, Şüra-42, Zuhruf-43, Duhân-44, Câsiye-45, Ahkâf-46, Zâriyât-51, Ğâşiye-88, Kehf-18, Nahl-16, Nûh-71, İbrâhîm-14, Enbiyâ-21, Mü'minûn-23, Secde-32, Tûr-52, Mülk-67, Hâkka-69, Meâric-70, Nebe-78, Nâziât-79, İnfitâr-82, İnşikâk-84, Rûm-30, Ankebût-29, Mutaffifîn-83.

Medenî sureler:

Bakara-2, Enfâl-8, Âl-i İmrân-3, Ahzâb-33, Mümtehine-60, Nisâ-4, Zilzâl-99, Hadîd-57, Muhammed-47, Ra'd-13, Rahmân-55, İnsân-76, Talâk-65, Beyyine-98, Haşr-59, Nûr-24, Hac-22, Münâfikûn-63, Mücâdele-58, Hucurât-49, Tahrîm-66, Teğâbun-64, Saff-61, Cum'a-62, Fetih-48, Mâide-5, Tevbe-9, Nasr-110.[181]

---

[178] İlgili iddialar ve değerlendirmeler için bkz. Mustafa Öztürk, "Hz. Ali ve Hz. Fatıma'ya Nispet Edilen Mushafların Mahiyeti", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy, 2, 2006, s, 17.

[179] Birışık, "Kur'ân", *DİA*, XXVI/387.

[180] Genel kabul gören bu sıralama İsmail Cerrahoğlu tarafından Hz. Osman'a nispet edilmişse de bu iddiayı doğrulayacak bir kanıta sahip değiliz. (Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, s, 79-88).

[181] Cerrahoğlu'nun Hz. Osman'a nispet ettiği bu sıralama, özellikle Mekke döneminde ilk ve son nazil olan sure konusundaki ihtilaflar nedeniyle, bir takım farklılıklarla kaynaklarımızda yer almıştır. Mesela bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a*, Beyrut, 1405, VII/142-143; Alâu'd-dîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütüb'i-İlmiyye, Beyrut, 1415, I/9-10; Zerkeşî, *el-Burhân*, I/193-194; Suyûtî, *el-İtkân*, I/37-41.

Bunun dışında kaynaklarımızda İbn Abbâs'a dayandırılan iki sure tertibi yer alır ve bu iki sıralamada yazım hatalarından kaynaklandığı ileri sürülen[182] bir takım farklılar bulunmaktadır. İbn Abbâs'ın nüzul sıralaması şu şekildedir:

Birinci liste:

Mekkî sureler:

Alak-96, Müzzemmil-73, Müddessir-74, Mesed-111, Tekvîr-81, A'lâ-87, Leyl-92, Fecr-89, Duhâ-93, İnşirâh-94, Asr-103, Âdiyat-100, Kevser-108, Tekâsür-102, Mâûn-107, Kâfirûn-109, Fil-105, Felâk-113, Nâs-114, İhlâs-112, Necm-53, Abese-80, Kadr-97, Şems-91, Burûc-85, Tîn-95, Kureyş-106, Kâria-101, Kıyame-75, Hümeze-104, Mürselât-77, Kâf-50, Beled-90, Târık-86, Kamer-54, Sâd-38, A'raf-7, Yasin-36, Furkân-25, Fâtır-35, Meryem-19, Taha-20, Vâkıa-56, Şuarâ-26, Neml-27, Kasas-28, İsrâ-17, Yûnus-10, Hûd-11, Yûsuf-12, Hicr-15, En'âm-6, Sâffât-37, Lokmân-31, Sebe'-34, Zümer-39, Gafir-40, Fussilet-41, Şûra-42, Zuhruf-43, Duhân-44, Câsiye-45, Ahkâf-46, Zâriyât-51, Ğâşiye-88, Kehf-18, Nahl-16, Nûh-71, İbrâhîm-14, Enbiyâ-21, Mü'minûn-23, Secde-32, Tûr-52, Mülk-67, Hâkka-69, Meâric-70, Nebe-78, Nâziât-79, İnfitâr-82, İnşikâk-84, Rûm-30, Ankebût-29, Mutaffifîn-83.

Medenî sureler:

Bakara-2, Enfâl-8, Âl-i İmrân-3, Ahzâb-33, Mümtehine-60, Nisâ-4, Zilzâl-99, Hadîd-57, Muhammed-47, Ra'd-13, Rahmân-55, İnsân-76, Talâk-65, Beyyine-98, Haşr-59, Nasr-110, Nûr-24, Hac-22, Münâfikûn-63, Mücâdele-58, Hucurât-49, Tahrîm-66, Cum'a-62, Teğâbun-64, Saff-61, Fetih-48, Mâide-5, Tevbe-9.[183]

İkinci liste:

Mekkî sureler:

Alak-96, Kalem-68, Müzzemmil-73, Müddessir-74, Fâtiha-1, Mesed-111, Tekvîr-81, A'lâ-87, Leyl-92, Fecr-89, İnşirâh-94, Rahmân-55, Asr-103, Kevser-108, Tekâsür-102, Mâûn-107, Fil-105, Necm-53, Abese-80, Kadr-97, Şems-91, Burûc-85, Tîn-95, Kureyş-106, Kâria-101, Kıyame-75, Hümeze-104, Mürselât-77, Kâf-50, Beled-90, Târık-86, Kamer-54, Sâd-38, Araf-7, Cin-72, Yasin-36, Furkân-25, Fatir-35, Meryem-19, Taha-20, Şuarâ-26, Neml-27, Kasas-28, İsrâ-17, Yûnus-10, Hûd-11,

[182] Esra Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Târihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal bir Yaklaşım (1 Rebi'ul-Evvel 4 Rebi'ul-Evvel Arası),* (Doktora), A.Ü.S.B.E, Ankara, 2009, s, 88.
[183] Suyûtî, *el-İtkân*, I/42-44.

Yûsuf-12, Hicr-15, En'âm-6, Sâffât-37, Lokmân-31, Gafir-40, Fussilet-41, Şûrâ-42, Zuhruf-43, Sebe'-34, Züme-39, Duhân-44, Câsiye-45, Ahkâf-46, Zâriyât-51, Ğâşiye-88, Kehf-18, Nahl-16, Nûh-71, İbrâhîm-14, Enbiyâ-21, Mü'minûn-23, Ra'd-13, Tûr-52, Mülk-67, Hâkka-69, Meâric-70, Nebe-78, Nâziât-79, İnfitâr-82, Rûm-30, Ankebût-29.[184]

Medenî sureler:

Mutaffifîn-83 Bakara-2, Enfâl-8, Âl-i İmrân-3, Haşr-59, Ahzâb-33, Nûr-24, Mümtehine-60, Fetih-48, Nisâ-4, Hac-22, Hadîd-57, Muhammed-47, İnsân-76, Talâk-65, Beyyine-98, Cum'a-62, Secde-32, Gafir-40, Münâfikûn-63, Mücâdele-58, "Hucurât-49, Tahrîm-66, Teğâbun-64, Saff-61, Mâide-5, Tevbe-9, Nasr-110, Vâkıa-56, Âdiyat-100, Felâk-113, Nâs-114.[185]

Bu üç listede bir takım farklılıklar göze çarpmaktadır. İbn Abbâs'a dayandırılan birinci listede Fâtihâ suresi, Cin suresi ve Kalem suresi yer almazken, ikinci listede Fâtihâ suresi Mekkî surelerde 5. sıradadır. Yine ikinci listede Duhâ suresi, Kâfirûn suresi, İhlâs suresi, İnşikâk suresi yoktur. Âdiyât suresi, birinci listede Mekkî, ikinci listede Medenîdir. Ra'd suresi genelde Medenî sureler içerisinde zikredilirken, İbn Abbâs'a ait ikinci listede Mekkî olarak verilmiştir. Secde, Vâkıa, Felâk ve Nâs sureleri genelde Mekkî olarak zikredilirken, İbn Abbâs'a ait ikinci listede Medine döneminde gösterilmiştir. Rahmân suresi, birinci listede Medenî, ikinci listede Mekkî dönemde gözükmektedir. Birinci listede Nasr ve Cum'a surelerinin sıralamadaki yerleri değişmiştir.

Benzer bir sıralama da Suyûtî'nin Câbir b. Zeyd'den naklettiği nüzul tertibidir. Diğer sıralamalarla büyük ölçüde benzerlik arzeden bu sıralama şu şekildedir:

Mekkî sureler:

Alak-96, Kalem-68, Müzzemmil-73, Müddessir-74, Fâtiha-1, Tebbet-111, Tekvîr-81, A'lâ-87, Leyl-92, Fecr-89, Duhâ-93, İnşirâh-94, Asr-103, Âdiyât-100, Kevser-108, Tekâsür-102, Mâûn-107, Kâfirûn-109, Fîl-105, Felâk-113, Nâs-114, İhlâs-112, Necm-53, Abese-80, Kadir-97, Şems-91, Burûc-85, Tîn-95, Kureyş-106, Kâria-101, Kıyâmet-75, Hümeze-104, Mürselât-77, Kâf-50, Beled-90, Târık-86,

[184] Ya'kûbî, *Târîhu Ya'kûbî*, (shamile) y.y, ths, s, 116-117.
[185] Ya'kûbî, *Târîh*, s, 120.

Kamer-54, Sâd-38, A'râf-7, Cin-72, Yâsîn-36, Furkân-25, Fâtır-35, Meryem-19, Tâhâ-20, Vâkıa-56, Şuarâ-26, Neml-27, Kasas-28, İsrâ-17, Yûnus-10, Hûd-11, Yûsuf-12, Hicr-15, En'âm-6, Sâffât-37, Lokmân-31, Sebe'-34, Zümer-39, Mü'min-40, Fussilet-41, Zuhruf-43, Duhân-44, Câsiye-45, Ahkâf-46, Zâriyât-51, Ğâşiye-88, Kehf-18, Şûrâ-42, Secde-32, Enbiyâ-21, Nahl-16[186] (Baştan Kırk Ayet), Nûh-71, Tûr-52, Mü'minûn-23, Mülk-67, Hâkka-69, Meâric-70, Nebe-78, Nâziât-79, İnfitâr-82, İnşikâk-84, Rûm-30, Ankebût-29, Mutaffifîn-83.

Medenî sureler:

Bakara-2, Âl-i İmrân-3, Enfâl-8, Ahzâb-33, Mâide-5, Mümtehine-60, Nisâ-4, Zilzâl-99, Hadîd-57, Muhammed-47, Ra'd-13, Rahmân-55, İnsân-76, Talâk-65, Beyyine-98, Haşr-59, Nasr-110, Nûr-24, Hac-22, Münâfikûn-63, Mücâdele-58, Hucurât-49, Tahrîm-66, Cum'a-62, Teğâbun-64, Saff-61, Fetih-48, Tevbe-9.[187]

Bizim açımızdan önemli olan, Mekke döneminin sonu ile Medine döneminin başında inen surelerde de farklılık olmasıdır. Kaynaklarımızda, bu konuda ihtilaf olduğu, İbn Abbâs'ın Ankebût suresini, Dahhâk ve Atâ'nın Mü'minûn suresini, Mücâhid'in ise Mutaffifîn suresini, Mekke'de en son inen sure olarak rivayet ettiği bildirilmiştir.[188] Bu kısım bizim incelediğimiz döneme tekabül etmektedir. Zira bizim çalışma alanımız olan Mekke döneminin sonu, üç listede Mutaffifîn suresi ile bitip, Medine dönemi Bakara suresi ile başlarken, İbn Abbas'a ait ikinci listede, Mekke dönemi Ankebût suresi ile bitmekte ve Medine dönemi, Mutaffifîn suresi ile başlamaktadır. Mutaffifîn suresi hakkındaki ihtilaf konusunda, Atâ, Mekke'de inen son sure olduğunu, İbn Abbâs ise bu surenin Medenî olduğunu söylemektedir.[189] İlerde daha detaylı değineceğimiz üzere bu farkların, rivayetlerden kaynaklanan eksiklikler nedeniyle Mekke ve Medine dönemini kesin hatlarla ayıramayışımızdan kaynaklandığını düşünüyoruz.

[186] Nahl suresinin baştan kırk ayeti bu sırada inmiştir. Geri kalan kısmı Medenîdir.
[187] Bu sıralama, Suyûtî tarafından ğarîb ve problemli olarak ifade edilmiştir. Özellikle Medine dönemine ait eksik surelerin bulunduğu bu tertip, Burhan el Ca'berî tarafından manzum hale getirilmiştir. Biz Medenî sureleri bu manzum kısımı esas alarak sıraladık. Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, I/96-97.
[188] Zerkeşî, *el-Burhân*, I/194.
[189] Zerkeşî, *el-Burhân*, I/194.

Genel olarak yapılan sure tertipleri karşılaştırıldığında Mekkî ve Medenî ayrımında bir takım farklar[190] göze çarpmaktadır. Bu ihtilaflar, bir sure ile ilgili hem Mekkî hem de Medenî olduğuna dair rivayetlerin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bazen Mekkî olduğu konusunda herkesin ittifak ettiği bir sure hakkında tek kişiye ait bir rivayet olması da o sure hakkında ihtilaf olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Oysaki o görüş gerek rivayetin zayıflığı gerekse görüş sahibinden kaynaklanan sebeplerle hiçbir zaman kabul görmemiş ve dikkate alınmamış olabilmektedir. Bu nedenle bir sure hakkında farklı rivayetlerin olması aslında o surenin Mekkî-Medenî oluşunun mutlaka tartışmalı olduğu anlamına gelmemelidir. Suyûtî *el-İtkân* adlı eserinde surelerin Mekkî ve Medenî oluşlarını, rivayetler açısından değerlendirerek ittifak edilenleri ve hakkında ihtilaf olanları tek tek açıklamıştır.[191] Bizde bu bilgiler ışığında üzerinde ittifak edilenleri ve ihtilaflı olanları tablo halinde göstermeye çalışacağız. Geneli Mekkî olduğu halde içinde Medenî ayetler bulunanlar hem Suyûtî'nin listesinde hem de bizim tablomuzda Mekkî olarak, geneli Medenî olduğu halde içinde Mekkî ayet olanlar ise Medenî olarak gösterilmektedir. Zira Mekkî Medenî ayırımı surelerin ilk girişleri ile ayetlerdeki Mekkî-Medenî çoğunluğuna göre yapılmaktadır.[192] Genel kanaat de bu şekildedir.

[190] Surelerin Mekkî veya Medenî olmasından ziyade, daha çok surelerin dönem içerisindeki sıralanışları konusunda ortaya çıkan bu farklarla ilgili olarak bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s, 42-43; Zerkeşî, *el-Burhân*, I/193 vd.; Suyûtî, *el-İtkân*, I/36 vd.; Zerkânî, *Menâhilu'l-irfân*, I/198 vd.

[191] Suyûtî yaptığı bu listeyi yedi tane farklı eserden alıntı yaparak vermektedir. Bunlar: İbn-i Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı, Ebû Ca'fer en-Nahhâs'ın *en-Nâsih ve'l-Mensûh*'u, Beyhakî'nin *Delâlilu"n-Nübüvve*'si, Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm ile İbn-i Durays'ın *Fedâilu'l-Kur'ân'*ı ve Ebû'l-Hasan İbnu'l-Hassar'ın *en-Nâsih ve'l-Mensûh*'udur. Bkz. Suyûtî, *el-İtkân,* I/ 37 vd.

[192] Bedreddin Çetiner, *Fatiha'dan Nas'a Esbab-ı Nüzul, Kur'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri*, Çağrı yay, İstanbul, 2013, I/8-9.

RİVAYETLER BAĞLAMINDA MEKKÎ-MEDENÎ VE İHTİLAFLI SURELER

İttifakla Mekkî Olanlar	İhtilaflı Olanlar	İttifakla Medenî Olanlar
Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Mesed, Tekvîr, Duhâ, İnşirâh, Fil, Necm, Abese, Şems, Burûc, Kâria, Kıyame, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, Araf, Cin, Yasin, Furkân, Fâtır, Meryem, Taha, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Hûd, Hicr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Zümer, Gafir, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm	Fâtiha, A'lâ, Leyl, Fecr, Asr, Âdiyat, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Felâk, Nâs, İhlâs, Kadr, Tîn, Kureyş, Yûnus, Yûsuf, Sebe', Ankebût, Mutaffifîn, Zilzâl, Muhammed, Ra'd, Rahmân, İnsân, Beyyine, Hac, Mücâdele, Teğâbun, Saff	Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Mümtehine, Nisâ, Hadîd, Talâk, Haşr, Nûr, Münâfikûn, Hucurât, Tahrîm, Cum'a, Fetih, Mâide, Tevbe, Nasr

Bu tabloyu bizim çalışmamız açısından değerlendirdiğimizde, ittifakla Medenî olan sureler bizim çalışma alanımız dışında kalmaktadır. İttifakla Mekkî olan ve ihtilaflı olan sureleri ise bir sonraki "Mekkî Surelerin Dönemlere Göre Tasnifi" başlığı altında inceleyeceğiz. Bu inceleme sonunda Mekke'nin ilk, orta ve son dönemlerinde inen sureler, rivayetler ve ilgili görüşlerden istifade edilerek belirlenmeye çalışılacaktır. Daha sonra ise bizim çalışma alanımız dışında kalan sureleri ayırarak Mekke'nin son döneminde indiğini düşündüğümüz sureleri tek tek incelemeye çalışacağız.

Kaynaklarımızda bu konuda daha fazla ve farklı rivayetler ile görüşler yer almaktadır. Fakat bu farklılığı belirlemede ilmi herhangi bir usûl ve yöntem olmadığı için, kişisel yorum, hata veya imkânların elvermesine dayalı olarak ortaya çıktığını düşündüğümüz bu farklı sıralamaların, bu kadarını aktarmakla yetiniyoruz. Bu ilim her ne kadar istenilen düzeyde gelişme gösterememiş ya da bugünkü beklentileri karşılayamıyor olsa da, ayet veya surelerin tarihlendirilmesi çalışmalarına her zaman kaynaklık edeceği açıktır.

2.2.2.4. Surelerin Nüzul Sıralaması Konusunda Yapılan Çalışmalar

Kur'ân'ın nüzul sırasına göre tefsir edilmesi, öncesinde surelerin nüzul sırasının bilinmesine bağlıdır. Suyûtî'ye göre; ayet ve surelerin nüzul sıralamasını bilmenin iki yolundan birisi semâî yoldur ki bu yolla yapılan nüzul sıralamalarını

yukarıda verdik. Diğer bir yol ise kıyâsî yoldur. Bu yöntem, Mekkî ve Medenî surelerin özelliklerini ve dönemlerin olayları ile irtibatını dikkate alarak sıralamalarının ve hangi döneme ait olduklarının belirlenmesidir.[193]

Kur'ân'ın mevcut tertibinin değiştirilerek nüzul sırasına göre ve herkes tarafından kabul görecek bir düzenlemenin yapılması oldukça zor bir faaliyettir. Bu zorlukların başında, Kur'ân-ı Kerîm'in mevcut tertibinin bozulmasının onun kutsallığına zarar vereceği endişesi ile mevcut tertip üzerinde ümmetin büyük oranda oluşturduğu ittifaka muhalefet etmenin oluşturacağı psikolojik zorluklar gelmektedir. Bunun yanında alışılmış bir düzenin bozulması sebebiyle okuyucu tarafından benimsenmeme ve ön yargıyla karşılanma, bütün sure ve ayetlerin tam ve kesin bir nüzul sıralamasının yapılamayacak oluşu da bu zorluklar arasındadır. Ayrıca müsteşriklerin nüzul sırasına göre sıralama yapma konusundaki art niyetli tutumlarına ve emellerine malzeme verme tehlikesi de[194] bu zorluklar arasında sayılmıştır.

Surelerin nüzul sırasına göre tefsir edilmesine yönelik ilk çalışmalar ve 'kronolojik okuma' tabiri, ilk defa on dokuzuncu yüzyılda müsteşrikler tarafından gündeme getirilmiştir. Bu çalışmaların, müsteşriklerin Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e ait olduğu düşünceleri ve onun düşüncelerini anlamaya çalışmaları sonucunda ortaya çıktığı ifade edilmiştir.[195] Kur'ân üzerine araştırma yapan Batılılar, rivayetlerden ziyade, ayet ve surelerin hitap, üslup ve konularına bakarak indiği dönem ve bağlı olduğu olayları izah etmeye çalışmışlar ve bu doğrultuda kendilerine göre sure tertipleri oluşturmuşlardır. Bunun kasıtlı bir amaç için ortaya atıldığı iddiası ve oryantalistlerin bazı ayet ve sureleri bu sıralamada vahiy öncesine yerleştirerek Hz. Peygamber'in kendi yazdığına dair iddiaları, Müslüman müfessirlerin bu türden çalışmalara temkinli yaklaşmasına sebep olmuştur. Şimdi bu konuda Batı'da ve İslam dünyasında yapılan çalışmalar üzerinde duracağız.

---

[193] Suyûtî, *el-İtkân,* I/ 69.
[194] Okumuş, a,g,m, s, 97.
[195] Detaylı bilgi için bkz. Fethi Ahmet Polat, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'ân'a Yaklaşımlar*, İz Yay. İstanbul, 2008, s, 363; Yaşar Kurt, "Kur'ân'ın Nüzûl Süreci ve Nüzûl Sırasını Esas Alan Tefsîr Üzerine", *OMÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, sy, 33, s, 28; İsmail Albayrak, "Kur'ân Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış", *Marife*, 2/3 (2002), s, 155-164; Esra Gözeler, "Kur'ân Ayetlerinin Târihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", *AÜİF Dergisi,* 2010, Cilt: LI sy, 2, s, 299-316.

2.2.2.4.1. Batı'da Yapılan Kronolojik Sure Tertibi Çalışmaları

Müslüman araştırmacılar, nüzul sırası ve surelerin indiği ortamın dikkate alınarak Kur'ân'ın tefsir edilmesini, Kur'ân metninin yetersiz görülmesi gibi bir algıya sebep olduğu gerekçesiyle[196] pek tasvip etmemişlerdir. Batı'da ise surelerin nüzul tertibi alanında yapılan çalışmalarda öne çıkan isimler vardır. Bu isimler, Kur'ân kronolojisi konusunda müstakil eserler kaleme almışlar ve her biri kendisine ait bir Kur'ân tertibi veya Mekkî-Medenî ayırımı yapmıştır. Bu konuda çalışma yapan Batılı araştırmacıları iki grupta toplamak mümkündür:

a. İslam âlimlerinin tasnifine uygun tasnif yapanlar: Gustav Weil (1808-1889), Theodor Nöldeke (1836-1930) John Medows Rodwell (1808-1900) Régis Blachère (1900-1973).
b. İslam âlimlerinin tasnifinden farklı tasnif yapanlar: Sir William Muir (1819-1905), Hartwig Hirschfeld (1854-1954), Richard Bell (1876-1952), William Montgomery Watt (1909-2006).[197]

Bu araştırmacıların yaptığı sure tertibi çalışmaları[198] incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1. Mekke devri sûrelerini üç devreye ayırmak, Th. Nöldeke ile başlar.[199] Batılı araştırmacıların her biri, sureleri tertip ederken kendine göre, Mekke dönemini 3, 4 veya 5 döneme bölerek, sureleri bu dönemlere göre tasnif etmişlerdir. Onlar, Kur'ân'ın, kaynağının ne olduğunu ve bugün elde bulunan mushafın oluşumunu sorgulamaktadırlar. Onlara göre Kur'ân metninin kaynağı, Hz. Muhammed'dir. Buna göre onlar, Hz. Peygamber'in nasıl biri olduğunu, ne yapmaya çalıştığını ve Kur'ân'dan Hz. Peygamber'in, neyi kastettiğini tespite çalışmaktadırlar.[200]
2. Sir William Muir, ilk dönemdeki surelerin (yaklaşık 18 tane), Hz. Peygamber tarafından vahiyden önce oluşturulduğunu söylemektedir. Bazı surelerle ilgili olarak, Hz. Peygamber'in, Yahûdi kutsal kitabından ve İncil'den öyküler aktardığını, bazı surelere Tevrat ve İncil'den

[196] Abdülvahid Yakub Sipahioğlu, *Boykot Döneminde Nazil Olan Surelerin Tespiti Ve Değerlendirilmesi,* (Yüksek Lisans), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s, 16.
[197] Detaylı bilgi için bkz. İsmail Albayrak, a.g.m, s, 155-164; Gözeler, a.g.m, s, 299.
[198] Bu araştırmacıların yaptıkları sure tertipleri için bkz. Gözeler, *a.g.t,* EK-III, s, 244 vd.
[199] Suat Yıldırım, "Ayetlerin Kronolojik Sıralaması", *Yeni Ümit Dergisi*, sy, 56, 2002, http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/ayetlerin--kronolojik-siralanmasi.
[200] Detaylı bilgi için bkz. Sipahioğlu, *a.g.t,* s, 16-18.

eklemeler yaptığını ima etmektedir. Yine ilgili makalede belirtildiği üzere,[201] surelerin gerçek sıralamasını bu kadar karışık ve farklı düzenlenmesi, gerçekte Kur'ân'ın Hz. Peygamber'den sonra bozulduğu ve hiçbir surenin olması gereken yerde olmadığı imajını vermek içindir.

3. Hirschfeld, diğerlerinden farklı olarak Mekke dönemlerini altıya ayırıp; ilk ilan, teyid edici vahiyler, hitabi vahiyler, öyküsel vahiyler, tasviri vahiyler, teşrii vahiyler şeklinde isimlendirmiştir. Bu tasnifi yaparken, Kur'ân'da tutarsızlık olduğunu ve bazı belirsiz ayet veya surelerin Hz. Peygamber tarafından ilave edildiğini söylemeye çalışmaktadır.
4. Ayet ve sure tertibine ilişkin çalışma yapan Batılılar içerisinde en detaylı ve radikal yaklaşım Richard Bell'e aittir. Bell, vahyin kısa pasajlı olduğunu ve daha sonra Hz. Peygamber tarafından revize edildiğini savunmaktadır.
5. Oryantalist çalışmalarda Mekke döneminin üç veya daha fazla alt döneme ayrıldığı, Medine döneminin ise sıralamalarda son dönem olarak tertiplerde yer aldığı ve Medenî kabul edilen Zilzâl, Rahmân, İnsân ve Ra'd surelerinin Mekkî olarak sıralandığı görülür. Aynı şekilde bütün tertiplerde ilk nâzil olan sure Alak'tır. Muir'in dışındaki araştırmacılara göre ilk Medenî sure Bakara suresidir.
6. Netice itibariyle oryantalistlerin ortaya koyduğu sıralamalarda aynı yöntemle hareket ettikleri ve bu çalışmalarında herkesçe kabul edilebilir neticelere ulaşamadıkları anlaşılmaktadır.[202]

Müsteşrikler tarafından yapılan kronolojik Kur'ân okumalarının; Hz. Peygamber'in zihin dünyasını anlamanın dışında, Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından üretilmiş olduğunu ortaya koymak[203] amacını güttüğü açıktır.

Kur'ân üzerinde çalışma yapan Batılı araştırmacıların yaptıkları sure tertipleri bile kendi aralarında herhangi bir bütünlük arz etmez ve onlar arasında bu konuda bir görüş birliğine rastlanmaz.[204] Örneğin Fâtihâ suresi Muir'e göre altıncı, Rodwell'e göre sekizinci, Nöldeke'ye göre kırk sekizinci sıradadır. Jeffery ise "Bu surede insan

[201] Gözeler, a.g.m, s, 314.
[202] Ayrıntılı bilgi için bkz. Gözeler, a.g.m. s, 324-325; Rıza Savaş-Ömer Dumlu, a.g.m, s, 163-180.
[203] Mesut Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu: Muhammed İzzet Derveze Örneği*, Araştırma yay, Ankara, 2009, s, 17.
[204] Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi,* Ter. Salih Tuğ, İrfan yay, İst. 1993, 1/555.

Allah'a hitap ediyor. Oysaki Kur'ân'da her zaman Allah insana hitab eder."[205] diyerek sureyi tamamen Kur'ân'dan çıkarmıştır.

Batılı araştırmacıların oluşturdukları sure tertipleri incelendiğinde; birinci kategoridekilerin İslam geleneği ile uyumlu bir sıralama yaptıkları görülmektedir. İkinci gruptaki çalışmalar ise çalışmalarda benimsenen ilke ve ortaya konan sonuçlar itibariyle hem Müslüman hem de gayr-i müslim ilim adamları tarafından birçok açıdan tenkit edilmelerine sebep olmuştur.[206]

Buna rağmen ilgili çalışmaların bilimsel çıkarımlarından istifade edilmesi ilmi bakış açısının gereği olarak görülebilir. Örneğin Batılı araştırmacılardan Richard Bell'in,[207] ayetlerin nüzul zamanlarını belirleme konusunda ifade ettiği bazı görüşleri dikkatimizi çekmiştir. Mesela Bell'e göre, ayetlerdeki ifade tarzları ile kelime ve ibarelerin kullanımları vahiyde meydana gelmiş yeni bir vurguya işaret edebilir. Yine belli tarihlerin çıkarılabileceği kelimeler de o kelimenin bulunduğu bölümün indirildiği tarihe dair bilgi verebilir. Örneğin savaşı tavsiye eden bütün ayetlerin Medenî, "küffâr" kelimesinin kullanımının sadece Mekkî olması gibi. Ancak bu görüş de bu konudaki diğer çıkarımlar gibi, her ne kadar ilmi bir değere haiz olsa da sonuçları itibariyle tartışmaya açıktır.

Sonuç olarak bu görüşlere burada yer vermemizin sebebi, surelerin iniş zamanının tesbit edilmesi ve buna göre Kur'ân'ın yorumlanmasının öneminden ve her ne kadar Müslüman âlimlerce çok fazla önemsenmemiş olsa da Batılıların bu konuya verdikleri önemi ve bu konuda nasıl bir yol izlediklerini göstermektir.

2.2.2.4.2. İslam Dünyasında Yapılan Kronolojik Sure Tertibi Çalışmaları

Kronolojik Kur'ân okumalarının Müsteşrikler tarafından başlatıldığını söylemiştik. Batılıların yaptığı bu tarz çalışmaların etkisi ilk önce Hindistan'da başlamış[208] daha sonra Mısırlı âlim Yûsuf Raşid'in Kur'ân'ın nüzul sırasına göre tefsir edilmesini önerdiği makalesi "Rattibu'l-Kur'âni'l-Kerîm Kemâ Enzelehullâh" ile İslam dünyasında hem yerleşmeye hem de tartışılmaya başlanmıştır. Hatta

[205] Hayrettin Öztürk, "Hazreti Peygamber (a.s) Döneminde Kur'ân Ayetlerinin ve Surelerinin Tesbit ve Tertibi Hakkında Bir Değerlendirme", *OMÜİFD,* sy, 20-21, Samsun, 2005, s, 231.
[206] Eleştiriler için bkz. Suat Yıldırım, a.g.m, *Http://www.yeniumit.com.tr/Konular/Detay/Ayetlerin--Kronolojik-Siralanmasi*
[207] Gözeler, a.g.m, s, 321.
[208] Mirza Ebû'l-Fazl (ö. 1956), Sait Yakup Hasan (ö. 1940), Muhammed Ecmel Han (ö. 1969) ve Haşim Emir Ali (ö. 1987) adlı araştırmacılar Kur'ân'ın nüzûl süreci ile alakalı Urduca ve İngilizce eserler vermişlerdir. (Bkz. Kurt, a.g.m, s, 29).

dönemin ünlü âlimlerinden Muhammed Abdullah Dıraz bu konuda bir rapor hazırlayarak, Kur'ân üzerinde bu tür bir çalışma yapılmasına karşı çıkmıştır.[209] İlgili yazısında Dıraz, bu öneriye icabet edilmemesi, edenlerin de başarılı olamayacağı yönünde görüş bildirmiştir.

Kronolojik tefsirin bizdeki ilk temsilcisi kabul edilen[210] Muhammed İzzet Derveze ise tefsirinin giriş kısmında bu tefsiri yazmadan önce yaşadığı tereddütten bahsetmekte ve bu tereddütten kurtulmak için Suriye müftüsü Şeyh Ebû Yusr Abidin ile Halep şehri müftülerinden Şeyh Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde'den fetva istediğini ifade etmektedir. Sonuçta her iki âlimden kronolojik tefsir yazma konusunda olumlu cevaplar alan Derveze, açıklamalarının sonunda konuyu şu şekilde sonuca bağlar: "Bu iki değerli üstaddan cevapları aldıktan sonra Allah'tan bizi başarılı kılmasını istedik ve Kur'ân'ın tertip kutsallığına bağlı kalmakla birlikte büyük yararlarından ötürü belirtilen (kronolojik) metodu izlemeye karar verdik."[211]

Derveze gibi, kronolojik tefsir konusunda Müslüman âlimler arasındaki tereddütün bir diğer sebebi de elimizde surelerin nüzul sırasına göre yapılmış ve İslami gelenekte kabul görmüş bir sıralamanın var oluşudur. İslam dünyasında surelerin iniş sırasına göre tertip edilerek tefsir edilmesi yaygın olmasa da, ilk dönemlerden beri, Mekkî-Medenî, esbâb-ı nüzul ve sure inişlerine dair rivayetler, yapılan tefsirlerde dikkate alınmıştır.

Kur'ân'ın kronolojik tefsirinin yapılması konusunda Mısırlı âlim Emin el-Huli ise önce aynı konudaki ayetlerin toplanmasını daha sonra bu ayetlerin nüzul sırasına göre değerlendirilmesini önermektedir.[212] Bu konudaki görüşlerinin, diğer Müslüman araştırmacılar gibi, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına hizmet etme düşüncesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Günümüz Türkiye'sinde semâî yolu merkeze almakla birlikte bazı surelerin sıralamasında kıyâsî metotla değişiklik yaparak oluşturulan sure tertibi çalışmaları vardır. Bu çalışmalar içerisinde şunlar zikredilebilir:

---

[209] Muhammed Abdullah Dıraz, "Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına göre Tertip Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri", Ter, Ahmet Nedim Serinsu, *AÜİF Dergisi*, Ankara, 1997, XXXVII/245-263.
[210] Polat, *a.g.e*, s, 363; Okumuş, a,g,m, s, 94.
[211] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I/21-23.
[212] Emin el-Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, Ter, Mevlüt Güngör, İstanbul, 1995, s, 72-76. Müellif ve görüşleri hakkında değerlendirmeler için bkz. Okumuş, a.g.m, s, 92; Yaşar Kurt, a.g.m, s, 30.

1. Ömer Rıza Doğrul'un, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsirine Giriş, Tanrı Buyruğu*
2. Rauf Pehlivan'ın *Nüzul sırasına Göre Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meali*
3. Ömer Özsoy ve İlhami Güler tarafından hazırlanan *Konularına göre Kur'ân*
4. Sadık Türkmen tarafından yapılan *İniş Sırasına Göre Kur'ân, Akıl ve Bilimin Işığında Kur'ân'ın Türkçe Çevirisi*
5. Yaşar Nuri Öztürk'ün hazırladığı *Kur'ân-ı Kerîm Meali Sûrelerin İniş Sırasına Göre*
6. Ahmet Ağırakça ve M. Beşir Eryarsoy tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerîm ve Nüzûl Sebepli Türkçe Meali*
7. Mustafa İslamoğlu'nun, *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meal- Tefsiri*

İslamî gelenekte bilinen nüzul sırasını esas alarak yapılan tefsirler[213] ise:

1. Muhammed İzzet Derveze'nin *et- Tefsiru'l-Hadis*
2. Abdulkadir Molla Huveyş'in *Tefsiru'l-Beyâni'l-Meânî*[214]
3. Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî'nin *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*[215]
4. Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kurân*
5. Muhammed Âbid el-Câbirî'nin *Fehm'ul-Kur'âni'l-Hakîm; Tefsir'ul-Vâdıh Hasebe Tertîb'in-Nüzûl*
6. M. Zeki Duman'ın *Beyânu'l-Hak- Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri* isimli eserleridir.

[213] Bu tefsirlerde her ne kadar bilinen nüzul sıralaması esas alınsa da özellikle Mekke döneminin sonları ile Medine döneminde inen ayet ve surelerin sıralamasında, eldeki sıralamanın dışında tercih belirtenler olmuştur. İzzet Derveze, Muhammed Abid el-Câbirî, Ebû'l-A'la el-Mevdûdî ve M. Zeki Duman'ın sıralamalarında bu farklılıkları görmek mümkündür. Bu nedenle biz bu tefsirler üzerinde daha detaylı bilgiler verip, bizim çalışma alanımız olan dönemi incelerken bu farklı görüşlerden istifade etmeye çalışacağız.

[214] Bu eserde gerek Mekkî ve gerekse Medenî surelerde klasik sıralamanın dışına çıkılmamıştır. 13 cilt olan eserin künyesi şöyledir: Abdulkadir Molla Huveyş, *Tefsîru Beyâni'l-Meâni*, Matbaatü't-Terakki, Dımeşk, 1382.

[215] Bu eser on beş ciltten oluşmaktadır. Tefsir, Mekkî sûrelerle sınırlandırılmış, Medenî sûrelere yer verilmemiştir. Detaylı bilgi için Bkz. Necmettin Çalışkan, "Nüzul Sırasına Göre Yeni Bir Tefsîr: Abdurrahman Hasan Habenneke El -Meydânî Ve Meâricü't-Tefekkür", *Toplum Bilimleri*, Temmuz – Aralık, 7 (14), s, 363-373.

Nüzul sırasına göre yazılan tefsirlerin başında Muhammed İzzet Derveze'nin[216] *et- Tefsîru'l-Hadîs*[217] isimli eseri gelmektedir. Derveze'nin daha önce yazdığı, konuyla alakalı fakat daha çok siyer ağırlıklı bir diğer eseri de *Asru'n-Nebî*[218] dir. Bu eserde vahyin nüzulu ile Hz. Peygamber'in hayatı ve yaşadığı dönemi birlikte ele almış, dini, kültürel ve ekonomik açılardan incelemiştir. Diğer müelliflerden farklı olarak, öncelikle sîret kitaplarını tahlile tabi tutmuş, olumlu ve olumsuz yönlerini değerlendirerek işe başlamıştır. Daha sonra Kur'ân'da Hz. Peygamber'in hayatı ve yaşadığı toplumu tasvir eden ayetleri tespit ederek, bu ayetlerdeki tablolarla Hz. Peygamber ve muhatapları arasındaki ilişki ve tutumlarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Derveze, surelerin iniş sıralamasının tespiti konusunda, nakledilen rivayetlerin bir ölçüde bu zorluğu hafiflettiğini ancak, Mekkî sürelerin ve ayetlerin iniş tarihini doğru olarak belirleyebilmenin zor bir iş olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle söz konusu olan risalet dönemi ve onunla ilgili tabloları incelerken, kronolojik sıralamaya dikkat ettiğini fakat ayet ve surelerde ortaya konan tabloları bağımsız konular çerçevesinde değerlendirdiğini ifade eder. Ona göre Mekkî surelerle ilgili olarak, kısa surelerin ayetleri arasında ses uyumu ve ahenk ile içeriği ve nazmı; orta uzunluktaki sureler ve uzun surelerin pek çoğunda bölümlerin birbirini izlemesi ve genel olarak bu surelerde konu bütünlüğünün olması,[219] Mekkî surelerin genel olarak bir bütün halinde indiğini göstermektedir. Derveze'ye göre, Kur'ân, Hz. Muhammed'in hayatını ve hayatındaki gelişmeleri baştan sona ve birbiriyle bağlantılı olarak anlatmaktadır.[220] Bu bakış açısıyla ortaya koyduğu tefsir çalışmasında, Hz. Peygamber'in Kur'ân'la gerçekleştirdiği devrimin, bu gün de gerçekleştirilebilme imkânını aradığı[221] anlaşılmaktadır. Aynı zamanda sureler ve

---

[216] Muhammed İzzet Derveze, 21 Haziran 1888'de Filistin'in Nablus şehrinde doğmuştur. Kur'ân ve tefsir, Filistin ve siyaset, târih gibi konularda elliye yakın eseri bulunan Derveze'nin, çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanan birçok makalesi bulunmaktadır. Derveze, 1984 yılında Şam'da vefat etmiştir. Detaylı bilgi için Bkz. Zekeriya Kurşun, *"Derveze", DİA,* 1994, IX/187-188; Derveze, et-*Tefsîru'l-Hadîs*, I/11-12; Belek Japarakunov, *Muhammed İzzet Derveze'nin "Asru'n-nebi ve Sîretu'r-Resul" Adlı Eserlerinin Tefsîr Yönü*, (Yüksek Lisans), A.Ü.S.B.E, Ankara, 2009, s, 4-10.

[217] Türkçeye, Şaban Karataş, Ahmet Çelen ve Mehmet Çelen tarafından *"et-Tefsîru'l-Hadîs- Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsîri"* ismiyle tercüme edilmiştir.

[218] Türkçeye, Mehmet Yolcu tarafından *"Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı"* ismiyle tercüme edilmiştir.

[219] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II/14.

[220] Japarakunov, *a.g.t*, s, 15.

[221] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I/14.

sureleri oluşturan ayetlerle ilgili olarak sürekli vurguladığı bütünlük, ona göre surelerin nüzul sırasının tespitini de oluşturmuştur.

Derveze, tefsirinde sureleri dönemlere göre ayırma yoluna gitmemiştir. Bunu yapmak istediğini ancak işin zorluğunu kendisi şu şekilde ifade etmektedir: "Biz bu çeşit görünümleri dönem dönem arz etmeyi arzu ederdik. Yalnız daha önce işaret ettiğimiz (surelerdeki) benzerlik unsuru, bu işin kolay olmadığını göstermektedir. Bu açık bir olgudur. Öte yandan Kur'ân'ın Mekkî surelerinin ve ayetler demetinin iniş tarihini doğru olarak belirleyebilmek zor bir iştir. Surelerin iniş sıralaması konusunda nakledilen rivayetler bir ölçüde bu zorluğu hafifletse de surelerde ve ayet gruplarında yer alan bazı ipuçları, bu rivayetlerin çoğunun doğru olduğunu ya da doğruya yakın olduğunu gösterse de durum aynıdır. Bu nedenle söz konusu dönemi ve onunla ilgili Kur'ânî tabloları incelerken, gücümüz ölçüsünde kronolojik sıralamaya dikkat etme ile bu inceleme ve tabloları bağımsız konular olarak düşünme arasında bir yol izlemeye çalıştık."[222]

O, *Asru'n-Nebi* adlı eserinde Mekke dönemi olaylarını, Kur'ân'ın diliyle ve şu başlıklar altında incelemiştir:

1. Müşrik Arapların Davete Karşı Konumu
2. Kâfirlerin Rasule Başkaldırmaları
3. Baskılar, İşkenceler ve Hicret
4. Davetin Getirdiği Sıkıntılar
5. Mekke Dönemi Müslümanlarının Durumu
6. Mekke Döneminde Ehl-i Kitap

Mekke dönemindeki mevcut muhataplar ve bunlar arasındaki ilişki ön plana çıkarılarak oluşturulan bu başlıklar ve içerikleri incelendiğinde nispeten bir kronoloji takip edildiği anlaşılmaktadır. Derveze bu başlıkların altına olaylara göre Mekkî surelerdeki ayetleri yerleştirmiştir. Eser incelendiğinde ayetler ve olaylar arasında kurduğu bağlantının isabetli olduğu görülecektir. Biz de kendi dönemimizle ilgili surelerde bu eserden istifade etmeye çalışacağız.

Medine dönemi ile ilgili olarak da benzer şekilde, kronolojik değil kişi ve olayları dikkate alarak konu merkezli bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma ve Derveze'nin ilgili yorumları birlikte değerlendirildiğinde onun, genel sure bütünlüğü

[222] Derveze, *Kur'ân'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* II/14.

açısından nüzul sıralamasının önemine vurgu yapmasına rağmen, gerçekte her surenin kronolojik olaylarla bağlantısının kurulmasını imkân dâhilinde görmediği anlaşılmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra Derveze'nin yaptığı sure tertibini vermek uygun olacaktır:

Mekkî sureler:

Fâtiha-1, Alak-96, Kalem-68, Müzzemmil-73, Müddessir-74, Mesed-111, Tekvîr-81, A'lâ-87, Leyl-92, Fecr-89, Duhâ-93, İnşirâh-94, Asr-103, Âdiyat-100, Kevser-108, Tekâsür-102, Mâûn-107, Kâfirûn-109, Fil-105, Felâk-113, Nâs-114, İhlâs-112, Necm-53, Abese-80, Kadr-97, Şems-91, Burûc-85, Tîn-95, Kureyş-106, Kâria-101, Kıyâme-75, Hümeze-104, Mürselât-77, Kâf-50, Beled-90, Târık-86, Kamer-54, Sâd-38, A'raf-7, Cin-72, Yasin-36, Furkân-25, Fâtır-35, Meryem-19, Taha-20, Vâkıa-56, Şuarâ-26, Neml-27, Kasas-28, İsrâ-17, Yûnus-10, Hûd-11, Yûsuf-12, Hicr-15, En'âm-6, Sâffât-37, Lokmân-31, Sebe'-34, Zümer-39, Ğâfir-40, Fussilet-41, Şûrâ-42, Zuhruf-43, Duhân-44, Câsiye-45, Ahkâf-46, Zâriyât-51, Ğâşiye-88, Kehf-18, Nahl-16, Nûh-71, İbrâhîm-14, Enbiyâ-21, Mü'minûn-23, Secde-32, Tûr-52, Mülk-67, Hâkka-69, Meâric-70, Nebe-78, Nâziât-79, İnfitâr-82, İnşikâk-84, Rûm-30, Ankebût-29, Mutaffifîn-83, Ra'd-13, Hac-22, Rahmân-55, İnsân-76, Zilzâl-99.

Medenî sureler:

Bakara-2, Enfâl-8, Âl-i İmrân-3, Haşr-59, Cum'a-62, Ahzâb-33, Nisâ-4, Muhammed-47, Talâk-65, Beyyine-98, Nûr-24, Münâfikûn-63, Mücâdele-58, Hucurât-49, Tahrîm-66, Teğabun-64, Saff-61, Fetih-48, Mâide-5, Mümtehine-60, Hadîd-57, Tevbe-9, Nasr-110.

Derveze'nin yaptığı bu sıralamada, klasik sıralamadan farklı olan kısımlar mevcuttur. Örneğin:

1. Fâtiha suresi 5. sıradan 1. sıraya alınmıştır.
2. Medenî olan Zilzâl, Ra'd, Rahmân, İnsân ve Hac sureleri, Mekke döneminin sonuna yerleştirilmiştir.[223] Derveze, bu surelerin içerik açısından Mekke

[223] Derveze, bu surelerin akışında Medine dönemine ait bir tabloya rastlayamadığını, bu nedenle bu sureleri Mekke inişli oldukları ve sıralanışları konusunda görüş birliği sağlanmış surelerden sonra yerleştirmeyi uygun gördüğünü ifade etmektedir. Yine bu surelerin, Medine dönemindeki bilinen sıralamalarını da değiştirerek, Ra'd, Hac, Rahmân, İnsân, Zilzâl şeklinde kendi oluşturduğu sıralama ile yerleştirmiştir. Bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* IV/388-389.

dönemine ait olduklarını düşündüğü için Mekke döneminin sonuna yerleştirmiştir. Fakat bu surelerin, Mekke'de en son inen sureler olduğunu söylemez. Örneğin Mekke döneminin en son sırasına yerleştirdiği Zilzâl suresinin, Mekke döneminin ilk yıllarında indirilmiş olabileceği[224] kanaatindedir.

3. Medenî sureler içerisinde bulunan Haşr, Cum'a, Mümtehine, Hadîd surelerinin yerleri de dönem içerisinde farklı yerlere yerleştirilmiştir. Dolayısıyla Mekke döneminin sonunda inen surelerle, Medenî surelerin sıralamasında önemli farklar ortaya çıkmıştır. Yine bu sıralamada Mekkî surelerin sayısı artmış, Medenî surelerin sayısı da azalmıştır. Eserinde Mısır Meliki Fuat'ın ilmi bir heyete tetkik ettirerek bastırdığı mushafı esas almış,[225] buna göre 86 sure Mekkî, 28 sure de Medenî olarak kabul edilmiştir.

Derveze'nin sıralamada yaptığı bu değişiklik, bizim çalıştığımız dönemi doğrudan ilgilendirmektedir. Bu nedenle, ilgili sureleri ve Mekke döneminin sonunda bulunma gerekçelerini açıklarken, Derveze'nin bizim incelediğimiz döneme tekabül eden surelerle ilgili görüş ve tercihlerine, çalışmamızın ilerleyen kısımlarında daha detaylı olarak değineceğiz.

Derveze hakkında yapılan bazı çalışmalarda,[226] ona ait olduğu ileri sürülen sure sıralamalarının, aslında öteden beri bilinen nüzul sıralaması olduğunu gördük. Bu yanlış anlamanın sebebi, onun, tefsirinin genelinde, bilinen nüzul sıralamasına riayet ettiğini ifade etmesinden ve *Asru'n-Nebî* ve *Sîretü'r-Rasûl* adlı eserlerinde[227] değişik nüzul sıralamalarını bilinen nüzul sıralaması ile karşılaştırmasından kaynaklanmaktadır. Oysa o tefsirinde, üzerinde görüş birliği sağlanmış sıralamanın dışında değişiklik yaptığını ifade ettiği gibi,[228] bu değişiklikleri de tefsirinde ayrıntılarıyla açıklamıştır. Tefsirini inceleyenler, ilk surenin Alak suresi ile değil, Fâtiha ile başladığını ve bilinen sıralamadan farklılıklar arz ettiğini hemen anlayacaklardır.

Yine Araştırma yapacaklar için dikkatimizi çeken diğer bir ayrıntı da, Derveze'nin adı geçen (*Asru'n-Nebî* ve *Sîretü'r-Rasûl*) eserlerinde yaptığı

---

[224] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V/37.
[225] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I/24-25.
[226] Japarakunov, *a.g.t*, s, 24-25; Hatice Merve Çalışkan, *M. 615 Yılında İnen Ayetler*, (Yüksek Lisans), A.Ü.S.B.E, Ankara, 2014, s, 41 vd.
[227] Derveze, *Kur'ân'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* II/227-228.
[228] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I/26, IV/388-389.

sıralamada Tekâsür suresi, Mekkî ve Medenî sureler içerisinde yer almamaktadır. Tefsirinde ise Kevser suresinden sonra yani klasik nüzul sırasındaki yerindedir. Dolayısıyla ilgili eserlerinde bu surenin sıralamaya dâhil edilmemesinin sehven yapılmış bir hata olduğu anlaşılmaktadır.

Burada bahsetmemiz gereken bir diğer çalışma M. Zeki Duman'ın[229] *Beyânu'l-Hak- Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*[230] isimli eseridir. Müellif bu eserini nüzul sıralamasına göre yapmış, kısmen de kronolojik sıranın dışına çıkarak ve surelerin indiriliş zamanına da vurgu yaparak kendine göre bir kronoloji oluşturmaya çalışmıştır.

Tefsirinin giriş bölümünde, hissedilen lüzum üzerine klasik sıralamada değişiklik yaptığını ve bu değişikliğin büyük oranda tahmini olduğunu[231] söylemektedir. Sure girişlerinde o surenin bölümler (pasaj) halinde veya bütün olarak indirildiğine ve surenin inmiş olabileceği yıllara dair görüş belirtmektedir. Bu görüşler dikkatle incelendiğinde, surelerin indiği dönemlere ait bir fikir edinilebilir gibi gözükmektedir. Ancak tahmin olarak ifade ettiği bu görüşün dayanağı bir yana, sureyi nüzul sırasında yerleştirdiği yer ile nüzul zamanı hakkında yaptığı yorum birbirine zıt gibi gözükmektedir.[232] Tefsirinde sureleri mushaftaki sırasına göre dizmiş olsaydı belki böyle dikkat çeken bir ayrıntı olmayabilirdi. Eser elbette uzun yılların verdiği bir birikim neticesinde oluşturulmuştur ve ülkemizde bu alanda yapılan ilk çalışmalardan olması nedeniyle önemlidir. Fakat ilgili görüşlerini destekleyici tarihi veya olgusal kanıtlara nereden ulaştığına dair bilgi vermemesi, takip ettiği metodu anlamamızı zorlaştırmaktadır.[233]

---

[229] M. Zeki Duman, 1952 Yılında Sivas'ın Şarkışla ilçesi, Gümüştepe köyünde doğmuştur. Akademik hayata 26 Haziran 1977 tarihinde Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü'nde tefsir asistanı olarak başlamıştır. 18 Nisan 1984 tarihinde Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tefsîr Bilim Dalında Doktor, 25 Kasım 1987 tarihinde Doçent, 11 Haziran 1993 tarihinde de Profesör olmuştur. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri/Tefsir Anabilim Dalı Başkanı olarak çalışmalarını sürdürmekte iken 10 Temmuz 2013 tarihinde geçirdiği elim bir trafik kazasında Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Arapça ve Fransızca bilen Prof. Dr. Mehmet Zeki Duman, evli ve üç çocuk babasıdır. (Hayatı hakkındaki bilgi http://www.zekiduman.com/hakk%C4%B1nda.html internet sitesinden alınmıştır.)

[230] Beyânü'l-Hak, Türkiye'de nüzul sırasına göre yazılmış ilk tefsirdir. Fecr yayınevi tarafından üç cilt olarak basılmıştır.

[231] M. Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak (Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsîri),* Fecr Yayınevi, Ank. 2006, I/15.

[232] Örnekler İçin Bkz. Hatice Merve Çalışkan, *M. 615 Yılında İnen Ayetler,* s, 48.

[233] Müellif, tefsirinde kullandığı metod açısından bir takım eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştiriler için bkz. Bkz. Naif Yaşar, "Beyânu'l –Hak Adlı Meâl-Tefsîr Üzerine Bir Eleştiri", *R.T.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2, (2012), s, 193-232; Yaşar Kurt, a.g.m, s, 33.

Duman bu eserinde yaptığı sıralamada, Derveze'ye birçok açıdan benzemesine rağmen, Medenî surelerde çok farklı bir sıralama izlemiştir. Yine bizim dönemimize tekabül eden Mekke son dönemine, Derveze gibi, Medenî olan Ra'd, Rahmân, İnsân ve Hac surelerini ilave etmiştir. Neticede Derveze'nin sıralamasına benzer şekilde, Mekkî surelerin sayısı 91, Medenî surelerin sayısı da 23 olmuştur. Klasik sıralamada bu sayı 86 Mekkî ve 28 Medenî şeklindeydi. Bu eseri de bu kadar tanıtmakla yetiniyoruz. Zira dönemimize takabül eden surelerle ilgili yorumlarından yeri geldikçe istifade etmeye çalışacağız.

Burada zikredilmesi gereken diğer eserler; Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kurân*, Câbirî'nin *Fehmu'l-Kur'ân* ve Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu* adlı eserleridir. Bu üç eseri diğerlerinden ayıran özellik, Mekkî sureleri dönemlere ayırarak ve surelerin iniş tarihlerine dair değerlendirmeler yaparak incelemiş olmalarıdır. Dolayısıyla bizim, Mekke döneminin sonlarında inen sureleri tespitimizde bu eserler büyük ölçüde belirleyici ve yol gösterici olacağından, ayrı bir başlık altında ve daha detaylı olarak incelemeye çalışacağız. İncelememiz sonucunda bize göre daha tutarlı olan yaklaşım tarzını benimseyerek veya yeni bir yaklaşımla çalışmamıza devam edeceğiz.

2.3. Mekki Surelerin Dönemlere Göre Tasnifi

Surelerin nüzul sırasının belirlenmesinden sonra, yapılması gereken, ilgili surelerin iniş tarihinin netleştirilip, o zamanki olaylarla bağlantılarının kurulmasıdır. Bu amaçla gerek İslamî kesim gerekse Batılı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda, Mekkî sureler çeşitli dönemlere ayrılırken, Medine dönemi tek olarak ifade edilmiştir. Elimizde Medine dönemine ait rivayetlerin çok olması, bu dönemi daha net anlama imkânı sunarken, Mekke dönemine ait rivayetler, aralarındaki boşluk ve tasnif edilmemişlikleri sebebiyle bu dönemi anlamamızı zorlaştırmaktadır. İlerde de belirtileceği üzere, Mekke döneminde yaşanan sıkıntılar ve özellikle peygamberliğin 4. yılından itibaren, müşriklerin, Müslümanlar üzerindeki her geçen gün şiddetlenen baskıları, bu dönemi, Medine döneminden rivayetlerdeki azlık ve düzensizlik olarak, belirgin bir biçimde ayırmaktadır. Medine dönemi bizim çalışma alanımız dışında olduğu için, asıl konumuz olan Mekke döneminin son 3 yılında inen sureleri tespit ederken, Mekkî surelerin tamamının dönemlere göre tasnifi ve bu konuda yapılan çalışmalara değineceğiz. Bu sayede araştırmacılar tarafından, incelediğimiz dönemde indiği düşünülen sureleri tespit etmiş ve değerlendirme imkânı bulmuş olacağız.

2.3.1. Surelerin Dönemlere Göre Tasnifi Konusunda Yapılan Çalışmalar

Daha önce söylediğimiz gibi Kur'ân üzerinde yapılan çalışmalarda, surelerin nüzul sırası kısmen dikkate alınmakla beraber, genellikle sureler mushaf tertibi esas alınarak incelenmiştir. Bizim çalışmamıza da esas olan, surelerin tarihlendirilerek olaylarla bağlantılarının kurulup incelenmesine yönelik olarak, ilk dönemlere ait İslamî kaynaklarda bir çalışmaya rastlamak oldukça zordur.[234] Zerkeşî'nin *el-Burhân* isimli kitabında, Ebû'l-Kasım en-Neysâbûrî'nin (406/1015) *Et- tenbîh alâ fadl'i ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde bu şekilde bir çalışma yapılmasının gerekliliğine işaret ettiği rivayet edilmektedir. İlgili rivayet şöyledir: "Kur'ân'ın nüzulunu, nüzul şeklini ve yerini, Mekke ve Medine döneminin başlarında, ortalarında ve sonlarında nâzil olanların sıralarını…. bilmek, Kur'ân ilimlerinin en şereflilerindendir".[235] Bu

[234] Usül kitaplarımızda önemli bir yer tutan, nesh, esbâb-ı nüzul ve Mekkî-Medenî gibi konular, ilk dönemlerden beri Kur'ân'ın tarihî bağlamının dikkate alınarak anlaşılmaya çalışıldığının bir göstergesi olabilir. Günümüzde ise klasik tefsir, bazı yönlerden eleştirilmiş, yetersiz olduğuna dair görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin neler olduğu ve tutarlılıklarına dair değerlendirmeler için bkz. Fethi Ahmet Polat, *a.g.e,* s, 33 vd.

[235] Zerkeşî, *el-Burhân,* I/192; Suyûtî, *el-İtkân,* I/36; Subhi Sâlih, *Mebâhis,* s, 169.

tanımda, Neysâbûrî'nin Mekke ve Medine dönemini başlangıç, orta ve son bölüm olmak üzere üçe ayırdığını görmekteyiz. Bu yaklaşım, Batılı araştırmacıların yaptığı tasnife benzemekte ise de, örnek bir çalışmasının olup olmadığını bilemiyoruz.

Genel kabul gören nüzul tertibi dışında, surelerin belli dönemlere ayrılarak tasnif edilmesine yönelik çalışmalarda, iki açıdan farklar göze çarpmaktadır.

Birincisi, dönemlerin ayırımı konusundaki farktır. Araştırmacılar dönemleri belirlerken, dönemin önemli olaylarını ve kırılma noktalarını dikkate aldıkları için, kendilerine göre daha belirleyici gördükleri olayları, yeni bir dönemin başlangıcı kabul etmişlerdir. Bu bakış açısı neticesinde bazı araştırmacılar Mekke dönemini üçe[236], bazıları dörde,[237] bazıları beşe,[238] bazıları da altıya[239] ayırmıştır.

İkincisi ise bu dönemlere yerleştirilen sure sayısı ile bu surelerin kendi içlerindeki sıralamalarında görülen farklılıktır. Netice itibariyle bu farklılıklar, araştırmacıların, surenin hitap şekli veya konuları ile olaylar arasındaki bağlantılardan hareketle oluşturdukları yorumların, farklı olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Şimdi sureleri dönemlere göre tasnif eden çalışmalara ve bu çalışmalar arasındaki yöntem ve sonuçlar açısından farklılıklara yer vereceğiz.

2.3.1.1. Ömer Rıza Doğrul/Tanrı Buyruğu

Ülkemizde, surelerin dönemlere göre tasnif edildiği ilk çalışmalardan biri Ömer Rıza Doğrul'un[240] hazırladığı, *Tanrı Buyruğu*[241] adlı meal ve tefsirdir. Bu eserde Mekkî sureler ilk orta ve son dönem olarak üçe ayrılmış, Medine dönemindeki sureler de yıllara göre gruplandırılmıştır. Yine bu eserde, her surenin girişinde, o

---

[236] Gustav Weil, Theodor Nöldeke, Régis Blachère, Richard Bell, Ömer Rıza Doğrul
[237] William Montgomery Watt, Mevdûdî
[238] Sir William Muir
[239] Hartwig Hirschfeld, Muhammed Abid el-Câbirî
[240] Ömer Rıza Doğrul, aslen Burdur'lu olup Mısır'a yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak 1893'te Kahire'de doğmuştur. Tahsilini Ezher Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Eserlerinin arasında özellikle *Tanrı Buyruğu* adlı tefsiri önemli bir yere sahiptir. Te'lif ve tercüme birçok esere imza atan ve çeşitli gazete ve dergilerde çok sayıda makale ve yazısı bulunan Ömer Rıza Doğrul, 13 Mart 1952 yılında İstanbul'da vefat etmiş olup, Edirnekapı şehitliğinde medfundur. Hayatı, eserleri ve kendisine yöneltilen eleştirilerle ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", *DİA,* IX/489; Ali Akpınar, "Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul (1893–1952)", *I. Burdur Sempozyumu*, Burdur, 2007, 439-447.
[241] *Tanrı Buyruğu* adlı eserin mukaddimesinde Kur'ân'ın tanımı, taksim ve tertibi, isimleri, sureleri, ayetleriyle dinin esasları hakkında kısa bilgiler verilmiş, Hz. Peygamber'in sîretinin kronolojik tablosu kaydedilmiş, sonuna fihrist ve indeks eklenmiştir. Tanrı Buyruğu'nun mukaddimesi, *Kur'ân ve İslâm Üzerine* adıyla kitap halinde de basılmıştır. Ayrıca eserle ilgili olarak Rukiye Öner (Kuloğlu) tarafından *Ömer Rıza Doğrul'un Hayatı, Eserleri ve "Tanrı Buyruğu" Adlı Tefsîri* başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Bkz. Ali Akpınar,"Tanrı Buyruğu", *DİA*, XXXIX/ 571-572.

surenin nüzul tarihi ve konuları hakkında bilgi verilmiş, daha sonra sureler kendi içerisinde, içerdiği konulara göre bölümlere ayrılmış ve her bölüme konusuna göre farklı başlıklar verilmiştir. Sureleri mushaftaki sırasına göre tefsir etmiş, giriş kısmında surenin muhtemel iniş tarihi hakkında da değerlendirmeler yapılmıştır. Nüzul zamanına dair değerlendirmelerini yaparken genellikle surelerin birbiri ile olan bağlantılarına dikkat çekmiş ve arka arkaya indiğini tahmin ettiği iki sure arasında konu devamının olduğuna dikkat çekmiştir. Ömer Rıza Doğrul'un bir diğer farklı değerlendirmesi de surelerin indiği yere ve döneme dair tespitlerde bulunmasıdır. Örneğin Medine devrinde indiği kesin olan ve açıklamalarını da bu doğrultuda yaptığı bazı surelerin başlığına, indiği yeri dikkate alarak 'Mekke'de nâzil olmuştur' ifadesini kullanmıştır. Dikkat edilmediği takdirde Medine döneminde inen bir sure Mekke döneminde inmiş gibi anlaşılabilmektedir. Hâlbuki ilgili sureler hicretten sonra fakat Mekke sınırları dâhilinde inmiştir. Ömer Rıza Doğrul, surelerin kronolojik olarak sıralanmasının, sureler içerisinde farklı dönemlere ait ayet gruplarının bulunması nedeniyle, imkânsız olduğunu söylemektedir. Ona göre ancak, surelerin belli bir döneme ait olduğu söylenebilir.[242] Bu doğrultuda eserinin giriş kısmında yaptığı dönemlere göre sure tasnifi ve nüzul sıralaması şu şekildedir:

Mekkî sureler:

Mekke devrinin ilk bölümünde, yani risaletin ilk 5 yılında inen sureler:

Alak-96, (1-5), Fâtiha-1, İsrâ-17, Kehf-18, Meryem-19, Tâhâ-20, Enbiyâ-21, Kâf-50, Zâriyât-51, Tûr-52, Necm-53, Kamer-54, Rahmân-55, Vâkıa- 56, Mülk-67, Kalem-68, Hâkka-69, Meâric-70, Nûh-71, Cin-72, Müzzemmil-73, Müddessir-74, Kıyâme-75, İnsân-76, Mürselât-77, Nebe'-78, Nâziât-79, Abese-80, Tekvîr-81, İnfitâr-82, Mutaffifîn-83, İnşikâk-84, Bürûc-85, Târık-86, A'lâ-87, Ğâşiye-88, Fecr-89, Beled-90, Şems-91, Leyl-92, Duhâ-93, İnşirâh-94, Tîn-95, Alak-96, Kadr-97, Beyyine-98, Zilzâl-99, Adiyât-100, Kâria-101, Tekâsür-102, Asr-103, Hümeze-104, Fîl-105, Kureyş-106, Mâûn-107, Kevser-108, Kâfirûn-109, Mesed-111, İhlâs-112, Felâk-113, Nâs-114.

[242] Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu-Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsîri,* İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1980, s, XLVII.

Mekke devrinin orta bölümünde yani risaletin 5. ve 10. seneleri arasında inen sureler:

Ankebût-29, Rûm-30, Lokmân-31, Secde-32, Sebe'-34, Fâtır-35, Yâsîn-36, Sâffât-37, Sâd-38, Zümer-39, Mü'min-40, Fussilet-41 (veya Secde), Şûra-42, Zuhruf-43, Duhân-44, Câsiye-45, Ahkâf-46.

Mekkî devrinin son bölümünde yani son 3 yılında inen sureler:

En'âm-6, A'râf-7, Yûnus-10, Hûd-11, Yûsuf-12, Ra'd-13, İbrâhîm-14, Hicr-15, Nahl-16, Hacc-22, Mü'minûn-23, Furkân-25, Şuarâ-26, Neml-27, Kasas-28.

Medenî sureler:

a) Medine devrinin ilk iki senesi yani hicretin birinci ve ikinci senesi nâzil olan sûreler: Bakara-2, Enfâl-8, Muhammed-47, Saff-61, Cum'a-62, Teğâbun-64.

b) Hicretin üçüncü ve dördüncü yıllarında üç sûre nâzil olmuştur. Bunlar: Âl-i İmrân-3, Mücâdele-58, Haşr-59.

c) Hicretin beşinci ile sekizinci seneleri arasında dokuz sure nâzil olmuştur. Bunlar: Nisâ-4, Mâide-5, Nûr-24, Ahzâb-33, Fetih-48, Hadîd-57, Mümtehine-60, Münâfikûn-63, Talâk-65.

d) Hicretin dokuzuncu ve onuncu yıllarında da şu dört sûre nâzil olmuştur: Tevbe-9, Hucurât-49, Tahrîm-66, Nasr-110.[243]

Ömer Rıza Doğrul'un yaptığı bu tasnif, bilinen sıralamadan farklı bir liste ortaya koymaktadır. Onun yaptığı bu tasnifte bizim incelediğimiz dönemde indiğini düşündüğü sureler, Mekke devrinin son bölümünde yani son 3 yılında inen sureler olarak zikredilmiştir. Müellifin bu sureleri bu döneme yerleştirme sebepleri ve bizim değerlendirmelerimizi, çalışmamızın ilerleyen kısmında daha detaylı olarak aktaracağız.

2.3.1.2. Mevdûdî/Tefhîmu'l-Kur'ân

Bizim yapmak istediğimiz çalışmaya benzer diğer bir çalışmayı da Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin[244] yaptığını görüyoruz. Mevdûdî, nüzul sürecini iki farklı yaklaşımla

[243] Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, s, XLVI-XLVII.

[244] Ebû'l-A'la el-Mevdûdî, 3 Recep 1321'de (25 Eylül 1903) Hindistan'ın Haydarabad eyaletine bağlı Evrengabad kasabasında doğmuştur. Mevdûdî, sayısı altmışı aşan ve her biri Müslümanlar üzerinde büyük etki gösteren birçok esere imza atmıştır. Bunlar arasında *Tefhîmu'l-Kur'ân'ı*, önemli bir yere sahiptir. Mevdûdî, 22 Eylül 1979'da New York Buffalo'da vefat etmiştir. Nâşı Pakistan'a götürülerek 1 milyondan fazla insanın katıldığı cenaze namazının ardından Lahor'daki evinin bahçesine defnedilmiştir.(26 Eylül 1979). Bkz. Burhan Çonkor, *Tefhîmu'l-Kur'ân'da İsrâiliyyatın Ele Alınış Biçimi*, (Yüksek Lisans), S.Ü.S.B.E, Konya, 2008, s, 7-10.

dönemlere ayırmaktadır. Birincisi *el-Mebâdiu'l-Esâsiyye li-Fehmi'l-Kur'ân* adlı eserinde risalet dönemini Hz. Peygamber ve muhatapları açısından değerlendirerek Mekke dönemini iki, Medine dönemini ise üç aşamada inceler. Mevdûdî bu eserinde sadece dönemlere vurgu yapmış, dönemlerle ilgili ayet ve surelere değinmemiştir. İkincisi ise *Tefhîmu'l-Kur'ân*[245] adlı tefsirindeki yaklaşımıdır. Bu eserde Mevdûdî, Mekke dönemini dört aşamada inceler ve her aşamanın öne çıkan özelliklerini belirtir.

Sureleri Mushaf tertibine göre sıralayıp tefsir etmesine rağmen, her surenin başlangıcında "Nüzul Zamanı" adıyla bir başlık açar ve o sure ile ilgili tarihi bilgilere yer verir. Nüzul zamanı ve yeri hakkında elimize ulaşan rivayetleri değerlendiren Mevdûdî, daha sonra surelerin içerik ve üslubunu dikkate alarak bu rivayetlerin doğruluğunu ve surenin inmiş olabileceği zamanı tartışmaktadır. Ona göre nüzul zamanına dair bilgi, surelerin metinleri ve bu metin ve manaların içlerinde gizli olan delilleri incelemekle elde edilir.[246] Risaletin Mekke yıllarını dönemlere bölerek, surelerin iniş zamanını bu dönemlere göre izah etme, öncelikli olarak Batılı araştırmacıların kullandığı bir yöntem olsa da Mevdûdî, bu yöntemi kullananlar arasındadır. O, surelerin tasnifini, rivayetler ve tarihî verilerle sure muhtevalarını karşılaştırarak yapmıştır. Mevdûdî'nin, özellikle İbn Abbâs'tan gelen, surelerin peş peşe indiğine ilişkin rivayetleri değerlendirmeye aldığı görülmektedir. Mesela İbn Abbâs'tan gelen Tâhâ-Vâkıa-Şuarâ surelerinin peş peşe indiklerine dair rivayeti[247] ile Şuarâ-Neml-Kasas surelerinin peş peşe indikleri rivayeti[248] ve Zümer ile Mü'min surelerinin peş peşe indirildiklerine dair rivayeti[249] buna örnektir. Buna göre bu surelerden birinin diğerine önceliğini belirlemede ilgili rivayetlerden faydalandığını görmekteyiz. Dikkatimizi çeken bir diğer husus da Mevdûdî'nin, Mekkî olduğu bilinen surelerin Medenî olduğuna dair rivayetlere temkinli yaklaşmasıdır. O, birçok

[245] Mevdûdî'nin yazdığı eserler arasında en önemlisini *Tefhîmu'l-Kur'ân* teşkil eder. 1942 yılında başladığı tefsir çalışmasını, 1972 yılında tamamlamıştır. 30 yıl 4 ay gibi geniş bir zamanın ürünü olan bu eser İslam Hukuku, Târih, Akide, İslam öncesi Arap toplumlarının yaşamı, peygamberlerin hayatı ve birçok güncel içtimai-politik konuları içermektedir. Tefsir, kısa zamanda İngilizce, Arapça, Bengalce, Peştuca ve Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bkz. Anıs Ahmad, "Mevdûdî", *DİA*, XXIX, 433-435; Çonkor, *a.g.t*, s, 12-13.

[246] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* I/529.

[247] Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Thk, Ali Abdulbâri Atiyye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XVI, Beyrut, 1415, X/72; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV/7.

[248] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, X/151; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* IV/85-153.

[249] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, XII/293; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* V/125.

surede ihtilafa sebep olan, Medenî olduklarına dair rivayetleri, genellikle surenin Mekke'de indirilmesine rağmen, Medine'de ikinci kez gündeme gelmesi olarak yorumlamaktadır. İlgili yerlerde bu konuyu gündeme getirmiştir. Örnek olarak tefsirinde; Kevser, İhlâs, Felâk ve Nâs sureleri hakkındaki değerlendirmelerine bakılabilir.

Mevdûdî, yöntem olarak Mekkî sureleri, surelerin içerdiği konuları ve rivayetleri esas alarak dört döneme ayırmaktadır. Bu dönemler ve belirlenmesine esas olan kriterler şu şekildedir:

1. Dönem: (İlk 3 yıl). Bu dönem, Hz. Peygamber'e risalet görevinin verilmesinden üç yıl sonra peygamberliğin açıkça ilan edilmesine kadardır. Bu dönemde vahiy, gizli olarak bazı seçkin kimselere ulaştırılmış ve genelde Mekke halkının bundan haberi olmamıştır.

Döneme ait bu bilgilerden hareketle Mevdûdî'ye göre ilk dönemde inen sureler şunlardır: Alak (1-5), Müddessir (1-7), İnsân, Fâtiha, Kalem, Mesed, Tekvîr, Â'lâ, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Fil, Kureyş, Felâk, Nâs, İhlâs, Abese, Kadir, Şems, Tîn, Kâria, Zilzâl, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Ğâşiye, Nûh, Mülk, Hâkka, Me'âric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Mutaffifîn.

2. Dönem: (4. ve 5. yıllar). Peygamberliğin açıkça ilanıyla başlayıp iki yıl sürer. Bu dönem, bireysel karşı çıkışlarla başlar ve yavaş yavaş düşmanlık, alay, eğlence, suçlama, kötü sözler söyleme ve daveti engellemeye yönelik propaganda şeklini alır. Sonraları çoğunlukla yoksul ve zayıf müslümanlara işkenceler yapılmaya başlar.

Buna göre ikinci dönemdeki sureleri de şu şekilde sıralamak mümkündür: Rahmân, Müzzemmil (1-19), Alak (6-19), Müddessir (8-56), Târık, Kâf, Zâriyât, Kâfirûn, Sebe', Fecr, Sâd, Tûr.

3. Dönem: (5. ve 10. yıllar). İşkencelerin başlamasından, Hz. Hatice ve Ebû Tâlib'in vefatına (hüzün yılı-10. yıl) kadar sürer. Bu dönem, müslümanlara yapılan işkencelerin şiddeti artmış ve birçok Müslüman Habeşîstan'a hicret etmek zorunda kalmıştır. Hz. Peygamber ve aile üyelerine karşı sosyal ve ekonomik boykot uygulanmış ve Mekke'de kalan Müslümanlar Şi'b-i Ebî Tâlib'te kuşatma altına alınmıştır.

Mevdûdî'ye göre üçüncü dönem sureleri de şu şekildedir: Burûc, Beled, Kamer, Necm, Cin, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, Sâffât, Lokmân, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Kehf, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Rûm, Ankebût,

4. Dönem: (10. ve 13. yıllar). Bu dönem, Peygamberliğin 10. yılından 13. yılına (hicrete) kadar üç yıl sürmüştür. Bu, Hz. Peygamber ve inananlar için zorlu sınavların ve elem verici işkencelerin yaşandığı dönemdir. Mekke'de hayat çekilmez hale gelmiş, bu nedenle Hz. Peygamber Taif'e gitmiş, kendisine ne sığınma hakkı ne de koruma sözü verilmiştir. Bunun yanı sıra peygamber, hac döneminde her Arap kabilesine daveti tebliğ etmiş, kendisine çoğunlukla olumsuz karşılık verilmiştir. Aynı zamanda Mekke halkı; ya öldürerek, ya tutuklayarak, ya da Mekke'den çıkararak kendisinden kurtulmak için girişimlerde bulunuyorlardı. İşte bu en kritik zamanda Allah (c.c), Medine'de Ensar'ın kapılarını İslâm'a açmış ve Hz. Peygamber (s.a.s) buraya hicret etmiştir.[250]

Mekke döneminin son yılları olan bu dördüncü dönemdeki sureler ise şunlardır: Ahkâf, Nahl, İbrâhîm, A'râf, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, Hicr, En'âm, Hac (1-24.ayetler[251]).

Mevdûdî sureleri dönemlere göre ayırma fikrini, En'âm suresinin girişinde anlatmış ve sonra gelen bütün Mekkî surelerin bu dönemlerden hangilerine tekabül ettiğini, her surenin girişinde açıklamıştır. Ancak bazı surelerin nüzul zamanlarına dair kesin bir tespit yapmadığı, sureleri belirttiği bu dönemlerden herhangi birine net olarak yerleştiremediği, sadece Mekkî veya Medenî olduğunu ifade ettiği de görülmektedir.[252] Bunun yanı sıra her sure ile ilgili kısmen de olsa nüzul zamanı değerlendirmesi yapmış olmasına rağmen, bütün sureleri içeren bir kronolojik sıralama yapmadığı da dikkat çekmektedir. Surelerin nüzul zamanıyla ilgili yorumları, sıra belirleme amacından ziyade, dönem belirlemeye yöneliktir. Biz Mevdûdî'nin belirlediği dönemlere sureleri yerleştirirken, Mevdûdî'nin yorumlarını, surelerin sırasını belirlerken de klasik nüzul sıralamasındaki durumlarını dikkate almaya çalıştık.

---

[250] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* I/529-530.

[251] Mevdûdî, Hac suresinin geri kalan 25. ayetten 78. ayetine kadar olan kısmının, gerek üslubu gerekse ele aldığı konuları göz önünde bulundurarak Medine döneminin ilk yıllarında indiğini ifade eder. Bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* III/339-340.

[252] Bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* VI/495-496, VII/183.

Mevdûdî'nin, dönemleri tespit ederken, gerek Müslüman kesim gerekse müşrik tarafın hareketlerindeki değişimleri, davranışlardaki olumlu ve olumsuz manadaki artıp eksilmeleri dikkate aldığını görüyoruz. Yine dönemleri ayırma kriteri olarak belirlediği olayların, toplumun çoğunluğuna etki eden daha kapsamlı olaylar olduğu göze çarpmaktadır. Mekke'deki müşrik grubun, Müslümanlar üzerinde yaptığı baskının sürekli artarak devam ettiği düşüncesiyle hareket eden Mevdûdî, bilinen nüzul sıralamasında Mekke döneminin ortalarına tekabül eden bazı surelerin[253] içeriklerindeki şiddet ve sert üsluplarını dikkate alarak Mekke döneminin sonlarında indiğini ifade eder. Ona göre Müslüman olanların sayısı arttıkça, özellikle Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman olmalarının ardından, müşriklerin uyguladığı baskı ve şiddet de artarak devam etti.[254] Buna göre Mekke döneminin başlarında ve ortalarında Müslümanlara uygulanan işkencenin daha hafif olduğu düşüncesi oluşsa da köle ve kimsesizler başta olmak üzere ilk Müslümanlara yapılan acımasız işkencelerin sonrakilere yapılanlardan daha hafif olduğunu düşünmek zordur. Ancak Müslümanlara yapılan baskı ve işkencelerin, sonraki zamanlarda daha sistemli ve toplumsal bir hal aldığı düşünülebilir.

2.3.1.3. Câbirî/Fehmu'l-Kur'ân

Bir diğer araştırmacı Muhammed Âbid el- Câbirî'dir.[255] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm; Tefsiru'l-Vâdıh Hasebe Tertibi'n-Nüzûl*[256] adlı eserinde, Mevdûdî'den farklı olarak sureleri nüzul sırasına göre tefsir etmiş, yöntem olarak Mevdûdî'ye benzer şekilde sure içerikleri ile dönemin olayları arasında bağlantılar kurmuştur. Nüzul sürecine paralel olarak surelerin hem dizilişi hem de konuların bağlantılarını dikkate alarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Yine sure içerisinde

---

[253] Hûd, Yûnus, Yûsuf, Hicr, En'âm, A'raf

[254] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* V/171-175.

[255] Muhammed Âbid el-Câbirî, 1936 yılında Mağrib'in (Fas) güneydoğu bölgesinde bulunan *Oujda* (وجدة) şehrine bağlı *Figuig* (فكيك) köyünde doğmuştur. Birçok eseri Türkçeye tercüme edilmiştir. "Arzın Merkezinde Buluşmalar" adı altında düzenlenen konferanslar çerçevesinde 17 Eylül 2006 tarihinde ülkemize gelmiş ve fikirlerini Türkiye kamuoyu ile paylaşmıştır. Birçok esere imza atan Câbirî'nin, onlarca kitabının yanında, çeşitli dergi ve gazetelerde kaleme aldığı makale ve araştırma yazıları bulunmaktadır. Eserlerinin önemli bir kısmı, Fransızca, İngilizce, İspanyolca ve Türkçe başta olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir. 4 Mayıs 2010'da Kazablanka şehrinde vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Şahin Güven, "Muhammed Âbid el-Câbirî ve Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm İsimli Tefsîrindeki Metodu", *Bilimname*, XX, 2011/1, 53-84.

[256] Vefatından önceki son çalışması olan *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm; et-Tefsîru'l-Vâdıh Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl* isimli eseri, büyük önem arz etmektedir. Tefsir üç ciltten oluşmaktadır. İlk iki cildi 2008'de, üçüncü cildi ise 2009 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır. Muhammed Coşkun tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

yer alan farklı konuları, başlıklar vererek birbirinden ayırmış, İslami gelenekte tartışılan bazı konularda da kendi görüşlerini açıklamıştır. Câbirî surelerin bilinen nüzul sırasını esas alarak çalıştığı için, olaylarla sureler arasındaki irtibata dair yaptığı yorumlar da bu kronolojiye uygun bir seyir izlemekte ise de, bazı surelerde klasik tertibin dışına çıktığı görülmektedir. Tefsirinde esas aldığı nüzul sıralaması şu şekildedir:

Mekkî sureler:

Alak-96, Müddessir(1-10)-74, Mesed-111, Tekvîr-81, A'lâ-87, Leyl-92, Fecr-89, Duhâ-93, İnşirâh-94, Asr-103, Âdiyat-100, Kevser-108, Tekâsür-102, Mâûn-107, Kâfirûn-109, Fil-105, Felâk-113, Nâs-114, İhlâs-112, Fâtiha-1, Rahmân-55, Necm-53, Abese-80, Şems-91, Burûc-85, Tîn-95, Kureyş-106, Kâria-101, Zilzâl-99, Kıyame-75, Hümeze-104, Mürselât-77, Kâf-50, Beled-90, Kalem-68, Târık-86, Kamer-54, Sâd-38, Araf-7, Cin-72, Yasin-36, Furkân-25, Fâtır-35, Meryem-19, Tâhâ-20, Vâkıa-56, Şuarâ-26, Neml-27, Kasas-28, Yûnus-10, Hûd-11, Yûsuf-12, Hicr-15, En'âm-6, Sâffât-37, Lokmân-31, Sebe'-34, Zümer-39, Ğâfir-40, Fussilet-41, Şûrâ-42, Zuhruf-43, Duhân-44, Câsiye-45, Ahkâf-46, Nûh-71, Zâriyât-51, Ğâşiye-88, İnsân-76, Kehf-18, Nahl-16, İbrâhîm-14, Enbiyâ-21, Mü'minûn-23, Secde-32, Tûr-52, Mülk-67, Hâkka-69, Meâric-70, Nebe-78, Nâziât-79, İnfitâr-82, İnşikâk-84, Müzzemmil-73, Ra'd-13, İsrâ-17, Rûm-30, Ankebût-29, Mutaffifîn-83, Hac-22.

Medenî sureler:

Bakara-2, Kadîr-97, Enfâl-8, Âl-i İmrân-3, Ahzâb-33, Mümtehine-60, Nisâ-4, Hadîd-57, Muhammed-47, Talâk-65, Beyyine-98, Haşr-59, Nûr-24, Münâfikûn-63, Mücâdele-58, Hucurât-49, Tahrîm-66, Teğâbun-64, Saff-61, Cum'a-62, Fetih-48, Mâide-5, Tevbe-9, Nasr-110.

Câbirî'nin yaptığı bu sıralamada bilinen nüzul sıralamasının dışına çıktığı yerler şunlardır:

1. Kalem suresi 2. sıradan 35. sıraya
2. Müzzemmil suresi 3. sıradan 84. sıraya[257]
3. Fâtiha suresi 5. sıradan 20. sıraya
4. İsrâ suresi 50. sıradan 86. sıraya
5. Nûh suresi 71. sıradan 66. sıraya konulmuştur.

[257] Câbirî'ye göre bu sure Mekke son dönemde yani bizim incelediğimiz dönemde inmiştir. Yapılan diğer sıralamalarda bu ayrıntıya rastlamadık.

6. Klasik sıralamada Medenî olan Rahmân, İnsân, Ra'd, Hac ve Zilzâl sureleri Mekke dönemine yerleştirilmiştir.
7. Mekke döneminde 25. sırada olan Kadir suresini de, Medine döneminde 2. sıraya yerleştirmiştir.

Câbirî sıralamada yaptığı bu değişikliklerle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: "Şu hususa tekrar işaret edelim ki, biz değişikliği zaruri kılan rivayetler mevcut olmadıkça mevcut iniş sıralaması listesinde herhangi bir değişiklikten kaçınıyoruz".[258] Dolayısıyla Câbirî'nin klasik sıralamanın dışına çıkma sebebi, olarak, surelerle ilgili rivayetler ile sure içeriklerinin uyuşmaması ve sonuçta rivayetleri değil sure içeriklerini veya sure içeriklerine uygun rivayeti dikkate almasıdır. Yine Câbirî oluşturduğu liste için üç kaynaktan yararlandığını ifade etmektedir. Bu kaynaklar: Mevcut nüzul sıralaması, ayet ve surelerle ilgili esbâb-ı nüzul rivayetleri ve surelerin kendi iç bağlamından ve birbirleri ile olan ilişkilerinden edindiği bilgilerdir.[259]

Câbirî, sureleri nüzul sırasına göre dizdikten sonra Mekke dönemine ait sureleri 6 aşamada incelemiştir. Bu aşamaları, Mevdûdî gibi sadece sıra numarasıyla değil, dönemin önemli olayları ve dönemde inen surelerin ana konularını esas alarak isimlendirmiştir.[260] İlgili dönem isimleri incelendiğinde onun, hem dönemin önemli olaylarını hem de nüzul sürecinin aşamalarını dikkate aldığı görülecektir. Belirlediği her aşamadan önce bir giriş yazmış ve her aşamanın sonunda da yine uzun bir değerlendirme yaparak ilgili dönemde yoğun olarak işlenen konulara vurgu yapmıştır. Câbirî'nin Mekke dönemini tasnif ettiği aşamalar ve isimleri şu şekildedir:

1. Aşama: "Nübüvvet, Rubûbiyet ve Ulûhiyet"[261]
2. Aşama: "Diriliş, Hesap ve Kıyâmet Sahneleri"[262]
3. Aşama: "Şirk Eleştirisi"[263]
4. Aşama: "Çağrıyı Haykırma ve Kabilelerle İletişim"[264]
5. Aşama: "Muhasara ve Habeşîstan'a Hicret"[265]

[258] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/169.
[259] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/145. Câbirî'nin, tefsir çalışmasında baştan sona uyguladığı yöntem ve tercihlerinin sebeplerine dair geniş açıklama için bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/501-509.
[260] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/15, II/7-22.
[261] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/17.
[262] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/163.
[263] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/239.
[264] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/23.

6. Aşama: "Muhasara Sonrası Kabilelerle İletişimin Sürdürülmesi ve Hicret Hazırlıkları"[266]

Câbirî bu dönemlere sureleri yerleştirirken Mevdûdî'den farklı olarak bazı sureleri pasajlara ayırmış, yerine göre bir sure içerisindeki farklı pasajları farklı dönemlere yerleştirdiği olmuştur. Onun dönemlere göre yaptığı sure tasnifi şu şekildedir:

Birinci Dönem: Alak (1-5.ayetler), Müddessir (1-10.ayetler), Mesed (Tebbet), Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Maûn, Kâfirûn, Fil, Felâk, Nas, İhlâs, Fâtiha, Rahmân, Necm, Abese, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş.

İkinci Dönem: Kâria, Zilzâl, Kıyâmet, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Alak (6-19.ayetler), Müddessir (11-56.ayetler), Kalem, Târık, Kamer.

Üçüncü Dönem: Sâd, A'râf, Cin, Yasin, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, Yûnus, Hûd, Yûsuf.

Dördüncü Dönem: Hicr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe'.

Beşinci Dönem: Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf.

Altıncı Dönem: Nûh, Zâriyât, Ğâşiye, İnsân, Kehf, Nahl, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Müzzemmil, Ra'd, İsrâ, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn, Hac.

Çalışmamızda bu eserlerden istifade edeceğiz. Bunların dışında günümüzde surelerin daha özel manada dönemsel olarak incelenip sure içeriklerinin tarihî sürece uygun olarak izah edildiği çalışmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında bizim ulaşabildiklerimiz şunlardır:

1. Hatice Merve Çalışkan'ın *M. 615 Yılında İnen Ayetler* başlıklı yüksek lisans tezi: Bu tezde miladi 615 yılında inen surelerin tespiti yapılmaya çalışılmıştır. İlgili rivayetler ve çalışmalardan da istifa edilerek 615 yılında şu surelerin indiği ifade edilmiştir: Cin, Yasin, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ.
2. Abdülvahid Yakub Sipahioğlu'nun *Boykot Döneminde Nâzil Olan Surelerin Tespiti Ve Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tezi: Bu tezde de Müşriklerin,

[265] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/105.
[266] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/223.

Müslümanlar üzerindeki baskılarının arttığı ve Müslümanlara boykot uygulandığı 616-619 tarihleri arasında inmesi muhtemel sureler tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, boykotun başladığı miladi 616 tarihininde, yani boykot sürecinin hemen öncesinde Zümer suresinden önce indiği görülen Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, En'âm, Sâffât, Lokmân ve Sebe' surelerinin indiği sonucuna varılırken, 616-619 tarihleri arasında ise şu surelerin indiği ifade edilmiştir: Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân ve Câsiye.[267]

3. Benzer bir çalışma da Medine dönemi ile ilgili yapılmıştır. Esra Gözeler'in *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal bir Yaklaşım (1Rebiu'l-Evvel 4 Rebiu'l-Evvel Arası)* isimli doktora tezinde, hicretten sonraki ilgili tarih aralığında nâzil olan ayetlerin kronolojik olarak muhtemel sırasının belirlenmesine çalışılmıştır.
4. Bir diğer çalışma ise Hadiye Ünsal tarafından *Erken Dönem Mekkî Surelerin Muhteva Tahlili* başlığıyla doktora tezi olarak yapılmıştır. Bu çalışmada, daha çok rivayetlerin yetersizliği ve siyer kaynaklarındaki bilgilerin güvenilirliğinin tartışmalı olması, erken dönem ve özellikle ilk nazil olan ayet veya sureleri tespit etmenin imkânsızlığı üzerinde durulmuştur.

Bizim yaptığımız çalışma da bu çalışmaların bir parçası niteliğindedir. Yaptığımız çalışma ve araştırmamızda kullandığımız kaynaklar, bu konuyla ilgili olan klasik ve modern çalışmaların tamamını değil, ilgili eserler içerisinde bizim ulaşabildiklerimizi ifade etmektedir.

2.3.1.4. Çalışmaların Değerlendirilmesi

Yaptığımız araştırmanın sonucunu toplu olarak görebilme adına bu çalışmamızı tek bir tabloda göstermeye çalışacağız. Sonuç olarak bizim dönemimiz dışında kalan sureleri belirleyerek, kendi dönemimize tekabül eden sureler üzerinde araştırmamıza devam edeceğiz. Müellifler, ilgili dönemlere ait net bir tarihlendirme yapmamışlardır. Aşağıdaki tabloda yer alan tarihler, müelliflerin olaylar ve yıllarla kurduğu bağlantılar ve atıflar dikkate alınarak tarafımızdan tahmini olarak verilmiştir. Yine bu eserlerin bazılarında, dönemde inen surelerin kendi içerisindeki tertibine dair birkaç sure dışında bilgiye rastlanmaz. Biz bu sıralamayı yaparken, sureyi müellifin belirttiği döneme yerleştirdikten sonra ilgili surelerin dönem içindeki

[267] Sipahioğlu, *a.g.t,* s, 78-93.

sırasını, bilinen nüzul sıralamasındaki birbirine göre yerlerini dikkate alarak yaptık. Şunu da belirtmek gerekir ki, dönemlerin başları ve sonları kesin bir çizgi ile ayrılamadığından, aynı yorumu yapan müelliflerin, sureleri farklı dönemlere yerleştirdiği de olmuştur. Bu açıdan bizim bu değerlendirmelerde dikkate alacağımız husus, müelliflerin yıllara göre değil, olaylara göre kurdukları bağlantılar olacaktır. Zira bizim inceleme konumuz da ilgili dönem aralığında yaşanan olaylarla, surelerin bağlantılarını ortaya çıkarmaktır.

MEKKÎ SURELERİN DÖNEMLERE GÖRE TASNİF EDİLDİĞİ ÇALIŞMALAR

	1. DÖNEM (610-614)	2. DÖNEM (614-619)	3. DÖNEM (620-622)
Ömer Rıza DOĞRUL (1893-1952)	**Risaletin İlk Beş Yılı**	**Risaletin 5. ve 10. Yılları Arası**	**Mekke Döneminin Son 3 Yılı**
	Alak (1-5), Fâtiha, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Kâf, Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Rahmân, Vâkıa, Mülk, Kalem, Hâkka, Meâric, Nûh, Cin, Müzzemmil, Müddessir, Kıyame, İnsân, Murselat, Nebe, Naziat, Abese, Tekvîr, İnfitâr, Mutaffifîn, İnşikâk, Burûc, Târık, A'lâ, Ğâşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, Alak (6-19), Kadir, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fil, Kureyş, Mâûn, Kevser, Kâfirûn, Mesed, İhlâs, Felâk, Nas,	Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Sebe', Fâtır, Yasin, Sâffât, Sâd, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf,	En'âm, A'râf, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhîm, Hicr, Nahl, Hac, Mü'minûn, Furkân, Şuarâ, Neml, Kasas.

Ebu'l-A'lâ El- MEVDÛDÎ (1903-1979)	1. DÖNEM (610-612)	2. DÖNEM (613-614)	3. DÖNEM (614-619)	4. DÖNEM (619-622)
	Bi'set- Alenî Davet Arası	**Alenî davet-İşkencelerin Başlaması**	**İşkencelerin Başlaması-Boykot-Hüzün Yılı**	**Boykotun Sonları-Hicret Arası**
	Alak (1-5), Müddessir (1-7), İnsân, Fâtiha, Kalem, Mesed, Tekvîr, Â'lâ, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Fil, Kureyş, Felâk, Nas, İhlâs, Abese, Kadir, Şems, Tîn, Kâria, Zilzâl, Kıyâmet, Hümeze, Mürselât, Ğâşiye, Nûh, Mülk, Hâkka, Me'âric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Mutaffifîn.	Rahmân, Müzzemmil (1-19), Alak (6-19), Müddessir (8-56), Târık, Kâf, Zâriyât, Kâfirun, Sebe', Fecr, Sâd, Tûr.	Burûc, Beled, Kamer, Necm, Cin, Yasin, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, Sâffât, Lokmân, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Kehf, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Rûm, Ankebût,	Ahkâf, Nahl, İbrâhîm, A'râf, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, Hicr, En'âm, Hac (1-24.ayetler).

Muhammed Âbid El-CÂBİRÎ (1936-2010)	1. DÖNEM (610-613)	2. DÖNEM (613-614)	3. DÖNEM (614-615)	4. DÖNEM (615-616)	5. DÖNEM (616-619)	6. DÖNEM (619-622)
	Nübüvvet, Rubûbiyet ve Ulûhiyet	**Diriliş, Hesap ve Kıyâmet Sahneleri**	**Şirk Eleştirisi**	**Çağrıyı Haykırma ve Kabilelerle İletişim**	**Muhasara ve Habeşîstan'a Hicret**	**Muhasara Sonrası Kabilelerle İletişimin Sürdürülmesi ve Hicret Hazırlıkları**
	Alak (1-5.ayetler), Müddessir (1-10.ayetler), Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsûr, Maûn, Kâfirûn, Fil, Felâk, Nas, İhlâs, Fâtiha, Rahmân, Necm, Abese, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş.	Kâria, Zilzâl, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Alak (6-19.ayetler), Müddessir (11-56.ayetler), Kalem, Târık, Kamer.	Sâd, A'râf, Cin, Yasin, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, Yûnus, Hûd, Yûsuf.	Hicr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe'.	Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf.	Nûh, Zâriyât, Ğâşiye, İnsân, Kehf, Nahl, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Me'aric, Nebe, Nâzi'ât, İnfitâr, İnşikâk, Müzzemmil, Ra'd, İsrâ, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn, Hac.

Buraya kadar yaptığımız araştırmanın bir özeti mahiyetinde, Boykot hadisesinin bitimine kadar indiği konusunda görüş birliği olan sureleri tespit etmeye çalışacağız. Bu çalışma sonunda bizim asıl konumuz olan Mekke döneminin sonlarında inen sureler de ortaya çıkmış olacaktır.

Bu bilgiler ışığında gerek genel kabul gören nüzul sıralamasına ve gerekse yukarıda zikrettiğimiz çalışmalara göre, sıralamalarda farklılık olsa da, peygamberliğin başladığı miladi 610 yılı Ramazan'ından, Boykot sonlarına kadar indirildiği konusunda büyük oranda ittifak edilen surelerden bahsedilebilir.[268]

Aynı şekilde 25 surenin Medine döneminde indirildiği konusunda genel bir kabul söz konusudur.[269] Toplam 114 surenin, bu saydıklarımız dışında kalan otuz altısı hakkında, Boykot'un bitimi ile hicret arasında indiğine dair deliller sunulmuş ve ilgili sebeb-i nüzul rivayetleri bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Araştırmamızı, Boykot'un bitimi ile hicret arasında indirildiği iddia edilen bu sureler üzerinde yoğunlaştırarak, ilgili sureleri, bir sonraki başlık altında teker teker inceleyerek bize göre bu son dönemde inen sureleri tespit etmiş olacağız.

[268] Toplam 53 adet tespit edebildiğimiz ve boykot öncesi döneme ait olan sureler şunlardır: Alak, Kalem, Müddessir, Fâtihâ, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fil, Felâk, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadir, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, Cin, Yâsîn, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Sâffât, Lokmân, Sebe', Zümer, Ğâfir, Fussilet, Şûra, Zuhruf, Duhân, Câsiye.

[269] Medenî olarak kabul edilen sureler; Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Mümtehine, Nisâ, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Rahmân, Talâk, Beyyine, Haşr, Nûr, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Teğâbun, Saff, Cum'a, Fetih, Mâide, Tevbe, Nasr. Bu liste içerisinde yer alan Rahmân ve Zilzâl sureleri öteden beri Medenî sureler arasında gösterilse de esasen nerede indiği konusunda ihtilaf vardır. İlgili surelerin Mekkî olduğunu düşünenler, sure içerik ve üsluplarını dikkate alarak erken dönem Mekkî sureler arasında zikretmişlerdir. Biz de bu düşünceye katılıyoruz. Dolayısıyla bu iki sure, bu şekilde bizim incelediğimiz dönemin dışında kalmaktadır.

2.3.1.5. Boykot Sonrasından Hicrete Kadar (619-622) İndiği İddia Edilen Sureler

Kabul edilen nüzul sıralaması ile surelerin dönemsel tasnifini yapan araştırmacılara göre, boykotun bitiminden hicrete kadar olan dönemde indiği iddia edilen sureler şunlardır:

Genel Kabul Gören Nüzul Sıralamasına Göre : Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn[270]

Ömer Rıza Doğrul'a göre: En'âm, A'râf, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhîm, Hicr, Nahl, Hac, Mü'minûn, Furkân, Şuarâ, Neml, Kasas.

Mevdûdî'ye göre: Ahkâf, Nahl, İbrâhîm, A'râf, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, Hicr, En'âm, Hac (1-24. ayetler).

Câbirî'ye göre: Nûh, Zâriyât, Ğâşiye, İnsân, Kehf, Nahl, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Me'aric, Nebe, Nâzi'ât, İnfitâr, İnşikâk, Müzzemmil, Ra'd, İsrâ, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn, Hac.

Özetle ifade edecek olursak; kabul edilen sıralama üzerinden yapılan çıkarıma göre bu dönemde 21 surenin indirildiği sonucuna ulaşılırken, Doğrul, bu dönemde 15 surenin, Mevdûdî 12 surenin, Câbirî ise 25 surenin indirildiği kanaatini taşımaktadır.

Bu verilerin tamamı dikkate alınarak, Boykot sonrası dönemde indiği iddia edilen bütün sureler, şu şekilde sınırlandırılabilir:

Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn, En'âm, A'râf, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, Hicr, Hac, Furkân, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, İnsân, Müzzemmil (36 sure).

Kabul edilen nüzul sıralamasındaki tahmini veriler hariç tutulacak olursa, diğer araştırmacılar tarafından bu dönemde indiği konusunda ittifak edilen sureler, sadece Nahl, İbrâhîm, Ra'd ve Hac sureleridir. Bu sureler de genel kabul gören sıralamada hicret öncesi dönemde indirilen surelerle karşılaştırıldığında sadece bir sure (İbrâhîm) uyuşmaktadır. Araştırmacılarca toplam otuz altı surenin bu dönemde indirildiği iddiasına rağmen, sadece dört sure üzerinde ittifak edilmesi ise şaşırtıcıdır.

[270] Bu tahmin, ilgili sıralamaya göre boykot döneminin son suresini Câsiye suresi olarak kabul eden çalışma (Abdülvahid Yakub Sipahioğlu, *Boykot Döneminde Nâzil Olan Surelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi,* (Yüksek Lisans), AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.) esas alınarak tarafımızdan yapılmıştır.

Bu farklı sonuçların oluşmasının üç temel sebebi bulunmaktadır. Bunlar; nüzul sebebi konusundaki farklı rivayetlere itibar edilmesi, rivayetlerle ilgili yapılan yorumların değişiklik arz etmesi[271] ve hakkında sebeb-i nüzul rivayeti bulunmayan surelerin, konularına ve üsluplarına göre bir döneme yerleştirilmeye çalışılmasıdır. İctihada dayalı bu tasnif, sonuçta bu şekilde farklı bir tablo ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmamızın ilgili kısmında daha detaylı olarak bahsettiğimiz üzere, ayet ve surelerle ilgili rivayet edilen birden fazla nüzul sebebi vardır. Bu çok sayıda rivayet, bazen bir ayet veya surenin birden fazla nüzûlü ile bazen de benzer olayların meydana gelmesi sonucunda surenin tekrar gündeme getirilmesi şeklinde izah edilmiştir. Bir surenin iki defa nâzil olması her ne kadar makul görünmese de her rivayeti ayrı bir sebebi nüzul olarak algılama sonucunda, aynı surenin Mekke ilk döneminde indirildiğini savunanlar olduğu gibi, Mekke son döneminde indirildiğini savunanlar da olmuştur.[272] Aynı şekilde hem Mekke hem de Medine döneminde indirildiğine dair rivayet bulunan sureler, kimileri tarafından Mekkî, kimileri tarafından da Medenî olarak gösterilmiştir. Neticede araştırmacıların bu rivayetlere bakışı ve tercih yöntemleri bu şekilde farklı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dikkatimizi çeken diğer bir ayrıntı da, araştırmacılar (özellikle Mevdûdî) indiği döneme ait net bir sebeb-i nüzul rivayeti bulunmayan sureleri dönemlere yerleştirirken, sure ister boykot öncesi ister boykot zamanı isterse boykot sonrası olsun, genellikle surenin işkence ve sıkıntıları konu aldığını ve ilgili dönemde inmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Yani sure hangi döneme yerleştirilirse yerleştirilsin aynı gerekçe öne sürülmektedir. Örneğin Mevdûdî, Mü'min ve Şûra surelerini boykotun yaşandığı 3. döneme yerleştirmiş ve artan işkence ve baskıları sebep göstermiştir.[273] Boykotun bitiminden hicrete kadar olan dönemi kastettiği dördüncü döneme ise nüzul sıralamasında daha önce gelen Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr vs. surelerini yerleştirmiş ve sebep olarak da aynı şekilde boykot dönemindeki surelerde belirttiği gibi müşriklerin baskı ve işkencelerinin artmasını göstermiştir. Eğer sebepler aynıysa ve surelerin inişi ile ilgili açık rivayetler yoksa surelerin bilinen

[271] Örneğin bir sure ile ilgili rivayet edilen ve tarihi bildirilmemiş bir olayın, ne zaman meydana geldiği konusunda her araştırmacının farklı bir zaman tespitinde bulunması.
[272] Örneğin, çoğunluğa göre Müzzemmil suresi Mekke ilk dönem surelerindendir. Câbirî'ye göre ise son dönemdir.
[273] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* V/125-127, 209-210.

nüzul sıralamasını değiştirmenin de bir anlamı kalmamaktadır. Dahası bu işlem Kur'ân'ı daha iyi anlamamıza da hizmet etmemektedir.

Bir ayet veya surenin zamanını tespit etmemize yardımcı olacak türden bir rivayet varsa, bu rivayet, ancak güçlü bir delil ile (rivayetin zayıflığının ispat edilmesi veya daha sağlam başka bir rivayet ile) elenmeli veya aksi iddia edilebilmelidir. Yoksa hiçbir geçerli delil öne sürmeden, yapılan yorumları dikkate alarak, rivayetleri ve ümmetin öteden beri kabul ettiği nüzul sıralamalarını yok saymamız doğru bir bakış açısı değildir. Bu nedenle biz çalışmamızda, ilgili sureleri tespit ve tercih ederken, yapılan yorumların gerekçeleri ile klasik kaynaklarımızdaki rivayetlere uygunluğunu dikkate alacağız.

Mekke döneminin geneli düşünüldüğünde, son üç yılda otuz altı sure inmiş olması, pek makul görünmemektedir. Bu sayı toplam on yıl süren Medine döneminde inen sure sayısından da fazladır. İncelediğimiz dönemden daha önce yaşanmış olan boykot dönemi üç yıl sürmüş ve bu dönemle ilgili yapılan çalışmada, dönem içerisinde altı surenin indiği sonucuna varılmıştır.[274] Bu veriler dikkate alındığında boykot sonrası dönemde indiği iddia edilen bu otuz altı sure ve sureleri bu döneme yerleştiren araştırmacıların delilleri üzerinde biraz daha düşünmemiz gerektiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla ilgili sureleri, esbâb-ı nüzul rivayetleri ve sure içerikleri bağlamında değerlendirerek, kendi kanaatimizi ortaya koymaya çalışacağız. Bu çalışmamız sonucunda bize göre bu dönemde inen sureler de ortaya çıkmış olacaktır. Daha sonra da bu dönemde indiğini düşündüğümüz sureleri içerik ve üslup açısından değerlendireceğiz. Bize göre bu dönemde indiği düşünülen sureleri tespit ederken;

a) Klasik tefsir, hadis ve siyer kaynaklarımızda ulaşabildiğimiz sebeb-i nüzul rivayetlerini,
b) Târih ve siyer kaynaklarımızın sunduğu verileri,
c) Yukarıda değindiğimiz, surelerin tertibi konusunda çalışma yapan araştırmacıların yaptığı sıralamalarda ortaya koydukları gerekçeleri,
d) İslam dünyasında kabul edile gelen nüzul sıralamasını,
e) Sure içerik ve üsluplarını dikkate alacağız.

[274] Bkz. Sipahioğlu, *a.g.t,* s, 78 vd.

2.3.1.6. Görüşlerin Değerlendirilmesi ve Bizim Tercihimiz

Biz bu dönemde indiği iddia edilen sureler içerisinde En'âm, A'râf, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, Furkân, Şuarâ, Neml, Kasas, İnsân, Müzzemmil ve Hac surelerinin bizim incelediğimiz (Boykotun bitimi ile hicret arası) dönemde inmediği kanaatini taşıyoruz. Şimdi, incelememiz sonucunda ulaştığımız bu kanaati, gerekçeleriyle birlikte açıklamaya çalışacağız.

En'âm Suresi

Surenin bazı ayetleri istisna edilerek, Mekke'de nâzil olduğuna dair rivayetler mevcuttur.[275] Mevdûdî bu rivayetlerden birinde[276] adı geçen Yezid'in kızı ve Muaz İbn Cebel'in ilk yeğeni Esma'nın Ensar'dan olduğunu ve Medine'ye hicretten sonra İslam'ı kabul ettiğini, onun Hz. Peygamber'i Mekke'de ziyaret etme hadisesinin, Peygamber'in Mekke'deki hayatının son yılında olması gerektiğini ifade eder. Çünkü ona göre bundan önce Ensar'dan bir kadının, peygamberi Mekke'de ziyaret edebileceği bir ortam mevcut değildir.[277] Sebeb-i nüzul rivayeti konusunu bu şekilde delillendiren Mevdûdî, zamanın şartları ile surenin konularını uzlaştırmaya çalışmış ve sonuçta surenin bu dönemde indiği sonucuna varmıştır.

Ömer Rıza Doğrul ise sureyi, yirmi başlık altında incelemiştir. Surenin içeriği ve bu içerikleri dikkate alarak verdiği başlıklar, bu surenin Mekke son dönemde indiğine dair herhangi bir izlenim vermemiş olmasına rağmen Doğrul, bir ihtimal Mekke son senesinde nâzil olduğunu söylemiştir.[278] Sureyi boykot sonrası döneme yerleştiren gerek Mevdûdî ve gerekse Ömer Rıza Doğrul'un ileri sürdüğü iddialar net bir delile dayanmamaktadır. Dahası surenin değişik ayetleri ile ilgili olarak kaynaklarımızda yer alan rivayetlerin de dikkate alınmadığı görülmektedir.

Örneğin, 51. ayeti hakkındaki rivayete göre; "Kâfirlerinin ileri gelenlerinden bir grup Ebû Tâlib'e geldiler ve şöyle dediler; "Ey Ebû Tâlib, kardeşinin oğlu, kölelerimizi ve bizim korumamız altında olan o yabancıları yanından kovsa. Onlar bizim kölelerimiz ve işçilerimiz. Kardeşinin oğlu onları yanından kovarsa bizim gönlümüzde değeri artar, kendisine daha çok itaat edilir ve bizim ona uyup onu tasdik etmemize daha yakın olur." Bunun üzerine Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'e geldi

[275] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/151; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb- et-Tefsîru'l- Kebîr*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420, XII/471.
[276] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/151.
[277] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* I/527.
[278] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 168 vd.

ve müşriklerin söylediklerini ona iletti. Hz. Ömer; "Dediklerini yapsan da bir baksan ne istiyorlar ve sözlerinin sonunda nereye varacaklar, söylediklerini ne derece gerçekleştirecekler?" dedi ve bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti ve devamındaki ayetleri indirdi."[279]

Ebû Tâlib'in vefatı peygamberliğin 10. yılında olmuştur.[280] Yani incelediğimiz dönemin başlarında Ebû Tâlib hayattadır. Ancak müşriklerin Ebû Tâlib aracılığıyla Hz. Peygamber'den böyle bir istekte bulunmaları, alenî davetin başlarında yaşanan olaylardandır. Yani onların ikna ümitlerini kaybedip şiddet uygulamaya başladıkları, baskıdan başka bir yol kalmadığı kanaatine vardıkları boykot ve sonrası dönemden daha önce olmalıdır. Bu da surenin inişinin Mekke döneminin sonları değil boykottan daha önceki bir tarih olması gerektiğini göstermektedir.

Câbirî'ye göre de eğer bu rivayet doğru ise sure, Hz. Ömer'in müslüman olduğu beşinci yılın ortaları ile boykotun başladığı altıncı yılın başları arasında indirilmiş olmalıdır.[281] Bundan başka 57. 68. 69. 93. 108. 109-111. 164. vs. ayetlerle ilgili olarak nakledilen benzer rivayetler[282] incelendiğinde, alenî davetin başlamasıyla müşriklerde görülen karşı çıkma, alay etme, kendi ilahlarını savunma gibi tavırların görüldüğü dönemlere tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca surenin, daha erken döneme ait olan Hicr suresinden sonra ve Sâffât suresinden önce nazil olduğu söylenmekte[283] ve bu görüş surenin bilinen nüzul sırasına da (55. sıra) uygunluk arzetmektedir.

A'râf Suresi

Mevdûdî, bu surenin ana fikrinin "İlahi Çağrıya Davet" olduğunu söylemiştir. Ana konusu bu olan bir surenin erken dönem nâzil olan surelerden olması akla daha uygun geldiği halde Mevdûdî, surenin En'âm suresi ile beraber Mekke döneminin sonlarında indiğini, fakat hangisinin daha önce indirildiğinin kesin olarak

[279] Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessetü'r-Risâle, y.y, 1420, XI/379.
[280] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II/57.
[281] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/44.
[282] Rivayetler için bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 216 vd; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebû'l-İslâmî, Beyrut, 1404, III/51, 86, 102, vd; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/437, XII/34 vs.
[283] Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, 1984, VII/123.

bilinemediğini söylemektedir.[284] Bu surede ilahi çağrıya davet, nübüvvet, tevhid ve ahiret gibi konular yer almaktadır. Câbiri bu konulara ilaveten A'raf suresinde ilk defa ahlak konusuna değinildiğini, Arapların Kâ'be'yi çıplak tavaf etmek gibi ahlak dışı adetlerinin tenkit edildiğini[285] söyler. Surenin Mekke son dönemine ait olduğunun delili, Mevdûdî'ye göre sadece surenin içeriği ve verdiği mesajlardır. Fakat sure içeriği incelendiğinde Mekke döneminin ortalarında inmiş olabileceği ihtimali de söz konusudur hatta daha kuvvetlidir.

Ömer Rıza Doğrul ise surenin konuları itibariyle aynı olması ve bu surenin En'âm suresini tamamlaması nedeniyle her ikisinin de aynı zamanda ve hicretten biraz önce indirildiğini söylemiştir.[286] İki surenin benzer konuları ihtiva etmesi, aynı dönemde inmiş olabileceğini güçlendirmektedir. Fakat ilgili rivayetler incelenmeden boykot sonrası dönemde indiğini söylemek biraz zordur. Bu nedenle surenin veya surelerin iniş tarihine dair tahminde bulunmadan önce ilgili sebeb-i nüzul rivayetlerine bakmamızda fayda vardır.

Surenin ayetlerinde, istisna olmaksızın Mekke'de indiğine dair rivayetlerin yanında, İbn Abbâs'tan gelen ikinci bir rivayete göre beş âyet (163-167); Mukatil'e göre ise 163-171 âyetler arası olmak üzere dokuz âyeti istisna edilmiş, bunların Medine'de indiği ileri sürülmüştür.[287] Yine surenin, Sâd suresinden sonra ve Cin suresinden önce yani 39. sırada indirildiğine dair Câbir b. Zeyd rivayeti bulunmaktadır.[288] Hem Mevdûdî hem de Ömer Rıza Doğrul, bu rivayeti dikkate almamış ve bilinen sıralamada yaklaşık peygamberliğin 5. ve 6. yılları civarında indiği düşünülen sureyi 10. ve 12. yıllara yerleştirmiştir. Tarafımızca bu pek makul görünmemektedir. Cin suresinin, peygamberliğin ilk yıllarında ve hac mevsiminde Hz. Peygamber'in Ukaz panayırında iken, tahminen peygamberliğin ikinci yılında indirildiği rivayeti[289] kabul edilirse, A'raf suresi nüzul sıralamalarında Cin suresinden önce indirildiğine göre vahyin ilk yıllarında inmiş olması gerekir. Ancak İbn Âşûr'un da ifade ettiği gibi, bazı ayetlerinin Medine döneminde indirilmelerine

[284] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* II/7.
[285] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/258.
[286] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 192-193.
[287] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, IV/315.
[288] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XIV/194; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* VIII/6-7.
[289] Buhâri, Tefsîr, 72.

rağmen, aralarındaki irtibat nedeniyle bu surenin içine yerleştirilmiş olması muhtemeldir. Ancak surenin tamamen Medenî olması makul değildir.[290]

Surenin 26-34. ayetleri arasında cahiliye adetleri konusunda müşriklere yapılan uyarılar ile devam eden ayetlerde vahye karşı çıkan müşriklere, geçmiş ümmetlerin kıssaları anlatılarak uyarılması, surenin müşriklerin sert tedbirler uygulama kararını henüz almadıkları kanaatini uyandırmaktadır.

Yine bazı ayetlerle ilgili olarak nakledilen rivayetler de A'râf suresinin, daha erken döneme ait olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Örneğin 188. ayette; "*De ki; "Ben, Allah 'ın dilediğinden başka kendime ne fayda verebilirim, ne de zarar. Eğer ben gaybı bilseydim daha çok hayır yapmak isterdim ve bana hiçbir fenalık da dokunmazdı. Ben sadece iman eden bir kavme uyarıcı ve müjdeciyim."* ifadeleri, müşriklerin; "Ey Muhammed, Rabbin fiyatlar ucuz iken sana haber vermiyor mu ki yükselmeden satın alıp kâr edesin; kuraklık ve kıtlık vereceği yeri sana bildirmiyor mu ki oradan bolluk ve bereket verdiği yere gidesin."[291] demeleri üzerine inmiştir. Müşriklerin bu ifadeleri Hz. Peygamber'e ilk karşı çıkışlarında göze çarpan üsluplarıdır. Bu üslup yumuşak olmakla birlikte, aynı zamanda da alaycı bir üsluptur. Daha önceden geçtiği üzere, müşriklerin ilk karşı çıkışları ve tekliflerine dair buna benzer rivayetler bulunmaktadır.

Yûnus Suresi

Surenin bazı ayetlerinin istisna edilerek Mekkî olduğuna dair rivayetler[292] genellikle kabul edilmiştir. Mevdûdî bu surenin indirilişine dair nüzul rivayeti olmadığını, buna rağmen içerik olarak surenin, peygamberin Mekke'deki hayatının son dönemi ve yaptığı son uyarılar olduğunu söylemektedir.[293] Ancak surenin daha ikinci ayetinde *"İçlerinden birine, "İnsanları uyar ve inananlara, Rableri katında yüksek makamlar olduğunu müjdele" diye vahyetmemiz, insanların tuhafına mı gitti ki, kâfirler: "Bu apaçık bir büyücüdür" dediler?"* ifadesi ile ilgili olarak İbn Abbâs'tan gelen bir rivayet vardır. Bu rivayete göre, Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in elçi olarak görevlendirilmesinin ardından inkârcılar karşı çıkarak "Allah, Muhammed

[290] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* VIII/6-7.
[291] Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 232.
[292] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, VI/55; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV/3; Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk, Ahmed Berdûnî, İbrâhîm Atfîş, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire, 1384, VIII/304.
[293] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* II/299-300.

gibi bir beşeri peygamber olarak göndermekten daha büyüktür." demişler ve bunun üzerine de Yüce Allah, bu ayetleri indirmiştir.[294] Surenin 15. ayetindeki: *"Ayetlerimiz onlara açık açık okununca, bizimle karşılaşmayı ummayanlar, "Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir" dediler. De ki: "Onu kendiliğimden değiştiremem, ben ancak, bana vahyolunana uyarım. Ben Rabbime karşı gelirsem, büyük günün azabına uğramaktan korkarım."* ifadelerinin, önde gelen beş Mekke'li müşrik hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir. Bu müşrikler, Hz. Peygamber'den, içinde Lât ve Uzza'ya ibadeti yasaklayan ayetlerin yer almadığı bir Kur'ân getirmesini istemişler ve cevap olarak bu ayetler indirilmiştir.[295] Dolayısıyla bu olaylar, Hz. Peygamber'in, müşriklerin putlarını eleştirdiği ve Mekke müşriklerinin ilk karşı çıkışlarının başladığı dönemlere tekabül etmektedir. Surenin muhtelif ayetleriyle ilgili nakledilen diğer rivayetler de,[296] bu surenin daha erken dönemlerde nâzil olduğu izlenimini uyandırmaktadır. İlgili rivayetler ve sure içeriği incelendiğinde, müşriklerin vahye ilk karşı çıkışları, bu konuda öne çıkan müşrik liderler ve ayetlerin bunlara verdiği cevaplar görülecektir. Dolayısıyla Yûnus suresinin, bilinen nüzul sıralamasında 51. sırada olmasını da dikkate alarak, surenin Mekke son döneminde değil daha önceki dönemlerde inmiş olabileceği ihtimalini daha yüksek görüyoruz. Ömer Rıza Doğrul ise surenin Mekke döneminin 9-12. yılları arasında inmiş olabileceğini söylemekte ise de,[297] 9 ve 10. yılın bir bölümü boykot dönemi olduğu için bu surenin o dönemde inme ihtimali daha düşüktür. 11 ve 12. yıllar ise, boykotun bitimi ve hicret hazırlıklarının yapıldığı dönem olması nedeniyle, gerek yukarıda bahsettiğimiz rivayetler ve gerekse surenin içerdiği konular dikkate alındığında surenin bu yıllarda inmiş olması uzak bir ihtimal gibi görünmektedir.

---

[294] Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl,* s, 270. Câbirî de ilgili rivayetlerden hareketle sureyi boykottan daha önceki bir tarihe yerleştirmektedir. Bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, I/415.

[295] Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 270.

[296] Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XV/13; Kurtubî, *el-Câmi',* VIII/306; Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrrahman es-Suyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Ths, s, 115.

[297] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 251.

Hûd Suresi

Bu surenin bazı ayetlerinin Medine'de nâzil olduğuna dair rivayetler yer alsa da surenin Mekkî oluşunda ittifak vardır.[298] Sureyi Mekke döneminin son yıllarında gösteren Mevdûdî, nüzul sebeplerine dair rivayetlerin hiçbirine değinmemiştir. Hûd suresi ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den rivayet edilen *"Hûd suresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı"*[299] ifadesi üzerinde durmuş, peygamberin bu sözü söylemesini, müşrikler tarafından baskının arttığı son dönemlerde ve zor durumda olmasına bağlayarak[300] sureyi Mekke son döneme yerleştirmiştir. Hâlbuki bu ibareden, surenin içerdiği; dehşetli kıyâmet halleri, ahiret azabı gibi konular kastedilmiştir.[301] Ömer Rıza Doğrul ise, Yûnus suresi ile Nahl suresi arasındaki altı surenin (Hûd suresi dâhil) konu benzerliği ve birbirlerini tamamlayıcı olmaları açısından değerlendirerek 9. ve 12. yıllar arasında (618-622) inmiş olabileceklerini söylemektedir.[302] Daha makul bir değerlendirme yaptığını düşündüğümüz Câbirî ise, surenin bazı ayetleri ile ilgili olan birkaç rivayeti aktarmış ve bu rivayetlerin zorlama olarak kitaplarımızda yer aldığını söylemiştir. Bu sureyi daha iyi anlamamızı sağlayacak bir rivayet bulunmadığını ifade eden Câbirî, surenin daha erken dönemde inen Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ ve Yûnus, sureleri ile aynı içeriğe ve üsluba sahip olduğunu ifade eder.[303] Biz de Câbirî gibi surenin içerik itibariyle önceki surelere benzemesinin doğal sonucu olarak onlarla aynı dönemde (Mekke döneminin ortaları) indiğini düşünüyoruz. Fakat sure ile ilgili rivayetlerin olmadığını söylemek pek makul değildir. Çünkü rivayetlerde bu surenin nüzul sırasındaki yeri tayin edilmiş ve surenin son dönem değil daha önceki dönemlerde nâzil olduğu vurgulanmıştır. İbn Abbâs'a dayandırılan rivayetlerde Hûd ve Hicr arasında bir sure (Yûsuf), Hicr ile Zâriyât arasında ise 13 sure olduğu[304], Yûnus suresinden sonra indirildiği[305] bildirilmiştir. Dolayısıyla bu rivayetler ve genel kanaat bu surenin boykot sonrası dönemde değil daha önceki bir zamanda indirildiği yönündedir.

---

[298] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* IV/72; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* VI/189; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XI/311.
[299] Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 57; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* VI/189-190.
[300] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* II/371-372.
[301] Bkz. Tirmizî, Tefsir, 57.
[302] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 251, 263.
[303] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/433, 434, 448.
[304] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* VI/294.
[305] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* VI/222; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XI/312.

Yûsuf Suresi

Yûsuf suresi, cumhura göre 53. nüzul sıralamasında ve Hûd suresinden sonra, Hicr suresinden önce indirilmiştir.[306] Câbirî, surenin nüzul tarihine ilişkin herhangi bir değerlendirme yapmazken, belirlediği sıralamada mevcut nüzul sıralamasına yani boykot öncesine yerleştirmiştir.[307] Ömer Rıza Doğrul da, bundan önceki surelerde olduğu gibi, önceki sure ile arasındaki münasebet ve konu bütünlüğü nedeniyle, Hûd suresi ile aynı dönemde olacağını söyler.[308] Mevdûdî ise, sure içeriğini dikkate alarak, hicretten bir iki yıl kadar önce indirildiğini söylemiştir. Ona göre, müşriklerin baskılarının arttığı son dönemde, Hz. Peygamber'e bu sure anlatılmış, kardeşlerinin Yusuf peygamberi öldürmeye çalışması gibi Kureyş'in Hz. Peygamber'i öldürmeye azmettiği, Hz. Yûsuf'un Mısır'a gidip orada bir güç kazanması gibi peygamberin de Mekke'den Medine'ye göç ederek benzer bir güç kazanacağı mesajı verilmiştir.[309] Bu doğrultuda başka görüşler de mevcuttur. Fakat biz, rivayetlerde surenin nüzul tarihine ilişkin bir bilgiye rastlayamadık. İlgili rivayetlerde ashâbın veya Yahûdiler'den bazılarının peygamberden Tevrat'takine benzer kıssalardan anlatmasını istemesi üzerine bu surenin indiği söylenmektedir.[310] Bunlar bu surenin nüzul zamanını tayin için yeterli görünmektedir. Bunun yanında yine kaynaklarımızda, alenî davet başladıktan sonra müşriklerin peygamberi küçük düşürmek için Yahûdilerden de yardım isteyerek özellikle kader[311] ve eski ümmetlerin durumlarına dair sorular sordukları rivayetleri de vardır.[312] Buna göre surenin müşriklerin muhalefet ve alay söylemlerinin olduğu daha erken bir dönemde inmiş olması muhtemeldir. Bu bakış açısıyla surenin iniş sebebi ve verdiği mesaj açısından Mevdûdî'nin görüşlerine katılıyoruz fakat bu uyarı ve manevi desteğin Hz. Peygamber'i, yaşayacağı sıkıntılara hazırlama anlamında bu surenin boykottan daha öncesine ait olduğunu düşünüyoruz. Yûsuf suresinde anlatılan, Yûsuf Peygamber'in çektiği sıkıntıların benzerlerini yaşayacağı ve sonunda kendisinin de başarıya ulaşacağı hatırlatılmış olabilir. Yani ilerde yaşanacak boykot ve sonrası sıkıntılar için bir alt yapı kabul edilmesi yanlış olmaz. Kabul edilen nüzul sıralamasında Yûsuf

[306] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XII/197.
[307] Bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, I/451-467.
[308] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 276.
[309] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* II/434.
[310] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VI/362 vd.; Kurtubî, *el-Câmi',* IX/118, 271.
[311] Müslim, Kader, 19.
[312] İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/322 vd.

suresinden sonra gelen Mü'min, Fussilet, Şûra, Zuhruf ve Duhân sureleri boykot döneminde inmiştir.[313] Dolayısıyla bu sıralamaya göre Yûsuf suresinin, boykot zamanından (1 muharrem 616) önce inmiş olması daha doğru görünmektedir.

Hicr Suresi

Sure ile ilgili olarak, tamamının Mekke'de nâzil olduğuna dair ittifaktan bahsedilmekte[314] ve 24. 87. 90 ve 91. ayetlerin Medine'de geri kalan ayetlerin ise Mekke'de nâzil olduğuna dair rivayetler yer almaktadır.[315] Câbirî, tefsirinde bu rivayetlerden bir kısmına yer vermiş ve rivayetlerin dikkate alınamayacak derece alakasız ve uydurma olduğunu ifade etmiştir. Buna rağmen o, bu tür rivayetlerin tamamen faydasız olmadığı, o dönemin sosyal dokusunu anlamamıza yardımcı olduğu kanaatindedir.[316] Ancak kendisi, bazı surelerin zamanını tespit ederken, rivayetin güvenilirliğinden emin olmadığı halde, kendi görüşüne delil olarak kullandığı vâkidir.[317] Bu açıklamalarından anladığımız kadarıyla Câbirî, rivayetleri sadece vâkıaya uygunluk ve anlamsal içerik olarak değerlendirerek uydurma olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Ömer Rıza Doğrul, bu surenin; öncesindeki "elif-lam-râ" diye başlayan surelerden (Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhîm) önce fakat Mekke son döneminin başlarında indiğini söylemektedir.[318] Herhangi bir açıklama yapmamasına rağmen bu yorumunu sure içeriğinden yola çıkarak ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Mevdûdî Hicr suresinin ne zaman indiğine dair bir bilgi vermemiş, sadece İbrâhîm suresi ile aynı zamanda indirildiği kanaatini belirtmiştir. İbrâhîm suresini de son döneme yerleştirdiği için bu sureyi de son dönemde inen surelerden kabul ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Mevdûdî'ye göre surenin bu döneme ait oluşu, yapılan işkence ve baskılara değinilmesinden kaynaklanmaktadır.[319] Bu içerik ve üslup, surenin Mekkî olduğunu kanıtlasa da, boykot dönemi sonrasına ait olduğuna dair açık bir delil teşkil etmez. Çünkü bu şartlar boykotun hemen öncesi dönemde geçerli olduğu gibi, boykot döneminde ve sonrasında da geçerliliğini koruyordu. Hicr suresi

[313] Bkz. Sipahioğlu, *a.g.t,* 78. Bu çalışmada boykot döneminde inen sureler tespit edilmiştir. Yapılan bu tespit, hem rivayetlere hem de surelerin nüzul sıralarına uygunluk arzetmektedir.
[314] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XIV/5.
[315] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, VII/249.
[316] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/29- 31.
[317] Örnek olarak bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/44.
[318] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 307-308.
[319] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* II/561.

nüzul sırası itibariyle 54. sırada yani Yûsuf suresinden sonra, En'âm suresinden öncedir. İbn Âşûr, surenin nüzul zamanı konusundaki tartışmaları anlamsız bulur ve davetin açıktan ilanını emreden, surenin 94. ayetini delil getirerek, nüzul zamanının, Müslümanların Dâru'l-Erkâm'dan çıktıkları tarih olan, peygamberliğin dördüncü yılı olduğunu söyler.[320] Boykot dönemi üzerine yapılan çalışmada da bu surenin, boykot döneminde indirilen surelerden[321] önce olduğu ifade edilmiştir.

İçerik itibariyle boykotun hemen öncesi döneme uygun olan bu surenin, boykotun sonrasına alınması kanaatimizce doğru görünmemektedir. Surenin Mekke'de Hz. Peygamber'in davetini kabul etmeyen müşriklerin, yalanlama, dışlama, alay ve işkencelere başladıkları bir dönemde nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple surede, diğer Mekkî surelere benzer şekilde, birçok ayette, peygamberin teselli edilmesi söz konusudur.

Furkân Suresi

Bilinen sıralamada Mekke döneminde ve 42. sırada olan surenin ilk üç ayetinin veya 68-70. ayetlerinin hem Medenî olduğuna[322] hem de Mekkî olduğuna dair[323] rivayetler bulunmaktadır. Rivayetlerdeki çelişkiye rağmen Cumhur, tamamının Mekkî olduğu kanaatindedir.[324] Surenin üslup ve içeriği de Mekkî olduğunu göstermekte, erken dönem Mekkî surelerden olan Yâsîn suresinden sonra ve Fâtır suresinden önce indirildiği[325] bilinmektedir. Yine bu sure, yapılan bir çalışmada 615 yılı içerisinde, yani boykot öncesi dönemde inen sureler arasında zikredilmiştir.[326]

Câbirî bu surenin nüzul zamanını tespit etmemize yardımcı olacak bir olayın ve ona dair şu ayet veya sure indi şeklinde bir rivayetin olmadığını fakat surenin genel karakterinin, putların reddedildiği boykot öncesi döneme ait olduğunu söyler.[327] Furkân suresi, hem nüzul sırası itibariyle hem konu ve üslup açısından hem de bu konuda çalışma yapanların çoğuna göre Mekke döneminin ortalarında indirilmiştir. Bu sureyi Mekke son döneme yerleştiren sadece Ömer Rıza Doğrul'dur.

---

[320] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XIV/6.
[321] Mümin, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân ve Câsiye.
[322] Kurtubî, *el-Câmi',* XIII/1; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XVIII/313.
[323] Buhârî, Tefsîr, 25.
[324] Kurtubî, *el-Câmi',* XIII/1; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XVIII/313.
[325] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XVIII/314.
[326] Bkz. Çalışkan, *M. 615 Yılında İnen Ayetler*, s, 50-51.
[327] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/317.

Doğrul bu tercihine gerekçe olarak, surenin sonlarında İslam nurunun Arabistan'da yayılmaya başlamasını ve İslam'ın gerçekleştireceği değişime vurgu yapılmasını göstermiştir.[328] Mevdûdî ise Taberî'nin, bu surenin Nisâ suresinden sekiz yıl önce indiğine dair rivayetini[329] de dikkate alarak surenin Mekke dönemi ortalarında indiğini söylemiştir.[330] Bu rivayetin dışında surenin muhtelif ayetleri ile ilgili olarak kaynaklarımızda yer alan rivayetlere bakıldığında, Hz. Peygamber'in müşriklerle diyaloglarının henüz kopma aşamasında olmadığı, davete inanmayanların iftira ve alaylarının devam ettiği[331] anlaşılmaktadır. Bu durum henüz boykot sıkıntılarının yaşanmaya başlamadığını göstermektedir. Dolayısıyla surenin bilinen nüzul sıralamasındaki yeri daha doğru gözükmektedir.

Şuarâ Suresi

Bu surenin Mekkî olduğu[332] ile Tâhâ ve Vâkıa surelerinden sonra indirildiği[333] söylenmiştir. Nüzul sıralamalarındaki yeri de bu görüşe uygundur. Sureyi Boykot hadisesinden sonraki döneme yerleştiren Ömer Rıza Doğrul'dur. Fakat eserin baş kısmında yaptığı sure tasnifinde Şuarâ, Neml ve Kasas surelerini Mekke son döneme yerleştirdiği halde, Şuarâ suresinin girişinde şu ifade vardır: "26. 27. ve 28. sureler (Şuarâ, Neml, Kasas) yalnız konu itibariyle değil, nüzul tarihi itibariyle de birbirine bağlıdırlar. Bunlar Mekke devrinin ortalarına aittirler."[334] Bu surelerin, Mekke döneminin ortalarında indiği görüşüne katılıyoruz. Fakat bu ifade kendi tasnifine uymamaktadır. Sehven yapılmış bir yazım hatası olabileceğini düşünüyoruz. Mevdûdî ve Câbirî'ye göre ise sure daha erken dönemlerde indirilmiştir.[335] Surenin nüzul sıralaması da dikkate alındığında Ömer Rıza Doğrul'un bu tercihi pek isabetli görünmemektedir.

Neml Suresi

Surenin Mekke döneminde ve İbn Abbâs ile Saîd b. Cübeyr'den rivayetle, Şuarâ Neml ve Kasas surelerinin bu sıralama ile indirildiği[336] nakledilmiştir. Bu

[328] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 420 vd.
[329] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XIX/311.
[330] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* III/569.
[331] Bu türden rivayetler için bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* s, 342-344; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* IX/427; Kurtubî, *el-Câmi',* XIII/12-13.
[332] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* X/58.
[333] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* X/72; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XIX/90.
[334] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 427.
[335] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* IV/7; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/373 vd.
[336] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* X/151; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XIX/215.

rivayet surelerin bilinen nüzul sıralamasına da uygundur. Ömer Rıza Doğrul, sureyi Mekke döneminin sonuna yerleştirmiştir.[337] Mevdûdî hem ilgili rivayeti hem de surenin üslubunu dikkate alarak Mekke döneminin ortalarında indirildiğini söylemektedir.[338] Gerek surenin üslubunun önceki sureye benzemesi ve gerekse Mekke son dönemine yerleştirilmesini gerektirecek herhangi bir sebeb-i nüzul rivayeti bulunmaması nedeniyle, Câbirî de bu görüşü tercih etmiştir.[339] Biz de bu surenin daha erken dönemlerde, Boykot döneminden daha önce, indirildiği kanaatindeyiz. Nüzul sıralamalarında 48. sırada yer alması da bu görüşü doğrulamaktadır.

Kasas Suresi

Sure ile ilgili rivayetlerden ilki Neml suresinde belirttiğimiz; Şuarâ Neml ve Kasas surelerinin peş peşe indirildiğidir.[340] Diğer rivayetlerde, Kasas suresinin Mekkî olduğu konusunda ittifak olmasına rağmen, bazı ayetlerinin Medenî olduğu söylenmiştir. Medenî olduğu söylenen 52 ile 55 arası ayetler bir görüşe göre Medine döneminde, diğer bir görüşe göre de hicret esnasında nâzil olmuştur.[341] Bu görüşün aksini iddia eden diğer bir rivayete[342] göre ise surenin, hicret esnasında inen ayeti bunlar değil 85. ayettir.[343] Ömer Rıza Doğrul, sebep belirtmese de, muhtemelen bu rivayetlerden hicretle ilgili olanı tercih etmiş ve surenin Mekke döneminin sonlarında indiğini kabul etmiştir.[344] Çünkü Kasas suresi, Ömer Rıza Doğrul'un nüzul sıralamasında Mekke döneminde en son inen sure olarak gözükmektedir. Fakat ilgili ayet dışında surenin tamamının hicretle bağlantılı olduğu söylenemez. Biz ilgili rivayetleri de dikkate alarak bu surenin 85. ayeti hariç, genel olarak Mekke döneminin ortalarında indiğini düşünüyoruz. Câbirî'nin de belirttiği üzere,[345] surede Mekke müşriklerinin ilk karşı çıkışlarına benzer itirazları yer almaktadır.

---

[337] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 436.
[338] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* IV/85.
[339] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/389.
[340] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* X/151; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XIX/215.
[341] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* X/251.
[342] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III/488.
[343] إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ قُل رَّبِّي أَعْلَمُ مَن جَاء بِالْهُدَى وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ
"(Rasûlüm!) Kur'ân'ı (okumayı, tebliğ etmeyi ve ona uymayı) sana farz kılan Allah, elbette seni (yine) dönülecek yere döndürecektir. De ki: Rabbim, kimin hidayeti getirdiğini ve kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu en iyi bilendir."
[344] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 443.
[345] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/407-408.

Yahûdiler'in Hz. Peygamber'in özelliklerini Tevrat'ta okuduklarını söylemeleri üzerine müşrikler, hem Kur'ân'ı hem de Tevrat'ı kastederek;

"İki sihir birbirine arka çıktı" dediler. Ve: "Gerçekten biz hepsini inkâr edenleriz" dediler."[346] Dolayısıyla müşriklerin bu tip itirazları, Mekke döneminin sonunda değil çok daha öncelerinde de görülmekteydi. Ayrıca Yahûdiler'in, Mekke son dönemde Hz. Peygamber'in lehine değil aleyhine bir tutum sergiledikleri, ilerleyen bölümlerde görülecektir.

İnsân Suresi

İnsân suresinin, Mekkî veya Medenî oluşu ihtilaflıdır. Sebeb-i nüzul rivayetleri dışında, surenin Mekkî de Medenî de olduğunu söyleyenler olmuştur. Sadece 24. ayetin Medenî olduğu söylendiği gibi, baştan 23. ayete kadarki kısmın Medenî, sonraki kısmın Mekkî olduğu da rivayet edilmiştir.[347] Sureyi Mekke döneminin sonlarına yerleştiren Câbirî'dir. Mekkî olduğuna dair rivayetleri tercih eden Câbirî, bu döneme yerleştirme gerekçesi olarak surenin, kendi yaptığı sıralamaya göre içerik ve üslup olarak Zâriyât ve Ğâşiye surelerine benzemesini göstermektedir.[348] Bu surenin 8. ayeti olan: *"Onlar içleri çektiği halde, yiyeceği yoksula, öksüze ve esîre yedirirler."* ayetinin Medenî olduğuna dair İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir; Hz. Ali, bir gece, arpa karşılığında bir hurma bahçesini sular. Sulama ücreti olarak bir miktar arpa alır ve ondan "hazîra" dedikleri bir yemek yaparlar. Bu esnada bir yoksul gelir ve yiyecek ister. Pişen yemeği ona verirler. Sonra arpanın bir kısmından yine yemek yaparlar ve bu sefer de bir yetim gelip bir şeyler ister. Bu yemeği de ona verirler. Kalan son arpayla tekrar yemek yaparlar. Bu sefer de müşriklerden bir esir gelir ve yiyecek ister. Ellerinde kalan son yemeklerini de ona verirler ve o günü aç olarak geçirirler. Rivayete göre bu ayet bu olay üzerine nâzil olur.[349]

Mevdûdî'ye göre bu rivayet senet itibariyle zayıf, dirayet açısından da akla pek uygun değildir. İçerdiği konu ve üslup itibariyle de Medenî surelerden farklı olduğuna değinen Mevdûdî, bu surenin ilk inen surelerden olduğu kanaatindedir.[350] Mevdûdî'nin bu görüşünü destekler nitelikte başka rivayetler de vardır. 24. ayetteki

---

[346] Kasas, 28/48.
[347] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII/427.
[348] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/247.
[349] Bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 470.
[350] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* VI/549-550.

"*Öyleyse Rabbinin hükmüne sabret ve onlardan hiçbir günahkâra ve inkârcıya itaat etme"* ifadesinin, Hz. Peygamber'e davasından vazgeçmesi için bir takım teklifler sunan Velîd b. Muğîre ve Utbe b. Rabia ile ilgili olduğu[351] söylenirken, diğer bir rivayete göre ise; "Bir gün Ebû Cehil: "Eğer Muhammed'i (Kâ'be'de) namaz kılarken görürsem boynuna basacağım." der ve bunun üzerine bu ayet iner."[352] Muhammed İzzet Derveze de tefsirinde, sureyi Medine döneminde göstermiş olmasına rağmen, üslup ve içerik olarak Mekke'de indirilmiş olmasının büyük bir olasılık olduğunu söyler fakat dönem olarak herhangi bir tercih belirtmez.[353]

Sonuç itibariyle surenin nüzul zamanına dair iki farklı yaklaşımdan bahsedilebilir. İlki ve âlimlerin çoğunluğuna göre sure Medine'de,[354] Rahmân suresinden sonra, Talâk suresinden önce doksanıncı sure olarak[355] indirilmiştir. İkinci görüş ise, gerek yukarıda yer verdiğimiz riveyetler ve gerekse surenin içerik ve üslubunun Mekke dönemini anımsatıyor olması nedeniyle surenin Mekkî olduğu yönündedir.[356] Yine aynı rivayetlerden hareketle surenin, Mekke'nin erken dönemlerinde nazil olduğu daha makul gözükmektedir. Rahman suresi ile irtibatını ifade eden rivayet, İnsân suresinin Medenî olmasını gerektirmez. Çünkü Rahman suresinin Mekkî olduğuna dair rivayetler olduğu gibi, içerik ve üslubunun Mekkî surelerin özelliklerini taşıdığı da aşikârdır. Dolayısıyla İnsân suresi Mekkî de olsa, biz bu surenin incelediğimiz dönem içerisinde indiğini düşünmüyoruz. Mevdûdî'nin de ifade ettiği gibi sure eğer Mekkî olduğu kabul edilirse, dönemin daha önceki zamanlarında inmiş olması gerekir. Zira konu itibariyle, yaratılış, ahiret, cennet ve cehennem gibi tasvirlere ve inanmayanlara yapılan uyarılara yer verilip, yoğun bir şekilde imana teşvik eden ifadelerin yer alması ve son dönem surelerde çokça görülen, müşriklerin ahirete yönelik itiraz ve alaycı sorularına rastlanmaması nedeniyle, ilk dönem nâzil olan surelere benzemektedir. İbn Mes'ud'a ait nüzul sıralamasında, Mekke döneminde 30 veya 31. sıralarda, yani erken Mekke

[351] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII/441.
[352] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV/115; Suyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl*, s, 208.
[353] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V/25.
[354] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, XV/166; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1414, V/414.
[355] M. Kâmil Yaşaroğlu, "İnsân Sûresî", *DİA*, 2000, XXII/331.
[356] Surenin Mekkî olduğuna dair söylemlerin, Abdullah b. Mes'ud'a ait tertipten kaynaklandığı da söylenmiştir. Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIX/370.

döneminde gösterilmiş olması da bu görüşe delil olarak zikredilmiştir.[357] Ancak İbn Mes'ud'a ait bu tertip nüzul sırasından ziyade, Mushaf sırasını andırmaktadır.[358]

Müzzemmil Suresi

Sure ile ilgili rivayetlerde 10-11. ayetler ile gece namazına işaret eden 20. ayet dışında Mekkî olduğu konusunda ittifak vardır.[359] İfade kalıpları ve konuları itibariyle de ilk dönem Mekkî surelerden olduğu bilinen Müzzemmil suresi hakkında, Câbirî, bu surenin tamamı Medenîdir şeklinde rivayet olduğunu söylemiş ve beşinci ayette geçen: *"Doğrusu Biz, sana, taşıması ağır bir söz vahyedeceğiz."* ifadesindeki ağır sözü "hicret ve savaş izni" olarak tercüme etmiş ve bu sureyi bu maksatla Mekke son döneme yerleştirmiştir.[360] Müzzemmil suresi hakkında yapılan bir kronolojik okuma çalışmasında da, gerek sure hakkındaki sebeb-i nüzul rivayetleri, gerekse sure içerik ve üslubundan hareketle 20. ayeti dışında kalan kısmının, Mekke döneminin üçüncü ile dördüncü yılları arasında inmiş olabileceği kanaatine varılmıştır[361] ki biz de bu kanaatteyiz. Mevdûdî de Mekke'nin hangi dönemi olduğu bilinmemekle beraber, 'Peygamberi hazırlama maksadıyla indirilmiştir' demekte ve ilk dönemleri işaret etmektedir.[362] Derveze'ye göre de sure erken Mekke dönemine aittir ve buna göre; gece kalkma, o vakitte Kur'ân okuma ve Allah'a yönelme konularındaki emirler, birinci derecede peygambere has olmaktadır.[363] Netice itibariyle surenin son dönemde indiğini düşünen Câbirî'nin görüşü, hem rivayetler hem de sure içeriği bakımından tutarlı gözükmemektedir. Tercih edilen görüş, Alak ve Kalem surelerinin ardından üçüncü sırada yani ilk inen surelerden olduğudur.[364]

Hac Suresi

Bu sure bilinen sıralamada Medenî olmasına rağmen, konularını dikkate alarak, tamamının Mekke döneminde indiğini söyleyenler olduğu gibi, ayetlerinin bir

[357] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIX/370.
[358] İlgili nüzul sıralaması için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, s, 84-87; İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf II*, s, 59-63; Atik, a.g.m, s, 1-64.
[359] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII/387.
[360] Bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/399-400.
[361] Detaylı bilgi için bkz. Selim Türcan, "Kur'ân'ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatabilir mi? Müzzemmil Sûresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/1, c, 9, sy, 17, s, 67-100.
[362] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* VI/495.
[363] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I/92.
[364] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIX/254.

kısmının Mekkî diğer kısımlarının da Medenî olduğunu söyleyenler olmuştur.[365] Bu konuda orta yolu tercih eden Mevdûdî şöyle der: "Gerek üslubu gerekse ele aldığı konuları göz önünde bulundurarak biz surenin ilk bölümünün (1-24) Peygamber'in (s.a.s) Mekke hayatının son döneminde, diğer bölümünün ise (25-78) Medine hayatının ilk döneminde nâzil olduğu sonucuna vardık. İşte bu nedenle bu sure, hem Mekkî hem de Medenî surelerin özelliklerini taşımaktadır."[366]

Ömer Rıza Doğrul, bu sureyi Mekke son döneme yerleştiren müsteşriklerden William Muir'in görüşünü tercih ettiğini, bütün delillerin de bunu gösterdiğini söylemektedir. Ona göre surede hac ibadetinden bahsedilmesi Medenî olduğunu göstermediği gibi, savaştan bahsedilmesi de aynı şekilde Medenî olduğuna delil olamaz. 26. ve devam eden ayetler, ilerde Kâ'be'nin Müslümanların kontrolüne geçeceğine delildir.[367] Surenin 39. ayetinde Müslümanlara verilen ilk savaşma izninden ve bu izin verildiğinde Müslümanların zayıf olduklarından bahsedilmektedir. Doğrul'a göre Müslümanların zayıf olduğunun ifade edilmesi, ayetin Mekke dönemine ait olduğunu göstermektedir. Yine 40. ayetteki yurttan çıkarılma hadisesi de Habeşîstan veya Medine hicretine işaret eder.[368] Ancak savaşa izin verildiği dönemde, Müslümanların zayıf olması, Mekke döneminin kastedildiği anlamına gelmez. Çünkü Medine'ye hicret ettiklerinde de Müslümanlar müşriklerden henüz daha güçlü değillerdi. Savaşa izin verilen, bu surenin 39-41. ayetlerinin Medenî olması daha makuldür. Çünkü eğer savaşa Mekke döneminde izin verilmiş olsaydı, hicret yerine savaşın tercih edilmesi gerekirdi. Zaten ayet metninde geçen "Yurtlarından çıkarılanlar"[369] şeklindeki ifade, hicret sonrasını işaret etmektedir. Konuyla ilgili rivayetlerde de[370] savaşa Medine döneminde izin verildiği anlaşılmaktadır.

M. Zeki Duman da Hac suresini son Mekkî sure olarak tefsir etmektedir.[371] Muhammed İzzet Derveze ise, surenin Mekkî ve Medenî olmasındaki ihtilaftan bahsetmiş ve surenin akışını dikkate alarak Mekke döneminin sonuna

---

[365] Görüşler için bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, IX/105; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V/401.
[366] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* III/339.
[367] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 394.
[368] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 397 vd.
[369] "الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ" Hac, 22/40.
[370] İlgili rivayetler ve değerlendirmeler için bkz. Gözeler, *a.g.t,* s, 168-170.
[371] Duman, *Beyânu'l-Hak,* II/523 vd.

yerleştirmiştir.[372] Surenin gerek adı ve üslubu gerekse ele aldığı konular itibariyle Medenî olması gerekmektedir. Çünkü sureye adını veren hac ibadeti Medine döneminde farz kılınmıştır.[373] Surenin, Mekkî ayetlere has olan "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" ifadeleriyle başlaması da, Mekkî olduğuna gerekçe olarak gösterilmiştir. Fakat İbn Abbâs'ın bu ifadeden müşriklerin kastedildiğinine dair rivayetinden hareketle, müşrikler ifadesinden Hz. Peygamber'in hicret ettiği dönemde Medine'de var olan müşriklerin kastedildiği şeklinde yorumlanmıştır.[374] Yine surede hac görevlerine ve kurban ibadetine dair hükümler içeren ayetler de yer almaktadır. Bu ibadetler ise Medine döneminde farz veya vacip kılınmıştır. Bütün bunlar netice itibariyle hac ibadetinin hicretten sonra farz kılındığını ve bu surenin de Medenî olması gerektiğini göstermektedir.[375]

Bu değerlendirmeler ve bizde oluşan genel kanaate göre araştırmacıların boykot sonrasında indirildiğini iddia ettiği bu surelerin boykot sonrası yani incelediğimiz dönemde inmediğini düşünüyoruz.

Özetle; incelediğimiz, boykotun bitimi ile hicret arası, dönemde indiğini düşündüğümüz sureler şunlardır:

Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, İsrâ, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Ra'd, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn.

Boykot sonrası dönem ve sureleri inceleyeceğimiz ikinci bölümde, tespit ettiğimiz bu sureleri boykot sonrasına yerleştirme gerekçelerimizi açıklamaya çalışacağız. İkinci bölüme geçmeden önce, surelerin dönemlere göre tasnifi konusunun bir özeti mahiyetinde, araştırmacılara göre boykotun bitimi ile hicret arasındaki döneme yerleştirilen sureler ile bizim belirlediğimiz sureleri tek bir tabloda göstererek bu bölümü tamamlamak istiyoruz.

---

[372] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/388-389, 429.
[373] Muhammed Abid el-Câbirî, surenin isminin hac ibadeti ile alakası olmadığını söylemiş fakat ne manaya geldiğini de açıklamamıştır. Bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/475.
[374] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XVII/181.
[375] Daha geniş değerlendirmeler için bkz. Okumuş, a.g.m, s, 101-102.

ARAŞTIRMACILARA GÖRE BOYKOTUN BİTİMİNDEN HİCRETE KADAR OLAN DÖNEMDE İNEN SURELER VE BİZİM TERCİHİMİZ

	Boykotun bitimi ile Hicret arasında İnen Sureler (619-622)
Genel Kabul Gören Nüzul Sıralamasına Göre	Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn
Ömer Rıza Doğrul	En'âm, A'râf, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhîm, Hicr, Nahl, Hac, Mü'minûn, Furkân, Şuarâ, Neml, Kasas.
Ebu'l- A'lâ el-Mevdûdî	Ahkâf, Nahl, İbrâhîm, A'râf, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, Hicr, En'âm, Hac (1-24.ayetler).
Muhammed Âbid el-Câbirî	Nûh, Zâriyât, Ğâşiye, İnsân, Kehf, Nahl, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Me'aric, Nebe, Nâzi'ât, İnfitâr, İnşikâk, Müzzemmil, Ra'd, İsrâ, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn, Hac.
Bizim Tercihimiz	Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, İsrâ, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Ra'd, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn

İKİNCİ BÖLÜM

BOYKOT SONRASI DÖNEM VE SURELER

1. BOYKOT SONRASINDAN HİCRETE KADAR OLAN TARİHİ SÜREÇ (619-622)

Boykotun kaldırılması hem inananlar hem de inanmayanlar açısından yeni bir dönemin başlangıcı anlamına geliyordu. Bu dönemde yaşanan olaylar, muhataplar arasındaki bir takım güç dengelerinde de değişikler meydana getirecek, muhataplar hareket tarzlarında değişiklik yapma yoluna gideceklerdir. Bu dönemin önemli hadiselerinden biri de yeni muhatapların daha belirgin bir şekilde sahnede görünmeleridir. Mekke dışından gelen kabileler ve Ehl-i Kitap.

Önceki dönemlerde, peygamberin geçeceği yollara ve evinin çevresine diken ve pislik atan, onunla sadece hakaret ve alay edebilen Mekke'li müşrikler, Ebû Tâlib'in vefatı neticesinde Hz. Peygamber'e karşı uyguladıkları baskı ve işkencelerin şiddetini artırmışlardır. Hz. Peygamber, amcasının vefatıyla başlayan bu baskı sürecinde yaşadığı zorlukları *"Ebû Tâlib ölünceye kadar Kureyş bana zarar verememişti."*[376] sözüyle ifade etmiştir. Hüzün yılı sonrasında yaşananlarla ilgili olarak rivayetlerde "Müşriklerin Hz. Peygamber'in başına toprak attığı, toz toprak içerisinde evine döndüğü,[377] buna çok üzülerek ağlayan kızlarından birine, "Ağlama kızım! Şüphesiz ki Allah babanı korur" diye teselli ettiği ve Ukbe b. Ebû Muayt'ın, Kâ'be'nin yanında namaz kılan Hz. Peygamber'in üzerine secde esnasında yeni doğuran devenin etenesini (içi kan ve pislik dolu yavruyu saran zar) attığı bilgisi yer alır.[378] Yine Ukbe b. Ebû Muayt, Hz. Peygamber Kâ'be'nin yanında namaz kılarken secdeye vardığı esnada onu elbisesiyle boğmaya kalkışmış bunu gören Hz. Ebûbekir, "Bir adamı 'Rabbim Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz?" diyerek ona engel olmuştur."[379] Hz. Peygamber'in yaşadığı bu sıkıntılara üzülen halalarının, kardeşleri Ebû Leheb'den onu korumasını istedikleri, Ebû Leheb'in önce bunu kabil ettiği ancak bir süre sonra bundan vazgeçtiği[380] bildirilmektedir. Buna dair bir rivayette;

---

[376] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/57-58.
[377] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/58.
[378] Buhârî, Salât, 21, Menâḳıbu'l-Ensâr, 29.
[379] Buhârî, Fedâil'u Ashabi'n-Nebi, 5; İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/309-310. Mekke müşrikleri içerisinde Hz. Peygamber'e işkence edenler ve yaptıkları işkencelere dair detaylı bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es- Sîre,* I/380-390.
[380] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/210-211; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Senetü'l-Hüzn", *DİA*, 2009, XXXVI/520.

"Ebû Leheb, müşrik olanların ceheneme gideceği haberini aldığında "Abdulmuttalib de mi ateşe girdi" diye sormuş ve Hz. Peygamber'in; bütün puta tapanlar gibi onun da cehenneme girdiğini söylemesi üzerine Ebû Leheb, Hz. Peygamber'i himaye etmeyi bırakmış ve şöyle söylemiştir: "Vallâhi sonuna kadar sana düşmanlık etmeye devam edeceğim. Sen Abdulmattalib'in cehennemde olduğunu söylüyorsun öyle mi?"[381] Bu sözler Mekke döneminin bundan sonraki kısmının peygamber özelinde Müslümanlar için ne kadar zor geçeceğini gösteriyordu. Bundan sonra Ebû Leheb başta olmak üzere bütün Kureyş'in baskı ve işkenceleri[382] şiddetlenmiştir.

Mekke'de iyice zorlaşan yaşam şartları ve özellikle İslam'a davet görevi sebebiyle Hz. Peygamber, Zeyd b. Harise ile Taif'e gitmiştir. Onların Müslüman olmasını ve Müslümanları himaye ederek kendilerine yardım yapılacağını umuyordu. Taif'in ileri gelenleri ile görüşen Hz. Peygamber beklediği cevabı görememiş ve Taif'li gençler tarafından büyük bir şiddete maruz kalmıştır. Bu görüşmede olduğu kesin olmamakla beraber, Taiflilerin Hz. Peygamber'den; teklifini kabul ettikleri takdirde Taif'te Kâ'be değerinde bir yapı oluşturulmasını istedikleri de[383] bilinmektedir. Kaynaklarımızda Taif dönüşünde bu saldırıdan kurtulmak için Utbe ve Şeybe b. Rabia adlı gençlerin bağına sığındığı ve burada şu duayı yaptığı zikredilmektedir.

"Allah'ım! Güçsüzlüğümü, çâresizliğimi, insanlar tarafından hor ve hakîr görülmemi sadece sana arz ediyorum. Ey merhametlilerin en merhametlisi! Sen, zayıflığı sebebiyle hor görülenlerin Rabbisin. Benim Rabbim de sensin. Beni kime bırakacaksın? Bana kastetmiş uzak birine mi? Yoksa benim durumumu havale ettiğin bir düşmana mı? Ey Rabbim! Şayet bana kızmış değilsen (sıkıntılarıma) aldırmam, fakat senin merhametin bunları da yaşatmayacak kadar geniştir. Üzerime gazabının inmesinden, kızgınlığına maruz kalmaktan, senin karanlıkları aydınlatan, dünya ve ahiret işlerini ıslah eden, ilahi rızanın aydınlığına sığınırım. Râzı oluncaya kadar affımı diliyorum. Bütün kuvvet ve kudret ancak seninledir..."[384]

Duasından, içinde bulunduğu durumun kendisini ne kadar üzdüğü anlaşılan Hz. Peygamber, bu durumda bile tebliğ vazifesini yerine getirmiş, yanına gelen

[381] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/210-211.
[382] Hz. Peygamber'in dövülmesinin de anlatıldığı bu işkenceler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/303, III/113; İbn Hişâm, *es- Sîre*, I/387; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II/197.
[383] Mukâtil, *Tefsîr*, II/267.
[384] İbn Hişâm, *es- Sîre*, II/60-61.

Addas ismindeki köleye İslam'ı anlatmış ve Addas Müslüman olmuştur.[385] Bu yolculuk esnasında Nahle denen yere geldiklerinde Hz. Peygamber geceleyin namaz kılmış, Kur'ân okumuş ve onu dinleyen bir gurup cin iman etmiştir.[386] Bu olay Kur'ân'da şu şekilde yer alır:

"Kuran'ı dinleyecek cinlerden bir takımını sana yöneltmiştik. Onlar Kuran'ı dinlemeye hazır olduklarında birbirlerine: "Susun" dediler. Kuran'ın okunması bitince, her biri birer uyarıcı olarak milletlerine döndüler. Şöyle dediler: "Ey milletimiz! Doğrusu biz, Musa'dan sonra indirilen, kendinden öncekileri doğrulayan, gerçeği ve doğru yolu gösteren bir kitap dinledik. Ey milletimiz! Allah'a çağırana (Muhammed'e) uyun ve O'na inanın da Allah da sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi can yakıcı azapdan korusun. Allah'a çağırana uymayan kimse bilsin ki, Allah'ı yeryüzünde aciz bırakamaz; onların O'ndan başka dostları da bulunmaz; işte onlar apaçık sapıklıktadırlar."[387]

Dönüşünde ise Mekke'ye girerken yabancılar gibi Mekke'li birinin himayesi olmadan girememesi, şartların ne kadar zorlaştığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim boykot kararının kaldırılmasında da büyük bir payı olan müşrik lider Mut'im b. Adî'nin himayesi[388] ile girebilmiştir. Tebliğ görevi açısından değerlendirildiğinde, bu ziyaretin en önemli yönü, Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin bu seyahatla ilk defa daveti Mekke dışında duyurmaya başlamış olmasıdır. Çünkü bu seyahat, kendisi ve inananlar için destek aramanın yanında risalet görevinin de bir parçasıdır.[389] Nitekim şevval ayında Taif'e giden Hz. Peygamber, dönüşünde kan dökülmesi haram olan[390] zilkade ayı girmiş hac mevsimi başlamıştır. Bu durumdan istifade ederek, hac mevsimi nedeniyle kurulan panayırları gezerek Mekke dışından gelen kabilelere İslam'ı anlatıyordu. Daha önce de ifade edildiği üzere, Hz. Peygamber'in panayırları dolaştığı esnada, müşrikler onun peşinden gidip sihirbaz olduğunu söyleyerek, halkın kendisini dinlemelerine engel olmaya çalışıyorlardı.

---

[385] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/62-63; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/210-211.
[386] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/63; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/212.
[387] Ahkâf, 46/29-32.
[388] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/212.
[389] Karşılaştırma için bkz. Mehmet Erdem, a.g.m, s, 292.
[390] Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları.

Gelinen noktada daveti yaymak için panayırları dolaşmaktan başka bir yol kalmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Mekke'de daveti duymayan kalmadığı gibi, Mekkeli muhatapların birçoğu davetin karşısında yer almıştı. Bunların yanında belli sebeplerle çekingen davranan kimseler mevcuttu. Bu nedenle yeni muhataplar arayan Hz. Peygamber'in, panayırları dolaşarak daveti yayma stratejisi, engellenmeye çalışılınca, Hz. Peygamber kabilelere yaptığı umûmî konuşmalardan vazgeçerek, belli kabilelerle teke tek görüşmeler yapma yoluna gidecektir. Bu amaçla kabileleri yakından tanıyan Hz. Ebûbekir, peygamberden önce giderek kabile mensuplarıyla görüşüp sıcak bir ortam oluşuyor ve sonra da peygamberi tanıtarak altyapı oluşturuyordu.[391]

Hz. Peygamber'in panayırları dolaşarak İslam'ı anlatma yönteminin amacına ulaştığı görülmektedir. Zira bu esnada (Zilhicce 620), Mina yakınlarındaki Akabe'de, Medine'den gelen ve putperest olan Hazrec kabilesinden altı kişi ile karşılaşmış, onlara İslam'ı anlatmış ve onlar da Müslüman olmuştur. Ayrıca bu insanlar Medine'ye döndüklerinde İslam'ı anlatacaklarına ve bir yıl sonra aynı yerde tekrar buluşacaklarına dair de peygambere söz verdiler. Hazrec'li bu guruptan başka, Medine'den gelen farklı kişi ve gruplarla da elbette görüşmeler yapılmıştır. Ancak bu görüşme sonuçları açısından düşünüldüğünde, İslam'ın Medine'de duyulması ve yayılması adına yapılan görüşmelerin en önemlisi sayılabilir.

Hazrec'li bu gurubun peygambere gelerek, onunla görüşmeleri ve biat etmelerinin arka planına dair kaynaklarımız, Medine'deki Evs ve Hazrec adındaki iki putperest kabileden ve bu kabileler ile Yahûdiler arasındaki tartışma ve kavgalardan bahseder. Buna göre Yahûdiler, yakın zamanda bir peygamber geleceğini, o zaman putperest kabilelerden intikam alacaklarını düşünmekteydiler. Dolayısıyla peygamberle görüşen Hazrec'li bu grubun İslam'ı hemen kabul etmesinde, Yahûdiler'in bu söylemlerinin de etkisi olmuş, peygamberin yanında yer alarak üstünlüğü Yahûdilere bırakmamayı düşünmüşlerdi.[392] Akabe'de yapılan bu görüşme 1. Akabe Biatı olarak bilinmekte ise de esasen Akabe'de nübüvvetin 10. 11. ve 12. yıllarında 3 görüşme gerçekleşmiş, bu birinci görüşmede biat[393] olmadığı için sadece

[391] Hz. Peygamber'in uyguladığı bu stratejiye dair örnekler için bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/17-19.
[392] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/70-71.
[393] Arapça'da bey'at olarak ifade edilen Biat kelimesi, İslam hukukunda, "Devlet başkanını seçme, belirleme ve meşru çerçevede ona bağlılık göstermek" manasına gelmektedir. Siyer ıstılahında ise,

ikinci ve üçüncü görüşmelere akabe biatı denmiştir. Dolayısıyla akabe görüşmeleri üç, akabe biatları iki defa olmuştur. Bu akabe görüşmesinden farklı olarak 1. Akabe Biatı 621 Zilhicce ayında, 2. Akabe Biatı ise 622 Zilhicce ayında[394] olmuştur.

Zor şartlarda devam eden nübüvvet görevinde Hz. Peygamber, Müslümanların bir kısmının Habeşîstan'da olması, Hz. Hatice ve amcası Ebû Tâlib'i kaybetmesi nedeniyle yalnız ve üzgün bir haldedir. Artan baskı ve işkenceler, görevini yapmasına engel olmakta ve bu durum onu huzursuz etmektedir. Bu hadiselerin yaşandığı nübüvvetin 11. senesinde (27 Recep 621)[395] gerçekleşen isrâ-mi'rac olayı belki de Yaratıcı'nın, elçisinin yanında olduğunun ve ona destek verdiğinin göstergesi olarak düşünülmelidir.

Hz. Peygamber'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülmesini ifade eden isrâ olayına Kur'ân'da açık bir şekilde değinilmektedir:

"Kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescidi Haram'dan (Mekke'den), kendisine bir kısım ayetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescidi Aksâ'ya (Kudüs'e) götüren Allah'ın şanı yücedir. Doğrusu O, işitir ve görür."[396]

Mescid-i Aksâ'dan Allah'ın huzuruna çıkartılmasını ifade eden mi'rac olayı ise Kur'an'da açık bir şekilde yer almaz. Ancak ilerde de değineceğimiz üzere mi'rac hadisesi ile bağlantı kurulan bazı ayetler vardır.[397] Kur'ân'da yer alması sebebiyle isrâ olayının gerçekliği konusunda ihtilaf yoktur. Ancak mahiyeti hakkında çeşitli rivayetler ve görüşler yer alır. Mi'rac hadisesi ise, Kur'ân'da zikredilmemesinin yanında ilgili rivayetlerdeki[398] farklılıklar nedeniyle hem gerçekliği hem de mahiyeti tartışılmıştır.

"Tevhide ve Hz. Muhammed'in Peygamberliğine iman edildiğini –genelde- yüz yüze ve el sıkışarak bildirmektir." Detaylı bilgi için bkz. Şulul, *a.g.e,* s, 362-363.

[394] Bkz. Diyanet İslam Ansiklopedisi, "Muhammed" (Hz. Peygamber Devri Kronolojisi)", *DİA,* 2005, XXX/479-482.

[395] Şulul, *a.g.e,* s, 350.

[396] İsrâ, 17/1. Bu ayetin tefsirinde; isrâ yolculuğunun nereden ve nasıl başladığı, ruhen mi bedenen mi olduğu, mi'racla beraber mi yoksa ayrı bir zamanda mı olduğu, Mescid-i Aksâ'nın neresi olduğu, gösterilen ayetlerin (mucizeler) neler olduğu vs. konularında müfessirler arasında bir takım görüş ayrılıkları hâsıl olmuştur. (Rivayetler ve değerlendirmeler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XVII/329 vd.; Kurtubî, *el-Câmi',* X/205 vd.; Elmalılı, *Hak Dini,* V/275 vd.).

[397] Necm, 53/6-18; İsrâ, 17/60.

[398] Bkz. Buhârî, Salât, 1, Tevhîd, 37, Enbiyâ, 5, Bed'ü'l-Halk, 7, Menâkıb, 24, Menâkıbü'l-Ensâr, 42; Müslim, Îmân, 259, 262-263, Fedâil, 164.

Örneğin; Mi'racın Mescid-i Haram'dan mı yoksa Mescid-i Aksâ'dan mı yapıldığı, hangi tarihte meydana geldiği,[399] Kur'ân ve hadislerdeki ifadelerden hareketle Mescid-i Aksâ'nın neresi olduğu ve mi'rac hadisesinin ruhen mi bedenen mi veya hem ruhen hem de beden ile mi gerçekleştiği, kaç defa meydana geldiği, Hz. Peygamber'in mi'racta Allah'ı görüp görmediği,[400] meseleleri tartışılan konular arasındadır.

İsrâ ve mi'rac hakkındaki rivayetlerde bazen sadece isrâ olayı geçerken, bazen de sadece mi'racdan bahsedilmektedir. Âlimlerin çoğuna göre bu iki olay aynı zamanda meydana gelmiştir.[401] Ancak isrâ olayının mi'racdan ayrı olarak başka bir zamanda olduğunu düşünenler de vardır.

Kaynaklarımızda isrâ ve mi'racın kaç defa meydana geldiği hakkında farklı rivayetler vardır. Bazılarına göre isrâ olayı iki defa gerçekleşmiş, biri uyanıkken diğeri de uyku halinde meydana gelmiştir. Başka bir rivayete göre ise, isrâ ve mi'rac uyanık halde ve bedenle gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki Mescid-i Aksâ'ya, diğeri önce Mescid-i Aksâ'ya, oradan da semaya kadar olmuştur. Yine başka bir görüşe göre de; biri ruh ve bedenle uyanıkken, diğerleri de uyku halinde olmak üzere üç defa meydana gelmiştir. Bunların yanında isrânın Hz. Peygamber uyanıkken ve bir defa bedenle, mi'racın ise ruhen ve bir defa meydana geldiği de söylenmiştir.[402] Çalışma alanımızın geniş olması sebebiyle, konuyu özet olarak ifade edip kendi değerlendirmelerimizi aktarmaya çalışacağız.

İlgili rivayetlere göre isrâ-mi'rac olayı özetle şu şekilde meydana gelmiştir; "Bir gece Resûlullah, Kâ'be'de Hicr veya Hatîm denilen yerde iken -bazı rivayetlerde uykuda bulunduğu sırada veya uyku ile uyanıklık arası bir halde- Cebrâil geldi; göğsünü açtı, zemzemle yıkadıktan sonra içine iman ve hikmet doldurup kapattı. Burak adlı bineğe bindirip Beytü'l-Makdis'e götürdü. Resûl-i Ekrem Mescid-i Aksâ'da iki rek'at namaz kılıp dışarı çıktığında Cebrâil biri süt, diğeri şarap

---

[399] Rabiulevvel veya Ramazan ayında olduğuna dair rivayetler yer almakla birlikte, genel kabul gören görüş Recep ayının 27. gecesinde meydana geldiği şeklindedir. İki akabe biatı arasında gerçekleştiği kabul edilmektedir. Karşılaştırma için bkz. Erdem, a.g.m, s, 294-295.

[400] Bu tartışmalar ve konuyla ilgili kelam ve hadîs âlimleri tarafından öne sürülen deliller için bkz. Salih Sabri Yavuz, "Mi'rac", *DİA*, 2005, XXX/132-135.

[401] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/214; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II/354; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407, II/646-648.

[402] Bu konudaki bütün görüşler ve değerlendirmeler için bkz. Yavuz, a.g.md, XXX/132-135; Bekir Tatlı, *Kütüb-ü Sitte'de İsrâ ve Mi'rac Hadîsleri*, (Yüksek Lisans), Marmara Ünv. Sos. Bil. Enst. İst. 2000, s, 32 vd.

dolu iki kap getirdi. Resûlullah süt dolu kabı seçince Cebrâil kendisine "fıtratı seçtin" dedi, ardından onu alıp dünya semasına yükseltti. Semaların her birinde sırasıyla Âdem, Îsâ, Yûsuf, İdrîs, Hârûn ve Mûsâ peygamberlerle görüştü; nihayet Beytü'l-Ma'mûr'un bulunduğu yedinci semada Hz. İbrâhim'le buluştu. Sidretü'l-Müntehâ denilen yere vardıklarında yazıcı meleklerin kalem cızırtılarını duydu ve Allah'ın huzuruna çıktı. Burada Cenâb-ı Hak elli vakit namazı farz kıldı. Dönüşte Hz. Mûsâ, elli vakit namazın ümmetine ağır geleceğini söyleyip Allah'tan onu hafifletmesini istemesini tavsiye etti. Namaz beş vakte indirilinceye kadar Hz. Peygamber'in huzûr-i ilâhîye müracaatı ve Mûsâ ile diyalogu devam etti."[403] Bakara suresi son âyetlerinin Hz. Peygamber'e bu yolculukta indirildiği ve Allah'a ortak koşmayanların affedileceğinin müjdelendiği[404] rivayet edilir.

Mi'rac olayını kendi çalışmamız açısından değerlendirdiğimizde, tartışılan konular içerisinde bizi doğrudan ilgilendiren kısım, mi'racın ne zaman ve kaç defa meydana geldiğidir. Mi'rac hadisesinin, Müslümanlar özellikle de Hz. Peygamber açısından öneminin ne olduğunun bilinmesi de bu olayın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Zira bu olay peygamber ve Müslümanların içinde bulundukları durum hakkında bize bir takım ipuçları vermektedir. Bu olay sonrasında yaşananlar ise olayın muhataplarda ne gibi bir etki yaptığını göstermesi açısından önemlidir. Bunlar anlaşıldığında mi'rac hadisesinin vahyin anlaşılmasına katkısı da belirlenmiş olacaktır.

Mi'rac olayına net bir şekilde vurgu yapan ayet bulunmamasına rağmen, Necm suresinin 6-18. ayetlerinin mi'racla alakalı olduğu iddia edilmiştir. Ayetlerde şu ifadeler yer almaktadır: *"Hemen doğruldu. O, en yüksek bir ufuktaydı. Sonra yaklaştı, derken (daha da yaklaştı) sarkıverdi. Nitekim (ikisi arasında uzaklık) iki yay kadar (oldu) veya daha da yakınlaştı. Böylece kuluna vahyini bildirdi. Onun gördüğünü gönül yalanlamadı. Yine de siz görmüş olduğu üzerinde onunla tartışacak mısınız? Andolsun, onu Sidretü'l-Münteha'nın yanında diğer bir inişte de görmüştü. Ki Cennetü'l-Me'va onun yanındadır. Sidreyi örten örtmekte iken, göz kayıp-şaşmadı ve (sınırı) aşmadı. Andolsun, o, Rabbinin en büyük ayetlerinden bir kısmını gördü."*[405]

[403] Yavuz, a.g.md, XXX/132.
[404] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/422; Müslim, Îmân, 279.
[405] Necm, 53/6-18.

Özetle ifade edecek olursak; bu ayetlerde Hz. Peygamber'in, Cebrâil'i yüce ufukta gördüğü, daha sonra başka bir defa da, Me'vâ Cenneti'nin yanında bulunan Sidretü'l-Müntehâ'da tekrar Cebrâil'i veya Allahü Teâlâ'yı gördüğü bildirilmektedir. Genel olarak yüce ufukta görmesi, ilk vahyin geldiği sıralarda Cebrâil'i ufku kaplamış şekilde görmesi[406] anlaşılırken, ikincisinin ise mi'racta olduğu düşünülmüştür.[407] Buna göre mi'ractan bahseden Necm suresinin, mi'rac olayından sonra indirilmiş olması gerekmektedir. Fakat Necm suresi, mevcut nüzul sıralamalarında, erken Mekke döneminde gösterilmekte, Hz. Peygamber'in, Mekke'de ilân ettiği ilk sure[408] ve içinde secde bulunan surelerden ilk inen sure[409] olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Nüzul sıralamalarında, içinde secde ayeti olan ilk sure Alak suresi olsa da Alak suresinin ilk ayetleri ile surenin geri kalan kısmının iniş tarihleri farklı olduğu bilgisinden hareketle, bu rivayeti de esas alarak, Necm suresinin, Alak suresinin ilk beş ayetinden sonra fakat secde ayetinin bulunduğu son kısımdan önce indirildiği sonucu çıkmaktadır. Nitekim çalışmamızda yer verdiğimiz bazı müelliflerin, bu şekilde bir sıralama yaptıklarını gördük. Necm suresinde ilk defa putların ayıplandığını[410] ve bunun sonucunda müşriklerin Müslümanlar karşısında sert bir tavır takınmaya başladıklarını daha önce zikretmiştik. Bütün bunlar surenin risaletin ilk yıllarında indirildiğini göstermektedir. Müfessirler Necm suresinin erken dönem Mekkî surelerden olduğunu genel olarak kabul etmekle birlikte, mi'racla bağlantı kurulan bu ayetlerin daha sonra nâzil olduklarını düşünmektedirler. Buna göre sure bütün olarak değil parça parça nâzil olmuştur. Ancak surede yer alan ayetlerin üslup olarak birbiri ile uyum içerisinde olması ve bölümlerin birbiri ile irtibatı, surenin tek seferde indiğini ya da bölümler halinde olsa da bu bölümlerin ard arda inmiş olabileceğini düşündürmektedir. Buna göre ise surede yer alan, Hz. Peygamber'in Cebrâil'i görmesi olayının mi'racla alakası olmadığı[411] düşünülebilir. Derveze'ye göre; burada anlatılan, Peygamber'in Hira'da ilk kez veya ikinci bir defa gördüğü sahnedir. Her iki sahne de aynı zamanda

[406] Bu görüşün kaynağı Hz. Aişe ve İbn Mes'ud'tan gelen rivayetlerdir. Buhârî, Tefsîr, 338, 339, Bed'ü'l-Halk, 7; Müslim, İman, 281, 290; Tirmizi, Tefsîr, 53.
[407] Detaylı bilgi için bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/289-290; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII/82-91.
[408] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII/62.
[409] Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân, 53.
[410] Necm, 53/19-23.
[411] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* 6/17-19; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* I/271-273; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* I/113 vd.

meydana gelmiştir.[412] Ya da burada anlatılan görme olayı, Mekke'de daha erken dönemlerde meydana geldiği iddia edilen mi'rac hadisesine[413] bağlanabilir. Çünkü İsrâ ve mi'rac birbirinden farklı olaylardır. İsrâ Hz. Peygamber'in hayatında bir defa gerçekleşmiş olmasına rağmen mi'rac'ın birden fazla vâkî olduğu düşünülebilir.[414]

Sonuç itibariyle diyebiliriz ki, ihtilafa sebep olan rivayetler sebebiyle mahiyeti tam olarak anlaşılamasa da olay sonrası yaşananlara dair kaynaklarımızın verdiği bilgiler ve İsrâ suresi 60. ayette mi'rac kastedilerek peygambere gösterilenlerin insanlar için bir imtihan niteliği taşıdığına dair vurgu, mi'racın insanlar açısından sıra dışı bir olay, Yaratıcı açısından ise varlığını ve kudretini göstererek sadece kabullenilmesini istediği bir deneme olduğu açıktır. İncelediğimiz dönemde Müslümanaların ve özellikle de Hz. Peygamber'in yaşadığı zorlu süreç düşünüldüğünde hem isrâ hem de mi'rac hadisesi peygamber için bir destek manası taşımaktadır. Yaşadığı yolculuk, dönemin şartlarında hayal edilemeyecek bir özellik arzediyordu. Bu da peygamberin Yaratıcı katındaki değerini anlamasını ve onu peygamber olarak seçen gücün büyüklüğüne bizzat şahit olarak moral bulmasını sağlamıştır.

Bu yolculuk sonrasında daha mutlu ve heyecanlı bir şekilde vazifesini yapacak olan Hz. Peygamber, yaşadıklarını insanlarla paylaşmış ve her kesimden farklı tepkiler almıştı. Bu hadise ile vahyin muhatapları bir nevi iman testine tabi tutulmuşlardı. Anlattıklarını tereddütsüz kabul edenler yanında, şüpheye düşenler de olmuştu. Bunun yanında çeşitli sorular soran ve neticede irtidat edenler de olduğu[415] ileri sürülmüştür. Hz. Ebûbekir tereddütsüz inanmış ve kendisine sıddîk ünvanı verilmiş, müşrikler ise her zamanki gibi onu yalanlamışlar[416] ve bu amaçla Mescid-i Aksâ ile ilgili çok detaylı sorular sormuşlardı.[417] Hz. Peygamber onları ikna etmek için yolda karşılaştığı bir kervana dair de bilgiler vermiştir. Hatta müşrikler bu kervanı bekleyip, peygamberin haber verdiği bilgilerin doğru olduğunu anlamışlar

[412] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* I/266.
[413] Mirac olayının birden fazla ve farklı zamanlarda olduğuna dair rivayetler nakledilmiştir. Bi'setten on sekiz ay sonra, hicretten on altı ay önce, hicretten on sekiz ay önce, bir buçuk yıl önce Recep ayının 27 sinde, hicretten beş sene önce ve peygamberliğin beşinci veya altıncı yılında olduğu gibi. (Bu konudaki bütün rivayetler ve değerlendirmeler için bkz. Tatlı, *a.g.t,* s, 32-38, 145-150.)
[414] Karşılaştırma için bkz. Duman, *Beyânu'l-Hak,* I/145.
[415] Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Târihi-1*, Ensar Neşriyat, İst, 2009, I/215.
[416] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/40.
[417] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/215.

fakat yine de iman etmemişlerdi.[418] Sonuçları itibariyle düşünüldüğünde mi'rac hadisesi, müşrikler açısından herhangi bir mana ifade etmezken, Hz. Peygamber'in böyle bir olay yaşamış olması ve sonuçta yaşadıklarının bizzat teyit edilmesi, Müslümanların, imanını güçlendirdiği gibi, peygambere bağlılıklarını da artırmıştır. İnanlar açısından bir moral kaynağı olan bu hadise, Müslümanların müşriklerle olan mücadelesinde bir güç kaynağı, sıkıntılara sabretme konusunda da büyük bir destek olacaktır. Rivayetlerden anlaşıldığına göre, Müslümanlar ve özellikle de Hz. Peygamber, Mekke'de yaşanan sıkıntılara sabrediyor ve İslam'ı her şeye rağmen anlatmaya devam ediyor olsalar da Mekke döneminin bu son üç yılında, Mekke'den çıkış için sürekli bir arayış içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Cabir b. Abdillah; "Rasülullah'ın hac mevsimlerinde halkın Ukaz, Mecenne ve Mina'daki konak yerlerine varıp: "Rabbimin elçilik vazifesini yerine getirinceye kadar beni barındıracak kim var? Bana yardım edecek kim var ki, kendisine Cennet verilsin" diye seslendiğini haber vermektedir."[419] Bu da kendilerine uygulanan şiddete artık katlanamayacaklarını ve nübüvvet görevinin bu şartlarda sürdürülemeyeceğini gösteriyordu.

Mi'rac hadisesinden sonra Hz. Peygamber, bir yıl önce görüştüğü Hazreclilerle Akabe'de tekrar bir araya gelmiş (621-Zilhicce) ve bu sefer onlardan; "Hiçbir şeyi Allah'a eş koşmayacaklarına, hırsızlık ve zina yapmayacaklarına, çocuklarını öldürmeyeceklerine, birbirlerine iftira etmeyeceklerine, emirlerine uyacaklarına" dair biat almıştır. 1. Akabe Biatı olarak bilinen bu görüşmeden sonra Mus'ab b. Umeyr, Medine'ye İslam'ı anlatması için gönderilmiştir. Medine'ye hicret için alt yapı niteliği taşıyan bu faliyet son derece önemli sonuçlar doğurmuş ve kısa süre içerisinde Medine'li iki lider Sa'd b. Muaz ve Üseyd b. Hûdayr İslam'ı kabul etmişlerdir.[420] Bu, Medine'de artık İslam'ın tanındığı ve hicret için uygun ortamın hazırlandığı manasına geliyordu.

Bu hadiseden bir yıl sonra hac mevsiminde (622-Zilhicce) Medine'den ikisi kadın yetmiş beş kişi, Müslümanları Medine'ye davet etmek ve onları yaşadıkları sıkıntılardan kurtarmak üzere Mekke'ye gelmişlerdi. Akabe'de Hz. Peygamber'le buluşup niyetlerini anlattılar. 2. Akabe Biatı olarak bilinen bu buluşmada Medine'li

[418] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/44; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/215.
[419] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/322.
[420] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/73 vd; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/220.

Müslümanlar; "Hicret ettiği takdirde kendisini, canlarını, mallarını, çocuklarını ve kadınlarını korudukları gibi koruyacaklarına, rahat günlerde de sıkıntılı anlarda da ona itaat edeceklerine, bollukta da darlıkta da gerekli mali yardımları yapacaklarına, iyiliği emredip kötülüğe engel olacaklarına, hiç kimseden çekinmeden hak üzere bulunacaklarına ant içip biat ettiler. Bundan sonra Hz. Peygamber'in emri üzerine, Peygamber'le aralarındaki irtibatı sağlayacak on iki temsilci (nakib) seçtiler."[421] Bu biattan sonra Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmeleri için Müslümanlara izin vermiştir. Bu gelişme ile birlikte Müslümanların çoğunun Medine'ye hicret ettiği, Hz. Peygamber, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali ile müşrikler tarafından engellenen bazı Müslümanların hicret edemedikleri bilinmektedir.[422] Müşrikler her ne kadar engel olmaya çalışsalar da Müslümanların büyük bir çoğunluğu hicret etmiş, bundan tedirgin olan müşrikler, sonunda Hz. Peygamber'in de hicret edeceğini ve ileride güçlü bir siyasi tehdit oluşturacağını anlamışlardı. Hz. Ebûbekir'in bu dönemde, müşriklerin bir saldırı planladıklarını anladığı ve Hz. Peygamber'e, hicret etmeleri için ısrar ettiği, Hz. Peygamber'in de hicret için Allah'ın iznini beklediğine dair bir cevap verdiği[423] rivayet edilmektedir. Çok geçmeden müşrikler, durum değerlendirmesi yapmak için Daru'n-Nedve'de toplandılar. Bu toplantıda, aralarında cereyan eden konuşmalar, onların peygamberi öldürme konusunda hala tedirginlik yaşadıklarını göstermektedir. Çünkü peygamberden kurtulmak için ortaya atılan ilk teklifler, onun bir odaya kilitlenip öylece bırakılması veya Mekke'den sürülmesi yönündedir.[424] Bu fikirlerden hoşlanmayan Ebû Cehil'in teklifi üzerine Peygamber'in öldürülmesine karar verilmiştir. Ancak bu eylemin planlanma şekline bakıldığında, yıllardır bu amaçlarını gerçekleştirmelerine engel olan Hâşimoğullarından hala çekindikleri anlaşılmaktadır. Bu sebeple her kabileden bir genç seçerek peygamberin ölümünden herkesi eşit şekilde sorumlu tutmaya karar verirler. Böylece Hâşimoğulları sadece diyet isteyebilecek, bütün kabileleri karşısına alarak mücadele edemeyecekti.[425] Diyet ödemeye de zaten razıydılar. Yapılan bu

[421] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/81 vd; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/221; Ahmet Önkal, "Akabe Biatları", *DİA*, 1989, II/211.
[422] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/111-120.
[423] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI/198.
[424] Rivayetler için bkz. M. Asım Köksal, *İslam Târihi,* Köksal yay, İst, 2004, II/326-328.
[425] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/126.

planın vahiyle peygambere bildirildiği Medine döneminde indirilen Enfâl suresinde zikredilmiştir:

"İnkâr edenler, seni bağlayıp bir yere kapamak veya öldürmek, ya da sürmek için düzen kuruyorlardı. Onlar düzen kurarken, Allah da düzenlerini bozuyordu. Allah düzen kuranlara mukabele edenlerin en hayırlısıdır"[426]

Netice itibariyle, hazırlıklarını tamamlayan Hz. Peygamber, evindeki emanet eşyaları teslim etmek üzere Hz. Ali'yi kendi evinde bırakıp, dışarıda kendisini bekleyen müşriklerin arasından geçerek, Hz. Ebûbekir ile beraber Medine'ye ters istikamette bulunan Sevr mağarasına sığınır.[427] Kendisini takip eden müşrikler mağaraya kadar geldikleri halde ilahi yardımın devreye girmesi neticesinde onları göremeden geri dönerler. Medine döneminde indirilen Tevbe suresinde, inananlar, Mekke'de olduğu gibi Medine döneminde de Hz. Peygamber'le birlikte mücadeleye devam etmeleri konusunda uyarılırken, hicret olayındaki Allah'ın bu yardımına da vurgu yapılmıştır: *"Ona (Muhammed'e) yardım etmezseniz, bilin ki, inkâr edenler onu Mekke'den çıkardıklarında mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah ona yardım etmişti. Arkadaşına (Ebû Bekir'e) "Üzülme, Allah bizimledir" diyordu; Allah da ona güven vermiş, görmediğiniz askerlerle onu desteklemiş, inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Ancak Allah'ın sözü yücedir. Allah güçlüdür, hakîmdir."*[428]

Yaklaşık sekiz gün sonra Kuba'ya ulaşan Hz. Peygamber, Mekke'den gelecek olan Müslümanları beklemek üzere burada bir süre kalmış ve Kuba mescidini[429] inşa etmiştir. Buradan ayrıldıktan sonra yol üzerindeki Ranûna vadisinde ilk cuma namazını kıldırmış ve kendisini bekleyen Medinelilerin ve muhacirlerin sevinç çığlıkları arasında Medine'ye ulaşmıştır.[430]

Böylece İslam tarihinde yeni bir dönem, Medine dönemi, başlamış oldu. Hicret emrinin verilmesi Allah tarafından olduğu gibi, bu riskli ve zor yolculuk da Allah'ın yardımı sayesinde başarıyla gerçekleştirilmiştir.

Boykot sonrasından hicrete kadar olan dönemle ilgili olarak, sadece yaşanan belli başlı olaylar hakkında bilgi sahibi olmamız, bu dönemi daha teferruatlı kavramamıza engel olmaktadır. Kaynaklarımızda yer alan bu kısıtlı bilgiler,

---

[426] Enfâl, 8/30.
[427] Buhâri, Menâkıbu'l-Ensâr, 45.
[428] Tevbe, 9/40.
[429] Tevbe, 9/108.
[430] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/139-141.

boykotun bitimi ile hicretin başlangıcı arasındaki tarihi dönemi net olarak ayırma imkânını da vermez. Buna rağmen rivayetler değerlendirildiğinde, rahatlıkla şu sonuca ulaşabilmekteyiz; boykot sonrası dönem, peygamberliğin başladığı andan itibaren Hz. Peygamber üzerinde baskı kurmaya ve sonunda onu öldürmeye çalışan Kureyş müşriklerinin, bu amaçlarına ulaşmak için yakaladıkları en uygun zaman dilimiydi. Dolayısıyla bu dönemde Hz. Peygamber'in, belki de bu güne kadar yaşadığı sıkıntıların en şiddetlisine maruz kaldığını söylemek mümkündür.

Çalışmamızın son bölümünde, hicret öncesi bu döneme ait değerlendirmelere yer vereceğimiz için, burada dönemin tarihi olaylarını bu kadar aktarmakla yetiniyoruz.

2. BOYKOTUN BİTİMİNDEN HİCRETE KADAR İNEN SURELER

Yaptığımız araştırma ve inceleme neticesinde bize göre Mekke döneminin son üç yılında (boykotun bitimi ile hicret arası); Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, İsrâ, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Ra'd, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn olmak üzere 23 surenin indirildiğini daha önce ifade etmiştik. Şimdi bu sureleri bu döneme yerleştirmemizle alakalı gerekçelerimizi belirttikten sonra, çalışmamızın son bölümünde surelerin üslupları ile içeriklerinin dönemle olan ilişkilerine değineceğiz.

2.1. Ahkâf Suresi

Ahkâf, lugatta "uzun, meyilli ve yüksekçe kum yığını" mânasına gelen hıkf'ın çoğulu olup, "eğri büğrü kum tepeleri" demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de Âd kavmi'nin yaşadığı yerin adı olarak geçmektedir. Bu yerin neresi olduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür.[431] Kur'ân-ı Kerîm'de 46. sırada yer alan Ahkâf suresinin, nüzul sıralamasında 66. sırada, Câsiye suresinden sonra ve Zâriyât suresinden önce indirildiği[432] bilinmektedir. Sure toplam 35 ayettir. Peş peşe gelen Hâ-mim surelerinin sonuncusudur. Diğer Hâ-mimlerin boykot döneminde indirildiği bilinmektedir. Bu surenin boykot sonrası indirildiği kanaati çoğunlukla Hâ-mimlerin beraber indirilmesi ve bu surenin Taif dönüşü indiğine dair rivayetin esas alınmasından kaynaklanmaktadır.

---

[431] Detaylı bilgi için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* III/461; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* V/354-355; Emin Işık, "Ahkâf Sûresi", *DİA*, 1998, I/549.
[432] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXVI/6.

Sure ile ilgili elimize ulaşan rivayetler içerisinde 10. 15. ve 35. ayetlerinin Medenî olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Ancak bu ayetler, gerek konu ve gerek siyak açısından surenin diğer ayetleriyle uyumludur ve Mekkî surelerin özelliklerini taşımaktadır.[433] Bunların dışındaki diğer ayetlerle ilgili, nüzul zamanını belirlememizde bize yol gösterecek olan rivayetler, içerik olarak değerlendirildiğinde; Müslümanların içinde bulundukları sıkıntılı ortamdan kurtulmak için peygamberle yaptıkları diyaloglar, müşriklerin, Müslümanların sıkıntılı halleriyle alay etmeleri ve Müslüman olanlara yapılan aile baskıları gibi olaylar nakledilmektedir.[434]

Hz. Peygamber'in boykottan kısa bir süre sonra, amcası Ebû Tâlib ile eşi Hz. Hatice'yi kaybetmesi neticesinde artan baskılardan dolayı Müslümanları himaye etmeleri için Zeyd b. Harise ile Taif'e gitmişti. Ancak burada beklediği cevabı görememiş dönüş yolunda Nahle denen yere geldiklerinde geceleyin namaz kılmış, okuduğu Kur'ân'ı cinlerden bir grup dinlemiş ve iman etmişlerdir.[435] Bu olay Ahkâf suresinin son ayetlerinde şu şekilde yer alır:

"Kuran'ı dinleyecek cinlerden bir takımını sana yöneltmiştik. Onlar Kuran'ı dinlemeye hazır olunca birbirlerine: "Susun" dediler. Kuran'ın okunması bitince, her biri birer uyarıcı olarak milletlerine döndüler. Şöyle dediler: "Ey milletimiz! Doğrusu biz, Musa'dan sonra indirilen, kendinden öncekileri doğrulayan, gerçeği ve doğru yolu gösteren bir kitap dinledik. Ey milletimiz! Allah'a çağırana (Muhammed'e) uyun ve O'na inanın da Allah da sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi can yakıcı azapdan korusun. Allah'a çağırana uymayan kimse bilsin ki, Allah'ı yeryüzünde aciz bırakamaz; onların O'ndan başka dostları da bulunmaz; işte onlar apaçık sapıklıktadırlar."[436] Bu üç ayet ilgili olaydan bahsetmektedir. Buna göre sure boykotun bitiminden hemen sonra indirilmiş olmalıdır.

Nübüvvetin 10. yılında gerçekleştiği bilinen bu hadise[437] Ahkâf suresinde anlatıldığı için surenin bu dönemlerde indirildiği genel olarak kabul edilmiş ve

[433] Bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III/449.
[434] İlgili rivayetler için bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 395; Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl*, 175; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII/375; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV/190; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI/189 vd.
[435] İbn Hişâm, *es- Sîre*, II/63; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/212.
[436] Ahkâf, 46/29-32.
[437] İbn Hişâm, *es- Sîre*, II/60-61.

sıralamalarda da bu şekilde yer almıştır.[438] Bu görüş surenin bilinen nüzul sıralamasına uygun olduğu gibi, içerik ve üslup olarak da döneme uygunluk arzetmektedir. İbn Abbâs'tan bir nakille Hâ-mim ile başlayan bütün surelerin bu sıra ile birbiri ardınca veya beraber indirildikleri haber verilmiştir.[439] Boykotun sonrasında Hz. Peygamber'in Taif'e gitmesi, dönüşte cinlerin Kur'ân'ı dinlemeleri ve bu hadisenin bu surede yer alması nedeniyle, boykot sonrası inen sureleri Ahkâf suresi ile başlatmayı tercih ettik.

Kur'ân'da, cinlerin Hz. Peygamber'i dinlediği Cin suresinde de konu edilmiştir. Fakat Cin suresi, nüzul sıralamasında 40. sırada bulunur yani Ahkâf suresinden daha önce nâzil olmuştur. Rivayetlerde ise cinlerin peygamberi dinlediğine veya peygamberin cinlere Kur'ân okuduğuna dair birden çok olaya işaret edilmiştir.[440] Kaynaklarımızda bu olayların zamanına dair ayırıcı bilgilerin yer almaması nedeniyle, peygamberin Taif dönüşü cinlere Kur'ân okumasını, Cin suresi ile irtibatlandıranlar olmuştur. Ancak Cin suresi ile ilgili olarak, İbn Abbâs'ın naklettiği rivayette, Allah Rasulü'nün Mekke'den Ukaz'a doğru gitmekte olduğu ifade edilmiştir. Yani benzer başka bir olaydan bahsedilmektedir. Dolayısıyla Cin suresi ile Ahkâf suresinde bahsedilen hadisenin aynı olmadıkları, ayrı ayrı zamanlarda meydana geldikleri anlaşılmaktadır.

Mevdûdî'nin de belirttiği gibi, "Ahkâf suresinde zikredilen bu hadisenin risaletin onuncu senesinde Hz. Peygamber Taif'e giderken meydana geldiği hususunda bütün raviler ittifak etmektedir. Diğer olayın ne zaman meydana geldiği ise yukarıdaki İbn Abbâs rivayetinden anlaşılmamaktadır. Bu olayın yani Rasülullah'ın bir cemaatle beraber Ukaz panayırına gitmesi hadisesinin, zamanını tespit etmemizi sağlayacak herhangi bir tarihî rivayet de mevcut değildir. Fakat Cin suresinin 8. ayetinden 10. ayetine kadar olan kısmından[441] bu olayın, risaletin ilk dönemlerine ait bir hadise olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ilgili ayetlerde,

---

[438] Bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III/449 vd; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V/335; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/191-200.

[439] Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Ths, VII/268; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim yay, İstanbul, Ths, VI/509.

[440] İbn Hişâm, *es- Sîre*, II/63; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/212; Buhârî, Ezan, 105; Müslim, Salât, 149; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 72; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/252; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XXII/134 vd.

[441] İlgili ayetler şöyledir: *"Doğrusu biz göğü yokladık; onu sert bekçiler ve kayan ateşlerle (ışınlarla) doldurulmuş bulduk. Doğrusu biz, göğün dinleyebileceğimiz bir yerinde otururduk; ama şimdi kim dinleyecek olsa, kendisini gözleyen bir ateş (ışın) buluyor. Yeryüzünde olanlara kötülük mü murad edildi yahut Rableri onlara bir iyilik mi dilemiştir, doğrusu biz bilemeyiz."* (Cin, 72/8-10).

peygamberlik öncesi dönemde cinlerin gökten bazı haberleri alabildikleri ifade edilirken, peygamberlik sonrasında cinlerin, göğün her yerinde çok sıkı kontrol olduğunu, gözcü meleklerin görevlendirildiğini ve kendilerine ateş/yıldız fırlatıldığını fark ettikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle gökten bir haber alabilmeleri için sabit bir yerde duramıyorlardı. İşte cinler peygamberin ağzından Kur'ân-ı Kerîm'i duyduklarında, o büyük hadisenin bu olduğunu ve bunun için gökteki bütün kapıların kendilerine kapandığını anlamış oluyorlardı."[442] Netice olarak Ahkâf suresinde bahsedilen olayın Taif dönüşü gerçekleştiğini kabul ederek bu surenin boykot sonlarında nâzil olduğu, Cin suresinin ise peygamberliğin daha önceki yıllarında nâzil olup, bu zamanda meydana gelmiş başka bir hadiseye işaret ettiği kanaatini taşıyoruz.

Ahkâf suresinin ilk ayetlerinde; Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiğine vurgu yapan ifadelerden sonra, hitap bariz bir şekilde sertleşmektedir. Müşriklerin putlarını küçümseyen ve meydan okuyan ifadelerden sonra bu putlara tapanlar, "En sapık kimseler"[443] olarak ifade edilmektedir.

İnanmayanlara yönelik olan bu sert ifadelerin önemli sebeplerinden birisi, onların, kendilerini üstün görmeleridir. Mekke'nin ileri gelen müşrikleri, en baştan beri Kur'ân'ın önce kendilerini muhatap almasını istemişlerdi. Fakir, kimsesiz ve kölelerle birlikte aynı noktada buluşmalarını kendilerine yakıştıramıyorlardı. Dolayısıyla, onlara göre Kur'ân, gerçekten doğru ve iyi bir şey olsaydı önce ileri gelen müşrikleri muhatap almalıydı. Bu kurgularına ayette de vurgu yapılmıştır:

"İnkâr edenler, inananlara şöyle dediler: Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi. Onunla doğru yolu bulamadıkları için "Bu eski bir yalandır" demeye devam edecekler."[444] Kureyş'in ileri gelenleri bu söylemlerini, halkı peygamberden soğutmak için bir yöntem olarak kullanıyorlardı.[445] Müşrikler, Müslümanların çektikleri sıkıntıların boş bir hevesten ibaret olduğunu söyleyerek vazgeçirme politikası yürütüyorlardı.

Bu surenin son ayetlerinde, cinlerin de Kur'ân'ı dinleyerek Müslüman oldukları anlatılarak, müşriklerin inanmama konusunda verdikleri mücadeleye vurgu

[442] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VI/479-480.
[443] Ahkâf, 46/5.
[444] Ahkâf, 46/11.
[445] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V/349.

yapılmıştır. Son yaşanan boykot olayı ve ardından artan işkencelerle birlikte, neredeyse inanmaları imkânsız hale gelen müşriklere, aslında inanmaları için yeterince uyarı yapıldığı hatta cinlerin bile çağrıya kulak verip Müslüman olduğu, dolayısıyla inanmayanların başlarına geleceklerin, kendi yaptıkları sebebiyle olacağı bu ayetlerle vurgulanmaktadır.

Müşriklerin, özellikle son dönemde Mekke dışından gelip yeni Müslüman olacak kimseleri engelleme maksadıyla, Hz. Peygamber'e yönelik olarak söyledikleri aşağılayıcı ifadelerine surede bir cevap vardır. Bu cevapta, Hz. Peygamber'in de önceki peygamberlerin muhatap olduğu sıkıntılara maruz kaldığı, kendisinin sadece vahye uyup insanları uyarmakla görevli olduğu[446] hatırlatılmıştır. Aslında önceki peygamberlerin de dünyada sıkıntı çektikleri, onlarca da malumdur. Yani peygamber olmak dünyada zevk sefa içerisinde yaşamak değildir. Ancak onlar bu söylemleri ile İslam'a girenlerin kafalarında şüphe oluşturarak Müslümanların sayısının artmasına engel olmak istiyorlardı. Müslümanlar açısından düşünüldüğünde, onlar bu iddialara Yaratıcı tarafından cevap verilmesini ve ilahi iradenin her şeyi görüp bildiğini kullarına hissettirmesini bekliyorlardı.

Hakkında Medenî olduğuna dair rivayet bulunan 35. ayet, içerik itibariyle tam olarak boykot sonrası dönemi yansıttığından biz, surenin Medenî olduğuna dair görüşü tercih etmiyoruz. Zira ayette Hz. Peygamber'e, içinde bulunduğu zor durumda ümitsiz olmaması ve sabretmesi tavsiye edilmektedir; *"Peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret; inkârcılar için acele etme; onlar, kendilerine söz verileni gördükleri gün dünyada sadece gündüzün bir müddeti eğlendiklerini sanırlar. Bu bir bildiridir; yoldan çıkmış olanlardan başkası mı yok edilir?"*[447]

Ahkâf suresi, gerek içerik gerekse üslup olarak, boykot sonrası dönemi yansıtmaktadır. Surede Müslümanlara sabır tavsiyesi ve müjde yer alırken, müşrikleri küçültücü ifadeler ile onları bekleyen kötü son haber verilmektedir.

[446] Ahkâf, 46/9.
[447] Ahkâf, 46/35.

2.2. Zâriyât Suresi

Adını ilk kelimesinde yer alan ve "savuranlar, savuran rüzgârlar, tozu dumana katanlar" manalarına gelen "Zâriyât" kelimesinden almıştır.[448] Kur'ân-ı Kerîm'de 51. sırada yer alan Zâriyât suresi, nüzul sıralamasında 67. sırada bulunur. Ahkâf suresinden sonra, Ğâşiye suresinden önce inmiştir[449] ve toplam 60 ayettir.

Mekke döneminin sonlarında indiğini düşündüğümüz Zâriyât suresi ile ilgili olarak 17-18 ve 19. ayetler hakkındaki sebeb-i nüzul rivayetlerinden yola çıkarak bu ayetlerin Medenî olduğu söylenmiştir. Bunların dışında surenin Mekkî olduğu, hatta tamamının Mekkî olduğu rivayetleri de vardır.[450] Mekkî olan bu surenin, Mekke son döneminde nâzil olduğunun en önemli delili kanaatimizce 54. ayetidir. Bu ayette; "*Onlardan yüz çevir. Artık sen kınanacak değilsin.*" buyurulmaktadır. Bu ayetin nâzil olmasından sonra sahabenin telaşlandığı, vahyin kesilip, inanmayanlar üzerine azap geleceği endişesine kapıldıkları rivayet edilmiştir. Daha sonra ise 55. ayet "*Sen öğüt ver. Çünkü öğüt, mü 'minlere fayda verir."* nâzil olmuştur.[451]

Sureye yemin ifadeleri ile başlanmış ve ardından insanoğluna vaat edilen her şeyin gerçekleşeceğine vurgu yapılmıştır. Bu vaadlerden biri de herkesin yaptığı amellerin değerlendirileceği hesap günüdür. Yeminin ardından gelen; *"Size vaat edilen şeyler mutlaka doğrudur ve (ahiretteki) hesap görme de mutlaka gerçekleştirilecektir."*[452] ifadeleri, ümitsizliğe düşme tehlikesinde olan Müslümanlar için bir destek olarak düşünülebilir. Çünkü hicretten başka bir alternatifin kalmadığı Mekke dönemi sonlarında, müşriklerin haddi aşan baskıları, Müslümanları derinden sarsıyordu. Bunlara ilaveten inananları vazgeçirmeye yönelik sözler de sarfediyorlardı. Bu sözlerinde Müslümanların, aslı olmayan bir inanışın gereği olarak mücadele edip bu sıkıntılara boşyere katlandıklarını söyleyerek vazgeçirme telaşındaydılar. Surenin 7. ve 12. ayetlerinde bu durum açıklanmıştır:

"Alanları ayrılmış yıldız kümeleri ile dolu göğe andolsun ki siz çelişkili sözler söylemektesiniz. Çarpık düşünceli olanlar doğru yoldan başkasına yönelirler. O

---

[448] Buhârî, Tefsîr, 51.
[449] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXVI/335.
[450] Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* IV/283.
[451] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XXII/242.
[452] Zâriyât, 51/1-6.

kahrolasıca koyu yalancılar, o gaflet içinde yüzen kendini bilmezler, "Hani son yargılama günü ne zaman?" diye sorarlar."[453]

Bu dönem surelerinin sert üslubuna uygun bu ifadelerin ardından, inananların bu sıkıntılara katlanmaları karşılığında elde edecekleri mükâfat ile baskıyı uygulayan ve saptırma gayreti içerisinde olanların hesap verecekleri gerçeği hatırlatılmıştır. Tarihi bir vâkıa olarak Hz. İbrâhîm'e iki meleğin gelerek Allah'ın kendilerine evlat müjdelemesine yer verilmiştir. İlerlemiş yaşlarına rağmen çocukları olmasının, Allah'ın büyüklüğüne bir işaret olarak algılanmasını hedefleyen bu ayetlerde, Mekke müşrikleri gibi, inanmayan ve haddi aşan Lut kavmi, Firavun ve taraftarları, Ad, Semud ve Nûh kavmi örnek olarak verilerek, Müslümanlara güven verilmiş, inanmayanlar da tehdit edilmiştir. İnananların kafalarında oluşabilecek muhtemel bir şüpheyi gidermek için verilen bu örnekler, dönemin inanmayan muhataplarının durumunu ortaya koymaktadır.

"İşte böyle; kendilerinden öncekilere hiçbir peygamber gelmemiştir ki "O bir sihirbaz veya bir mecnun" demiş olmasınlar. Sanki nesiller boyu birbirlerine hep bunu tavsiye etmişler! Daha doğrusu onlar azgın bir topluluk!"[454]

Mekke döneminin sonu olması hasebiyle, saldırgan müşriklerin tavrı netleşmiş oluyordu. İnanmayanlar, yalanlarıyla ön plana çıkıyor, kendilerine yönelik ilahi hitap da, iyice sertleşiyordu.[455] Artık neredeyse inanma ihtimalleri kalmayan bu insanlar için üzülen Hz. Peygamber'e; o kimseler yüzünden kınanmayacağı ve onlardan yüz çevirmesi,[456] tebliğ görevine, öğüt alma ihtimali olanlarla devam etmesi gerektiği[457] emredilmekteydi.

Surenin 15 ve 19. ayetleri arasında müttakilerin vasıflarına değinilir. Zor şartlar altında yaşayan Müslümanların, özellikle geceleri Allah'a ibadet etmeyi ihmal etmedikleri, Allah ve rasülü için hayatlarını ortaya koydukları, ellerinde olanı ihtiyaç sahipleriyle paylaştıkları bildirilmekte ve kalplerinde şüphe olmayan bu insanlara

[453] Zâriyât, 51/7-12.
[454] Zâriyât, 51/52-53.
[455] Zâriyât, 51/10-11.
[456] Zâriyât, 51/54.
[457] Zâriyât, 51/55.

ahiret hayatına dair müjdeler verilmektedir. 20 ve 23. ayetlerde Allah'ın varlığına dair deliller[458] özellikle inananlar için zikredilmiştir. Ayette şu ifade yer alır:

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ وَفِي أَنفُسِكُمْ...

"Kesin olarak inananlar için, yeryüzünde ve kendinizde (Allah'ın varlığına dair) nice deliller vardır." İnananlar, kâfirlerin söyledikleri şüpheye düşürücü ifadeleri duyduklarında, bu delilleri düşünerek, imanlarını korumalı ve yaşadıkları sıkıntıların boşuna olmadığının farkına varmalıdırlar. Surenin 47 ve 51. ayetleri arasında verilen deliller[459] ise daha ziyade inanmayanlara yöneliktir. Çünkü burada:

وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهاً آخَرَ

"Allah'ın yanında başka tanrılar edinmeyin" ifadeleri yer almaktadır.

Her iki grubu da mesaj veren bu ifadelerden, inananlar almaları gereken mesajı alarak bu ifadeleri biraz daha dayanmak için bir destek olarak gördükleri, inanmayanlar için ise en baştan itibaren değişen bir şeyin olmadığı görülecektir. Geçmişte inkârlarından dolayı helak olan kavimler zikredilmesine rağmen, bu sefer Allah'ın inanmayanlar hakkındaki kanunun bu şekilde olmadığı ve cezalarının ahirette verileceği tekrar hatırlatılmıştır. Müşriklerin, bu kıssalarla da bağlantılı olmak üzere alay ederek ve ısrarla istedikleri azap konusunda "acele etmesinler"[460] uyarısı da yapılmıştır.

Surenin ayetleri arasındaki konu ve üslup açısından görülen uyum tek seferde veya aynı dönemde indirildiğini düşündürmektedir.[461] Derveze'ye göre "Ahkâf suresinin sonu ile bu surenin girişi arasındaki uyum, Ahkâf suresinde bahsedilen diriliş ve ceza vaadi bu surede iyice pekiştirilmektedir. Örneğin Ahkâf suresinde inanmayanların Hz. Peygamber'e meydan okuyuşları ile azabı çabuk istemeleri yer alırken, bu surede onların meydan okumalarına karşı azarlayıcı cevaplar verilmektedir. Ahkâf suresinde müşriklerin Hz. Peygamber'e meydan okuyuşları ve azabı çabuk getirmesini istemeleri nedeniyle, Hz. Peygamber'in bu konuda sabretmesi gerektiğine değinilirken bu surede, acele ettikleri azabın geldiğini ifade

---

[458] *"Kesin olarak inananlara, yeryüzünde ve kendi içinizde Allah'ın varlığına nice deliller vardır; görmez misiniz? Rızkınız da, size söz verilen azap da yukarıdan gelir. Göğün ve yerin Rabbine and olsun ki bu, sizin konuşmanız kadar kesin ve gerçektir."* (Zâriyât, 51/20-23).

[459] *"Göğü, gücümüzle Biz kurduk; şüphesiz biz onu genişleticiyiz. Yeryüzünü biz yayıp döşedik: Ne güzel döşeyiciyiz! İbret alasınız diye her şeyi çift çift yaratmışızdır. De ki: "Öyleyse Allah'a koşun; doğrusu ben sizi O'nun azabı ile açıkça uyaranım.""Allah'ın yanında başkasını tanrı kılmayın; doğrusu ben sizi O'nun azabı ile açıkça uyaranım."* (Zâriyât, 51/47-51).

[460] Zâriyât, 51/59.

[461] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III/471.

eden 10-14. ayetler, bu surenin nüzul tertibinde Ahkâf suresinden sonra yer almasını doğrulamaktadır."[462] Bu sıralamayı doğrulayan diğer bir ayrıntı da Ahkâf suresinde cinlerin Kur'ân dinlediğine dair ifadelerden sonra[463] bu surede cinlerin de insanlar gibi sorumlu varlıklar olduğunun vurgulanması[464] ve onların Kur'ân'ı dinlemiş olmalarının yadırganacak bir durum olmadığının hatırlatılmasıdır. Yine bu surede de inanmayanlara oldukça sert bir üslup sergilenmekte, Allah'ın birliğini ve kudretini gösteren deliller ile ahirete dair örnekler yer almaktadır. Dolayısıyla içerik ve üslup olarak öceki sureyle benzer olması da, aynı dönemde inmiş olduğunun bir göstergesidir.

2.3. Ğâşiye Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 88. sırada yer alan Ğâşiye suresi, nüzul sıralamasında 68. sırada ve Zâriyât-Kehf sureleri arasında yer alır. Toplam 26 ayettir.[465] Ğâşiye; örten, kaplayan gibi manalara gelmektedir. Kelime çoğunlukla Kıyâmet olarak ifade edilmiş, bunun yanında cehennemi ve cehenneme girecekleri ifade ettiği de söylenmiştir.[466]

İttifakla Mekkî olan Ğâşiye suresi hakkındaki rivayetlere göre; müşrikler cennet ve cehennem ehlinin durumları hakkında surede verilen bilgileri duyduklarında, şaşırmışlar ve alay ederek bir takım sorular sormuşlardır.[467] Suredeki bazı ayetlerin bu sorulara cevap olarak indirildiği ifade edilse de bu bilgiler, surenin nüzul tarihini tespit etme konusunda bizlere bir ipucu vermemektedir.

Ğâşiye suresinde, içerik olarak cennet ve cehennem ehlinin ahiretteki durumları ve Allah'ın varlığının delilleri konu edilmiştir. Surenin ilk 7 ayetinde; cehennemliklerin âhiretteki ümitsiz durumlarına ve azap edilmek üzere kendilerine yiyecek ve içeceklerin sunulacağına değinilmektedir.

8-16. ayetlerde ise, inananların ahiretteki mutluluğundan ve kendilerine verilecek mükâfatlardan bahsedilmektedir. 17 ile 26. ayetleri içeren son bölümde ise, Allah'ın varlığına dair delillere dikkat çekilmiştir. Yine bu ayetlerde Hz. Peygamber'e, sadece uyarma görevinin olduğu hatırlatılarak inanmayanlar üzerinde

---

[462] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III/473, 474.
[463] Ahkâf, 46/29-31.
[464] Zâriyât, 51/56.
[465] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXX/293.
[466] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV/381 vd; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, XV/324; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III/486.
[467] İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX/99.

bir zorba olmadığı, inkâr edenlerin şiddetli azaba çarptırılacağı ve Allah'a hesap verecekleri hatırlatılmıştır.

İlerde daha detaylı değineceğimiz üzere, surenin muhtelif ayetleri hakkında nakledilen rivayetlere göre, cennet ve cehennemle ilgili anlatılanlar, inanmayanlar tarafından hayretle karşılanmıştır. Müşrikler diye ifade edilen bu kimselerin kim oldukları net olarak ifade edilmese de, cennet ve cehennem hakkında daha önceden haberdar olan Kureyşlilerin bu şekilde bir tepki vermeleri pek makul değildir. Dolayısıyla bu ilk hayret ve şaşkınlık ifadesi hac ve ticaret maksadıyla Mekke'ye gelip bu ayetleri duyan Arap kabilelerine ait olabilir. Ayetlerde deve ve dağ gibi şeylere vurgu yapılması da, Kur'ân'ın, bu surede de muhatap aldığı kişilerin Arap kabileleri olduğuna[468] bir delil teşkil edebilir. Zira ticaret yapan ve sürekli sefere çıkan insanlara verilebilecek en güzel örnek; yolculukta kullandıkları deve, yol buldukları gökyüzü ve yıldızlar, konakladıkları dağlar ve ovalardır.

2.4. Kehf Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 18. sırada yer alan Kehf suresi, nüzul sıralamasında 69. sırada bulunur ve toplam 110 ayettir. 28, 83 ve 101. ayetlerin Medine'de indiğine dair görüşlere, ayetlerin Mekkî surelerde öne çıkan içerik ve üslûpları dikkate alınarak itibar edilmemiş,[469] surenin Mekkî olduğuna dair ittifaktan bahsedilmiş ve tek seferde indirildiği söylenmiştir.[470] Kehf kelimesi mağara anlamına gelmektedir ve surede anlatılan Ashâb-ı Kehf hikâyesinden dolayı sureye isim olmuştur.

Mekke müşrikleri, Hz. Peygamber ve inananlara karşı her türlü sosyal, fiziki ve psikolojik mücadeleye devam etmelerine rağmen bir türlü istedikleri sonuca ulaşamamışlardı. Sonunda Hz. Peygamber'i yalanlamak ve Müslümanları şüpheye düşürmek için Yahûdilere müracaat etmeye başlamışlardı. Surenin nüzulune dair aktarılan bir rivayete göre, "Müşrikler, kıssacı olarak bilinen Nadr b. Hâris ile Ukbe b. Ebû Muayt'ı Yahûdi âlimlerine göndermişler, bu âlimler de Hz. Muhammed'e Ashâb-ı Kehf, yeryüzünün doğu ve batısına giden kişi ve ruh konularında soru sormalarını, eğer bunları bilirse ona inanıp uymalarını tavsiye etmişlerdir. Resûl-i Ekrem bu sorulara cevabını bir gün sonra vereceğini bildirmiş, fakat "inşallah" demeyi unutmuştu. Beklediği vahiy gelmeyince müşrikler, onun aleyhinde

[468] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/245.
[469] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* III/491.
[470] Kurtubî, *el-Câmi',* X/346; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XV/241-242.

konuşmaya başlamış, Hz. Peygamber büyük bir sıkıntıya düşmüştü. On beş gün sonra da, *"Herhangi bir şey için, Allah'ın dilemesi dışında: "Ben yarın onu yapacağım" deme. Unuttuğun zaman Rabbini an ve şöyle de: "Umulur ki, Rabbim beni doğruya daha yakın olana eriştirir."*[471] ayetlerinin de yer aldığı Kehf suresi nâzil olmuştu."[472] Bu rivayet genel olarak kabul edilmekle birlikte, bazı açılardan tenkit edilmiş ve ihtiyatla karşılanması gerektiği[473] söylenmiştir. Buna rağmen, Kur'ân'ın ilgili konularda bu surede yer alan açıklamalarının, peygambere yöneltilen bir soruya binaen indiği, özellikle Ashâb-ı Kehf kıssasının, bazı müslümanlar tarafından Mekke'de bulunan Hıristiyanlara sorulması sebebiyle gündeme geldiği ve neticede bunu en iyi bilenin Allahü Teâlâ olduğunu beyan için, surede bu olaydan bahsedildiği[474] de düşünülmüştür.

Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin vefatıyla müşrik muhalefetine karşı savunmasız kalan Hz. Peygamber bu duruma çok üzülüyor, müşriklerin sözleri ve baskıları onu derinden sarsıyordu. İlk 8 ayette, inananlara müjde yer alırken, müşriklerin bu muhalif tutumları ile Allah'a çocuk isnat etmeleri neticesinde uğrayacakları azap hatırlatılır. Ardından da Hz. Peygamber'i teselli etmek maksadıyla şu ifadeler gelmiştir: "*Demek ki bu söze inanmıyanların ardından üzülerek neredeyse kendini mahvedeceksin."*[475] Her şeye rağmen sabırla görevine devam etmesini tavsiye eden 27 ve 28. ayetler nâzil olmuştur.[476] Ayetlerin mealleri şöyledir:

"*Rabbinin kitabından sana vahyolunanı oku. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O'ndan başka bir sığınak da bulamazsın. Sabah akşam Rablerine, O'nun hoşnutluğunu dileyerek dua edenlerle birlikte candan sabret. Dünya hayatının süslerini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Bizi anmasını unutturduğumuz, hevâ ve hevesine uymuş, haddi aşmış kimselere itaat etme."*[477]

Burada üzerinde durulması gereken diğer bir husus da, Ashâb-ı Kehf'in anlatıldığı kıssadır. Surenin 9-26. âyetlerinde bildirildiğine göre kıssa özetle şu şekildedir: "Putperest bir kavmin içinde Allah'ın varlığına ve birliğine inanan birkaç

---

[471] Kehf, 18/23-24.
[472] Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl*, s, 129. Benzer rivayetler için bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 305 vd; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III/89 vd. Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, VIII/189; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V/127.
[473] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, V/335-338; İlyas Üzüm, "Kehf Sûresi", *DİA*, 2002, XXV/188.
[474] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III/499-504.
[475] Kehf, 18/6.
[476] Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 45, 46; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III/90, 99-100.
[477] Kehf, 18/27-28.

genç bu inançlarını açıkça dile getirip putperestliğe karşı çıkmış, taşlanarak öldürülmekten veya zorla din değiştirmekten kurtulmak için mağaraya sığınmışlardır. Yanlarındaki köpekleriyle birlikte orada derin bir uykuya dalan gençler muhtemelen 309 yıl sonra uyanmışlardır. Bu süre Kur'ân-ı Kerîm'de, "Onlar mağaralarında 300 yıl kaldılar, dokuz da ilâve ettiler" şeklinde belirtilmektedir. Mağarada "bir gün kadar" uyuduklarını sanan gençler, içlerinden birini gümüş bir para vererek yiyecek almak üzere şehre gönderirler. Böylece onların durumunu anlayanlar Allah'ın vaadi olan kıyametin mutlaka geleceğini anlarlar.[478] Kur'ân-ı Kerîm, Ashâb-ı Kehf'in sayısı hakkında ihtilâf olduğunu bildirmekte, köpekleriyle beraber dört veya altı olduklarına dair tahminleri *"karanlığa taş atma"*[479] diye nitelendirmektedir. *"Yedi kişiydiler, sekizincisi köpekleri idi"*[480] diyenler hakkında aynı ifadenin kullanılmaması sebebiyle, bu son görüşün daha doğru olabileceği düşünülmüşse de, ayette mağaradakilerinin sayısını en iyi bilenin Allah olduğuna vurgu yapılması, bu konudaki tahminlerin gerçek sonuca ulaştırmayacağı kanaatini uyandırmaktadır."[481]

Kur'ân'da mağaranın konumuna işaret edilmiştir.[482] Kaynaklarımızda farklı varyantlarla zikredilen bu hadisenin[483] detaylarından ziyade ibret verici yönleri üzerinde durulmuştur.

Bu hikâye ile ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenlere mesaj verilmektedir. Yaratıcı, yıllar süren uykunun ardından bu gençleri nasıl diriltmişse ahirette de bu şekilde diriltecektir. Dolayısıyla müşriklerin peygamberi zor durumda bırakmak için sormuş oldukları sorular da aleyhlerine dönmüş olmaktadır.[484] Ayrıca bu kıssa ile müşriklerin baskısı altında kalan Müslümanlara da net bir mesaj verilmektedir. Zira bu gençler kendi dönemlerinde yaşanan zulümlere sabrederek ve inançlarının gereğini yaparak sonunda kendilerini bekleyen mutlu sona ulaşmışlardı. Müslümanlar da bu gençler gibi sabredecek ve sonunda kazanan taraf olacaklardır.

Müşriklerin, Hz. Peygamber'in yanında yer alanları dağıtmak maksadıyla ortaya attıkları diğer bir yalan da, zayıf ve fakir Müslümanları yanından kovarsa

---

[478] Detaylı bilgi için bkz. İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kehf", *DİA,* 1991, III/465-467.
[479] Kehf, 18/22.
[480] Kehf, 18/22.
[481] Ersöz, a.g.md, III/466.
[482] Kehf, 18/17.
[483] Rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XVII/604 vd. Ashab-ı Kehf' kıssası, benzer şekillerde İslâm'ın dışındaki diğer bazı dinlerde ve çeşitli efsanelerde de yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ersöz, a.g.md, III/465-466.
[484] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/267-268.

onunla birlikte hareket edeceklerini söylemeleridir. Fakir ve zayıf kimselerle yan yana bulunduklarında, Mekke'ye dışarıdan gelen Arap kabilelerine karşı küçük duruma düştüklerini iddia ediyorlardı.[485] Bu düşüncelerini gerçekleştirebilseler zaten amaçlarına ulaşmış ve inananlar arasına fitne sokmuş olacaklardı. Çünkü Hz. Peygamber'in yanında yer alan ve İslam'ı kabul edenlerin büyük çoğunluğu bu zayıf Müslümanlardan oluşuyordu. Müşriklerin buna benzer ifadeleri başka surelerde de yer almaktadır. Fakat bu surede onların kibir dolu bu sözlerinin sonuç itibariyle kendilerini helaka sürükleyeceği iki veciz hikâye ile anlatılmıştır.

27 ile 49. ayetler arasında, inananlara öğütler verilirken, inanmayanların durumu da hikâyelerle özetlenmiştir. Anlatılan bu ilk kıssada, sahip olduğu dünyalık nedeniyle kendisini arkadaşından üstün gören bir kişinin, hem malını hem de kendini kurtaramayışı örnek olarak verilmiştir. İlerleyen ayetlerde de dünya hayatı gökten indirilen yağmura benzetilip bu sayede bitkilerin geliştiği, ancak arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp haline dönüştüğü ifade edilerek, dünya malının bir övünç vesilesi olmadığı, imtihan için verildiğine vurgu yapılır. Bu ifadeler, hem müşriklerin sözlerine bir cevap hem de onların bu sözlerine muhatap olan zayıf, fakat dinlerinde samimi Müslümanlar için bir moral kaynağı olmaktadır. Çünkü fakir Müslümanların zihninde "Bizler iman etiğimiz halde neden fakir ve perişan durumdayız"[486] şeklinde bir sorunun oluşması muhtemeldir. Bu şekilde onların kafasında oluşabilecek tereddütler de giderilmiş olmaktadır.

Müşriklerin kibirleri nedeniyle Müslümanlara verdikleri zarar, surenin 50 ve 59. ayetleri arasında İblis kıssası ile anlatılmıştır. Zira İblis de müşriklerin yaptığı gibi ilahi çağrıya karşı çıkmıştı. Burada dikkat edilmesi gereken husus, çağrıyı sadece kabul etmemek değil, kabul etmediği gibi karşısında yer alarak yayılmasına engel olmaktır. İşte bu iki konuda İblis ile müşrikler aynı görülmüş ve bu kıssada sonuç olarak İblis'in kaybedeceği gibi siz de kaybedeceksiniz mesajı verilmiştir.

Surenin 60 ve 82. ayetleri arasında Musa ve Hızır kıssasına değinilmiştir. Burada, hikmetini anlayamadığı olaylar karşısında kendini tutamayan ve gördüklerini sürekli sorgulayan Hz. Musa örneğinin verilmesi, kanaatimizce sıkıntılı dönem geçiren Müslümanların, Hz. Peygamber'e sürekli çıkış yolunu sormalarına atıf

[485] İbn Mâce, Zühd, 7; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XVIII/6.
[486] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/269.

vardır. Zira boykot sonrası surelerde sürekli üzerinde durulan sabır teması, bu kıssada da ana temadır.

Müslümanların yaşadığı sıkıntılara ve verdikleri mücadeleye atıf yapılan diğer bir kıssa 83 ile 101. ayetlerde zikredilen Zülkarneyn kıssasıdır. Surenin girişinde de bahsettiğimiz üzere, ilgili ayetlerin, bu soruları Yahûdiler'den aldıkları bilgilerle Hz. Peygamber'e soran müşriklere veya Yahûdilerin kendilerine cevap olarak indiğine dair rivayetler vardır. İşin içinde Yahûdilerin olması nedeniyle bu ayetlerin Medenî olduğu söylense de, surede kıssaların anlatılmaya başladığı bölümden itibaren kâfirlere yapılan ağır eleştiri ve sert üslup bu ayetlerde de devam etmektedir. Dolayısıyla bu üslup Mekke dönemi surelerde görüldüğü için ilgili ayetlerin Medenî olduğuna dair rivayetler pek makul değildir.[487] Bu kıssada da Zülkarneyn'in, Ye'cûc ve Me'cûc'ün kendilerine zulmettiğini söyleyen bir kavimle karşılaşıp onlar için, saldırılara karşı korunmalarını sağlayacak bir set yaptığı bildirilmektedir. Zulümle mücadele edilmesi gerektiği ve sonunda başarıya ulaşılacağı, bu kıssa ile Müslümanlara anlatılmış, adeta psikolojik destek sağlanmıştır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, surede anlatılan kıssaların birden çok hikmeti ve ilgili kıssalardan alınacak birden fazla ders vardır. Biz çalışma konumuz açısından bu kıssalara bakıyor ve zamanın olayları ile kıssalar arasındaki bağlantıya işaret ediyoruz. Neticede o dönemde neden bu kıssa anlatılmış olabilir? sorusunun cevabını bulmaya çalışıyoruz.

Bu dönem surelerinin hepsinde var olan, davete karşı çıkan ve inananlara baskı yapan müşriklerin maruz kalacağı şiddetli azap ile sabırla inançlarının gereğini yapan müminlerin kazanacağı güzel mükâfatlara bu surede de değinilmiştir.[488]

2.5. İsrâ Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 17. sırada yer alan İsrâ suresi, nüzul sıralamasında 50. sırada bulunur ve toplam 111 ayettir. Adını ilk ayette konu edilen isrâ olayından almıştır. İsrâiloğullarından bahsetmesi sebebiyle "Benî İsrâil" suresi olarak da kaynaklarımızda geçmektedir. İlk kelimesinden dolayı "Sübhân" suresi olarak da

[487] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III/535.
[488] Bkz. Kehf, 18/29-31.

anılmaktadır.[489]

Bazı ayetlerinin Medine'de indiği söylense de surenin tamamının Mekke'de indirildiğine dair genel bir kabul söz konusudur.[490]

Sureye adını veren ve ilk ayette anlatılan isrâ hadisesinin zamanı konusundaki tartışmalar ve rivayetlerdeki ihtilaflar, bu surenin iniş tarihi konusunda da ihtilafların çıkmasına sebep olmuştur. Ayette şöyle denilmektedir:

"Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir."[491]

İsrâ-mi'rac hadisesinin peygamberlik gelmeden önce olduğuna dair Buhârî rivayeti[492] pek kabul görmemiştir. Çoğunluğa göre bu olaylar ikisi beraber ve hicretten bir sene önce ve Rabiu'l-evvel ayında meydana gelmiştir.[493] Bunun dışında, bi'setten onsekiz ay sonra, hicretten on altı ay önce ve hicretten onsekiz ay (bir buçuk yıl) önce Recep ayının 27 sinde, hicretten beş sene önce, peygamberliğin beşinci veya altıncı yılında olduğuna dair de rivayetler yer almaktadır.[494] Eldeki sahih rivayetler ışığında,[495] kanaatimizce isrâ ve mi'rac olayının beraber gerçekleştiği tek tarih hicretten bir yıl öncesinde meydana gelen ve İsrâ suresinde bahsedilen olaydır. İsrâ suresi muhtemelen yukarıda mi'racın gerçekleştiğine dair verilen farklı rivayetler içerisinde, erken döneme işaret eden tarihler dikkate alınarak, nüzul sıralamalarında erken dönemlere (50. sıra) yerleştirilmiştir.[496] Mevdûdî'ye göre surenin ilk ayetinden, bu surenin mi'rac hadisesi esnasında indirildiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarımızda da olayın, hicretten bir yıl önce meydana geldiği ifade edildiğine göre bu sure, Mekke döneminde indirilen son surelerden biri olmalıdır.[497] Surenin içerik ve üslubu da bu dönemde inen surelerle bütünlük arzetmektedir. Bu nedenle biz surenin, bizim incelediğimiz dönemde, hicrete yakın bir zamanda indirildiği kanaatindeyiz. İsrâ-mi'rac olayının anlatıldığı rivayetlerde,

---

[489] Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII/3; Heyet (Hayreddin Karaman ve Diğerleri), *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, I-V, DİB yay, Ankara, 2007, III/456.
[490] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, VIII/3; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II/345.
[491] İsrâ, 17/1.
[492] Buhârî, Tevhîd, 37.
[493] Buna dair rivayetler için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/214; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II/354.
[494] Rivayetler için bkz. Tatlı, *a.g.t*, s, 32-38.
[495] Müslim, Îmân, 259; İbn Hişam, *es-sîre*, II/37-38; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/214.
[496] Câbirî de bu yönde görüş belirtmiştir. Karşılaştırma için bkz. *Fehmu'l-Kur'ân*, II/417.
[497] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III/73; M. Kâmil Yaşaroğlu, "İsrâ Sûresi", *DİA*, 2001, XXIII/177.

beş vakit namazın farz kılındığı da nakledilmektedir. Tefsirlerde genellikle surenin 78. ayetinin beş vakit namaza işaret ettiği belirtilmiştir.[498] Bu da surenin mi'rac olayından sonraki bir zamanda indirildiğini göstermektedir. Yine bu dönemde indirildiğini düşündüğümüz Rûm suresi 17 ve 18. ayetlerinde de beş vakit namaza dair işaret yer almaktadır.

Nüzul rivayetlerinde de, İsrâ suresinin Mekke son döneminde indirildiğine delil olabilecek türden bilgiler yer almaktadır. Bilindiği gibi hicrete yakın dönemde müşriklerin alay ve baskı politikaları iyice artmıştı. Kaynaklarımızda bu sure ile ilgili olarak, Hz. Peygamber'in ashâbına yaptığı konuşmalara, okunan ayetlere müşriklerin müdahale edip, Müslümanların ayetleri dinlenmesine engel olmalarına, artan baskılarına ve Yahûdilerle işbirliği içinde bulunduklarına dair rivayetlere[499] yer verilmiştir.

Özellikle 53. ayetteki "*Kullarıma söyle: "En güzel olanı söylesinler. Doğrusu şeytan onların aralarını açmak ister. Zira şeytan, insan için apaçık bir düşman olmuştur."* ifadesi hakkında, Kâfirlerden birinin Hz. Ömer'e sövdüğü, bunun üzerine Ömer'in, adamın üzerine yürüdüğü sırada Allah Teâlâ'nın bu ayeti indirdiği nakledilirken, diğer bir habere göre ise; "Müşrikler, Mekke'de gerek sözlü ve gerekse fiilî olarak müslümanlara eziyet ediyorlardı. Müslümanlar durumu Hz. Peygamber'e bildirdiler ve Hz. Peygamber: *"Henüz savaş ile emrolunmadım."* buyurdu ve bunun üzerine bu ayet nazil oldu"[500] denilmektedir.

60. ayetteki *"Hani sana demiştik ki: "Rabbin gerçekten insanları kuşatmıştır. " Sonra sana göstermiş olduğumuz rüyayı sadece insanlar için bir imtihan kıldık..."*[501] ifadelerinin, isrâ-mi'rac hadisesinden bahsettiğine dair rivayetler de mevcuttur. Buna göre Suyûtî'nin, Ümmü Hânî'den naklettiği rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber, Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürüldüğünde, Kureyş'ten bazılarına bunu anlatmış ve onlar da kendisiyle alay ederek, Mescid-i Aksâ'yı kendilerine anlatmasını istemişlerdi. O da onlara Beytu'l-Makdis'i ve yolda rastlamış olduğu bir kervanın o gece nerede olduğunu haber vermiştir. Buna rağmen, Velîd b.

[498] Detaylı bilgi için bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, X/303.
[499] Rivayetler için bkz. Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/258; İbn Hişam, *es-sîre*, I/316; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/460-462; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 295; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V/41-46; Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl*, s, 126 vd; Kurtubî, *el-Câmi'*, X/225.
[500] Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 295; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V/46-47.
[501] İsrâ, 17/60.

Muğîre: "Bu adam bir büyücü!" diyerek alay etmiş ve bu ayet indirilmiştir."[502] Müfessirlerin birçoğu bahsedilen rüyanın mi'rac gecesi gösterilenler olduğunu kabul etmişlerdir. Elmalılı Hamdi Yazır'a göre de buradaki rüya ifadesi, büşrâ vezninde masdardır. Örfte rüya için kullanılsa da esas itibariyle "ru'yet" yani "görmek" demektir.[503] Ayette bu rüyanın insanlar için bir deneme (fitne) olduğunun söylenmesi, mi'rac hadisesi sonrasında bazı insanların bu olaya inanmayıp dinden dönmeleri de[504] rüyanın, isrâ ve mi'rac olayına işaret ettiğini gösterebilir. Burada gösterilen rüyanın, Hz. Peygamber'in inanmayanlara karşı (Bedir savaşı ve Mekke'nin Fethi gibi) başarılara nail olacağının rüya yoluyla bildirilmesi olarak da düşünülmüştür. Fakat surenin Mekkî, bu başarıların ise hicretten sonra olması gerekçe gösterilerek bu görüşler pek fazla itibar görmemiştir.[505] Bize göre Medine'de kazanılacak başarıların, peygamber ve Müslümanların en sıkıntılı olduğu Mekke döneminde bir moral kaynağı olması düşünülerek gösterilmesi akla aykırı değildir. Bu iki görüşten hangisi tercih edilirse edilsin surenin hicrete yakın bir dönemde indirildiğine dair bir delil niteliği taşımaktadır.

Surenin ilk ayetinde bahsedilen isrâ olayından sonra, ikinci ayetle birlikte İsrâiloğullarından bahsedilmesi, bu ilk ayetin nüzul zamanının, sonraki kısımla aynı olamayacağını düşündürmektedir. Bu konuda açıklama yapan Mevdûdî'ye göre, "Meseleyi tüm surede sunulan ana fikir çerçevesinde ele alırsak bu ikisi arasındaki ilgiyi hemen anlayabiliriz. Bu surenin en büyük gayesi Mekkeli müşrikleri uyarmaktır. Bu nedenle mi'rac olayı surenin hemen başında yer almıştır. Sanki şöyle demek ister: "Sizin sahtekâr diye şüphe ettiğiniz ve kendisine gönderilen kitabı reddediğiniz kimse, çıplak gözleriyle Allah'ın ayetlerini görmüştür. Bu nedenle, Allah'ın kitabını bir kenara atan ve bu yüzden acıklı bir azaba uğratılan İsrâiloğulları'nın tarihinden bir ders almalısınız."[506]

Araplar, kendileri peygambere inanmadıkları gibi, Yahûdileri de bu uğurda kendi yanlarında tutmaya çalışıyorlar, yeri geldikçe onlardan aldıkları bilgileri, çağrıya ve Hz. Peygamber'e karşı kullanma yoluna gidiyorlardı. İsrâiloğullarının konu edildiği bu ayetlerde, Yahûdilerin daha önce de kendilerine gönderilen

[502] Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl*, s, 124.
[503] Elmalılı, *Hak Dini*, V/309.
[504] Apak, *a.g.e*, I/215.
[505] Değerlendirme için bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, V/309.
[506] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III/78.

peygamberlere karşı mücadele ettikleri ifade edilirken,[507] Hz. Peygamber'e karşı müşriklerle yaptıkları ittifakın yanlışlığı konusunda uyarılmaktadırlar. Bu ittifakın göstergelerinden biri de 85. ayetteki *"Sana ruh hakkında soru sorarlar"* ifadesi ile ilgili olarak nakledilen hadisedir. Buna göre müşrikler Hz. Peygamber'e soru sorup zor durumda bırakmak için, Yahûdiler'e gidip bilgi istemişler, Yahûdiler de ruh hakkında soru sormalarını söyleyerek müşriklere yardımcı olmuşlardır.[508]

Surenin 23-40 arasındaki ayetlerinde, Tevrat'taki on emire[509] benzeyen on iki emir yer almıştır. Bu emirleri başlıklar halinde şu şekilde zikretmemiz mümkündür;

1. Allah'ın birliğini tanımak, bir olan Allah'a inanmak,

2. Ana babaya iyi davranmak,

3. Akrabaya ve muhtaçlara iyilik etmek, hayır yapmak,

4. Hem cimrilikten hem isrâftan sakınmak.

5. Çocukların hayatını korumak, (İslâm öncesinde bazı Araplar'ın geçim korkusu ve geleceğe dair endişelerinden dolayı çocuklarını öldürdükleri bilinmektedir.[510])

6. Zinadan, fuhuştan kaçınmak,

7. Adam öldürmemek,

8.Yetim malı yememek,

9. Verilen sözü tutmak,

10. Ölçüyü ve tartıyı tam yapmak,

11. Bilmediği şeyin peşine düşmemek, bilgisiz hüküm vermemek,

12. Büyüklük taslamaktan sakınmak.

Her şeyden önce bu on emrin Tevrattakine benzer şekilde burada yer alması, müşrikler üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Yahudilere, yeni dinin Tevrat'la aynı kaynaktan geldiğini vurgulamaktadır. Yine surede yer alan bu emirler, Mekke'de sayıları çoğalmış ve dini bir cemaat durumuna gelmiş müslümanların uyması gereken dînî ve ahlaki kurallar şeklinde de düşünülebileceği gibi,[511] hicret sürecinin

---

[507] Yahûdilerin sebep oldukları fitneler ve başlarına gelen olaylarla ilgili bkz. Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, III/249 vd.; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III/79-84; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/420.
[508] Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 18.
[509] On emrin neler olduğuna dair bkz. Kitâb-ı Mukaddes, Çıkış, 20/2-17.
[510] Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Hz. Muhammed Devri),* İlmi Müşavir ve Redaktör Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yay, İst, 1989, I/182.
[511] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XV/6.

başladığı Medine'de oluşan Müslüman topluma hitap eden kurallar[512] olarak da düşünülebilir.

Sure içeriğinde, inananlara verilecek ödüller ile inanmayanların karşılacakları azaba, şirk içerisinde olanların kınanıp yalnız kalacaklarına[513] vurgu yapılmıştır. 16. ayette ise Müslümanlara yönelik bir müjde vardır. Ayette:

"Bir ülkeyi helak etmek istediğimiz zaman, oranın şımarık yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâk olmayı hak eder. Biz de orayı yerle bir ederiz." ifadeleri yer alır. Buna göre özellikle kibirli ve zalim Mekke liderleri tarafından Müslümanlara uygulanan yıldırma politikalarının sonuç vermeyeceği, yakında müşriklerin ilahi irade karşısında yalnızlaşacakları[514] ve sonunda cezalandırılacakları[515] hatırlatılmıştır.

Dönemin diğer surelerinde gördüğümüz, müşriklerin ilahi çağrıya kulak verme ihtimalinin kalmadığı gerçeği, bu surede de yer alır.[516] 45-52 ayetlerinde onların bu durumları anlatılmış, Allahü Teâlâ ve ahiret hakkında ortaya attıkları ithamlara cevaplar (51, 56, 57, 58. ayetler) verilmiştir.

Müşriklerin Hz. Peygamber'den talep ettikleri bir takım mucizeler de[517] surede konu edilmiştir. Konuyla ilgili bir rivayet şöyledir: "Kureyş müşrikleri Hz. Peygamber'e: "Sen, kendisine vahy gelen bir peygamber olduğunu iddia ediyorsun. Süleyman'ın emrine rüzgâr, Musa'nın emrine deniz verilmişti. İsa ise ölüleri diriltiyordu. Sen de şu dağları yürüterek bizden uzaklaştır, yerden bize nehirler akıtıp, ziraat yapmamız ve ürünlerinden yememiz için Allah'a dua et. Eğer bunu yapamazsan, ölülerimizi diriltip onlarla konuşmamız için dua et. Bunu da yapamazsan Allah'tan şu altındaki kayayı (safa Tepesi)[518] altına çevirmesini iste. Ondan yontarak alalım ve yaz-kış yolculuğa çıkmadan onunla geçinelim. Sen de o peygamberler gibi bir peygamber olduğunu iddia etmiyor musun?" derler. Hz.

[512] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/425.
[513] İsrâ, 17/9-22.
[514] İsrâ, 17/22, 39.
[515] İsrâ, 17/10, 18, 72, 97, 98.
[516] İsrâ, 17/48, 97.
[517] Müşriklerin peygamberden istedikleri ve bu surede zikri geçen mucizeler: Hz. Peygamber'in, onlar için yerden kaynak fışkırtması, peygamberin kendisine ait altından bir evi ve içinden nehirler akan hurma bahçesi ile üzüm bağının olması, peygamberin göğe çıkıp gökten, müşriklere okumaları için bir kitap getirmesi, göğü üzerlerine parça parça yağdırması, Allah'ı ve meleklerini müşriklerin karşılarına dikmesi, şeklinde özetlenebilir. (İsrâ, 7/90-93).
[518] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/258.

Peygamber müşriklere şu cevabı verir: "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki istedikleriniz bana verildi. İsteseydim hemen o anda olacaktı. Fakat (Rabbim) beni muhayyer bıraktı: Ya rahmet kapısından girecektiniz, mü'minleriniz iman edecekler, ya da kendiniz için seçtiğinize bırakılacaksınız da rahmet kapısını bulamayıp dalâlette kalacaktınız. Ben, rahmet kapısını tercih ettim. Rabbim bana haber verdi ki, istedikleriniz size verilir ve hala küfre devam ederseniz, sizden önce hiç kimseye yapılmayan bir azâb ile sizi azab edecekti." Ardından şu mealdeki 59. ayet nazil olmuştur.[519] *"Bizi mucize göndermekten alıkoyan, ancak, öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır. Semud milletine gözle görülebilen bir mucize, bir dişi deve vermiştik de ona zulmetmişlerdi. Oysa Biz mucizeleri yalnız korkutmak için göndeririz"*[520]

Surede, yaklaşan hicret olayına bir işaret yer almakta,[521] Müslümanların kurtuluş zamanının yaklaştığı ima edilerek, peygamberden dua etmesi[522] istenmektedir.

2.6. Nahl Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 16. sırada yer alan Nahl suresi, nüzul sıralamasında 70. sırada bulunur ve toplam 128 ayettir. Bal arısı manasına gelen "Nahl" kelimesi 68. ayette geçmektedir ve sure adını bu ayetten almıştır. Surenin tamamının Mekke'de nâzil olduğuna dair rivayetler olduğu gibi[523] bazı ayetlerinin (41. 106. 110. 112. ve 126-128.) Medine'de indiği de söylenmiştir.[524] Hicretten bahseden 41. ayet ve sonrasının Medine'de indiğine dair görüş zayıf bulunmaktadır.[525] Üslûp ve içeriği ayetlerin tamamının Mekke'de nâzil olduğunu[526] göstermektedir. Surenin inişine sebep olarak nakledilen rivayete göre: "Allahü Teâlâ: *"Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı."*[527] ayetini indirdiğinde kafirler: "Bu adam kıyametin yaklaştığını iddia ediyor. Bir süre kötü işler yapmayın bakalım neler olacak?" dediler. Sonra hiçbir şey olmayınca (üzerlerine bir azab inmeyince): "Hani hiçbir şey görmüyoruz: bu

---

[519] Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 296.
[520] İsrâ, 17/59.
[521] İsrâ, 17/76.
[522] *"De ki: "Rabbim! Beni dâhil edeceğin yere hoşnutluk ve esenlikle dâhil et; çıkaracağın yerden de hoşnutluk ve esenlikle çıkar. Katından beni destekleyecek bir kuvvet ver."* (İsrâ, 17/80).
[523] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, VII/332; Kurtubî, *el-Câmi'*, X/65.
[524] İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV/425.
[525] Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, III/375.
[526] M. Kâmil Yaşaroğlu, "Nahl Sûresî", *DİA*, 2006, XXXII/308.
[527] Kamer, 54/1.

kıyametin kopacağı yok!" dediler. Bunun üzerine: *"İnsanlar haktan yüz çevirmişler gaflet içindelerken hesaba çekilmeleri vakti yaklaştı."*[528] ayeti indirildi. Kâfirler yine korktular ve kıyametin kopmasının beklemeye başladılar. Ama zaman geçip hala Kıyâmet kopmayınca: "Ey Muhammed, bizi korkuttuğun şeylerin hiçbirini henüz görmedik" dediler ve ardından *"Allah'ın emri geldi..."*[529] ayeti nâzil olunca Hz. Peygamber irkildi, insanlar şaşırmış bir halde etrafına bakınmaya başladılar. Sonrasında da (ayetin devamı) *"Acele etmeyin, onun acele gelmesini istemeyin."* kısmı nâzil oldu."[530]

Sure ile ilgili olarak üzerinde durulması gerektiğini düşündüğümüz diğer bir rivayet de, Hz. Peygamber ile göçebe bir bedevî arasında geçen konuşmadır. Buna göre "Bir bedevî Hz. Peygamber'e gelmiş ve ondan bir şeyler istemiş o da*: "Allah, evlerinizi sizin için bir sükûn ve huzur yeri yaptı."*[531] ayetini okumuştur. Bedevî: 'evet' deyince Hz. Peygamber: *"Ve size hayvan derilerinden gerek göç gününüzde, gerekse konduğunuz günde hafifçe taşıyacağınız evler verdi."*[532] ayetini okumuş, bedevî tekrar evet deyince, bu ayeti okumaya devam etmiş bedevî de sürekli 'evet' demiştir. Sonunda *"Müslüman olasınız diye size olan nimetini işte böylece tamamlamıştır."*[533] ayetine gelince bedevî kalkıp arkasını dönerek uzaklaşmış sonra da: *"Allah'ın nimetini hem bilirler, hem de inkâr ederler. Zaten onların çoğu kâfirdirler.."*[534] ayeti indirilmiştir."[535] Bu rivayet, surenin indiğini düşündüğümüz boykot sonrası dönemin özelliklerini yansıtması açısından önemlidir. Çünkü bu dönemde Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ noktasında daha çok Mekke dışından gelen Arap kabilelerine yöneldiği bilinmektedir.[536] Peygamberin konuştuğu bedevînin de bu kabilelerden olması muhtemeldir.

Surenin ilk ayetindeki: *"Allah'ın emri geldi, artık onda acele etmeyin."* ifadesi, Mekke'den Medine'ye hicret emri[537] veya Medine'den gelip Müslüman olan

---

[528] Enbiyâ, 21/1.
[529] Nahl, 16/1.
[530] Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 284; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV/426.
[531] Nahl, 16/80.
[532] Nahl, 16/80.
[533] Nahl, 16/81.
[534] Nahl, 16/83.
[535] Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl*, s, 120.
[536] Muhammed Abid el-Câbirî, nüzul sıralamasında Nahl suresinden sonra Mekke döneminin sonuna kadar inen bütün surelerde ağırlıklı olarak Medine'den gelen kabilelerin muhatap olarak alındığı kanaatindedir. Biz de büyük ölçüde bu görüşe katılıyoruz. (Bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/276, 293).
[537] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III/9.

kabileler vesilesi ile gelecek yardımlar[538] olarak da anlaşılmıştır. Her hâlukarda surenin hicrete yakın bir dönemde indirildiğine işaret vardır. Surenin ilk 19 ayetinde, Allah'ın tek oluşunu gösteren deliller zikredilmiştir. Bu deliller içerisinde; insana hizmet eden hayvanlardan özellikle at, katır ve merkep, insan hayatı ve hayvanlar için vazgeçilmez olan ürünler ile bu ürünler için gerekli olan su, güneş, ay ve yıldızlar ile denizler ve dağlar zikredilmektedir. Kureyşlilerin ilahi çağrıya kulak vermemeleri neticesinde Hz. Peygamber'in Taif dönüşünden itibaren ağırlıklı olarak panayırlara gelen diğer Arap kabilelerine yöneldiği düşünüldüğünde; bu ayetlerin bu kabilelere hitap ettiği anlaşılmaktadır. Müşriklerin inanma ihtimallerinin olmayışı nedeniyle müşriklerden yüz çevirerek bu kabilelere vahyi ulaştırması daha önceden Hz. Peygamber'e bildirilmişti.[539] Zira verilen örneklere bakıldığında örneklerin, bu kabilelerin hayatlarıyla doğrudan ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yine devam eden ayetlerde[540] hayvanlarla içli dışlı olan Arap kabilelerinin iyi bildikleri, süt, hurma ve üzüm şerbeti, şıra, bal arısı[541] ve kuşlar[542] Allah'ın varlığına delil olarak zikredilmiştir.

Hz. Peygamber'in Mekke dışından gelen Arap kabilelerine İslam'ı tebliğ ettiği zamanlarda nâzil olduğunu düşündüğümüz 80 ve 81. ayetlerde de bu kabilelerin hayat tarzını yansıtan örnekler verilmiştir: *"Allah size evlerinizi dinlenme yeri kıldı. Hayvanların derilerinden, yolculukta ve ikamet zamanlarınızda kolayca taşıyacağınız evler; yün, tüy ve kıllarından bir süre kullanacağınız giyimlikler ve geçimlikler var etmiştir. Allah yarattıklarından size gölgeler yapmış; dağlarda sığınacağınız barınaklar var etmiş, sizi sıcaktan koruyacak elbiseler, harpte sizi koruyacak zırhlar vermiştir. Size olan nimetini müslüman olasınız diye işte bu şekilde tamamlamaktadır."*

91 ve 97. ayetlerde ise Hz. Peygamber'in bu kabilelerle yaptığı Akabe Biatları'na[543] gönderme yapılır: *"Ahitleştiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin.*

---

[538] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/276, 293-294.
[539] *"Artık sana emredileni haykır ve müşriklerden yüz çevir."* (Hicr, 15/94).
[540] Nahl, 16/64-69.
[541] Nahl, 16/68. Bostan ve bahçeleriyle ünlü olan ve hem kendi halkının hem de diğer civar şehirlerin meyve ve sebze ihtiyacını karşılayan Taif halkının, bal arısı ve bal üretimi konusunda da meşhur olduğu bilinmektedir. Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Tâif", *DİA*, 2010, XXXIX/443-444. Bu bilgilerden hareketle, surenin özellikle bal arısından bahseden bu ayetinin Taifliler ve Hz. Peygamber'in boykot sonrası gerçekleştirdiği Taif seferi ile bağlantısının kurulması da mümkündür.
[542] Nahl, 16/79.
[543] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/281-282 vd.

Allah'ı kendinize kefil kılarak sağlama bağladığınız yeminleri bozmayın. Allah yaptıklarınızı şüphesiz bilir…."

35 ve 37. ayetlerde, bu dönemdeki diğer surelerde olduğu gibi, peygamberin tebliğden başka vazifesi olmadığı vurgulanmıştır: *"...Peygamberlere apaçık tebliğden başka ne vazife düşer?... Onların doğru yolda olmalarına ne kadar özensen, yine de Allah, saptırdığını doğru yola iletmez. Onların yardımcıları da olmaz."*[544] Bu ayet, Mekke müşriklerinin inanma ihtimalleri kalmadığı, dolayısıyla suredeki muhatapların Arap kabileleri olduğuna dair görüşü[545] desteklemektedir.

112 ve 113. ayetlerde verilen misal de[546] Mekke müşriklerinin davet karşındaki bu negatif durumunu ifade eder. Bu nedenle esas muhatap olan Arap kabilelerine 43 ve 44. ayetlerde, önceden gönderilen kitap ve peygamberlerle ilgili bilmedikleri şeyleri, çok iyi tanıdıkları Yahûdilere sormaları istenmektedir. Bu durumda surenin 125. ayetinde ifade edilen: *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel bir biçimde mücadele et."* hükmündeki muhataplar da aynı şekilde Mekkeli müşrikler değil, ehl-i kitap[547] veya özellikle hac mevsimi için gelen Arap kabileleri olmaktadır.

40. ayete kadar inanmayanların durumu ve kötü sonları ile inananların durumu ve hayırlı akibetleri anlatılmaktadır. Bu bilgilere kısa ve farklı üsluplarda sıklıkla değinilmesi, İslam'la yeni tanışan kabilelerle açıklanabilir.

Ömer Rıza Doğrul, sure içeriğinden Mekke devrinin sonlarında nâzil olduğunun anlaşıldığını söylemiştir. Muhacirlerden ve haram kılınan yiyeceklerden bahsedildiği 41. ve 110. ayetleri dikkate alarak Medenî olduğunu ileri sürenlerin görüşlerine katılmaz. Muhacir kavramının hicri 5. seneden itibaren ilk hicret hareketleri ile gündemde olduğunu, haram kılınan yiyeceklerin ise putpereslikle alakalı olması nedeniyle surenin tamamının Mekkî olduğunu savunur.[548] Mevdûdî, surenin nüzul zamanını tespit konusunda herhangi bir rivayete yer vermezken, sure

---

[544] Nahl, 16/35-37.
[545] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/279-280, 292.
[546] *"Allah size güven ve huzur içinde olan bir kasabayı misal verir: Her taraftan oraya bolca rızık geliyordu. Ama Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden Allah onlara yaptıklarına karşılık açlık ve korku belasını tattırdı. And olsun ki, aralarından kendilerine bir peygamber gelmişti, onu yalancı saydılar. Haksızlık ederlerken azaba uğradılar."* (Nahl, 16/112-113).
[547] Mukâtil, *Tefsir*, II/244.
[548] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 315.

içeriğinden hareketle yaptığı şu çıkarımlar neticesinde Mekke döneminin sonlarında inmiş olduğunu ifade eder. Bu tespitleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

"1. 41. ayet, işkence nedeniyle birçok müslümanın bu sure nâzil olmadan önce Habeşîstan'a göç etmek zorunda kaldığını göstermektedir.

2. 106. ayetten, o dönemde müslümanlara yapılan işkencenin doruk noktasına ulaştığı anlaşılmaktadır.

3. 112-114. ayetler, açıkça peygamberliğin gelişinden birkaç yıl sonra başlayan ve Mekke'yi sarsan yedi yıllık kuraklık ve kıtlık döneminin sonuna işaret etmektedir…"[549]

Surenin birçok ayetinde (42, 96, 110, 126, 127), dönemin diğer surelerinde olduğu gibi sabır tavsiyesi yapılmış ve müşriklerin kurduğu tuzaklardan dolayı Hz. Peygamber ve inananların endişeye kapılmaması istenmiştir.

2.7. Nûh Suresi

Hem Kur'ân-ı Kerîm'de hem de nüzul sıralamasında 71. sırada yer alan Nûh suresi, toplam 28 ayettir. Mekke döneminde indirildiği ve bu konuda âlimlerin ittifakının olduğu[550] bilinmektedir. Hz. Nûh ve kavminden bahsedildiği için bu isimle anılmaktadır. Surenin ana teması, peygamber ve Müslümanlara uyguladıkları baskı politikasında sınır tanımayan Mekke müşriklerine, örnekleme yoluyla Nûh kavmi ve akıbetlerinin hatırlatılmasıdır.[551]

Hz. Nûh, Kur'ân-ı Kerîm'de 28 surede konu edilmiş ve 43 yerde isim olarak zikredilmiştir. Hadislerde de geniş bir şekilde anlatılmıştır. Kendisine inanmayan kavminin cezalandırılması Nûh Tufanı olarak anılmaktadır.[552] Tufan ve öncesinde yaşananların kısaca özetlendiği Nûh suresinde, Hz. Nûh kıssası anlatılarak, bununla, Mekke'deki inkarcıların Hz. Muhammed'e karşı takındığı tavrın Nûh'un kavminin takındığı tavrın aynısı olduğuna dikkat çekilmiştir.[553] Surede Nûh kavminin azap gelmeden önceki hali, yani inanmayacaklar için artık ümit kalmadığı aşamadan bahsedilmektedir. Bu tablo, inanma ihtimalleri kalmayan Mekke müşriklerinin durumlarına yani hicret öncesindeki döneme uygundur.

---

[549] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* III/7.
[550] İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* VIII/368; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXIX/185.
[551] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXIX/185.
[552] Nûh Peygamber, Nûh Tufanı ve bunlarla ilgili diğer inaç sistemlerinde verilen bilgiler için bkz. Ömer Faruk Harman, "Nûh", *DİA*, 2007, XXXIII/224-227.
[553] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* VI/467; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* IV/94.

Nûh suresi, Hz. Peygamber'in yıllarca çabalamasına rağmen bir türlü inanmayan Mekke müşriklerinden dolayı duyduğu üzüntü için bir tesellidir. Surede özellikle Hz. Nûh'un, Rabbine durumunu arzetmesi söz konusudur. Bu ifadeler özetle, insanların inanmaları için Peygamber'in her şeyi yaptığını, buna rağmen inanmadıklarını ortaya koymaktadır. Çünkü inanmamalarının sebebi peygamberler değil, muhatapların çağrıya karşı olan duyarsızlıkları ve kibirlenmeleridir.[554] Bu tavır her devirde inanmayanların ortak özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Nûh'un söylediği şu sözler üzerinde de durulması gerekmektedir:

"Nûh şöyle dedi: "Rabbim! Doğrusu ben, milletimi gece gündüz çağırdım. Fakat benim çağırmam, sadece benden uzaklıklarını artırdı."[555] Burada ilk bakışta inanmayanlar Hz. Nûh'un sözlerinden olumsuz etkilendikleri için, içinde bulundukları şirke daha çok bağlandıkları gibi bir anlam çıkmaktadır. Oysa bu sözden kasıt, peygamber, onları ilahi çağrıya uymaları için çağırdıkça, onlar da onu engellemek için yaptıkları mücadelenin şiddetini her seferinde biraz daha artırdılar demektir. Hz. Nûh'un bu ifadelerinde de, peygambere ve müşriklere gönderme vardır. Çünkü surenin indiği Mekke son dönemlerinde, peygamber ve muhatapları açısından durum tam da Nûh peygamber ve kavminin durumu ile aynıdır. Burada Nûh peygamberin kavmi ile olan mücadelesine yer verilmesindeki amacın, Hz. Peygamber ve müşrikler arasındaki benzer ilişkiye bir gönderme olduğu anlaşılmaktadır. Surenin tamamında "Hz. Nûh-Hz. Muhammed" ve "Nûh kavmi-Mekke'li Müşrikler"[556] vurgusu görülmektedir. Nûh kavminin de müşrik Araplar gibi vazgeçemediği ve Ved, Suvâ', Yeğûs, Yeûk ve Nesr[557] isimlerini verdikleri putları vardı. Yine hem Nûh kavmi hem de Mekkeli müşrikler, insanları peygamberden uzaklaştırmak için sürekli çaba sarfediyorlardı.[558] On yılı aşkın bir süredir devam eden tebliğ faliyeti boyunca müşrikler, çağrıya kulak vermek yerine, engellemek için her türlü yola başvurmuşlardı. Yaptıklarından bir sonuç alamayınca sistematik olarak şiddeti artan bir baskı politikası izlemişlerdi. Onların inkârını ve muhalefetini artıran şey, Hz. Peygamber'in tebliğ üslubu değil, tebliği engelleme konusunda sürekli yaşadıkları başarısızlıklardır. Zâriyat suresinde değindiğimiz

[554] Nûh, 71/7.
[555] Nûh, 71/5-6.
[556] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/232.
[557] Nûh, 71/23.
[558] Nûh, 71/23-24.

üzere, ashâb-ı kiram, müşriklerin üzerine her an bir felaket inecek diye endişe etmeye başlamışlardı. Fakat ilahi iradenin kararı bu sefer Nûh kavmindeki gibi helaktan yana değil, hicret edilmesi yönünde olmuştur.

2.8. İbrâhîm Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 14. sırada yer alan İbrâhîm suresi, nüzul sıralamasında 72. sırada bulunur. Nûh suresinden sonra inmiştir ve toplam 52 ayettir.[559] Adını 35. ayette adı geçen Hz. İbrâhîm'den almıştır. Sure hakkında İbn Abbâs ve Katâde'nin, 28. ve 29. ayetlerinin Medenî olduğuna dair rivayetlerinin dışında, surenin tamamının Mekkî olduğu[560] ve Nûh suresinden sonra indirildiği[561] söylenmiştir. Surenin nüzul zamanını tespit etmemize yardımcı olacak bir rivayet yer almamaktadır. Ancak üslup ve içeriğinden surenin, Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber ve inananlara karşı uyguladıkları baskıların arttığı bir dönemde, hicrete yakın günlerde[562] indirildiği anlaşılmaktadır.

Surede inkârcıların karşılaşacağı şiddetli azaba dikkat çekilerek, Nûh suresindeki gibi, bu surede de Hz. Musa'nın, kavmini doğru yola iletmek için verdiği çaba ve Allah'ın bu yöndeki yardımları[563] ile inkârlarından dolayı helak edilen Nûh, Âd ve Semûd kavmi anlatılmıştır. Zor şartlara dayanmak zorunda kalan Hz. Peygamber ile Müslümanlara da o dönemin inananları anlatılarak örnekleme yolu ile mesaj verilmiş ve bu dönemin diğer surelerinde olduğu gibi sabır tavsiye edilmiştir:

"Bize yollarımızı gösteren Allah'a niçin güvenmeyelim? Bize ettiğiniz eziyete elbette katlanacağız. Güvenenler ancak Allah'a güvensinler."[564]

Surede Müslümanların yurtlarından çıkarılacağına da işaret edilmiştir. Zira önceki ümmetlere benzer olaylar yaşadıklarını ve sabırla bu sıkıntılardan kurtulacaklarını anlatmak üzere hikâye edilen bu olaylarda şu ayrıntı dikkat çeker:

"İnkâr edenler, peygamberlerine: "Ya bizim dinimize dönersiniz ya da sizi memleketimizden çıkarırız" dediler. Rableri peygamberlere: "Biz, haksızlık edenleri

---

[559] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XIX/56.
[560] Kurtubî, *el-Câmi',* IX/338.
[561] Suyûtî, *el-İtkân,* I/43.
[562] Emin Işık, "İbrâhim Sûresi", *DİA,* 2000, XXI/351.
[563] Câbirî'ye göre, burada Allah'ın, Hz. Musa aracılığı ile Yahûdilere lütufta bulunduğunun zikredilmesi, Hz. Peygamber ve inananlara karşı müşriklere akıl vererek yardımcı olan Medine'li Yahûdi kabilelere, yaptıklarının yanlış olduğunun hatırlatılması içindir. (Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/299).
[564] İbrâhîm, 14/12.

yok edeceğiz, onlardan sonra yeryüzüne sizi yerleştireceğiz. Bu, makamımdan ve tehdidimden korkanlar içindir." diye vahyetti."[565]

Ayetten, önceki ümmetlerde görüldüğü şekilde, Müslümanların Mekke'den çıkarılacaklarına dair bir ima sezilmektedir. Ancak ayetin devamı, sonunda inkâr edenlerin kaybedeceğinin yanında, inananların çıkarıldıkları yurtlarına tekrar döndürülerek bu memleketin gerçek sahipleri olacakları ifade edilmektedir. Çünkü bu kıssaların, sizden öncekiler de benzer tavırlar sergiledi, sonuçları da bu şekilde oldu diyerek inananlara yol göstermek maksadıyla Kur'ân'da yer aldığı malumdur. Aynı bakış açısıyla ayetteki 'İnkâr edenler' ifadesinin de Kureyş'li inkârcılara gönderme olduğu[566] açıktır.

Müşrikleri yıllar süren çabalarına rağmen ilahi çağrıyla buluşturamadığı için üzgün olan Hz. Peygamber'e, Hz. İbrâhîm'in duası hatırlatılmış ve bu şekilde dua etmesi tavsiye edilmiştir:

"İbrâhîm şöyle demişti: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl; beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut. Rabbim! O putlar insanların çoğunu saptırdı; bana uyan bendendir, bana karşı gelen kimseyi Sana havale ediyorum; Sen bağışlarsın, merhamet edersin…"[567]

Bu duadan sonra, Allahü Teâlâ, inanmayanların yaptıkları zulümlerden haberdar olduğunu ve onlara biraz zaman tanıdığını, Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden caymayacağını, zamanı gelince intikam alınacağını,[568] zor durumdaki Müslümanlara müjde olarak vermiştir. Bu dönemde yaşanan sıkıntılar düşünüldüğünde, Müslümanların bu türden bir müjdeye, geleceklerinin ne olacağına dair en ufak bir ışığa ne kadar ihtiyaç duydukları daha iyi anlaşılacaktır.

Surede Allah'ın kudretini gösteren delillere yer verilmiştir. Bu deliller daha önce Nahl suresinde de geçtiği üzere, Boykot sonrası asıl muhatap olan ve Medine'den gelen Arap kabilelerinin anlayacağı türden örneklerdir. Gökler ve yer, gece ile gündüz, ay ve güneş gibi herkese hitap eden örneklerin dışında özellikle tarım ürünleri ve yağmura vurgu yapılmıştır.[569] 37. ayette de ifade edildiği üzere

---

[565] İbrâhîm, 14/13-14-15.
[566] Mukâtil, *Tefsîr*, II/186; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIII/205 vd; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* II/533.
[567] İbrâhîm, 14/35-36 vd.
[568] İbrâhîm, 14/42-47-48.
[569] İbrâhîm, 14/32-33.

Mekke'nin tarıma elverişsiz olmasından ve bu örneğin Mekkelilere verilmesinin uygun düşmeyeceğinden hareketle, buradaki muhatabın verimli arazileri olan Medineli kabileler olması daha doğru görünmektedir.

Ömer Rıza Doğrul sure hakkında sadece "Hicrete pek yakın sıralarda vahyolunduğu anlaşılıyor" demekle yetinmektedir.[570] Nüzul zamanı hakkında belirgin bir rivayet olmasa da, nüzul sırasının Mekke son dönemlerine tekabül etmesi (72. sıra) ve sure içeriğinin bu dönemin şartlarına ve dönemin diğer surelerinde yer alan içeriklere uygun olması, surenin boykot sonrası dönemde indirildiğini göstermektedir.

2.9. Enbiyâ Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 21. sırada yer alan Enbiyâ suresi, nüzul sıralamasında 73. sırada bulunur ve toplam 112 ayettir. Surede peygamberlerin hayatına dair bölümlerin yer alması sabebiyle Enbiyâ (Nebîler) suresi olarak anılmaktadır.[571]

Mekke devrinde nâzil olmuştur. İbn Abbâs ve İbnü'z-Zübeyr'den gelen rivayetler bu konuda ittifak olduğunu ortaya koymaktadır.[572] Surenin daha erken dönem Mekkî sureler arasında olduğuna dair bazı rivayetler olsa da gerek muhtevası gerekse diğer kaynakların bu sureyi 73. nüzul sırasında göstermesi, surenin Mekke devrinin sonlarında,[573] Medineli kabilelerin İslam'ı kabul etmelerinin ardından nâzil olduğu[574] ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Sure ile ilgili nakledilen rivayetlerden biri, müşriklerin inanma ihtimalinin kalmadığı Mekke son dönemlerde indiğini göstermektedir. Buna göre: "Bir gün Hz. Peygamber, kendi aralarında konuşmakta olan Ebû Cehl ve Ebû Süfyan'ın yanından geçerken, Ebû Cehl onu görünce gülerek Ebû Süfyan'a: "Şu Abdu'l-Menâf oğullarının peygamberine bak!" deyince Ebû Süfyan bu söze kızar ve: " Abdu'l-Menâf oğullarının bir peygamberi olmasını çok mu garip buluyorsun?" der. Hz. Peygamber onun bu sözünü işitip geri döner. Ebû Cehil'i Allah'ın azabı ile korkutup uyarır ve şöyle der: "Senden önceki yalanlayanların başına gelenlerin ansızın senin başına gelinceye kadar bu düşmanlığından vazgeçmeyeceğini sanıyorum. Sen ise Ey Ebû Süfyân! Söylediklerini herhalde hamiyyetinden söyledin." buyurur ve ardından

[570] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 299.
[571] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XVII/5.
[572] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* IX/3; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XVII/5.
[573] Emin Işık, "Enbiyâ Sûresi", *DİA,* 1995, XI/174.
[574] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XVII/6.

da: *"O küfredenler seni gördükleri zaman alaya almaktan başka bir şey yapmazlar."*[575] ayeti nâzil olur."[576] Rivayetten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber Mekke müşriklerinin önde gelenleri hakkında, onların inanma ihtimallerinin kalmadığını düşünmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu rivayet, artık Mekke döneminin sonlarına gelindiğini göstermektedir.

Mekke son dönemde, Mekke dışından gelen kabileler ve Yahûdilerle daha sık temas kurulduğu bilinmektedir. Hatta Kur'ân, bu dönemde özellikle önceki peygamberlerle ilgili doğru bilgilere ulaşmaları için müşrikleri, Yahûdilere sormaya teşvik etmiştir.[577] Enbiyâ suresi ile ilgili nakledilen bir rivayette de bu ortamı anımsatan bir olay nakledilmiştir. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre: *"Hiç şüphesiz siz ve Allah dışında tapındıklarınız cehennem odunusunuz."*[578] ayeti nâzil olunca, öfkelenen müşrikler: "Yani bizim ilâhlarımıza mı sövüyorsun?" dediler. İbnu'z-Ziba'râ: "Sizin yerinize onunla ben konuşayım, göreceksiniz onu nasıl mağlup edeceğim!" Çağırın onu bana." dedi. Hz. Peygamber'i çağırdılar, geldi. İbnu'z-Ziba'râ: "Ey Muhammed bu söylediklerin sadece bizim tanrılarımızla mı ilgili, yoksa Allah dışında tapınılan bütün şeyler hakkında da geçerli mi?" diye sordu. Hz. Peygamber: "Bilakis Allah dışında bütün tapınılanlar hakkındadır." buyurdu. Bunun üzerine İbnu'z-Ziba'râ: "Şu Kâ'be'nin Rabbi aşkına, işte şimdi seni yendim. Sen, İsa salih bir kuldur, Uzeyr salih bir kuldur ve melekler Salih kullardır diye iddia etmiyor musun? İşte şu Yahûdiler Üzeyr'e, şu Hıristiyanlar İsa'ya ve şu Müleyhoğulları (Huzâa kabilesinin bir kolu) meleklere tapınmaktadırlar?" dedi. Onun bu cevabına Mekke müşrikleri sevindiler ve bir gülüşme oldu. Hz. Peygamber: "Hayır, tam aksine onlar İsa'ya, Uzeyr'e ve meleklere değil, olsa olsa şeytanlara tapınmaktalar." buyurdu ve ardından *"Şüphesiz ki daha önce Bizden kendilerine en güzelin va'di geçmiş olanlar; bunlar oradan uzaklaştırılmışlardır..."*[579] ayeti nâzil oldu."[580]

Bu rivayet, ayetin iniş sebebini açıklamanın yanında, indiği döneme dair de bilgiler içermektedir. Boykot sonrasında Kureyşliler Medine'den gelen Yahûdilerle işbirliği yaparak peygamberi yalanlamak için onlardan görüş beyan etmelerini

[575] Enbiyâ, 21/36.
[576] Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl,* s, 133.
[577] Enbiyâ, 21/7.
[578] Enbiyâ, 21/98.
[579] Enbiyâ, 21/101.
[580] Rivayetler için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre,* I/384-385; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, IX/89.

istemişlerdi. Buna göre Müşriklerin, Yahûdi ve Hıristiyanlarla iç içe olup onlardan bilgi alarak Hz. Peygamber'e sorular sorması ve bu şekilde onu zor durumda bırakma çabaları, daha önceden de geçtiği üzere Mekke dönemi sonlarına tekabül etmektedir. Mekke müşriklerine göre ayetlerde Hıristiyanlara ve özellikle de Yahûdilere vurgu yapılması (onlardan bilgi almaya teşvik edilmesi), onların Üzeyr Allah'ın oğludur diyerek sonradan düştükleri şirk inancının da Kur'ân tarafından tasdik edildiğini düşünmelerine yol açmış olabilir. Bunu ortaya atarak Hz. Peygamber'in hem Yahûdiliği Allah'ın gönderdiğini söyleyip hem de onların bu inancına karşı çıkmasının tezat olduğunu ortaya koyarak onu küçük düşürmeye çalışmışlardır.

Hz. Peygamber'in muhasara sonrası dönemde özellikle panayırlarda Mekke dışından gelen kabilelerle temas kurup, onlara İslam'ı anlattığı bilinmektedir. Onun bu çabası, müşrikler tarafından engellenmeye çalışılıyor, onun peşinden giderek kabilelerin kendisine inanmamaları için, onlarla gizli gizli konuşuyorlardı. *"Zulmedenler, gizli toplantılarında* (Kureyşliler, panayırlardaki kabile reislerine)[581]: *"Bu zat, sizin gibi bir insandan başka bir şey midir? Siz, göz göre göre sihre mi uyarsınız?" diye konuşurlar."*[582]

Surenin girişinde bu olaya değinildikten sonra, bu dönemin surelerinde genel olarak yapılan iki vurgu tekrar edilmiş, Mekke müşriklerinin inanma ihtimallerinin kalmadığı: *"Onlardan önce yoketmiş olduğumuz kasabalar halkı inanmadılar, bunlar mı inanacaklar?"*[583] ayeti ile ortaya konulurken, Allah'ın, müşrikler ve inananlar için verdiği sözü de mutlaka yerine getireceği: *"Sonra Biz onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik, kendilerini ve dilediklerimizi kurtardık; aşırı gidenleri ise yok ettik."*[584] ayeti ile ifade edilmiştir. Elbetteki sürekli yapılan bu iki vurgu, inanmayanlar için üzülen Hz. Peygamber ile çektikleri sıkıntının nereye varacağını merak eden Müslümanlar için bir teselli ve umut anlamına geliyordu.

Surenin ilk yarısında Mekke müşriklerinin içinde bulundukları şirk inancı ağır bir şekilde eleştirildikten sonra ahiretteki azaplarına dikkat çekilmiştir. Geçmiş ümmetlerin yaptıkları ve sonları hatırlatılarak, Allah'ın kurmuş olduğu sistem

[581] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/311.
[582] Enbiyâ, 21/3.
[583] Enbiyâ, 21/6.
[584] Enbiyâ, 21/9.

hakkında bilgi verilmiş ve bu sistemin gereği olarak bu günkü muhatapların da durumlarına göre aynı sonuçlarla karşılaşacağı hatırlatılmıştır.

Surede önceki peygamberlerden birçoğunun mücadelesine değinilmiştir.[585] Anlatılan kıssalarla ilgili üzerinde durmamız gereken en önemli husus şudur: Bu surenin Mekke döneminin sonlarında indirildiği genel olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde müşriklerin artan baskılarına paralel olarak, peygamberin üzüntüsü, mü'minlerin de endişesi artmıştı. Bu üzüntü ve endişenin giderilmesi amacına uygun olarak burada yer verilen kıssalar, müjde, rahatlatma ve kurtuluş içermekte, bu yolla, ilgili dönemdeki muhatapların dikkati çekilmektedir.[586]

Burada ilahi hitapla karşılaşan Medineli kabileler ve özellikle Yahûdi ve Hıristiyanlara verilen mesaj ise, kendilerini İslam'ın dışında görmemeleridir. Çünkü Allah'ın gönderdiği peygamberlerin tamamı, temelde aynı ilahi söylemleri tebliğ ettiler. Fakat şu an Hıristiyan ve Yahûdilerin geldikleri nokta (Mesih ve Üzeyr'i Allah'ın oğlu kabul etmeleri) yanlıştır. Dolayısıyla bu yanlışlardan vazgeçin ve İslam'ı benimseyin mesajı verilerek, müşrikler tarafında değil, kendi peygamberleriyle aynı mücadeleyi veren Hz. Peygamber'in yanında olmaları gerektiği anlatılmıştır. Kureyşliler'in, Hz. İbrâhîm'in (a.s) soyundan geliyor olmaları ve bununla övünmeleri nedeniyle İbrâhîm kıssasında müşriklere verilen mesajlardan ilgisiz kalamayacaklarını da[587] ifade etmek gerekir. Kıssalarda onların alacağı dersler de vardı. Surede bahsi geçen ilgili kıssaların hemen sonrasındaki ayetleri, daha iyi anlaşılması için burada vermeyi uygun görüyoruz:

"And olsun ki, Tevrat'tan sonra Zebûr'da da yeryüzüne ancak iyi kullarımın mirasçı olduğunu yazmıştık. Doğrusu bu Kur'an'da da, kulluk eden kimselere bildiri vardır. Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. De ki: "Doğrusu tanrınızın tek bir Tanrı olduğu bana şüphesiz vahyolundu. Artık müslüman olacak mısınız?" Eğer yüz çevirirlerse, de ki: "Size eksiksiz açıkladım; tehdit olunduğunuz şeyin yakın mı uzak mı olduğunu bilmem."[588]

---

[585] Musa ve Harun, İbrâhîm, Lût, İshâk, Ya'kûb, Nûh, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, İsmail, İdris, Zülkifl, Zünnûn (Balık Sahibi; Yûnus), Zekeriyya, Yahya, Meryem ve İsa, Zülkarneyn (Ye'cüc ve Me'cüc). Not: Bu surede Ye'cüc ve Me'cüc'den bahsedilmesi ve Zülkarneyn adının geçmemesi, daha önce Kehf suresinde bahsedildiği içindir. Buna göre, Kehf suresinin Enbiyâ suresinden daha önce indirildiği sonucu çıkar ki, bu da elimizdeki nüzul sıralamasına uygundur.
[586] İbn Hişâm, *es-Sîre,* II/60; Derveze, et-*Tefsîru'l-Hadîs,* IV/165-166.
[587] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* III/312-313.
[588] Enbiyâ, 21/105-109.

Sonuç olarak surenin genelindeki hitabın, Mekke'ye dışarıdan gelen kabilelere, özellikle de Yahûdi ve Hıristiyanlara yönelik olduğunun söylenmesi surenin zamanının tespitine yönelik bir değerlendirmedir. Bu değerlendirme, Kur'ân hükümlerinin kıyamete kadar geçerli olmasından hareketle, ilgili ayetlerin hükmünün ve muhatabının genel olduğu ve her devirde aynı durumda olan bütün muhataplar için geçerli olduğu sonucuna aykırılık teşkil etmez.

2.10. Mü'minûn Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 23. sırada yer alan Mü'minûn suresi, nüzul sıralamasında 74. sırada bulunur ve toplam 118 ayettir. Surede kurtuluşa eren Mü'minlerin vasıfları anlatıldığı için Mü'minûn (Mü'minler) suresi, ilk ayetinde inananların kurtuluşuna değinilmesi ve burada kurtuluş manasını ifade eden felâh (eflaha) ibaresinin kullanılmasından dolayı da 'Felâh' suresi olarak anılmaktadır.[589]

Sure ile ilgili nakledilen sebeb-i nüzul rivayetleri, indiği zamanı tespit etmemize yardımcı olacak rivayetler değildir. Aynı zamanda ilgili rivayetlerdeki çelişkiler, bunların sıhhati konusunda da şüphe uyandırmaktadır.[590]

Mü'minûn suresinde, müşriklere yapılan uyarılar devam etmiş, bunun yanında başta Hz. Peygamber olmak üzere davet görevini yerine getiren kimselere bir takım ilkeler de hatırlatılmıştır. Bunların başında da davet görevini yaparken muhataplara sert davranılmamasının ve başarılı olabilmek için davetin ilkelerini öncelikle davetçinin benimsemiş ve hayatına yerleştirmiş olmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir.[591] İlk 11 ayetinde Allah'a samimiyetle bağlı olan mü'minlerin kurtuluşa ereceği ifade edilmiş ve bu mü'minlere ait özellikler sıralanmıştır. Buna göre, namazı eksiksiz ve huşu ile kılmak, faydasız söz ve davranışlardan uzak durmak, zekât vermek,[592] iffeti korumak, emanetlere riayet etmek ve sözleri yerine

[589] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XVIII/5.

[590] Hz. Peygamber'in namazdaki durumları, Hz. Ömer'in bazı tasarruflarının vahiy tarafından teyit edilmesi, vahyin yazımına dair hususlar ile Medine'de yaşanmış bir takım hadiselerin anlatıldığı bu rivayetler için bkz. Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'an, 23; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 322-323; Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl,* s, 137; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* IX/205 vd.

[591] M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mü'minûn Sûresi", *DİA,* 2006, XXXI/560.

[592] Zekât kelimesi, Mekke'de inen sekiz surede (Kehf, 18/81; Meryem, 19/13, 31, 55; Enbiyâ, 21/73; Mü'minûn, 23/4; Neml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokmân, 31/33; Fussilet, 41/7) geçmektedir. Ancak Mekke devrinde farz değil sadece gönüllü yapılan bir yardım durumundadır. Bu günkü anlamıyla zekâtın, yılı tartışmalı olsa da Medine döneminde farz kılındığında görüş birliği vardır. Detaylı bilgi için bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* VII/100; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XVIII/6; Mehmet Erkal, "Zekât", *DİA*, 2013, XLIV/197-207.

getirmek[593] gibi kurallar, sürekli kalınacak olan Firdevs Cenneti'ne girebilmenin şartları olarak zikredilmiştir.

Daha önce Kureyş'e yönelik olarak söylenenlerin, bu hitapta kısmen tekrar edildiği görülmektedir. Bu tekrar ve ileride verilecek olan kırsal dünyaya dair deliller, muhatabın müşrikler değil, diğer Arap kabileleri olduğunu ortaya koymaktadır.[594] Ayetlerde ortaya konan hükümler, Müslümanların bir toplum haline geldiğini ve bazı ahlaki ve hukuki kurallara gereksinim duyduklarını da göstermektedir.

Bu döneme ait sureleri açıklarken sürekli yinelediğimiz bir husus burada da dikkat çekmektedir. Taif dönüşünden sonra ilahi hitabın ağırlıklı muhatabı haline gelen Mekke dışındaki Arap kabileleri ve bunlar aracılığıyla ilahi mesajın iletileceği Medineliler, burada da hitap edilen kesimdir. Zira ayetlerde üzerinde durulan özelliklerin bir kısmı daha önceden Mekkeli muhataplara hatırlatılmıştı. Tekrar ve daha farklı bir üslupla yeniden ve toplu bir şekilde ifade edilmesi, farklı nitelikteki muhataplara hitap edildiğini göstermektedir. Yine burada sözlerde durmaya da vurgu yapılması, Hz. Peygamber'e Akabe'de biat yapan Müslümanları akla getirmektedir.

Surede daha sonra, Allah'ın varlığının, birliğinin ve kudretinin delilleri olarak; insanın anne karnından itibaren farklı aşamalardan geçirerek yaratması, göklerin yedi tabaka halinde yaratılması, yağmur ve yağmurun suladığı hurma ve üzüm bahçeleri, Tûr-i Sînâ'da[595] yetişen, yağ ve katık elde edilen zeytin ağacı, sütünden faydalanılan ve binek olarak kullanılan hayvanlar ile gemiler[596] örnek olarak verilmiştir. Önceden Kureyş'e ticaret gibi daha Medenî oldukları alandan hareketle anlatılmış olan bu ilahi nimetler, burada Arap kabilelerine daha kırsal örneklerle anlatılmıştır.[597] Zeytin ağacının Tûr-i Sînâ'ya tahsis edilmesinin, Kur'ân'ı ilk dinleyen Arapların Tûr-i Sînâ bölgesini birinci derecede zeytin yetiştirilen yerler

[593] Mü'minûn, 23/1-11.
[594] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/324.
[595] "Mısır'da Sina Yarımadası'nın güneyinde bulunan dağla özdeşleştirilen Sînâ; Yahûdi, Hıristiyan ve İslâm geleneklerinde Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ın verildiği yer olarak kabul edilir. Sînâ isminin Bâbil ay tanrısı Sin'den, dağın bulunduğu bölgenin Mısır sınırındaki Sin / Sun adlı kasabadan veya "yanan çalılık" anlamındaki İbrânîce 'seneh'ten geldiği şeklindeki görüşlerden ilki daha fazla kabul görmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de Sînâ, "dağ" anlamındaki 'Tûr' kelimesiyle birlikte *Tûriseynâ* (Mü'minûn, 23/20) ve *Tûrisînîn* (Tîn, 95/2) şeklinde iki defa geçmektedir. Tûr kelimesi yalnız kullanıldığında (Tûr, 52/1) Sînâ dağı kastedilmektedir." (Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Sînâ", *DİA,* 2009, XXXVII/221-222).
[596] Mü'minûn, 23/12-22.
[597] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/335.

olarak bilmelerinden kaynaklandığı[598] söylenmiştir. Hz. Musa'nın Allah ile konuştuğu ve On Emir'i aldığı yer olan Sîna dağı, aynı zamanda Yahûdiler için de önemlidir. Dolayısıyla bu örnek de muhatabın hem kervanlarla yolculuk yapan kabileler hem de Yahûdiler olduğuna işaret etmektedir. Özellikle bu döneme ait olduğunu düşündüğümüz surelerde örnek olarak verilen; Arap kabilelerinin en iyi bildiği evcil hayvanlar ve onlardan sağlanan faydalar, yine bu surede de Allah'ın verdiği birer nimet olarak yinelenmiştir.

Bu surede yine önceki ümmetlerin, Mekke dönemindeki inanan ve inanmayan muhatapların durumlarına benzer olan yönlerine de dikkat çekilmiştir. Hz. Nûh'un kavmini uyarması ve onların, peygamberi yalanlamasının ardından, inananların kurtulup inkârcıların suda boğuldukları anlatılarak, müşrikler uyarılmış, mü'minler de cesaretlendirilmiştir.[599] Ayetlerin üslubununda iki muhataba göre farklılık arzettiği;[600] müşriklere karşı kınama ve aşağılama mü'minlere karşı ise övgü ve müjde içerdiği görülmektedir.

Bu dönemde müşriklerin, Hz. Peygamber'in yanında yer alan kimseleri çeşitli iftira ve baskı yöntemleri kullanarak vazgeçirmeye çalıştıkları bilinmektedir. Bir nevi psikolojik baskı uygulayan müşriklerin bu durumu, geçmişte ilahi çağrıya karşı çıkanlar tarafından da uygulandığı fakat sonuç alınamadığı, dolayısıyla Müslümanların bu konuda uyanık olmaları gerektiği,[601] Allah'ın kendilerine kaldırmayacakları bir yük yüklemeyeceği[602] ve sonuçta peygamberle birlikte mutlu sona ulaşacakları ifade edilmiştir.

Müşriklerin inanmayacakları, başlarına gelen musibet veya iyiliklerden ders almadıkları şu şekilde ifade edilmiştir:

"Biz onlara acısak ve başlarındaki sıkıntıyı gidersek bile, azgınlıkları içinde bocalayıp kalırlar. And olsun ki, Biz onları azabla yakalamıştık, yine de Rablerine boyun eğmemiş ve yakarmamışlardı."[603]

Burada belirtilen azabın, Duhân suresi 12. ayetinde de yer alan, boykot dönemi veya daha öncesinde Mekke'de gerçekleşen kıtlık ve kuraklık hadisesi

[598] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* IV/185.
[599] Mü'minûn, 23/23-29.
[600] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/329-330.
[601] Mü'minûn, 23/30-50.
[602] Mü'minûn, 23/62.
[603] Mü'minûn, 23/75-76.

olduğu ifade edilmiştir. İbn Mesud'un rivayetine göre, Kureyş'in İslam'ı kabullenmemesine üzülen Hz. Peygamber, müşriklere Hz. Yûsuf zamanındaki gibi bir kıtlık verilmesi için beddua etmiştir. Rivayete göre beddua sonrasında; "Bitkinlik ve açlık onları sarınca, ölü ve kemikleri yediler. Gözlerini gökyüzüne çevirdiklerinde sadece duman ya da dumana benzer bir şey görüyorlardı. Peygambere gelerek ona: Mudar (zarar görenler) için Allah'tan yağmur iste. Çünkü onlar helak oldu. Peygamber de yağmur yağdırması için Allah'a dua etti ve yağmur yağdı. Rahata kavuşunca yine eski hallerine geri döndüler. Bundan başka, Ebû Süfyan Peygamber'e gelerek şöyle der; "Sıla-i Rahimi emretmek için geldiğini söylüyorsun, bak kavmin helak oldu. Onlar için dua et."[604] Ayet, Mekke halkına Allah tarafından bir belanın isabet ettiğini, sonra da Allah'ın onlardan bu belayı kaldırdığını aktaran rivayetin doğruluğuna işaret etmektedir. Ancak Ebû Süfyan'ın peygambere gelerek akrabalık hatrına belanın kaldırılması için Allah'a dua etmesi ile ilgili talebi pek makul değildir. Çünkü böyle bir ifadeyi söylemesi için peygamberin nübüvvetine inanmış olmalıdır ki, böyle bir şey de olmamıştır. Bu durumda, Hz. Peygamber'in, kavminin çok zor durumda olmasına üzülerek ve müşrik muhatapların kalplerinde İslam'a karşı bir yumuşama olduğunu düşünerek Allah'a dua ettiği, Allah'ın da bu belayı üzerlerinden kaldırdığı[605] düşünülebilir. Sonrasında davet karşısındaki inkârcı tutumlarını sürdürdükleri için Allah'ın kınamasına maruz kalmışlardır.

Önceki surelerde Hz. Peygamber'e söylenen, müşriklerle ilgilenmeme emri burada da tekrar edilerek,[606] müşriklere Allah'ın varlığına dair bütün deliller ulaştırılsa da onların inanmayacağı, öncekilerin ortaya attığı iddiaların aynısını söyleyecekleri[607] haber verilmiş, surenin son bölümünde müşriklerin duyacağı pişmanlığa ve ahirette çekecekleri şiddetli azaba vurgu yapılmıştır. Ömer Rıza Doğrul, surenin son kısmında kötülerin nasıl cezalandırılacağına değinilmesini, amansız bir düşmana söylenecek son sözler olarak değerlendirmiş ve bu surenin Mekke döneminde inen son sure olduğunu ifade etmiştir.[608] Müşriklerin, Mekke dışındaki kabileler üzerinde kurmuş oldukları ekonomik ve siyasi baskının

[604] Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XIX/60; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* III/308; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* III/417-418.
[605] Değerlendirmeler için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* III/418, IV/203.
[606] Mü'minûn, 23/54.
[607] Mü'minûn, 23/81.
[608] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 404.

zayıflaması ve bu kabilelerin zamanla davete icabet etmeleri neticesinde, davetin zaferinin kesin ve yakın olduğuna dair söylemler bu surede vurgulanmaya başlamıştır.[609] Dolayısıyla bu sure, Mekke döneminin son zamanlarında indirilmiş olmalıdır. Ancak dönemin son suresi olduğuna dair bir bilgiye sahip değiliz.

2.11. Ra'd Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 13. sırada yer alan Ra'd suresi, nüzul sıralamasında 96. sırada bulunur ve toplam 43 ayettir. Adını 13. ayette geçen ve "gök gürültüsü" manasına gelen "Ra'd" kelimesinden almıştır.[610]

Bilinen nüzul sıralamasına göre Medenî olan Ra'd suresi hakkında hem Mekkî hem de Medenî olduğuna dair rivayetler mevcuttur. İlk 31 ayetinin veya 8-12. gibi bir takım ayetlerinin Medenî, diğerlerinin Mekkî olduğu da söylenmiştir.[611] Ra'd suresinin, Mekke'nin son döneminde indiğine dair net bir delile sahip olmasak da, Kur'an'da, surenin Mekkî olan ve hurûf-u mukattaa ile başlayan surelerin arasında yer alması, üslup olarak Mekkî surelere benzemesi, içeriğinde ise Allah'ın birliği ile müşriklere karşı söylenen sert ve kınayıcı ifadelerin yer alması sebebiyle[612] Mekke döneminde indirildiği düşünülmüştür. Bu sureyi Mekkî kabul edenler, sıralamadaki yerini belirleyemedikleri için bilinen nüzul sıralamasının sonuna yerleştirmektedirler.[613] İbn Abbâs'a ait iki adet nüzul sıralamasının birincisinde Medenî, ikincisinde ise Mekke döneminin sonlarında yer almaktadır. Biz bu ikinci listeyi dikkate alarak, Ra'd suresini Mü'minûn suresinden sonra sıraladık.

Surenin bazı ayetleri[614] ile ilgili olarak, Erbed b. Kays ve Amir b.Tufeyl isimli şahıslarca Hz. Peygamber'e süikast tertip edildiğine, fakat ilahi iradenin olaya müdahil olup sonuçta süikastın başarısız olduğuna dair rivayet nakledilmektedir.[615] Az da olsa, bu rivayeti dikkate alarak sureyi Medenî kabul edenler olduğu gibi, Hz.

---

[609] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/334.
[610] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIII/75-76.
[611] Kurtubî, *el-Câmi'*, IX/278; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, VII/80.
[612] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIII/76; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/391-392; Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, III/268.
[613] Mesela bkz. Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, XLVI-XLVII; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/391-392; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/405-406.
[614] Ra'd, 13/10-13.
[615] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI/379-380; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/616; Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl*, s, 116.

Peygamber'e süikast düzenleme hadiselerinin Mekke'de ve Kureyşliler tarafından planlanan bir komplo olduğunu düşünenler de vardır.[616]

Mekke son dönemde inen surelerde zaman zaman Yahûdilerin muhatap alındığı görülmekteydi. Onların muhatap alınmasının temel sebebi, kendilerince Hz. Peygamber'i zor durumda bırakmak için Tevrat'tan öğrendikleri bilgileri müşriklerle paylaşmalarıydı. Bu surede de aynı durum söz konusudur. Ayetlerde şu ifadeler yer alır:

"Sağlam söz verdikten sonra Allah'ın ahdini bozanlar ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiğini ayıranlar ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar, işte lanet onlara ve kötü yurt, cehennem, onlaradır."[617]

Bu ayetlerin Yahûdiler ve müşrikler hakkında nâzil olduğuna dair nüzul rivayetleri bulunmaktadır.[618] Yahûdiler Allah'a verdikleri sözü defalarca bozarak, bu konuda öne çıkmış kimselerdi. Dolayısıyla *"Allah'ın ahdini bozanlar..."* ifadesinin, Hz. Musa'ya verdikleri sözden sonra ahdi bozmaları sebebiyle, ehl-i kitap hakkında nâzil olduğu genel kabul görmüştür.[619] Ancak ayetin özel bir iniş sebebinin bulunması, hükmünün genel olmasına ve her devirdeki benzer muhataplar için de aynı sonuçların geçerli olacağı gerçeğine engel teşkil etmez.

Yahûdilerle müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı birlikte nasıl mücadele verdiklerine dair rivayetler de vardır. Ra'd suresinin 36. ayeti hakkındaki bir rivayete göre: "Allah'ın Rahmân isminin, Tevrat'ta sık geçmesine rağmen, Kur'ân'da neden az zikredildiğini Hz. Peygamber'e sorarlar bunun üzerine *"De ki: Gerek Allah diye çağırın, gerek Rahmân diye. Hangisi ile çağırırsanız nihayet en güzel isimler O'nundur..."*[620] ayeti nâzil olur. Bir süre sonra bunu duyan müşrikler devreye girerek "Muhammed'e ne oluyor? Bir tek ilâha çağırıyordu, bugün ise iki ilâha çağırıyor: Allah'a ve Rahmân'a. Vallâhi biz Rahmân diye sadece Yemâme'nin Rahmân'ını biliyoruz." dediler. Bununla Müseylimetu'l-Kezzâb'ı kastetmekteydiler. İşte onların bu sözleri üzerine: *" İnkârcılar seni gördükleri zaman, şüphesiz, seni alaya almaktan başka bir şey yapmazlar. "Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mudur?" derler ve*

[616] Bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/405-406.
[617] Ra'd, 13/25.
[618] Tirmizî, Tefsîr, 14; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, VII/139.
[619] Elmalılı, *Hak Dini*, V/143.
[620] İsrâ, 17/110.

Rahmân'ın Kitabını işte onlar inkâr ederler."[621] ve *"Onlar Rahmân'ı tanımazlar, inkâr ederler..."*[622] ayetleri indirilir. Buna ehl-i kitabın iman edenleri sevinirler ve ardından da bu surenin 36. ayeti: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, sana indirilenden memnun olurlar. Karşı guruplar içinde ise, onun bir kısmını inkâr edenler vardır. De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk etmekle ve O'na asla ortak koşmamakla emrolundum. Hepinizi ancak O'na çağırıyorum ve dönüşüm O'nadır."*[623] indirilir."[624] Bu rivayetlerde müşriklerin Yahûdilerle beraber hareket ettiklerine dair net bir işaret bulunmasa da en azından birbirlerini takip ettikleri ve peygamberi küçük düşürmek için sürekli fırsat kolladıkları anlaşılmaktadır. Çalışmamız açısından bu rivayetin diğer bir önemi de nüzul sıralarını verdiği ayetlerdir. Buna göre bir sebebe bağlı olarak inen ayetler, İsrâ, Enbiyâ ve Ra'd şeklindedir. Biz de sıralamamızda da peşpeşe olmasa da surelerin inişini bu şekilde yaptık. Zaten bu rivayette surelerin ya da ayetlerin hemen birbiri ardınca indirildiğine dair bir işaret yoktur.

Müşriklerin Hz. Peygamber'i küçük düşürme çabalarından biri de, bu dönem surelerde genellikle rastlandığı şekliyle, ondan sürekli mucize istemeleriydi. Ayetlerde onların bu isteklerine cevaplar yer alırken[625] bu konuda nüzul rivayetleri de bulunmaktadır. Bu rivayelerde müşriklerin Hz. Peygamber'den; dağların yürütülmesini, yerin parça parça edilmesini ve ölmüş olan ilk şeyhlerinin kendilerine gösterilmesini, geçmiş ölü babalarının diriltilmesini, Mekke dağlarının açılarak yaşadıkları alanın genişlemesini istedikleri[626] yer alır. Bu isteklere şu ayette cevap verilmiştir:

"And olsun ki, senden önce nice peygamberler gönderdik; onlara eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir ayet getiremez. Her şeyin vakti ve süresi yazılıdır. Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır; Ana Kitap O'nun katındadır."[627]

---

[621] Enbiyâ, 21/36.
[622] Ra'd, 13/27-30.
[623] Ra'd, 13/27-36.
[624] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XVII/580; Kurtubî, *el-Câmi',* IX/325-326.
[625] Ra'd, 13/27-31.
[626] Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl,* s, 117.
[627] Ra'd, 13/38-39.

Mekke müşrikleri bu ayetleri duyduktan sonra "Görüyoruz ki senin elinde hiçbir şey yok! Her şey olmuş bitmiş!"[628] diyerek Hz. Peygamber'le alay etmişlerdi. Surenin sonraki ayetlerinde de müşriklerin bu ithamlarına cevaplar[629] verilmiştir.

Burada üzerinde durulması gereken diğer bir konu da, artık Mekke döneminin sonlarına gelinmiş olmasına rağmen önemli sayıdaki müşrik topluluğun hala iman etmemesidir. Dönemin diğer surelerinde de sık sık vurgulanan bu durum, artık onların iman etmeyeceği şeklinde ifade edilmekteydi. Bu konuda bu surede şu ayet yer almaktadır:

"Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü, yerin parçalandığı veya ölülerin konuşturulduğu bir Kur'ân olsaydı. Hayır, emrin tümü Allah'ındır. İman edenler hâlâ anlamadılar mı ki, {veya hâlâ ümit kesmedi mi ki) eğer Allah dilemiş olsaydı, insanların tümünü hidayete erdirmiş olurdu. İnkâr edenler, Allah'ın vadi gelinceye kadar, yaptıkları dolayısıyla ya başlarına çetin bir bela çatacak veya yurtlarının yakınına inecek. Şüphesiz Allah, verdiği sözden dönmez."[630]

Ra'd suresi ile ilgili rivayetlerde, bazı ayetlerinin Medine döneminde indirildiği söylenmiştir. Fakat sözü edilen bu ayetlerin ifade tarzları ve içerikleri, ilgili rivayetlerin doğruluğu konusunda tereddüt oluşturmaktadır.[631] Dolayısıyla surenin nüzul sırasındaki yerini belirleyebilmek için içerik ve üslup açısından incelenmesi gerekmektedir. Bu konuda değerlendirmelerde bulunan Ömer Rıza Doğrul, sureyi bu döneme yerleştirmesini şu şekilde izah eder: "Bu sure ondan evvelki üç ve ondan sonraki iki sure gibi, Mekke'de Hz. Peygamber'e muhalefetin azami dereceye çıktığı sırada nâzil olmuştur. Bu devir Mekke'den Medine'ye hicretten biraz önceki devre tesadüf eder."[632] Fakat Doğrul, bunu söylerken herhangi bir delil ileri sürmemiştir. Mevdûdî ise ilgili rivayetlere değinmeksizin yaptığı şu açıklama ile surenin kesinlikle Mekke son döneminde nâzil olduğunu söyler: "27-31. ile 34-48. ayetler bizzat göstermektedir ki, bu sure Rasullullah'ın Mekke'deki görevinin son döneminde, Yûnus ve Hûd surelerinin nâzil olduğu aynı dönemde vahyedilmiştir. Ayetlerin zikrediliş tarzı, Resulullah'ın (s.a) mesajı iletmeye başlamasından bu yana uzun bir zamanın geçtiğini göstermektedir. Bir yandan

[628] Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl,* s, 117.
[629] Ra'd, 13/39-43.
[630] Ra'd, 13/31.
[631] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* IV/391-392
[632] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 291.

düşmanları onu ve risaletini yenilgiye uğratmak için farklı araçlara başvururken, öbür yandan ona inananlar müşrikleri doğru yola getirebilecek bir mucizenin gösterilmesini istemektedir…Yoksa Allah, ölüleri mezarlarından çıkarıp konuşturacağı mucizeler gösterebilir (31. ayet). Ne var ki, inatçı insanlar yine bir mazeret getirip meseleyi geçiştirmek isterler. İşte bu çok açık delil, surenin, Resulullah'ın Mekke'deki son döneminde vahyedildiğini açıkça ispat etmektedir."[633]

Biz her ne kadar surenin içerik olarak Mekke son dönemde indirildiğini düşünsek de, Mevdûdî'nin belirttiği gibi bu surenin Yûnus ve Hûd surelerinin nâzil olduğu aynı dönemde vahyedildiği kanaatinde değiliz. Çünkü Yûnus suresinde Müşriklerin karşı çıkışlarından bahsedilmekte idi. Bu karşı çıkışlar sadece Mekke son dönemde değil, Mekke döneminin neredeyse başlarından itibaren görülebilmektedir. Hûd suresi hakkındaki rivayetlerde ise surenin nüzul sırasına işaret edilmekteydi. Bu nedenle Ra'd Suresi'nin Yûnus ve Hûd suresi ile aynı dönemde indirildiğine dair kesin bir delile sahip değiliz.

Surede Allah'ın varlığının delillerine yer verilirken, Mekke dışından gelen ve toprakla daha çok meşgul olan kabilelere hitap edecek örnekler seçilmiştir.

"Yeri düzleyen, orada dağlar, nehirler var eden, her türlü üründen çift çift yetiştiren, gündüzü geceyle bürüyen de O'dur. Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler için ibretler vardır. Yeryüzünde, hepsi de aynı su ile sulanan, birbirine komşu toprak parçaları, tek ve çok köklü üzüm bağları, ekinler, hurma ağaçları vardır. Fakat onları şekil ve lezzetçe birbirinden farklı kılmışızdır. Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır."[634]

Hicretin yaklaşması ve Medine'de Müslümanların toplanmaya başlaması nedeniyle, bu dönem surelerde bazı ahlaki ilkelerin sıralandığını daha önce söylemiştik. Özellikle hicrete kadar sürekli yapılan sabır telkini ile birlikte buna benzer ilkeler bu surede de yer almıştır:

"Onlar, Rablerinin rızasını dileyerek sabrederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizlice ve açıkça sarfederler; iyilik yaparak kötülüğü ortadan kaldırırlar. İşte onlara bu dünyanın iyi sonucu, girecekleri Adn cennetleri vardır. Babalarının, eşlerinin, çocuklarının iyi olanları da oraya girerler. Melekler her kapıdan yanlarına girip "Sabretmenize karşılık size selam olsun; burası

[633] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* II/503.
[634] Ra'd, 13/3-4.

dünyanın ne güzel bir sonucudur!" derler."[635] Yine bu surede, Hz. Peygamber'le Akabe'de biatlaşıp ahitlerini bozmayanlar için de bir övgü[636] bulunmaktadır.

İnananların ve son ana kadar inançları uğrunda sebat edenlerin ahiretteki mükâfatları[637] ile inanmayanların ve şirk içerisinde bulunanların cezalarına[638] ve Müslümanların yakında istedikleri hayırlı sonuca ulaşacakları müjdesine de[639] bu surede tekrar işaret edilmiştir.

2.12. Secde Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 32. sırada yer alan Secde suresi, nüzul sıralamasında 75. sırada bulunur ve toplam 30 ayettir. Adını 15. ayette geçen "sücced" (secde edenler) kelimesinden almıştır. Sure, 16. ayetteki *"Rablerine ibadet etmek amacıyla vücutları yataklarından uzak kalanlar"* ifadesinde "el-Medâci" (yataklar) kelimesinin yer almasından dolayı "Medâci' Suresi" olarak da anılmaktadır. Ayrıca "Tenzîlü's-secde" ve Secde suresi olarak anılan Fussilet suresinden ayırt etmek maksadıyla önceki surenin adına bağlanarak "Secdetü Lokmân"[640] diye de isimlendirilmiştir.

Surenin 28, 29 ve 30. ayetleri ile ilgili olarak şu rivayet nekledilmiştir: "Ashâb-ı kiram, müşriklere: "Nasıl olsa bir gün gelecek ki o gün yakındır, biz rahata erip sizden intikamımızı alacağız." demişler, müşrikler de onlarla alay ederek: "Ne zaman bu fetih?"demişler ve bunun üzerine "*Ve derler ki: "Eğer doğru söylüyorsanız bu fetih ne zamandır? De ki: "Fetih günü o kâfirlere imanları fayda vermeyecek ve onlara bakılmıyacak. Bırak onları ve bekle: Zaten onlar da beklemektedirler."* ayetleri nâzil olmuştur."[641] Bu rivayet Müslümanların sıkıntılı durumda olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca gerek hicret gerekse kavuşacakları mükâfatlar konusunda da yeterince bilgi sahibi olduklarını, dolayısıyla müşriklerin uyguladıkları psikolojik baskılardan artık etkilenmediklerini göstermektedir. Bu da surenin hicrete yakın bir dönemde indirildiğini gösterir.

Surenin girişinde müşriklerin, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in uydurduğunu söylemelerine cevap verilmiş, daha sonra da Allah'ın varlığının delilleri ile bunlara

---

635 Ra'd, 13/22-24.
636 Ra'd, 13/20.
637 Ra'd, 13/29, 35.
638 Ra'd, 13/25, 34.
639 Ra'd, 13/42.
640 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXI/201-203; Bekir Topaloğlu, "Secde Suresi", *DİA,* 2009, XXXVI/272.
641 Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* XXI/137.

inanmayanların ve çağrıyı kibirlenmeden kabul edenlerin ahiretteki durumlarına yer verilmiştir. 21. ayet şöyledir: *"Belki yollarından dönerler diye and olsun onlara büyük azabdan önce yakın azaptan (dünya azabından) tattırırız."* Bu ayette geçen büyük azabın, cehennem azabı olduğu konusunda müfessirler hemfikirdirler. Fakat ayette geçen "الْعَذَابِ الْأَدْنَى", "yakın azab" ın ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Özetle; bu azabın dünyada çekilen bela ve sıkıntılar olduğu, kabir azabı olduğu, Bedir savaşında müşriklerin uğrayacağı yenilgiye işaret ettiği,[642] söylenmiştir. Ayette inanmayanların belki yanlış tutumlarından dönerler diye yakın azaba çekileceğinin haber verilmesi bu azabın, kişilerin dünya hayatında muhasebe yapmalarına vesile olacak maddi ve manevi sıkıntılara maruz bırakılmaları şeklinde anlaşılabilir.[643] Câbiri, yakın azabın, ayetin indirildiği şartlar dikkate alındığında, hicret hazırlıkları yapan Müslümanların çok yakında güçlenip, müşriklerle savaşacakları dolayısıyla Allah'ın Müslümanlar eliyle müşriklere dünyada azap edeceği şeklinde düşünülmesi gerektiği kanaatindedir. O zaman yakın azap, daha anlamlı hale gelmektedir. Ona göre 22. ayette yer alan "إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ" *"Biz muhakkak suçlulardan intikam alacağız*" ifadesi de bu yorumu desteklemektedir.[644] Mukâtil b. Süleyman'a göre ise, buradaki yakın azab; Mekke'de yedi yıl süren kıtlığa, büyük azab ise Bedir yenilgisine işaret etmektedir.[645] Ancak bu yorum müfessirlerin ittifak ettiği, büyük azabın ahiret azabı olduğu kanaatine ters düşmektedir.

Surenin 23. ayetinde: *"And olsun ki Musa'ya da Kitap verdik; öyleyse sen (sana verdiğimiz vahiyde de) aynı (hakikatler) ile karşılaşacağından şüphe etme."* ifadesi yer almaktadır. Ayette geçen "فَلَا تَكُن فِي مِرْيَةٍ مِّن لِّقَائِهِ" ifadesi "*Sakın sen ona (Musa'ya) kavuşacağından şüphe etme."* şeklinde tercüme edilmiş ve Hz. Peygamber'in mi'rac'ta Hz. Musa'ya kavuşacağına işaret edildiği söylenmiştir.[646] Bu yorumun doğru kabul edilmesi durumunda surenin nübüvvetin 11. senesinde gerçekleşen mi'rac hadisesinden önce indirildiği sonucu çıkmaktadır. Kanaatimizce bu sure mi'rac hadisesinden daha sonra inmiş olabileceğinden biz tercümeyi

[642] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XX/188-192.
[643] Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, IV/357.
[644] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/341.
[645] Mukâtil, *Tefsir*, III/30.
[646] Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz,* Thk, Abdusselâm Abduşşâfî Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnân, 1413, IV/419; Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, IV/296.

Muhammed Esed'in yaptığı şekilde yukarıdaki gibi olmasını daha doğru buluyoruz. Ayrıca "Ona kavuşmaktan" ifadesindeki zamiri en yakın olan Kitab'a döndürerek "Sen de Musa'nın Allah'la konuşup ondan Tevrât'ı almış olması konusunda şüphe duyma" şeklinde mana verenler de olmuştur.[647] Sonuçta biz bu ifadeyi Hz. Peygamber'in, Hz. Musa'ya gösterilen ve onun karşılaştığı hakikatlerle karşılaşması olarak anlıyoruz. Mekke döneminin sonları olması ve bu dönemde Yahûdilerle artan diyaloglar düşünüldüğünde bu yorumun vâkıaya daha uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Buna göre Hz. Muhammed'e verilen vahyin menşei öncekilerle aynıdır. Ayrıca ayette bütün ilahi vahiylerin ihtiva ettiği temel hakikatlerin aynı olduğu, bu vahiylerin muhataplarının da hangi dönemde olurlarsa olsunlar ortaya koyacakları reflekslerin ve taleplerin aynı olacağı[648] vurgulanmakta ve Hz. Peygamber'e gerek Yahûdiler'in gerekse diğer muhatapların muhtemel tepkileri konusunda mesaj verilmektedir. Bu ayette Müslümanlar için de bir mesaj vardır. Nasıl ki Musa ve İsrâiloğullarına inanıp sabretmeleri sebebiyle Allah Teâlâ lütufta bulunmuşsa; aynı şekilde onlara da mükâfatlarını verilecektir.[649] Ayrıca ayet, kabileler vasıtasıyla Medine'de yayılmaya başlayan İslam dini konusunda endişeleri bulunan Yahûdiler için de mesajlar içerir. Müşriklere akıl verip Hz. Peygamber'i zor durumda bırakma çabasında olan Yahûdiler'e, aynı ilahi hitabın muhatapları olmalarından hareketle, Medine'de barış ve hoşgörü içerisinde yaşama fikri[650] hatırlatılmakta, Hz. Musa ile Hz. Peygamber'in aynı ilahi kanunla gönderildikleri haber verilerek, ilahi çağrının karşısında yer almamaları gerektiği konusunda uyarılmaktadır.

Diğer surelerde olduğu gibi, bu surede de geçmiş milletlerin ibretlik durumlarının anlatılması[651] ile siyasi ve fiziksel direnişe sabırla devam edilmesine dair vurgu[652] ve Hz. Peygamber'in müşriklere itibar etmemesine dair emir[653] tekrar edilmiştir.

---

[647] Mukâtil, *Tefsîr,* III/30; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III/516; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* IV/228.
[648] Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, Ter, Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret yay, İstanbul, 2002, s, 847.
[649] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXI/236; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* IV/227-228.
[650] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/342.
[651] Secde, 32/23-27.
[652] Secde, 32/24.
[653] Secde, 32/30.

2.13. Tûr Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 52. sırada yer alan Tûr suresi, nüzul sıralamasında 76. sırada bulunur ve toplam 49 ayettir. Adını, ilk ayetteki "et-Tûr" kelimesinden almıştır. Tamamı Mekke'de nazil olmuştur.[654]

Müşrikler, Hz. Peygamber ve inananlar üzerinde, her türlü hile ve baskıyı deniyor buna rağmen gözle görülür bir başarı sağlayamıyorlardı. Her geçen gün yeni bir taktik geliştirmek üzere bir araya geldikleri ve fikir alışverişinde bulunduklarına dair bilgilere daha önce yer vermiştik. Bu sure ile ilgili olarak İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivayette: "Müşriklerin, Dâru'n-Nedve'de Hz. Peygamber'e ne yapacaklarını istişare edip kararlaştırmak üzere toplandıklarında içlerinden birisinin: "Onu hapsedip bağlayın ve geçmiş şairler Züheyr, Nâbiğa ve benzerlerinin helak olduğu gibi onun da zamanın felâketlerine uğramasını ve böylece (kendiliğinden) helak olmasını bekleyelim. Bu da ancak onlardan birisi gibidir" dediği ve bunun üzerine "*Yoksa "O bir şairdir, biz onun, zamanın felâketli hadiselerine çarpılmasını bekliyoruz." mu diyorlar?"*[655] ayetinin nâzil olduğu"[656] bildirilmiştir. Bu rivayet, Ebû Tâlib hayatta iken bu tür girişimlerde bulunamayan müşriklerin özellikle peygamberin şahsına şiddet uygulama konusunda daha cesur davrandıkları boykot sonrası döneme işaret etmektedir. İkinci Akabe Biatı'nın ardından Hz. Peygamber ve Müslümanların Medine'ye hicret edeceğinin yavaş yavaş anlaşılmaya başlaması, müşrikler tarafından endişe ile karşılanmış olmalıdır. Ayet, onların bu duruma çare bulma konusunda henüz bir karara varamadıklarını ortaya koymaktadır. Bu amaçla zaman zaman gösterdikleri şiddet eylemleri de sonuçsuz kalan müşrikler, sonunda başka bir alternatif bulamayıp peygamberi öldürme teşebbüsünde bulunacaklardır.

Sure, Hz. Peygamber'i yalanlayan ve inananlara uyguladıkları fiziksel, sosyolojik ve psikolojik şiddeti iyice artıran müşrikleri tehdit ederek başlamaktadır.[657] Müşriklerin artan baskısı surede "Zulmedenler"[658] ifadesiyle karşılık bulmuştur. Bu tehditlerin öncesinde Tûr'a, Kitap'a, Kâbe'ye, göğe ve kaynayacak denize yemin edilmesi, bahsedilecek bu tehdidin büyüklüğünü ve

---

[654] Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII/58.
[655] Tûr, 52/30.
[656] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII/479; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV/293.
[657] Mukâtil, *Tefsir*, III/282.
[658] Tûr, 52/47.

gerçekliğini te'yid içindir.[659] Daha önce geçtiği üzere, Hz. Peygamber'in panayırları dolaşıp İslam'ı tebliğe panayırlarda ağırlık verdiği son dönemde, Velîd b. Muğire'nin önerisiyle Hz. Peygamber'in panayırları dolaştığı esnada, peşinden gidip onun bir sihirbaz olduğunu söyleyerek, halkın kendisini dinlemelerine engel olmaya çalışıyorlardı.[660] Ayette müşriklerin son dönemde iyice artırdığı bu girişime şu şekilde atıfta bulunulmuştur:

"Cehennem ateşine itildikçe itildikleri gün, onlara: "İşte yalanlayıp durduğunuz ateş budur; Bu bir büyü müdür, yoksa hala görmez misiniz? Girin oraya, sabretseniz de sabretmeseniz de artık birdir; ancak işlediklerinizin karşılığını görüyorsunuz" denir."[661]

İnkârcılar konusunda, bu dönemin surelerinde genel olarak tekrarlanan bu tehdit ifadelerinin ardından, yine önceki surelerle aynı doğrultuda fakat başka yönleriyle birlikte, Allah'a karşı gelmekten sakınan ve baştan beri sabreden mü'minlerin âhiretteki mükâfatlarının bir bölümüne daha değinilmiştir.[662] Müşriklerin ve inananların durumlarının izah edilerek, buna mukabil ahiret hallerinin hatırlatılması, Allah'ın her şeyden haberdar olduğunun bilinmesi amacına da yöneliktir. Bu üslup müşriklerin davranışlarında herhangi bir değişikliğe sebep olmasa da Müslümanlar için durum böyle değildir. Zira onlar, çektikleri sıkıntıların ve buna karşılık gösterdikleri sabrın Allah tarafından her an takip edildiğini biliyor ve dinlerine daha fazla sarılıyorlardı. Şüphesiz bu hitap, psikolojik bir destek anlamı taşıyordu.

Surenin devamında Hz. Peygamber'e her şeye rağmen öğüt verme görevine devam etmesi, müşriklerin kâhin ve mecnun gibi yakıştırmalarının asılsız olduğu,[663] hatta bu söylediklerine kendilerinin de inanmadığı[664] hatırlatılmıştır.

Daha önceki surelerde de, hatta Mekkî surelerin birçoğunda olduğu gibi, bu surede de müşriklere, bir takım aklî sorular sorularak onların asılsız ithamlarına cevap verilmiştir. Örneğin; "Kuran'ın benzeri bir söz meydana getirsinler, Onlar, yaratan olmaksızın mı yaratıldılar yoksa yaratanlar kendileri midir? Yoksa gökleri ve

---

[659] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* IV/235.
[660] Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* s, 468.
[661] Tûr, 52/13-16.
[662] Tûr, 52/17-28.
[663] Tûr, 52/29.
[664] Elmalılı, *Hak Dini,* VII/279-280.

yeri kendileri mi yarattılar? Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Yoksa onlar mı işe hâkimdirler? Yoksa üzerine çıkıp vahiy dinledikleri bir merdivenleri mi var? Öyleyse, dinleyenleri açık bir delil getirsin. Demek kızlar Allah'ın, oğullar sizin öyle mi? Yahut sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar ağır bir borç altında mı kalıyorlar? Veya görülmeyeni bilmek kendilerine aittir de, onlar mı yazıyorlar? Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Yoksa Allah'tan başka bir tanrıları mı vardır?"[665] gibi sorularla onların iddialarının asılsız olduğu ortaya konmak istenmiştir. Bu cevaplar, onların düşünerek ibret almasını bekleme maksadından ziyade, devam eden tebliğ sürecindeki yeni Müslüman olanlar ile sürekli yenilenen muhatapların, müşriklerin ortaya attığı bu fitneden olumsuz etkilenmemeleri ve akıllarını kullanarak bu sorular üzerinde düşünmeleri amacına yöneliktir. Zaten bu ifadelerden sonra gelen ayette müşriklerin muhatap olmadıkları açıkça ifade edilmektedir: *"Çarpılacakları güne erişmelerine kadar onları bırak."*[666]

Bu dönem surelerinde genellikle görülen sabır ve kararlı olma çağrısı bu surede de yer alır ve sure Hz. Peygamber'e yapılan şu hitapla sona erer:

"O gün, kurdukları planları kendilerine bir fayda vermez; yardım da görmezler. Zulmedenlere, şüphesiz, bundan başka da azap vardır; fakat onların çoğu bilmezler. Rabbinin hükmü yerine gelinceye kadar sabret; doğrusu sen, Bizim nezaretimiz altındasın; kalkarken Rabbini överek tesbih et; Geceleyin ve yıldızlar kaybolurken de O'nu tesbih et."[667]

Ayetteki hüküm ifadesi ile müşriklerin ahirette cezalandırılacağının kastedilmesi anlaşılmakla beraber, yakında gerçekleşecek ve Müslümanlar için bir kurtuluş olacak olan hicret olayının da kastedilmiş olması mümkündür. "*Bundan başka da azap vardır*" ifadesinden ise, hicretten sonra müşriklerin peşpeşe alacağı yenilgiler de kastedilmiş olabilir. Her halukarda bu ifadeler, surenin hicrete yakın bir dönemde indirildiği[668] görüşünü desteklemektedir.

2.14. Mülk Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 67. sırada yer alan Mülk suresi, nüzul sıralamasında 77. sırada bulunur ve toplam 30 ayettir. Adını, ilk ayetteki 'hükümranlık' manasına gelen

[665] Tûr, 52/32 vd.
[666] Tûr, 52/45.
[667] Tûr, 52/47-49.
[668] Bu surenin indirildiği ortam, Akabe biatlarının yapıldığı, peygamberliğin on ikinci ile on üçüncü seneleri arasındaki zamana tekabül etmektedir. (Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/346)

"Mülk" kelimesinden almıştır. Okuyan kimseyi kabirde koruması sebebiyle "Münciye" ve "Mücâdile" şeklinde de isimlendirilmiştir.[669]

Mülk suresinin, Tûr suresinden sonra indirildiği ve Mekkî olduğuna dair ittifak olduğu[670] söylenmiştir. Surenin 13. ayetinin nüzul sebebine dair İbn Abbâs'tan gelen bir rivayette: "Müşriklerin Hz. Peygamber'den kurtulmak için yaptıkları toplantılardan birinde, "Muhammed'in ilâhının duymaması için sözünüzü gizleyerek (sessiz) konuşun" dedikleri ifade edilmiştir. Ayette ise cevap olarak: *"Sizler, sözlerinizi ister gizleyin ister açığa vurun. O, kalblerde olanı bilir."* ifadesine yer verilmiştir. Müşrikler daha önce de bu konuşmaları yapıyorlar ve Cebrâil (a.s) tarafından Hz. Peygamber'e bildiriliyordu.[671] Müşriklerin önceki tecrübelerinin de yansıdığı bu olayın, Mekke döneminin sonlarında meydana gelmiş olması muhtemeldir ve bu bakış açısı surenin nüzul sırasındaki yerine ve indiği döneme de uygundur. Ayrıca daha önceki dönemlerde Ebû Tâlib'in de varlığı sebebiyle Hz. Peygamber'i ortadan kaldırma planından ziyade, onun görevine engel olma yolunu seçen müşrikler, bu son dönemde artık Hz. Peygamber'in direk kendisini hedef almışlardı.

Derveze sure ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Gizli konuştukları zaman Allah'ın, kendilerini duymayacağını düşünen müşriklere bir cevap niteliğinde olmak üzere, sure Allah'a övgüyle başlamış daha sonra Allah'ın varlığının delillerine yer verilmiştir. Surede, kâinat varlıkları ve kanunları üzerinde gözüken Allah'ın büyüklük ve kudretine dikkat çekilmektedir. Allah'ın insanları yaratmasının ve öldükten sonra diriltilmelerini takdir etmesinin, sadece onları imtihan etmek maksadıyla olduğu açıklanmıştır. Allah'ın insanlara bahşettiği nimetler ve lütuflar hatırlatılmıştır. Ahirette kâfirler ile mü'minlerin varacakları yerler tasvir edilmiştir. Sûrede kâfirleri kınayan, uyaran eleştiriler ile Peygamber'le tartışma hallerinde söyledikleri sözlere de cevaplar yer alır. Ayetlerinin birbiriyle uyumu bir bütün olarak indiğini"[672] düşündürmektedir.

Bu surenin içeriğinden açıkça anlaşılmaktadır ki sure, bu dönemdeki diğer Mekkî surelerle benzer bir üslup ve muhtevaya sahiptir.[673] Diriliş, cehennem azabı ve

---

669 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XXX/577.
670 İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII/318; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII/205.
671 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 462.
672 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/247.
673 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXIX/7.

cennet nimetlerinin hatırlatılması; Kur'ân'ın bu dönemdeki iki asıl muhatabı olan müşrikler ile Müslüman ve Müslüman olma potansiyelinde olanları hedef aldığını göstermektedir. Dolayısıyla tehdit ifade eden hitaplar müşriklerin dikkatine sunulurken, Allah'ın varlığına dair deliller ise Müslüman olma potansiyelindekilere yöneliktir. Çünkü tabakalar halindeki gökler, gökyüzünü süsleyen yıldızlar, insanların hizmetine sunulmuş yeryüzü, yeryüzünün dağınık bölgelerinde yürümek, gökyüzünde düşmeden saf saf dizilip uçan kuşlar gibi örnekler, Mekke dışından gelen Arap kabilelerinin çevrelerinden ve hayatlarından unsurlar[674] olarak göze çarpmaktadır. Mekke müşriklerine de daha önce kendi anladıkları deliller hatırlatılmış fakat onlar inanmak istememişlerdi. Bu dönemdeki surelerde müşriklerin söylediklerine cevaplar verilmesi ve aynı anda Allah'ın varlığının delillerinin zikredilmesi, Müslümanlar ve özellikle de yeni Müslüman olanlar ile Müslüman olma aşamasında olanların, müşriklerin uyguladığı bu sözlü ikna savaşından olumsuz etkilenmelerinin önüne geçmek olarak düşünülebilir.

2.15. Hâkka Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 69. sırada yer alan Hâkka Suresi, nüzul sıralamasında 78. sırada bulunur ve toplam 52 ayettir. Mülk suresinden sonra ve Meâric suresinden önce inmiştir.[675] Adını, ilk ayetdeki 'gerçekleşecek olan, gerçek olan' manasına gelen "el-Hâkka" kelimesinden almıştır. Kelime burada 'Kıyâmet' manasına kullanılmıştır.[676]

Surenin iniş sırasını bildiren rivayetlerin dışında, indiği döneme dair bir rivayet bulunmamaktadır. Sure içeriği, ahiret günü ve hesap konularını ihtiva ettiğinden dolayı bu dönemde inen surelerle uyumludur. Kâfirler ahiretteki azapla tehdit edilmekte ve öncekilerin başına gelenler hatırlatılmaktadır. Ahiret ve hesap konuları Mekke döneminin ilk ve ortalarında da değinilen konulardır. Fakat bu sure ve bu dönemdeki diğer surelerde konu edinilen tekrar, muhatap farklılığının bir göstergesi[677] olabilir.

İlerde daha detaylı olarak değineceğimiz üzere, iman edenlerin gideceği cennet anlatılırken Mekke dışından gelen Arap kabileleri muhatap olarak alındığında

[674] Bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/352.
[675] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIX/111.
[676] Mukâtil, *Tefsir*, III/392; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII/257.
[677] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/356.

kullanılan tasvirler[678] ile muhatabın, zengin ve şımarık müşrikler tarafından uzun yıllar işkenceye maruz kalmış önceki Müslümanlar olduğu diğer tasvirler[679] arasında farklılık olduğu dikkat çekmektedir. Kur'ân'ın i'cazını da gösteren bu ifadeler, muhatabın anlamasını kolaylaştırdığı gibi, bilinmeyen bir âlemin farklı özelliklerini de düşünebilmemize fırsat tanımaktadır.

Hâkka suresinde de dönemin diğer surelerinde olduğu gibi, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e atılan iftiralara cevap verilmiş[680] ve sure, peygamberin, Allah'ı tesbih etmeye devam etmesine yönelik tavsiye ile son bulmuştur. Bu tavsiye peygamber ve inananların içinde bulundukları baskı ve şiddetten Allah'a güvenerek kurtulabileceklerine de bir işarettir.

2.16. Meâric Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 70. sırada yer alan Meâric suresi, nüzul sıralamasında Hâkka suresinden sonra ve Nebe suresinden önce 79. (veya 78.) sırada bulunur ve toplam 44 ayettir. Adını, ilk ayette geçen ve 'yükselme yolları ve dereceleri' manasına gelen "el-meâric" kelimesinden almıştır.[681]

İbn Abbâs'tan gelen bir rivayete göre meâric suresi, Hâkka suresinden sonra nâzil olmuştur.[682] Bu rivayet günümüze ulaşan nüzul sırası tertiplerine de uygundur.

Meâric suresi şu ifadelerle başlamaktadır: *"Birisi, yüksek derecelere sahip olan Allah katından, inkârcılara gelecek ve savunulması imkânsız olacak azabı soruyor."*[683]

Sureyle ilgili olarak nakledilen bir rivayete göre: "Hz. Peygamber, Mekkelileri başlarına gelecek bir azapla[684] uyardığında onlar: "Bu azabı hakedenler kimlermiş? Bu azap kimin için? Bunu Muhammed'e bir sorun bakalım." demişler ve Hz. Peygamber'e sormuşlar, Allah Teâlâ da bu sureyi indirmeye başlamıştır."[685] Yine Hz. Peygamber'e, benzer ifadeler söyleyerek dalga geçen Nadr b. Hâris

---

[678] Hâkka, 69/21-24.
[679] Sâd, 38/49-54; Ğâşiye, 88/8-16.
[680] Hâkka, 69/38 vd.
[681] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIX/152-153.
[682] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, XV/62.
[683] Meâric, 70/1-3.
[684] Bu azabın, Meâric suresinden hemen önce nazil olan Hâkka suresinde zikri geçen ve öncekilerin başına gelen olaylara benzer bir azap olması muhtemeldir. Elimizdeki bilgilere göre en yakın uyarı veya azap ifadeleri bir önceki surede mevcuttur. Bunu kabul etmemiz durumunda, Hâkka ve Meâric surelerinin nüzul sıralamasındaki yerlerinin de isabetli olduğu anlaşılmaktadır.
[685] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII/596; Beğavî, Muhyissünne Ebû Muhammed, *Meâlimü't-Tenzîl*, Thk, Abdurrezzak el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420, V/150-151.

hakkında nâzil olduğu ve bu şahsın Bedr savaşında esir edilerek öldürüldüğü rivayeti de vardır.[686]

Elimize ulaşan diğer rivayetlere göre; "Müşrikler, ashâbına Kur'ân okuyan ve anlatan Hz. Peygamber'in yanına gelerek onunla ve Kur'ân'la alay edip dalga geçip yalanlamışlar ve ashâb-ı kiramı küçük görerek "Eğer bunlar cennete girerse biz bunlardan önce gireriz, eğer bunlara cennetten bir şey verilirse bize daha fazlası verilir" diyerek kibirlenmişlerdi."[687] Surenin 36 ila 39. ayetleri bu olaylarla ilişkilendirilmiştir. Ayetlerde şöyle denilmektedir:

"O kâfirlere ne oluyor ki, sana doğru koşuyorlar? Bölük bölük sağından ve solundan(gelip etrafını sarıyorlar) Onlardan her biri nimet cennetine sokulacağını mı umuyor? Hayır, şüphesiz biz onları, kendilerinin de bildikleri şeyden yarattık (fakat ibret alıp inanmadılar)."[688]

Bu ayetlerde dikkat çeken bir durum da, kâfirlerin hem peygamberi yalanladıkları hem de cennete girmeyi düşündükleri ve istedikleridir. İçinde bulundukları bu çelişki, ilahi davete karşı gösterdikleri mukavemetin aslında kendilerinin de anlam veremediği toplumsal bir baskının sonucu olduğunu ortaya koymaktadır.

Yer verdiğimiz bu rivayetler, müşriklerin Müslümanlar üzerindeki baskısının arttığı, çok rahat bir şekilde gerek Hz. Peygamber'e ve gerekse Müslümanlara hakaret edebildikleri bir ortamın varlığını gözler önüne sermektedir. Ebû Tâlib'in vefatıyla müşriklerin bu kadar rahat davranabildikleri dönem Mekke son dönemiydi. Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi bu dönemde özellikle Hz. Peygamber'in şahsına karşı olan saldırılar ve kışkırtmalar da açık bir şekilde artmıştı.

Mekke müşrikleri özelinde inanmayanların karşı karşıya kalacağı korkunç ahiret hallerine değinilmiş ve müşrikler bir kez daha farklı bir üslupla tehdit edilmiştir. Rivayetlerden de anlaşılacağı üzere kâfirler dünyalık nimetler açısından Müslümanlardan üstün oldukları için kendilerini daha seçkin görüyorlar ve bu özellikleri nedeniyle cennete gidecekleri ümidini taşıyorlardı. Sahip oldukları şeyler onlara göre cennete girmek için bir vesile gibiydi. Belki de onlar bu dünyada sahip

---

[686] Bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 466; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV/504.
[687] Rivayetler için bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 466; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII/364; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII/294.
[688] Meâric, 70/36-39.

oldukları mal, evlat ve yakınlarının ahirette de kendileri için bir avantaj sağlayacağını düşünmekteydiler. Ebû Tâlib'e, Umare b. el-Velîd b. el-Muğire adında bir genci vererek Hz. Peygamber'den kurtulmayı düşündükleri gibi,[689] ahirette de yakınlarını feda ederek cehennemden kurtulabileceklerini düşünüyorlardı. Müslümanlara karşı sürekli açığa vurdukları kibirleri belki de bundan kaynaklanıyordu. Onların bitmek bilmeyen işkence ve baskıları karşısında, Kur'ân'ın farklı üslup ve şekillerde sürekli yinelediği azap vurgusu, onların kafalarına iyice işlemiş olmalı ki, bu şekilde bir kurtuluş senaryosu çizmiş olabilirler. Hâlbuki bu durum bir çaresizliğin ifadesidir. Ayette onların bu düşüncesi açığa vurulmaktadır:

"Birbirlerine gösterilirler (fakat herkes kendi derdindedir). Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından (kurtuluş için), oğullarını, karısını ve kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde kim varsa hepsini fidye olarak versin de, tek kendini kurtarsın. Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki, o alevli bir ateştir."[690]

Bu ayetler, inkârcıları cehenneme sürükleyen ve özellikle Mekke son döneminde üzerinde durulan davranışlarından ikisine dikkat çekmektedir ki bunlar; peygamberin davetine sırt çevirmek ve servetinden muhtaçları faydalandırmamaktır. Buna gore Kur'ân'ın insanlığa yüklediği görevler kısaca, "Allah'ın buyruğuna saygı, Allah'ın yarattıklarına şefkat"[691] şeklinde özetlenebilir.

Müşriklerin sert üsluplarla tehdit edildiği bu ayetlerden sonra, bütün zorluklara rağmen inançlarını koruyan ve görevlerini yerine getiren mü'minlere de ahiret müjdeleri hatırlatılmıştır.[692] Bu ayetlerde, daha once Mü'minûn suresinde de hatırlatılan ve kurtuluşa erecek olan mü'minlere ait özellikler yinelenmiştir.

Sure içeriğinde dönemin diğer surelerinde olduğu gibi her şeye rağmen Hz. Peygamber'e sabır tavsiyesi yapıldığını[693] görmekteyiz. Yine benzer bir ifade de müşriklerin artık muhatap olarak değerlerinin kalmadığı ve Hz. Peygamber'in onlarla ilgilenmemesinin gerektiğidir:

"Onları bırak; kendilerine söz verilen güne kavuşmalarına kadar dalıp oynasınlar. Kabirlerden çabuk çabuk çıkacakları gün, gözleri dönmüş, yüzlerini

---

689 Taberî, *Târih*, II/326.
690 Meâric, 70/11-15.
691 Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, V/456.
692 Meâric, 70/22-35.
693 Meâric, 70/5.

zillet bürümüş olarak sanki dikili taşlara doğru koşarlar. İşte bu, onlara söz verilmiş olan gündür.''[694]

Dönemin surelerinde genellikle üzerinde durulan sabır ve müşrikleri bir süreliğine önemsememe vurgusu, yakın bir zamanda Hz. Peygamber ve Müslümanlar lehine bir gelişme yaşanacağının bir göstergesi gibidir. Bu da Müslümanlar için psikolojik bir destek anlamı taşımaktadır.

2.17. Nebe Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 78. sırada yer alan Nebe suresi, nüzul sıralamasında 80. sırada bulunur ve toplam 40 ayettir. Adını, ilk ayette geçen ve 'haber' manasına gelen "Nebe" kelimesinden almıştır. Nebe suresinin Meâric suresinden sonra ve Nâziât suresinden önce indirildiği ve ittifakla Mekkî olduğu[695] söylenmiştir. Elimize ulaşan nüzul sıralamalarında da bu şekildedir. Surenin içerik ve üslubu da bunu desteklemektedir. Suyûtî'nin naklettiği bir rivayette, aynen Meâric suresinde olduğu gibi, Kureyşliler'in Hz. Peygamber'in konumu ve haber verdiklerine dair sorular sordukları, bunun üzerine "Neyi soruşturuyorlar? O büyük haberi mi?" manasındaki ilk ayetlerle bu surenin nâzil olduğu bildirilmiştir.[696] Zaten surenin tamamı onların yaptıkları bu konuşma ve tartışmalara dair bir cevap niteliğindedir. Son ayette de:

"İşte gerçek gün budur. Dileyen kimse, Rabbine götürecek bir yol benimser. Sizi, yakın gelecekteki bir azabla uyardık; o gün kişi elleriyle sunduğuna bakar ve inkârcı da: "Keşke toprak olaydım" der.''[697] ifadeleri yer almaktadır.

Müşriklerin taşkınlıklarına karşı, gerçekleşeceği kesin olan azap (el-Hâkka) haber verildiğinde müşrikler artık bu haber üzerinde konuşmaya başlamışlardı. Meâric suresi de bu habere dair soru soran kimseyi zikrederek başlamakta ve cevap verilmekteydi. Nebe suresi de benzer şekilde Kur'ân'ın verdiği bu haber üzerine çeşitli sorular soran kimselerin zikriyle başlamaktadır:

"Neyi soruşturuyorlar? Üzerinde anlaşmazlığa düştükleri, büyük bir olay olan tekrar dirilme haberini mi?''[698]

Bu surelerin içerikleri ve üslupları bizleri şu iki sonuca ulaştırmaktadır. Birincisi bu sureler aynı dönemde nâzil olan surelerdir. İkincisi ise bu son dönemde

---

[694] Meâric, 70/42-44.
[695] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXX/5.
[696] Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl*, s, 208.
[697] Nebe, 78/39-40.
[698] Nebe, 78/1-3.

artan müşrik baskıları, onların yaratıcı tarafından sürekli âhiretteki azapla tehdit edilmeleri sonucuna götürmüş, onlar da belirli bir süre bu azabı aralarında tartışma konusu yapmışlardır. Surede, tartıştıkları Kıyâmet ve yeniden dirilişin mutlaka geleceği ifade edilmiş ve onların bu tartıştıkları ve kendilerinden uzak gördükleri[699] azapla mutlaka karşılaşacakları anlatılmıştır. Müşriklerin konuşmaları toplum içerisinde bir karamsarlık yaratma amacı güttüğünden, surede Allah'ın varlığının delilleri olan, insanlara verdiği nimetlere yer verilmiştir. Müşriklerin uyguladığı bu psikolojik savaşla ilgili olarak surede, inananların cennette boş ve yalan sözler işitmeyeceğine[700] yer verilmiştir. Bu ifade Müslümanların, müşriklerden sürekli duydukları telkinlerin boş ve yalan olduğuna bir göndermedir.

Yine surede, önceki surelerde de göze çarpan, muhatapların durumlarına uygun örneklere yer verilmesi burada da dikkat çekmektedir. Örneğin Mekke dışından gelen Arap kabilelerinin daha çok aşina olduğu; taneler, bitkiler, ağaçları sarmaş dolaş bahçeler, bu bitkiler için bulutlardan bol yağmur inmesi[701] ve *"Allah'a karşı gelmekten sakınanlara kurtuluş, bahçeler, bağlar, yaşıtlar ve dolu kadehler vardır"*[702] gibi örnekler, müşriklerin telkinleri karşısında Allah'ın varlığını ve inançlarına karşılık kendilerine verilecek mükâfatları unutmamaları için özellikle yeni Müslümanlara bir hatırlatma niteliği taşımaktadır.

2.18. Nâziât Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 79. sırada yer alan Nâziât suresi, nüzul sıralamasında 81. sırada bulunur ve toplam 46 ayettir. Adını, ilk ayette geçen ve 'batmak üzere yükselenler' ve 'söküp çıkaranlar' manasına gelen "Nâziât" kelimesinden almıştır.[703]

Nâziât suresi, Nebe suresinden sonra indirilmiştir.[704] Bu görüş surenin nüzul sıralamasındaki yerine de uygundur. Diğer nakiller içerisinde surenin zamanını tespit etmemize yol gösteren iki rivayet vardır. Birincisine göre, "Kureyşlilerin önceki surelerde nakledilen rivayetlere benzer şekilde, "Ölümden sonra dirilecek olursak biz gerçekten hüsranda olacağız demektir." diyerek dalga geçmişler, diğerinde ise bu dönem surelerin genel konusu ve müşriklerin bu dönemde tartışma konusu yaptığı

[699] Nebe, 78/27.
[700] Nebe, 78/35.
[701] Nebe, 78/14-16.
[702] Nebe, 78/31-34.
[703] Buhârî, Tefsir, 79; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XXIV/185-186; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXX/59.
[704] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* XV/223.

"Kıyâmet ne zaman kopacak?" sorusunu sormuşlardır."[705] Sure, önceki surelerle benzer içerik ve üsluba sahiptir ve önceki surelerin devamı niteliğindedir.

Müşriklerin alaylı soruları ve çekişmeleri israrla devam ettikçe, surelerdeki üslubun da giderek şiddetlendiği görülmektedir. Nâziât Suresi, öncekilerden farklı olarak şu sert ifadelerle başlar:

"Canları boğarcasına şiddetle çekip alanlara and olsun, canları kolaylıkla alanlara and olsun, yüzüp yüzüp gidenlere and olsun, yarıştıkça yarışan ve işleri yöneten meleklere and olsun. O gün bir sarsıntı sarsar…"[706]

Allahü Teâlâ, Müslümanlar ve müşriklerin yaşadığı ortamı gün yüzüne sermek ve müşriklerin iman etmeyeceğini fakat inananların bundan ders alması gerektiğini[707] ifade etmek üzere, Musa'nın karşısındaki Firavun'u ve onun bütün uyarı ve mucizelere rağmen iman etmeyişini örnek göstermiştir.[708] Bu olayın anlatılması, bütün çabalarına rağmen inanmaya yanaşmayan müşrikler yüzünden üzüntüye kapılan Hz. Peygamber'e bir teselli idi. Ayrıca surenin sonunda kıyametin ne zaman kopacağına dair sorunun asıl muhatabının kendisi olmadığı bildirilerek, peygamberin sadece uyarma görevinin olduğu yinelenmiştir.

Surede Allah'ın varlığına dair verilen örnekler de önceki surelere benzer şekilde muhataplarının anlayışına uygundur:

"Gecesini karanlık yapmış, gündüzünü aydınlatmıştır. Ardından yeri düzenlemiştir. Suyunu ondan çıkarmış ve otlak yer meydana getirmiştir. Dağları yerleştirmiştir. Bunları sizin ve hayvanlarınızın geçinmesi için yapmıştır."[709]

Nâziât Suresi, dönemin diğer surelerinde olduğu gibi, inanan ve inanmayanların âhiretteki durumlarına dair tasvirler de içermektedir.

2.19. İnfitâr Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de ve nüzul sıralamasında 82. sırada bulunan İnfitâr suresi, 19 ayettir. "infitâr" kelimesi, ilk ayette geçen ve 'yarıldı' manasına gelen "infetarat" fiilinin masdarıdır ve sureye isim olmuştur. İttifakla Mekki olduğu ve Nâziât suresinden sonra ve İnşikâk suresinden önce indirildiği söylenmiştir.[710]

---

[705] Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl,* s, 208-209.
[706] Nâziât, 79/1-6.
[707] Nâziât, 79/26.
[708] Nâziât, 79/15-25.
[709] Nâziât, 79/29-33.
[710] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXX/169.

Bu surenin özellikle 6. ayeti ile ilgili olarak müşriklerin, Hz. Peygamber'e yaptığı bir fiili saldırıdan bahsedilmektedir. Farklı isimlerin zikredildiği rivayetlerde Hz. Peygamber'in başına vurulduğu ve vuran kişiye herhangi bir müdahale yapılamadığı da yer alır.[711] Bu rivayet konumuz açısından önem arzetmektedir. Zira incelediğimiz dönem özellikle Hz. Peygamber'in şahsına fiili ve sözlü saldırıların yoğun olarak yapıldığı dönemdir. Bu saldırı karşısında Müslümanların herhangi bir tepki vermemesi, dönemin surelerinde sürekli yinelenen, 'sabırla karşılık verme' emrine uygun olduğu gibi, Müslümanların hicretten başka alternatifi kalmadığı son dönemin siyasi tablosunu yansıtması açısından da önem arzeder.

Surede öldükten sonra dirilmenin dehşetli korkusu ve yaşanacaklara dair uyarı yer almakta; Allah'ın, güzel bir suret ve akıl gibi birçok nimet vermesine rağmen, O'na karşı küfrü tercih edip yalanlayan kimseler kınanmakta, kıyâmet gerçeği açıklanarak, o günde iyilerle kötülerin durumu ve herkesin yaptığından sorumlu olacağı haber verilmektedir. Bu şekliyle sure, dönemin diğer sureleriyle gerek içerik gerekse üslup itibariyle benzer özellikler sergilemektedir.

Müşriklerin, âhireti bu dünyadaki durumlarıyla kıyaslayarak, bu dünyada sahip olduğu şeylerin orada kendilerine fayda vereceği düşüncesi şu ayet ile reddedilmiştir:

"O gün, kimsenin kimseye hiçbir fayda sağlamayacağı bir gündür. O gün buyruk, yalnız Allah'ındır."[712]

Müşriklerin bu tip söylemlerinin, yeni Müslüman olanların kafasında şüphe uyandırmak için kullanılabilecek etkili bir yöntem olduğu düşünülebilir. Zira bu insanlar, toplumda lider konumunda olan ve sözü dinlenen kimselerdi ve çevrelerinde örneklik teşkil ediyorlardı. Bu nedenle ayetlerle yapılan bu ve benzer vurgular, müşriklerin yaptığı telkinlerin, inananlar üzerinde yapabileceği olası etkiyi önleme fonksiyonu icra etmektedir.

2.20. İnşikâk Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 84. sırada yer alan İnşikâk suresi, nüzul sıralamasında 83. sırada bulunur ve toplam 25 ayettir. "İnşikâk" kelimesi, ilk ayette geçen ve 'yarıldı' manasına gelen "inşekkat" fiilinin masdarıdır ve sureye isim olmuştur. Surenin

[711] Rivayetler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV/583; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX/47.
[712] İnfitâr, 82/19.

ittifakla Mekki olduğu, İnfitâr suresinden sonra ve Rûm suresinden önce indirildiği söylenmiştir.[713]

Sure ile ilgili iki rivayetten birinde (altıncı ayetle ilgili olarak), önceki sureler hakkında anlatılanlara benzer bir şekilde, Kıyâmet ve yeniden diriliş meselelerinde Müslümanlarla tartışan müşriklerden bahsedilmekte, diğerinde (yirmi birinci ayetle ilgili olarak) ise, Hz. Peygamber ve Müslümanlar secde halindeyken, müşriklerin onlarla dalga geçip alaya almak maksadıyla başlarında durup ıslık çaldıkları bilgisi yer almaktadır.[714]

Bu iki rivayet, surelerin bu döneme yerleştirilmesinin isabetli olduğunu göstermektedir. Çünkü müşriklerin ahiret konusundaki tartışmaları bu dönemde yoğunlaştığı gibi, alay ve hakaretleri de fiili olarak bu dönemde artmıştır.

Surede inanan ve inanmayanaların âhiretteki durumlarına yer verilmiştir. Müşriklerin âhiretle tehdit edilmeleri karşısında sergiledikleri bariz tavır, bu dünyadaki hayatlarıyla ahireti kıyaslayarak, orada da aynı imkânlara sahip olacakları yönündeydi. Bu dönemde onların bu tavırlarına karşı verilen cevaplar artmıştı. Bu surede de onlara şu şekilde karşılık verilmiştir:

"Ama amel defteri kendisine arkasından verilen kimse: "Mahvoldum" diye bağırır ve çılgın alevli cehenneme girer. Çünkü o, dünyada, adamlarının yanında iken zevk içindeydi. Zira o, bir daha dirilip dönmeyeceğini sanmıştı. Bilin ki, Rabbi onu şüphesiz görmekteydi."[715]

Tûr suresinden itibaren İnşikâk suresine kadar olan sureler, Müslümanlara açık bir şekilde baskı kuran bazı müşrikler hakkında indirilmiştir. Esasen müşrikler bu uyarı ve tehditleri içten içe düşünüyor, etkileniyor fakat bunu dışa vuramıyorlardı. İnananları etkilemek için söyledikleri her söze verilen ilahî cevaplar, onların iç dünyasında karmaşaya sebep oluyordu. Bu duygularını bastırmak için daha da hırçınlaşıyorlar ve Müslümanlara sürekli meydan okuyorlardı.[716] İnananlara karşı her geçen gün daha da artırdıkları şiddet eylemleri, kendileri için herhangi bir olumlu sonuç doğurmadığı için, Müslümanların genelini kapsayan tedbir politikalarından

[713] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXX/217.
[714] Bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, XV/288, 292.
[715] İnşikâk, 84/10-15.
[716] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/385.

zamanla vazgeçerek, tekrar Hz. Peygamber'i ortadan kaldırma fikrine yoğunlaşacaklardır.

2.21. Rûm Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 30. sırada yer alan Rûm suresi, nüzul sıralamasında 84. sırada bulunur ve toplam 60 ayettir. Adını, ikinci ayette geçen, Rûm (Bizans) kelimesinden almıştır. İttifakla Mekkî olduğunun yanında, İnşikâk suresinden sonra ve Ankebût suresinden önce indirildiği söylenmiş,[717] nüzul sıralamalarında da bu şekilde yer almıştır.

Rûm suresi şu ayetlerle başlamaktadır:

"Elif, Lam, Mim. Rumlar en yakın bir yerde yenildiler. Onlar bu yenilgilerinden bir kaç yıl sonra galip geleceklerdir. İş, eninde sonunda Allah'a aittir. İşte o gün, inananlar, istediğine yardım eden Allah'ın yardımına sevineceklerdir. O güçlüdür, merhametlidir."[718]

Ayette Bizans'ın bir yenilgisinden bahsedilmekte ve ilerde galip gelecekleri haber verilmektedir. Bizans'ın bahsedilen bu mağlubiyet ve galibiyetine dair tarihi verilere bakıldığında özetle şu bilgilere rastlamaktayız: "IV. yüzyılın sonlarına doğru, Bizans İmparatoru Konstantinos'un Hıristiyanlığı kabul etmesi üzerine Sâsâni İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Hıristiyanlar, Bizans'ın dostu ve Sâsâni devletinin düşmanı sayılmaya başlamıştır. Ermenistan'ın da Hıristiyanlığı kabul etmesi sonucu eski ihtilaflar canlanmış böylece İranlılar ile Bizanslılar arasındaki çatışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. Uzun zamandır İranlılar ile Bizanslılar arasında süregelen savaşlar miladi VII. Yüzyılın başlarında Bizanslılar aleyhine bir gelişim göstermiş, 590 yılında babasının yerine İran tahtına çıkarılan II. Hüsrev 601'de ülkede birliği sağlayıp Bizans'a yönelerek, onlarla yapılan savaşı kazanmış,"[719] baştaki ayette bahsedildiği gibi, Rumlar (Bizans) mağlup olmuştur.

Vahyin üslubu dikkate alındığında, o güne kadar inen ilgili ayetlerde kitap ehli Bizanslılar hakkında daha yumuşak ifadeler kullanılmıştır.[720] Bizanslılar İranlılar'a yenildiklerinde bu yenilgi, putperest Mekkeliler'de büyük bir sevinç meydana getirmiştir. Bunun üzerine Yüce Allah, yukarıdaki ayette ifade edilen

[717] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XXV/79; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXI/40.
[718] Rûm, 30/1-5.
[719] Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, IV/290.
[720] Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, IV/290-291.

Bizanslıların galibiyetini, mü'minlere manevi bir destek olarak duyurmuştur. Buna göre kaynağı aynı olan ilahi dinlerin mensubu olarak Müslümanlar, Bizanslılar'ın kısa bir süre içinde elde edeceği galibiyet nedeniyle mutlu olacaklardır.

Ayette belirtildiği üzere birkaç yıl gibi kısa bir sürede Bizans İmparatorluğu'nun toparlanıp galibiyet elde etmesi o zaman için düşünülebilecek bir sonuç değildir. Ancak bahsedilen bu galibiyet aynen gerçekleşmiş ve "5 Nisan 622'de yapılan büyük bir dinî törenden sonra başşehirden ayrılan Herakliyus, önce Anadolu toprakları ile İrmîniye bölgesini Sâsânî işgalinden kurtarmıştır. Daha sonra Dvin'i ve birçok şehri zaptetmiş, ardından Sâsânîler'in kutsal şehri Gence'yi ele geçirmiştir. Bu arada Herakliyus'un kardeşi Thedoros, Şahin adlı bir kumandanın idaresindeki başka bir Sâsânî ordusunu bozguna uğratmıştır. Sâsânîler'in ana ordusunu 627 yılı sonunda Ni-nevâ'da (Ninova) kesin yenilgiye uğratan Herakliyus, Ocak 628'de II. Hüsrev'in sığındığı Destgird'e girmiş ve kısa bir süre sonra II. Hüsrev tahtından indirilip öldürülmüştür."[721]

Şüphesiz bu sonuç Müslümanlar için bir moral kaynağı olmuştur. Aynı kaynaktan gelen ilâhi hitabın muhatapları olarak Yahûdi, Hıristiyan ve Müslümanların, birbirlerinin başarılarına seviniyor olmaları gayet tabiidir. Kur'an-ı Kerim, bu grupların kendi aralarında olması gereken samimiyete muhtelif ayetlerde[722] işaret etmektedir.

Müşriklerin sosyolojik ve psikolojik savaş açtığı Mekke döneminin sonlarında, her şeye rağmen Müslümanların sayısı gün geçtikçe artmaktaydı. Kabile kültürünün doğuracağı olumsuz sonuçlardan çekinseler de müşrikler, artık Müslümanlarla yapılacak fiziksel bir savaşı da düşünmeye başlamışlardı. Müslümanlara bu açıdan bir baskı kurmak maksadıyla, "İran'ın Rumlar'a galip gelmesini örnek göstererek, "Siz kitab ehlisiniz, Hıristiyanlar da ehl-i kitab. Biz ise ümmileriz. Bizim gibi olan kardeşlerimiz nasıl sizin gibi ve kardeşleriniz olan Rumları yenilgiye uğratmışsa siz de şayet bizimle savaşacak olursanız elbette biz de sizi yeneriz."[723] şeklinde ifadeler kullanmaya başlamışlardı. Bu durum karşısında üzülen müslümanlara surenin ilk ayetlerinde Rûmların galibiyet müjdesinin

[721] Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, IV/291; Detaylı bilgi için bkz. Esko Naskali, "Îran", *DİA,* XXII/394-395.
[722] Bkz. Mâide 5/82; En'âm: 6/114; Ra'd 13/36; Kasas 28/52-53; Şûra 42/13.
[723] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XX/69-70; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 354.

verilmesi, Müslümanları bir nebze rahatlattığı[724] söylenebilir. Ayetlerin içeriğinden anlaşıldığına göre, İran galibiyeti, müşrikler tarafından sürekli konu edilmekte ve müşriklerin sevinip alay etmeleri sürmektedir.

Kaynaklarımızda, ayette haber verilen olayın gerçekleşmesi izah edilirken, Bizans galibiyetinin Bedir savaşının kazanıldığı veya Hûdeybiye Antlaşması'nın yapıldığı tarihlere denk geldiği yönünde rivayetler yer almaktadır.[725] Yine rivayetlerde, bu ayetin nüzulundan sonra ayette geçen "Bid'a sinîn", "birkaç yıl" ifadesinden hareketle Hz. Ebûbekir ile müşriklerin bu galibiyetin ne zaman olacağına dair iddiaya girdikleri ve Hz. Ebûbekir'in altı yıl sonra dediği, fakat galibiyetin yedi yıl sonra Bedir savaşı ile aynı gün gerçekleştiği de haber verilmiştir.[726] Elimizdeki nüzul sıralamaları, bu surenin veya ayetlerin Mekke döneminin sonlarında indirildiğini göstermektedir. Dolayısıyla surenin inmesinden kısa bir süre sonra hicret olayı gerçekleşmiştir.[727] O halde hicrete yakın bir tarihten yedi yıl sonrası Bedir savaşının yapıldığı 624 yılını değil, Hûdeybiye Anlaşması'nın yapıldığı 627-628 tarihlerini göstermektedir. Buna göre surenin iniş tarihi Hûdeybiye Anlaşması'ndan yedi yıl önce yani 620-621 tarihleri civarında[728] olmaktadır. Dikkat edilirse müşriklerin, Müslümanlarla savaşmaktan bahsetmeleri söz konusudur. Onların özellikle "savaş biatı" olarak adlandırılan ikinci Akabe biatından önceki dönemde Müslümanları bir güç olarak görmedikleri malumdur. Buna göre surenin iniş zamanı 2. Akabe Biatı ile hicret arasında bir zaman dilimi olmaktadır.

İnananlar hem Kur'an'ın verdiği haberin gerçekleşmesine hem de ehl-i kitap olan komşularının putperestlere galip gelmesine sevinirken, aynı zamanda Allah'ın kendilerine lütfettiği galibiyetlerin sevincini de yaşayacaklardır. Bu başarı onların Allah ve rasulüne bağlılıklarını artıracak, müşriklerin galip gelme ümitlerini de yavaş yavaş bitirecektir.

Bu açıklamalar Mekke ve Medine'deki Yahudi ve Hıristiyanların incelediğimiz dönemde Müslümanlarla çok iyi ilişkiler içerisinde olduğu anlamına gelmemelidir. Başlangıçta ehl-i kitapla iyi geçinilmesini öğütleyen ayetler[729] yanında

[724] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/311-313.
[725] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX/66-68, 71, 72, 73; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 355.
[726] Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 30.
[727] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/312.
[728] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/442-443.
[729] Müddessir, 74/31; Ankebût, 29 /46.

bu surede de onların Rumlara galip geleceği haber verilmiştir. Buna göre vahyin, ilk dönemlerde onlara karşı kullandığı yumuşak üslup, İslam'a ve inananlara muhalif tutum ve davranışları sebebiyle zaman içerisinde sertleşmiştir.[730] Yani düşmanlığa başlayan taraf Müslümanlar değil Rûm tarafı olmuştur.[731]

Sure ile ilgili başka rivayetlerde, müşriklerin ahirete, özellikle de ölülerin yeniden diriltileceğine dair şaşkınlıkları ve karşı çıkışları[732] yer almaktadır. Daha önce söylediğimiz gibi, müşriklerin ahirete dair alay ve itirazları son dönemde yoğunlaşmıştır. Dönemin diğer surelerinde olduğu gibi bu surede de müşriklerin âhirete dair karşı çıkışlarına cevaplar verilmekte ve şefaatini umdukları şeylerin kendilerinden yüz çevireceğine[733] işaret edilmektedir. Müşriklerin âhireti bilmediği, dünya hayatında ise sadece kendi gördükleri yerleri bildikleri,[734] dolayısıyla Müslümanların, onların söylediği asılsız sözlere itibar etmemeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Devamında da inkâr edenlerle inananların ahiretteki durumlarına[735] işaret edilmiştir.

Surede, Rumların galip olacağına dair haberle birlikte, önceki milletlerden olup, Mekke müşriklerinden daha güçlü oldukları halde inananlara karşı galip gelemeyenler de[736] hatırlatılmıştır. Bu hatırlatma her ne kadar dışa yansıtmasalar da müşriklerin iç dünyalarında bir korku, inananlarınkinde ise bir ümit ve moral oluşturuyordu.

Surede özellikle Kureyş müşrikleri ve henüz Müslüman olmamış kabile mensuplarına[737] yönelik olarak, Allah'ın varlığının delillerine yer verilmiştir.[738] Artık bireysel olmaktan çıkıp toplumsal bir yapı haline gelmiş olan Müslümanlara yönelik hitapta ise, önceki surelerdeki gibi sabır ve kararlılık mesajlarının yanında, toplumsal hayatlarının temelinde yer alması gereken Hanif dinine uyma, namaz kılma, dinde ayrışmadan kaçınma, yakınlara, fakirlere ve yolda kalmışlara yardım etme, zinadan kaçınma gibi hususlar beyan edilmektedir. Önceki surelerde gördüğümüz ve önceden Allah'a şirk koşanların kaybettiğine dair haber burada da yer almış, ayrıca

[730] Albayrak, *Târihin İçinden Kur'ân'ı Algılamak*, s, 34.
[731] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/313.
[732] Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl*, s, 152-153.
[733] Rûm, 30/13.
[734] Rûm, 30/7.
[735] Rûm, 30/10-16.
[736] Rûm, 30/9-10.
[737] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/454.
[738] Rûm, 30/19-28, 46, 48, 49, 50, 54.

peygamberi dinlemeyip suç işleyenlerden Allah'ın intikam aldığı, inananlara yardım edildiği bildirilmiştir.[739] Müşriklerin ölü ve sağırlara benzetilmesi,[740] inanma ihtimallerinin kalmamış olduğunun da mecâzî bir ifadesidir. Bu vurgu önceki surelerde de yapılmaktaydı. Müşriklerin baskıların iyice arttığı bu dönemde müşrikler "zâlimler" olarak nitelenmiştir.[741]

17 ve 18. ayetlerin beş vakit namaza işaret ettiği tartışma konusudur. Bu ayetlerde:

"*Akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin."* ifadeleri yer almaktadır. Bu iki ayette geçen "akşam vaktine eriştiğinizde" ifadesinin, akşam ve yatsı namazlarına, "sabah kalktığınızda" ifadesinin sabah namazına, "gündüzün sonu" ifadesinin ikindi namazına, "öğle vaktine ulaştığınızda" ifadesinin de öğle namazına işaret ettiği söylenmiştir.[742] Bu bilgilerden hareketle beş vakit namazın Mekke'de farz kılındığı kabul edilmektedir.[743] Mi'rac olayından sonra indirilen İsrâ suresinin 78. ayetinin de beş vakit namaza işaret ettiği dolayısıyla beş vakit namazın, bu dönemde meydana gelen isrâ-mi'rac hadisesinde farz kılındığı kabul edildiğinde, bu ayetlerin beş vakit namaza işaret ediyor olması kuvvetle muhtemeldir.

Sure, aynı şekilde peygambere sabır tavsiyesi ile biterken, rivayetlerde bahsedilen ve müşriklerin, olası bir savaşta Müslümanları yeneceklerine dair sözlerine cevap vererek son bulmaktadır: *"İnanmayanlar seni hafife almasınlar."*[744] Bu ayet müşriklerle inananlar arasında muhtemel bir savaşın yaklaştığını da göstermektedir.

Bu dönemde müşriklerin Yahûdilerle işbirliği yapmaya başladığı, Yahûdilerin Hz. Peygamber'i zor durumda bırakmak için bir takım sorular sorduğu bilinmekteydi. Birçok ayette Hz. Peygamber'in bildirdiği mesajların, Hz. İbrâhîm'in getirdiği dinin devamı olduğu vurgulanarak, Yahûdiler, eskiden yaptıkları yanlışlara

[739] Rûm, 30/42, 47.
[740] Rûm, 30/52-53.
[741] Mukâtil, *Tefsîr*, III/222.
[742] Mukâtil, *Tefsîr*, III/8; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIV/14.
[743] Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, IV/300.
[744] Rûm, 30/60.

düşmemeleri konusunda uyarılmaktaydılar.[745] Yahûdilerin, bu dönemde Hz. Peygamber'in mesajına sahip çıkmak yerine, onun karşısında yer almalarının altında yatan sebeplerden biri de kanaatimizce, bu dönemde (ve bu surede) faizin ilk defa kötüleniyor olmasıdır.[746] İslam'ın faiz hakkındaki bu tutumunun, Yahûdilerin işlerine engel olacağı muhakkaktır. Bu durum onların İslam'ın karşısında yer almalarını gerektirecek sebeplerden biri olarak görülebilir. Çünkü son bölümde de değinileceği üzere faiz, Yahûdiler için önemli bir güç ve geçim kaynağıydı.

Surede Allah'ın mü'minlere yardım edeceği vaadi de yer almaktadır.[747] Bu yardımın yakında Mekke'den Medine'ye yapılacak olan hicret olması muhtemeldir. Sure, bu hicret hazırlıklarının yapıldığı dönemlerde nâzil olmuştur. Derveze'ye göre bu sure, peygamberle Medine'li kabilelerin ilk veya ikinci görüşmelerinin yapıldığı dönemlerde inmiştir. Bu gelişmelerden sonra Hz. Peygamber hicret konusunda acele etmeyi düşünmüştür. Şartlar uygun olmadığı için Hz. Peygamber'in hicreti gecikmiştir. Buna göre Rûm suresinin 60. ayetindeki sabır tavsiyesinin de[748] hicret konusunda peygamberin sabırlı olmasını ifade ettiği[749] düşünülebilir. Bütün bunlar, tarihi net olarak ifade edilemese de surenin hicretten kısa bir süre önce indirilmiş olduğunu göstermektedir.

2.22. Ankebût Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 29. sırada yer alan Ankebût suresi, nüzul sıralamasında 85. sırada bulunur ve toplam 69 ayettir. Adını, kırk birinci ayette geçen ve 'örümcek' anlamına gelen "Ankebût" kelimesinden almıştır. Nüzul sırası itibariyle Rûm suresinden sonra Mutaffifîn suresinden önce nâzil olmuştur. Cumhura göre tamamı Mekkî kabul edilmektedir.[750] Bunun yanında surenin, ilk on ayetinin hicretten hemen önce, diğer kısmının hicretten sonra indiği, ilk on ayetin Mekke'de kalan Müslümanlar hakkında indiği, tamamının Mekke'de veya tamamının Medine'de indiği ve Mekke'de son inen sure olduğu şeklinde rivayetler nakledilmiştir.[751]

---

[745] Mesela bkz. İsrâ, 17/23-40.
[746] Rûm, 30/39. Kur'ân-ı Kerîm'de faizle ilgili olarak nüzul sırasına göre yer alan ilk ayet Rûm suresinin 39. ayetidir. Bu ayetle faiz uygulaması direk olarak yasaklanmasa da, ilerde yasaklanacağına dair bir izlenim oluşmuş olabilir. Faizin yasaklanmasında tedrici bir yol takip edilerek, önce yerilmiş daha sonra açık ve kesin bir ifade ile yasaklanmıştır.
[747] Rûm, 30/4-6.
[748] *"Sabret! Allah'ın sözü şüphesiz gerçektir. Kesin olarak inanmayanlar seni hafife almasınlar."*
[749] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* IV/340.
[750] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XX/199-200.
[751] Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* s, 350; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* X/337; Kurtubî, *el-Câmi',* XIII/323.

Surede, münafıklarla ilişkilendirilen ilk on ayetin Medine'de nâzil olduğu görüşünde olanlar, münafıklarla ilgili problemlerin Medine'de ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Ancak surede bahsedilen ve münafıklık alameti gösteren kişilerin, müşrikler tarafından uygulanan baskı ve işkenceler nedeniyle ikiyüzlü davranan kimseler oldukları, dolayısıyla bu ilk on ayetin de Mekke'de indirildiği söylenmiştir.[752] Surede bahsedilen konular, hicrete dair vurgular ve Allah'a güvenmeye ve sabretmeye dair teşvikler ile ayet ve bölümler arasındaki uyum, surenin tamamının Mekkî olduğu[753] sonucuna ulaştırmaktadır.

Nüzul sebebine dair rivayetlerde ise, özellikle ilk ayetle (*Elif Lâm Mîm. İnsanlar, "İnandık." Demekle, imtihan edilemeksizin bırakılacaklarını mı zannederler?)* ilgili olarak; hicret eden Müslümanların, İslâm'ı kabul edip Mekke'de kalan kimselere: "Hicret etmedikçe müslümanlıklarının kabul edilmeyeceğini" haber verdikleri, bu söz üzerine onların da hicret etmek üzere yola çıktıkları, ancak müşriklerin bu kişileri yakalayarak işkence yaptığının yanında, bir kısmının da müşrikler tarafından şehit edildiğine dair rivayetler zikredilmiştir.[754]

Surenin inişi, Müslümanların hicret etmeye başladığı dönemlere tekabül etmektedir.[755] Müşriklerin peygamberi ve daveti engellemek adına her yolu denediği bu sıralarda bazı zayıf müslümanlar, müşriklerden gördükleri eziyetler sebebiyle dinlerinden dönüyor ve bunu da Hz. Peygamber ve müslümanlardan gizliyorlardı.[756] İşte onlar bu davranışları ile münafık sayılmışlar ve haklarında bu surenin onuncu ayeti nâzil olmuştur. Ayetin meali şöyledir:

"İnsanlardan: "Allah'a inandık" diyenler vardır; ama Allah uğrunda bir eziyete uğratılınca, insanların baskısını Allah'ın azabı gibi tutarlar. Rabbinizden bir yardım gelecek olursa, and olsun ki, "Doğrusu biz sizinle beraberdik" derler. Allah, herkesin kalbinde olanları en iyi bilen değil midir?"[757]

Bazı Müslümanların da Medine'ye hicret etmemek için orada hiçbir akrabaları ve tanıdıkları olmadığını ve orada geçinemeyeklerini bahane ettikleri[758] ve

[752] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* IV/221.
[753] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/341-342.
[754] Rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XIX/7-9; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 350-352; Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl*, s, 151.
[755] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/466-467.
[756] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, X/340 vd.
[757] Ankebût, 29/10.
[758] Kurtubî, *el-Câmi',* XIII/360.

bu sebeple 60. ayetin; *"Nice canlılar vardır ki rızkını kendisi taşımaz; sizin de onların da rızkını Allah verir. Ve O, her şeyi işiten ve her şeyi bilendir."* nâzil olduğu, bazı Müslümanların ise, müşriklerin baskısından korktukları için hicrete katılamadıklarına dair Hz. Peygamber'e dert yandıkları[759] bilinmektedir. Surenin 67. ayeti bu türden hadiselerin yaşanması üzerine indirilmiştir. Ayetin meali şöyledir: *"Çevrelerindeki insanların zorla kapılıp götürülmelerine rağmen orayı güvenli bir harem yaptığımızı onlar görmediler mi? Yoksa bâtıla iman edip de Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar?"*

Surenin iniş zamanını bilme konusunda fikir verecek diğer bir rivayette de; "Müşriklerin, Mekke dışından gelip Hz. Peygamber'i ilk defa görüp Müslüman olmayı düşünen kimselerin yollarını keserek, "Bu adam içkiyi haram kılıyor, zinayı haram kılıyor, Arapların öteden beri yaptıkları birçok şeyi haram kılıyor. Geri dönün, onun yanına gitmeyin. Eğer böyle yapmanızda sizin için bir vebal ve günah varsa onu biz yüklenelim" diyerek bu insanları engellemeye çalıştıkları bildirilir."[760] Yakınlarının, özellikle de anne-babalarının baskılarına maruz kalarak hicret konusunda tereddüt edenlere de, şirke davet ettikleri sürece anne-babalarına uyulmaması[761] tavsiye edilmekte, Müslümanların günahlarını yüklenmeyi teklif eden müşriklere de şu şekilde cevap verilmektedir:

"İnkâr edenler inananlara: "Bizim yolumuza uyun da sizin günahlarınızı biz taşıyalım" derler. Oysa onların günahlarından hiçbirini yüklenecek değillerdir. Doğrusu onlar yalancıdırlar. Onlar hem kendi ağırlıklarını, hem de kendi ağırlıklarının yanında daha nice ağırlıkları yüklenecekler ve uydurup durdukları şeylerden kıyâmet günü hesaba çekileceklerdir."[762]

Sure, son dönemde yeni Müslüman olanların yaşadığı ikileme gönderme yaparak, bu durumun Allah'ın bir denemesi olduğunu hatırlatarak başlamıştır. Münafıklık alametleri gösteren bu yeni Müslümanlar, inançları uğruna müşriklerden gördükleri baskı karşısında, ilahi yardımın gelip müşrikleri cezalandırmayışını anlamakta zorlanıyorlardı.[763] İlk ayetlerde, yaşanılan bu durumun, Allah'ın,

[759] Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl,* s, 152.
[760] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* X/346.
[761] Ankebût, 29/8.
[762] Ankebût, 29/12-13.
[763] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/466.

Müslümanları tabi tuttuğu bir denemenin neticesi olduğu,[764] inananların Allah'ın yardımının geleceğini bilmeleri,[765] inkârcıların da bu yaptıklarının cezasını çekecekleri[766] hatırlatılmıştı. Şüphesiz bu dönem, kalplerin denendiği, insanların imanla inkâr, yaşamla ölüm, gurbetle sıla, aile ile peygamber arasında tercih yapmak için gidip geldikleri, imanı gerçekten gönlüne yerleştirenlerle, içlerinde tereddüt yaşayanların ortaya çıktığı zorlu bir dönemdi. Bu nedenle surenin muhtelif ayetleri[767] bu ortama değinmektedir. Bütün bu zorluklara katlanarak Allah ve elçisinin tarafında yer alanların mükâfatlarına değinilmiş,[768] korkuları nedeniyle inkârcılar tarafında yer alanların durumu ise şu örnekle tasvir edilmiştir:

"Allah'tan başka dostlar edinenlerin durumu, kendine yuva yapan dişi örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümceğin yuvasıdır. Keşke bilseler."[769]

Ayetteki 'Allah'tan başka dostlar edinenler' ifadesinden anlaşılan, ilk etapta putları kendilerine dayanak olarak gören dönemin Mekke'li inkârcıları olduğu gayet açıktır.[770] Ancak dönemin şartları düşünüldüğünde, sırf korkularından dolayı Allah'ı bırakıp müşrikler tarafına geçen ve hicret etmekten vazgeçen insanlar da bu örneğin muhatabı olarak kabul edilmelidir. Çünkü bu insanlar Allah'tan korkmak yerine müşrikleri dost ediniyorlar, müşrikler de Allah'ı bırakıp putlara güveniyorlardı.

Müslüman olmalarının hemen ardından, kendilerini zor bir imtihanın içinde bulan yeni Müslümanlara vahiyle bilinç inşası yapılmaktaydı. Bu amaçla önceki peygamberlerin yaşadıkları sıkıntılar ve kavimlerinin ortaya koyduğu, şimdiki inkârcılarınkine benzer refleksler dikkatlerine sunulmuştur.[771] Bunlardan ibret almaları, Allah'ın yardımının ancak Allah'ın belirlediği zamanda geleceği hatırlatılmıştır.

Surede değinilen bir husus da, Medine'ye hicret etmiş ve buradaki Hıristiyan ve Yahûdilerle ilişki içerisinde olan Müslümanlara yönelik hitaptır.[772] Ehl-i kitabın, müşriklerle birleşerek Müslümanların karşısında yer alanları hariç tutularak diğerleri

[764] Ankebût, 29/1-7, 10, 11.
[765] Ankebût, 29/5.
[766] Ankebût, 29/4, 13, 23, 25, 39, 40, 68.
[767] Ankebût, 29/9-13.
[768] Ankebût, 29/7, 9, 58, 59, 69.
[769] Ankebût, 29/41.
[770] Mukâtil, *Tefsir,* II/520; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XX/252.
[771] Ankebût, 29/18-40.
[772] Ankebût, 29/46-47.

ile iyi ilişkiler kurulmasını, aynı ilahi kaynaktan indirilmiş kitaplara sahip olduklarını dile getirmeleri istenmiştir.

Görüldüğü gibi bu surenin gerek nüzul sıralamalarında tespit edilen yeri, gerekse içerik ve üslubu hicretin hemen önceki bir zaman diliminde indirildiğini açıkça göstermektedir. Surenin 56. ayetindeki şu ifade ile artık Müslümanlar için Mekke döneminin bittiği de anlaşılmaktadır:

"Ey inanmış kullarım! Benim yarattığım yeryüzü geniştir. O halde (güven içinde olacağınız yere gidip) yalnız Bana kulluk ediniz."[773]

Ayet, zor durumdaki müminlere bu şartlar altında hicreti işaret etmektedir. Mekke'de daralan Müslümanlara hicret yolunu gösteren bu ayetteki, *'Benim arzım geniştir'* ifadesi Medine olarak, *'Yalnız bana kulluk edin'* ifadesi ise 'Medine'de açıkça ve bana tevhid üzere ibadet edin' şeklinde açıklanmıştır.[774] Nitekim bu surenin inmesinden kısa bir süre sonra Medine'ye hicret olayı gerçekleşmiştir. Surenin son ayetinde cihada yapılan vurgu da[775] Medine döneminde yaşanacaklar için bir altyapı oluşturma olarak düşünülebilir.

2.23. Mutaffifîn Suresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 83. sırada yer alan Mutaffifîn suresi, nüzul sıralamasında 86. sırada bulunur ve toplam 36 ayettir. Adını, ilk ayette geçen ve 'eksik ölçüp tartanlar' anlamına gelen "Mutaffifîn" kelimesinden almıştır.[776]

Nüzul sıralamalarında çoğunlukla Mekke'de inen son sure olarak gösterilen Mutaffifîn suresi, İbn Abbâs'a ait ikinci listede Medenîdir. Surenin iniş tarihi ve yerine dair, birbirine zıt birçok rivayet yer almaktadır. Rivayetler çelişkili gibi görünse de esasen, bu çelişkiler bize ışık tutmaktadır. Çünkü sure ile ilgili, temelde üç farklı zamana işaret edilmektedir. Buna göre Mutaffifîn suresinin; Mekke'de (hicret başladığı esnada) nâzil olduğu, Medine'de (Hz. Peygamber'in Medine'ye ulaştığı sıralarda) nâzil olduğu veya yarısının hicretin Mekke kısmında diğer yarısının Medine kısmında nâzil olduğu ile Medine'de ilk inen sure olduğu söylenmiştir.[777]

---

[773] Ankebût, 29/56.
[774] Mukâtil, *Tefsir*, II/523.
[775] Ankebût, 29/69.
[776] Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX/250.
[777] İbn Mâce, Ticârât, 35; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX/51; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, XV/273.

Mekke döneminin sonu ile Medine döneminin başında inen surelerin hangisi olduğu konusunda ihtilaflar mevcuttur. İbn Abbâs'a göre Mekke'de son inen sure Ankebût suresi, Dahhak ve Atâ'dan yapılan rivayetlere göre Mü'minûn suresi, Mücahid'e göre ise Mutaffifîn suresidir.[778] Çalışmamızın ilk bölümünde verdiğimiz dört adet nüzul sıralamasında, Mekke döneminin sonu, üç listede Mutaffifîn suresi ile bitip, Medine dönemi Bakara suresi ile başlarken, bir listede, Mekke dönemi Ankebût suresi ile bitmekte ve Medine dönemi, Mutaffifîn suresi ile başlamaktadır. Bu farkların, sîret kitaplarımızda bize ulaşan az sayıdaki rivayete dayanarak Mekke ve Medine dönemini kesin hatlarla ayıramamamızdan kaynaklandığı kanaatinde olduğumuzu ifade etmiştik. Bu iki görüşün birleştirilebileceği yönünde görüş ileri süren İbn Âşûr'a göre; Ankebût suresinin inmeye başlaması, Mutaffifîn suresinden öncedir. Ankebût suresi inmeye devam ederken, Mutaffifîn suresinin tamamı inmiş daha sonra ise Ankebût suresinin kalanı inmiştir.[779] Buna göre; Ankebût suresi, Mutaffifîn'den önce inmeye başlamış fakat tamamının inişi Mutaffifîn'den sonra olmuştur.

Ömer Rıza Doğrul'a göre Mü'minûn suresi, Suyûtî'nin de naklettiği üzere,[780] Mekke döneminin son suresidir. Çünkü sure hicretle başlayan Mü'minlerin zaferinden bahseder ve bu nedenle de bu adı almıştır. Surenin son kısmında kötülerin nasıl cezalandırılacağına değinilmesi, amansız bir düşmana söylenecek son sözlerdendir.[781] Hâlbuki mü'minlerin zafer kazanacağından bahseden sadece Mü'minûn suresi değildir. Yukarıda sure açıklamalarında da yer verdiğimiz üzere, birçok surede buna değinilmiş, inananlara sabretmeleri gerektiği ve sonuçta başarıya ulaşacakları vurgulanmıştır. Bu nedenle Mü'minûn suresinin son inen sure olduğunu düşünmüyoruz. Zira bu görüş mevcut nüzul sıralamalarına da oldukça aykırı bulunmaktadır.

Derveze ise, Medenî olan Zilzâl, Ra'd, Rahmân, İnsân ve Hac surelerini Mekke döneminin sonuna yerleştirilmiştir. Derveze, bu surelerin akışında Medine dönemine ait bir tabloya rastlayamadığını, bu nedenle bu sureleri Mekke inişli oldukları ve sıralanışları konusunda görüş birliği olan surelerden sonra yerleştirmeyi

[778] Zerkeşî, *el-Burhân,* I/194.
[779] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XX/200.
[780] Suyûtî, *el-İtkân,* I/96.
[781] Doğrul, *Tanrı Buyruğu,* s, 404.

uygun gördüğünü ifade etmektedir. Yine bu surelerin, Medine dönemindeki bilinen sıralamalarını da değiştirerek, Ra'd, Hac, Rahmân, İnsân, Zilzâl şeklinde kendi oluşturduğu sıralama ile yerleştirmiştir.[782] Dolayısıyla Mekke döneminin sonunda inen surelerin sıralamasında önemli farklar ortaya çıkmıştır. Yine bu sıralamada Mekkî surelerin sayısı artmış, Medenî surelerin sayısı da azalmıştır. Derveze yaptığı bu sıralamada, Hâc suresini Mekke döneminin son suresi olarak göstermiş ve ayetlerin üslup ve içeriklerinin Mekkî surelere benzerliğini delil getirerek Mekke döneminin sonuna yerleştirmiştir. Ancak o, Hac suresinin bazı ayetlerinin Medenî olduğunu düşünmektedir.[783]

Açıklamalarından Derveze'nin bu sureleri Mekke dönemine yerleştirirken, sure içeriklerinin Mekkî surelere benziyor olmasını gerekçe gösterdiğini anlamış oluyoruz. Kendisinin de söylediği gibi bu görüş mevcut nüzul tertiplerine de uymamaktadır. Ayrıca yine kendisinin ifade ettiği üzere, surelerin Mekke dönemindeki sırası ve özellikle Hac suresinin Mekke'de inen son sure olarak gösterilmesinin de hiçbir dayanağı olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onun yaptığı bu tercihe katılamıyoruz.

Mutaffifîn suresinin ilk ayetlerinin Medenî olduğuna dair rivayetler yer almaktadır. İlgili ayetlerin mealleri şöyledir:

"İnsanlardan, kendileri bir şeyi ölçerek aldıkları zaman tam alan; ama onlara bir şeyi ölçüp tartarak verdiklerinde eksik tutan kimselerin, vay haline! Bunlar, büyük bir günde tekrar dirileceklerini sanmıyorlar mı? O gün insanlar, Âlemlerin Rabbi'nin huzurunda dururlar."[784]

Nüzul sıralamalarında Mekke inişli sûreler arasında yer alan bu sûrenin başında, Medine inişli ayetlerin yer alması, ilgili ayetlerin Medenî olduğuna dair rivayetlere şüphe ile bakmamıza neden olmaktadır. Surenin bütün olarak içeriği ve ifade tarzı ise onun daha çok Mekke inişli olduğunu ortaya koymaktadır. Az önce de vurguladığımız gibi, surenin konusu Mekke inişli sûrelerde işlenen konular arasında yer alır. Öyle anlaşılıyor ki, surenin başındaki bu ayetler, Medine'de yaşanan bu tür ahlaki bir sapmadan dolayı eleştiri ve uyarı amacına yönelik olarak bir kez daha

[782] Bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/388-389.
[783] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/430; Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II/93.
[784] Mutaffifîn, 83/1-6.

gündeme getirilmiştir. Söz konusu karışıklık buradan kaynaklanıyor olsa gerektir.[785] Netice itibariyle surenin Mekkî olduğuna delil olarak; Mekkeliler'in daha çok ticaretle, Medineliler'in de tarımla uğraşması, diğer bazı Mekkî ayetlerde de ölçü ve tartıyı doğru yapmanın gerekliliğine vurgu yapılması, surenin üslubu ve içeriği, müşriklerin inananlarla alay ettiklerine dair ifadeler (ayet 29-33)[786] gösterilebilir. Buna göre söz konusu ayetleri Hz. Peygamber hicretten hemen sonra Medineliler'e okumuş, bu nedenle ayetlerin Medine'de nâzil olduğu kanaatini oluşmuş olabilir.

Esbâb-ı nüzule dair rivayetlerde ise, Mekke son dönemde indirilen diğer surelerde olduğu gibi, önde gelen müşrik liderlerin Müslümanlarla alay etmelerinden bahsedilmiştir. Bu rivayetler surenin Mekke döneminde indirildiği fikrini güçlendirmektedir.[787] Zira Medine dönemi, daha çok münafıkların Müslümanlar aleyhine kendi toplantılarında konuşabildikleri bir dönemdir. Bu rivayetler sure içeriğiyle desteklenmektedir. Çünkü surede eksik ölçüp tartanlardan bahseden ilk ayetlerin dışında, âhireti yalanlayıp, inananlarla alay eden ve onları küçük gören inkârcıların âhiretteki kötü sonlarına değinilmiştir. Müslümanları adeta bir gözcü gibi takip eden ve onların durumlarıyla alay eden müşriklerin, ahirette hesapları görülürken, Müslümanların da tahtlar üzerine kurularak onları gözetleyecekleri, kendilerine özel ikramların yapılacağı vurgulanmıştır. Önceki surelerde de sık sık değindiğimiz gibi, inkârcıların ahiret konusundaki soru, inkâr, alay ve hakaretleri bu son dönemin en bariz özelliğiydi. Bu surede de bu özellikler öne çıkmaktadır. Bütün bu bilgiler ışığında surenin, iki dönem (Mekke-Medine) arasında durduğunu[788] söyleyebiliriz.

[785] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/383.
[786] M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mutaffifîn Sûresi", *DİA*, 2006, XXXI/371.
[787] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XV/283-284.
[788] Esed, *Kur'ân Mesajı*, s, 1245.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUHATAPLAR VE İÇERİK AÇISINDAN BOYKOT SONRASI SURELER

Bu bölümde, boykotun bitimi ile hicret arasında indiğini düşündüğümüz sureleri, ortak içerikler açısından incelemeye ve değerlendirmeye çalışacağız. Bu değerlendirme sayesinde, boykot sonrası döneme dair daha önce ortaya koymuş olduğumuz tespitleri, sure içeriklerinde de görmüş olacağız. Vahyin, muhataba göre söz söyleyeceği gerçeğinden hareketle, bu döneme ait surelerde, döneme dair izler muhakkak ki görülecektir. Ayet veya surelerin herhangi bir dönemle veya zamanla irtibatlandırılması ve hitap ettiği toplumun içinde bulunduğu yaşam şartlarının iyi bilinmesi, ilgili hitabın daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır. İşte bizim buraya kadar ki yaptığımız çalışma, öncelikle boykot sonrası Mekke'de yaşananları anlamak, daha sonra bu dönemde indirilen sureleri tespit edebilmekti. Şimdi ise bu surelerin içeriklerini dikkate alarak, ilgili dönemde ilahi çağrının ne gibi bir fonksiyon üstlendiğini ve bunun pratik hayata yansımalarını ortaya koymaya çalışacağız. Konuyu uzatmamak adına surelerde geçen konuyla ilgili ayetlerin tamamına yer vermek yerine bazı ayetler üzerinde değerlendirmeler yapıp diğer ayetleri dipnotlarda göstereceğiz. Birden fazla konu içeren ayetler, ilgili konu başlıklarında tekrar zikredileceği gibi, dipnotlarda da belirtilecektir. Yine bu bölümde çalışmamızın amacına uygun olarak, ayet ve sureler dipnotlarda kronolojik olarak gösterilmiştir.

1. MUHATAPLAR AÇISINDAN BOYKOT SONRASI SURELER

Boykot öncesi dönemde, ilahi irade Hz. Peygamber'den daveti haykırmasını istemişti.[789] Bu süreçle birlikte peygamber, Mekke müşriklerinin dışında da tebliğ faaliyetleri yapmaya başlamıştı. Panayırları dolaşıp, fırsat bulduğu zaman toplu halde gördüğü insanlara tevhid inancını anlatıyordu. Fakat bu faaliyet, daha önce de belirttiğimiz üzere, boykot sonrasında daha sistemli bir hale gelmiş, özellikle baskı altındaki Müslümanları koruyup kollayacak bir kabile veya bölge arayışı bu çalışmalarının hızlanmasında etkili olmuştu. Dolayısıyla bu dönemde, vahyin karşısında yeni bir muhatap kitlesi daha yer almaktaydı. Bunlar, ticaret için Mekke dışından panayırlara gelen Arap kabileleriydi.

[789] Hicr, 15/94.

Vahyin başlangıcından itibaren, çeşitli alternatifler deneyerek, peygambere engel olmaya çalışıp, bunda başarı sağlayamayan Mekke müşrikleri ise bu dönemde Yahûdilerle diyaloglarını artırmışlardı. Müşrikler, Yahûdilerden öğrendikleri bilgileri peygambere sorarak onu küçük düşürmeye ve ondan etkilenen insanları vazgeçirmeye çalışıyorlardı. İşte bu sebeple bu dönemde Kur'ân'ın zaman zaman ehl-i kitabı da muhatap aldığı ve onlara, bu yeni dinin, atalarının (Hz. İbrâhîm) dininin devamı olduğunu ve davetin karşısında yer alarak büyük bir yanılgıya düştüklerini hatırlattığı görülmüştür. Sonuç itibariyle önceki dönemlerde kısmen görülüyor olsa da bu dönemde iki yeni muhatap (Mekke dışından gelen kabileler ve ehl-i kitap), bariz bir şekilde dönemin surelerinde yer almıştır. Hz. Peygamber, inananlar ve Mekke müşrikleri ana muhataplar olarak Kur'ân vahyinin her döneminde zaten yer almaktadır. Öncelikle bu muhatapları ve muhataba göre mesajın üslup ve içerik olarak değişimlerini ele alacağız.

1.1. Hz. Peygamber

1.1.1. Sabra Çağrı

Risaletin ilk günlerinden itibaren gösterdiği yoğun çabaya rağmen, müşriklerin hala inanmaya yanaşmadığı gibi ilahi çağrıyı engellemeye yönelik faaliyetleri ve kendisi başta olmak üzere yanında yer alan özellikle zayıf Müslümanlara yapılan işkenceler, Hz. Peygamber'i derinden üzüyordu.[790] Kur'ân, Hz. Peygamber'in, görevini yaptığını ve üzülmesine gerek olmadığını ifade ediyordu:

"Aslında sen onları doğru yola çağırıyorsun ama ahirete inanmayanlar bu yoldan sapmaktadırlar."[791]

Buna göre yıllar süren tebliğ faaliyeti sonucunda inkârcıların durumunda olumlu yönde bir değişim olmaması, peygamberin görevindeki bir zafiyetin sonucu değildi. Hz. Peygamber'in, içinde bulunduğu ortamı doğru yorumlayabilmesi ve üzerine düşeni yapmaya devam etmesi için, önceki peygamberler ve onlara inanmayan muhatapları arasında yaşanmış benzer ilişkiler bu dönem surelerde özellikle zikredilmiştir. Örneğin *"İbrâhîm'in ikram edilmiş konuklarının haberi sana*

[790] Kehf, 18/6; Nahl, 16/127; İbn Hişâm, *es- Sîre*, II/57-58; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/211.
[791] Mü'minûn, 23/73-74.

geldi mi?"[792] şeklinde bir hitaptan sonra anlatılan kıssa ve ilgili bölümlerde yer verdiğimiz diğer kıssalar bu amaca yönelik olarak zikredilmiş hadiselerdir. Özellikle Arapların, ataları olarak kabul ettiği İbrâhîm Peygamber'in putperest kavmi ile mücadelesi, Hz. Peygamber de dâhil olmak üzere, vahyin bütün muhatapları tarafından dikkate alınacak birçok hikmete şâmildi. Kısaca eskiden beri hep böyle olmuştur. *"Herkes kendi yapısına göre davranır."*[793] Dolayısıyla peygamber de görevi olan uyarma faaliyetine devam etmeli[794] ve olumsuzluklardan etkilenmemelidir. Bu amaçla önceki peygamberlerin zorluklar karşısındaki tavırları da örnek olarak verilmişti:

"Peygamberleri onlara şöyle dedi: "Biz ancak sizin gibi birer insanız ama Allah, kullarından dilediğine iyilikte bulunur. Allah'ın izni olmadıkça biz size delil getiremeyiz. İnananlar sadece Allah'a güvensin. Bize yollarımızı gösteren Allah'a niçin güvenmeyelim? Bize ettiğiniz eziyete elbette katlanacağız. Güvenenler ancak Allah'a güvensinler."[795]

Müslümanların içinde bulundukları ağır şartlar ve henüz fiilî mukavemet gösterememeleri, belki akıllarından geçirdikleri ve kurtuluş olarak gördükleri hicrete dair henüz net bir bilgiye sahip olmamaları; peygamberden de kurtuluşa dair bir hamle beklentisi içinde olmaları, inananlar ve özellikle peygamber açısından psikolojik desteğe ihtiyaç duyulan zaman dilimleriydi. İşte bu dönemde inen vahiylerin, Müslümanlara bir yol haritası çizmenin yanında, aynı zamanda terapi görevi de yaptığı söylenebilir. Sürekli gururlarıyla oynanan ve hakir görülen Müslümanlar, kafalarında intikam almak veya oradan uzaklaşmak tercihleri arasında gidip gelirken, muhtemelen bu tercihlerinden birinde karar kılınması konusunda Hz. Peygamber'e de müracaat ediyorlardı. Bu durumun, peygamberi çözüm konusunda düşünmeye sevk etmesi gayet tabiidir. Belki de bu sebeple şu uyarı yapılmıştı:

"Onlara vadettiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de senin canını alsak da, vazifen sadece tebliğ etmektir. Hesap görmek Bize düşer."[796]

Müşriklerin, peygamberi küçük düşürmek için giriştikleri sözlü mücadelelerin de, onun iç dünyasında olumsuz etkiler meydana getirmiş olması muhtemeldir.

[792] Zâriyât, 51/24 vd.
[793] İsrâ, 17/84.
[794] Zâriyât, 51/55; Ğâşiye, 88/21-22; Kehf,18/27-28.
[795] İbrâhîm, 14/11-12.
[796] Ra'd, 13/40.

Çünkü o, Yaratıcı tarafından yüklenen bir görevi yerine getirdiğinden, çoğu durumda olaylara müdahale etmek için, Allah'tan gelecek emri beklemek zorundaydı. Bu durum, onu, müşrikler karşısında sıklıkla zor durumlara sokuyordu. Kendisine sorulan ve belki de daha önce bilgisi olmadığı[797] konularda hemen cevap verememesi müşrik muhataplar açısından bir alay konusu olmakta, bu durum gerek Hz. Peygamber'i gerekse Müslümanları etkilemekteydi. Vahiy böylesi durumlarda da olaya müdahil olmuştur. Örneğin Ashâb-ı Kehf üzerinde cereyan eden soru sorma ve tartışmalarda, Hz. Peygamber'in hareket tarzı açıklanmıştı:

"Karanlığa taş atar gibi, "Mağara ehli üçtür, dördüncüleri köpekleridir" derler yahut "Beştir, altıncıları köpekleridir" derler yahut "Yedidir, sekizincileri köpekleridir" derler. De ki: "Onların sayısını en iyi bilen Rabbim'dir. Onları pek az kimseden başkası bilmez." Bunun için, onlar hakkında, bu kısaca anlatılanın dışında, kimseyle tartışma ve onlar hakkında kimseye bir şey sorma."[798]

"Herhangi bir şey için, Allah'ın dilemesi dışında: "Ben yarın onu yapacağım" deme. Unuttuğun zaman Rabbini an ve şöyle de: "Umulur ki, Rabbim beni doğruya daha yakın olana eriştirir."[799]

Allah'ın, peygamber ya da onun aracılığıyla vahiy göndermesi, emir ve yasaklarının muhataplara bildirilmesi amacına matuf olduğu kadar, onları gönderenin büyüklüğünün ortaya konması amacını da içerir. Şu ayetlerde bu hikmete dikkat çekilmiştir:

"Dileseydik and olsun ki, sana vahyettiğimizi alıp götürürdük. Sonra bize karşı duracak bir vekil de bulamazdın. Bunu yapmayışı ancak Rabbinin sana merhamet etmesindendir. Çünkü O'nun sana olan nimeti büyüktür."[800]

Bu uğurda peygamberin veya diğer Müslümanların düşmüş olduğu zor durumlar, Allah'ın yüceliğine bir nâkısa getirmeyeceği gibi, böylesi manzaralar inananlar açısından ahiret hayatında bir kazanım, inanmayanlar açısından ise gururlarına dokunan bir fitne olmuş, dolayısıyla ilahi iradenin amaçladığı deneme kanunu gerçekleşmiştir. Buna rağmen Allah Teâlâ, görevlendirdiği kulunu

---

[797] *"İşte sana da buyruğumuzla Cebrâil'i gönderdik; sen Kitap nedir, iman nedir önceleri bilmezdin, fakat Biz onu, kullarımızdan dilediğimizi onunla doğru yola eriştirdiğimiz bir nûr kıldık. Şüphesiz sen de insanlara, göklerde ve yerde ne varsa kendisinin olan Allah'ın yolunu, doğru yolu göstermektesin. İyi bilin ki işler sonunda Allah'a döner."* (Şûra, 42/52-53).

[798] Kehf,18/22.

[799] Kehf,18/23-24.

[800] İsrâ, 17/86-87.

desteklediğini, bu yaşadığı sıkıntılar karşılığında kendisine vaad ettiği mükâfatların zamanının geleceğini de hatırlatmaktadır.[801]

Hz. Peygamber'in görevi her şeye rağmen davete devam etmekti. Bu uğurda müşriklerin ithamlarına ve baskılarına da sabretmesi gerekiyordu. Onların söyledikleri kâhin, mecnûn, şâir gibi ithamlar kendilerinin bile inanmadığı asılsız söylemlerdi. Dolayısıyla bütün bu yapılanlara karşı elçiye düşen görev, vazifesini kararlı bir şekilde yapmaya devam etmesi ve onlara meydan okumak için aynı şekilde kendisinin de onlara karşı Allah'ın emrini ve kendisi ile onlar hakkında Allah'ın vereceği hükmü beklediğini söylemesiydi.[802]

Bu dönemdeki surelerin içeriklerinde, peygamberin şahsına yönelik telkinler ve tavsiyeler sık sık yer alır. Bunlardan en önemlisi, sabırlı olması yönündeki uyarılardır. Sabır tavsiyesi, gördüğü olumsuzluklardan etkilenmeden sadece tebliğ görevine devam etmesi, anlamına geliyordu. Bu konuda incelediğimiz dönemdeki birçok surede farklı üslup ve içerikte ayetler yer alır.[803] Örneğin dönemin ilk suresi olarak düşündüğümüz Ahkâf suresinde şu ifadeler vardır:

"Peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret; inkârcılar için acele etme; onlar, kendilerine söz verileni gördükleri gün dünyada sadece gündüzün bir müddeti eğlendiklerini sanırlar. Bu bir bildiridir; yoldan çıkmış olanlardan başkası mı helak edilir?"[804]

Mukâtil b. Süleyman bu ayetin tefsirini yaparken, Hz. Peygamber'in, müşriklerin yaptığı eziyetlere ve yalanlamalarına sabretmesinin istendiğini vurgulamasına rağmen, bu ayetin Uhud'da indirildiğini söylemesi[805] bir çelişki olarak görülmektedir. Zira ayetin ifadesi ve ilgili yerde değindiğimiz üzere surenin tamamındaki konu ve üslup bütünlüğü, Mekke son döneminin şartlarını tam olarak taşımaktadır. Mukâtil'in yaptığı yorum da zaten bu doğrultudadır.

Örnek olarak vermek istediğimiz diğer bir ayet de Rûm suresindedir:

---

[801] İbrâhîm, 14/42, 47-48; Tûr, 52/29-34.
[802] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/239-240.
[803] Peygambere yapılan sabır tavsiyesi ve görevi konusunda kararlı olmasına dair beyanların yer aldığı bu dönem sureleri için bkz. Ahkâf, 46/35; Kehf,18/28; Nahl, 16/35-37, 82, 125-128; Secde, 32/24; Tûr, 52/48; Meâric, 70/5; Rûm, 30/60.
[804] Ahkâf, 46/35.
[805] Mukâtil, *Tefsîr*, III/231.

"Sabret! Allah'ın sözü şüphesiz gerçektir. Kesin olarak inanmayanlar seni hafife almasınlar."[806] Burada Mekke müşriklerinin, tehdit edildikleri azap konusunda Hz. Peygamberi küçük gördükleri anlaşılmaktadır. Mekke dönemi henüz mukavemet gücüne sahip olmayan Müslümanların kendilerine yapılan her türlü kötülüğe sabırla karşılık verdikleri bir zaman dilimiydi. Bu durum müşriklerin Müslümanları ve özellikle peygamberi hafife almalarına ve küçük görmelerine sebep oluyordu. Peygamber'in hafife alınmaması şeklindeki ifade, Müslümanlara eziyet eden inanmayanların, peygamber aracılığıyla dünyada bir azaba çarptırılacağı ve bu azabın da yakında yani hicretten hemen sonra yaşanacak olan Bedir mağlubiyeti[807] olduğu söylenmiştir.

Mekke son döneminde Hz. Peygamber'e yapılan en büyük psikolojik destek elbette ki hicretten yaklaşık bir yıl önce meydana geldiği düşünülen isrâ-mi'rac hadisesidir. Bu konu İsrâ suresinde değerlendirildiği için tekrar etmeyi uygun bulmuyoruz. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki mi'rac olayı her şeyden önce bir mucizedir ve bu nedenle gaybî olaylar olarak değerlendirilmelidir. Bunları sıradan akıl ile idrak ve maddi bakış açısıyla mukayese etmek imkânsızdır. Eğer bu mukayese imkân dâhilinde olsaydı ayette ifade edildiği gibi[808] bu durum insanlar için bir deneme olmazdı ve olayı bütün detaylarıyla herkesin kavraması gerekirdi. Bu nedenle detayları hakkında tatmin edici ve sağlam sonuçlar elde etme imkânımız olmasa da, eldeki rivayetler ışığında olayın gerçekliği ve bunun Hz. Peygamber için bir destek, diğer insanlar için de bir deneme olduğu açıktır.

1.1.2. Vahiy Dışı Etkilenmelerden Sakındırma

Hz. Peygamber, müşriklerin çağrıya uymaları için büyük bir çaba sarfediyor, bu uğurda çektiği sıkıntıları önemsemiyordu. Ancak onun bu gayretlerine müşrik liderler tarafından olumlu karşılık verilmemişti. Aksine peygamberin bu çabası, müşrikler tarafından, onun kendileri ile yakınlık kurmak istediği şeklinde algılanmıştır. Bu nedenle incelediğimiz dönem öncesinde peygambere, sadece uyarma görevinin olduğu ve bunun ötesini düşünmemesi gerektiğine dair[809] bir takım uyarılar yapıldığını görmekteyiz. Yine Hz. Peygamber'in, müşriklerin çağrıyı kabul

[806] Rûm, 30/60.
[807] Mukâtil, *Tefsîr*, III/17.
[808] İsrâ, 17/60.
[809] Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II/111.

etmeleri için onların bazı isteklerine ılımlı bir yaklaşım sergilediği ve bundan vazgeçmesi yönünde vahiyle uyarılar yapıldığı[810] da anlaşılmaktadır. Boykot dönemi ile birlikte özellikle müşrik liderlerin davet karşısında aldıkları tavır netleşmiş oluyordu. Peygamberin davetine kulak verme ihtimalleri kalmayan bu insanlarla iyi niyet ve anlaşmaya dayalı bir ilişkiden bahsetmek artık neredeyse imkânsızdı. Bu nedenle incelediğimiz dönem öncesinden itibaren Hz. Peygamber'e bu yönde uyarılar yapılmaya başlanmıştır. Müşriklerin inançlarının bâtıllığı konusunda şüpheye düşmemesi,[811] Allah ile beraber başka tanrılar edinmemesi,[812] kâfirlere arka çıkmaması,[813] onların Kur'ân'ın yerine başka bir kitap getirme gibi istekleri konusunda net ifadeler söyleyerek her şeyi Allah adına yaptığını ortaya koyması[814] gibi uyarılar da önceki dönemlerde peygamberin şahsına yönelik olan hatırlatmalardır.

Boykot sonrası dönemde de zaman zaman bu türden müdahaleler görülmektedir. Vahyin, peygambere yönelik bu ifadelerinin, bu dönemde yaşanmış bazı olaylardan kaynaklandığı muhakkaktır. Kaynaklarımızda bu konuda şu olaylara yer verilmiştir. Birinci olayda Hz. Peygamber'in Haceru'l-Esved'i istilam etmesine müsaade etmeyen müşrikler, izin vermeleri için peygamberin putlara biraz ilgi gösterip onlar hakkında güzel şeyler söylemesini talep etmişlerdir. Hz. Peygamber, onların inanmaları için çok hırslı ve gayretli olduğu için putlara karşı göstereceği biraz ilginin iyi sonuçlar doğurabileceğini aklından geçirmiştir. Çünkü bunu isteyerek ve kalben yapmıyordu ve Allahü Teâlâ her şeyin farkındaydı.[815] Başka bir olayda da müşrikler, Hz. Peygamber'le sabaha kadar konuşmuş, akraba olduklarını hatırlatmış, onu övücü sözler söylemişler ve kendisine derinden saygı duyduklarını ifade etmişlerdi. Onların yaptıkları bu konuşmalardan Hz. Peygamber'in neredeyse etkileneceği ve vahyin bu duruma müdahale ettiği rivayet edilir.[816] Taiflilerin de benzer bir takım isteklerde bulundukları bilinmektedir.[817] Müşriklerin bu taktiksel girişimleri, önceden Hz. Peygamber'e bildirilerek, kâfirlerin kötü niyetle peygambere

[810] Hûd, 11/12.
[811] Hûd, 11/109.
[812] Şuarâ, 26/213.
[813] Kasas, 28/86.
[814] Yûnus, 10/15.
[815] Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 297; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/506.
[816] Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 297.
[817] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/507-508; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/430.

yanaşma çabası içinde oldukları ve bu durumda nasıl davranması gerektiği hatırlatılmıştır:

"Seni, sana vahyettiğimizden ayırıp başka bir şeyi Bize karşı uydurman için uğraşırlar. O zaman seni dost edinirler. Sana sebat vermemiş olsaydık, and olsun ki, az da olsa onlara meyledecektin. O takdirde sana, hayatın da ölümün de, kat kat azabını tattırırdık. Sonra bize karşı bir yardımcı da bulamazdın."[818]

Hz. İbrâhîm'in de benzer durumlardan geçtiği ve onun yaptığı gibi yapmasına dair tavsiye ise şöyledir:

"İbrâhîm, şüphesiz Allah'a boyun eğen ve O'na yönelen bir önderdi; puta tapanlardan değildi. Rabbinin nimetlerine şükrederdi; Rabbi de onu seçti ve doğru yola eriştirdi. Şimdi sana, "Doğruya yönelen, puta tapanlardan olmayan İbrâhîm'in dinine uy" diye vahyettik."[819]

"Böylece Biz Kuran'ı Arapça bir hüküm ve hikmet olarak indirdik. Sana ilim geldikten sonra onların heveslerine uyarsan, and olsun ki, Allah katında senin için bir dost ve seni koruyan bulunmaz."[820]

Bu dönem surelerde zaman zaman vurgulanan diğer bir husus, peygamber ve onun yanında yer alan Müslümanların galibiyetlerinin yakın olduğudur. Zaten müşriklere taviz verilmesi ya da onların özellikle sözlü saldırıları karşısında vahyin sessiz kalmasının, inananlar açısından olumlu bir sonuç doğurmayacağı açıktır. Mekke dönemi boyunca müşrik muhatapları sürekli başarısız kılan ve her seferinde yeni taktikler geliştirmeye zorlayan da aslında tam olarak, Hz. Peygamber ve inananların bu net duruşlarıydı. Artık Mekke dönemi kapanıyordu ve bu vakitten sonra müşriklere boyun eğmek ya da taviz vermek söz konusu bile olmazdı. İnananlar için slogan niteliğindeki şu sözün bütün muhataplara duyurulması istenmiştir:

"De ki: "Hak geldi, bâtıl ortadan kalkmaya mahkûmdur."[821]

Netice itibariyle boykot sonrasında müşrik liderlerin[822] artık inanma ihtimallerinin kalmadığının bariz bir şekilde anlaşıldığı dönemdi.[823] Peygamber'in de inanma potansiyelinde olanlara yönelmesi istenmişti.

---

[818] İsrâ, 17/73-75.
[819] Nahl, 16/120-122.
[820] Ra'd, 13/37.
[821] İsrâ, 17/81.

"Tabiidir ki sen ölülere katiyyen işittiremezsin; dönüp giden sağırlara da çağrıyı duyuramazsın. Körleri sapıklıklarından vazgeçirip doğru yola döndüremezsin; ancak ayetlerimize inananlara duyurabilirsin; işte onlar Müslümanlardır."[824]

Müşriklerin ölülere, sağırlara ve körlere benzetilmesi artık inanmayacaklarını göstermekteydi. Yine bu ifadeler, bütün çabalarına rağmen inanmayan müşrikler nedeniyle üzülen Hz. Peygamber'e bir mazeret göstermektedir.[825] Yani başarısızlığın sebebi peygamberdeki değil muhataplardaki eksikliktir.

1.1.3. Dua'ya Çağrı

Kul ile yaratıcı arasındaki iletişimi ifade eden dua, özellikle bir tehlike veya sıkıntı halindeki insanın en sık başvurduğu eylemdir. Bu sayede hem Yaratıcı'dan yardım ister hem de içinde bulunduğu duruma sabretme cesaretini artırır. İnsanların, yaşadıkları sıkıntılarda duayı bir dayanak olarak kullanmaları boykot öncesi nâzil olan surelerde görüldüğü gibi,[826] incelediğimiz dönem surelerinde de yer alır.[827] Bazı ayetlerde insanın ihtiyaç ve sıkıntılarının giderilip kendini güvende ve başarılı gördüğü durumlarda duaya daha az başvurduğu, Allah'tan yüz çevirme, kendi güç ve yeterliliğine güvenme, bencil, nankör ve zalimce hareket etme eğilimi gösterdiği vurgulanmıştır.[828] Bu olumsuz gelişmeyi önlemek ve insanın iç dünyasında dinî duygunun sürekli canlı tutulmasını sağlamak amacıyla, ilahi dinler ve özellikle İslam, dua ve ibadetlere görev niteliği kazandırmıştır.[829]

Dua ile Allah'a müracaat etmek veya verdiği nimetler sebebiyle O'nu hatırlamak, kişide psikolojik bakımdan bir rahatlık, huzur ve mutluluk

---

[822] Bu döneme ait surelerde yer alan, kâfirlerin inanmayacaklarına dair söylemlerde, Mekke'deki idareci konumunda olanların kastedildiği anlaşılmaktadır. (Bkz. Mukâtil, *Tefsîr,* II/175).
[823] İlgili ayetler için bkz. Kehf, 18/57; İsrâ, 17/48; Nahl, 16/37; Enbiyâ, 21/6; Ra'd, 13/31; Secde, 32/30; Tûr, 52/45; Meâric, 70/42; Rûm, 30/29, 52-53, 58-59.
[824] Rûm, 30/52-53.
[825] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXI/126.
[826] Yûnus, 10/12; Lokmân, 31/32; Fussilet, 41/49.
[827] İsrâ, 17/11; Rûm, 30/31.
[828] Lokmân, 31/32; Zümer, 39/8; Fussilet, 41/51. Boykot sonrası dönemde bu gerçeğe yapılan vurgu için bkz. İsrâ, 17/67.
[829] Duanın, inanan insanın hayatındaki önemi ve etkisine dair daha geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Osman Cilacı, "Dua", *DİA,* 1994, IX/529-530; Selahattin Parladır, "Dua (İslam'da Dua)", *DİA,* 1994, IX/530-535.

oluşturmaktadır.[830] İncelediğimiz dönemde de duanın hem bir ibadet, hem inananlar için bir moral kaynağı, hem de ahiret için bir kazanım olduğu[831] hatırlatılmıştır.

Hz. İbrâhîm dua konusunda da model şahsiyet olarak sunulmuştur:

"İbrâhîm şöyle demişti: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl; beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut. Rabbim! O putlar çok insanları saptırdı; bana uyan bendendir, bana karşı gelen kimseyi Sana bırakırım; Sen bağışlarsın, merhamet edersin. Rabbimiz! Ben çocuklarımdan kimini, namaz kılabilmeleri için Senin kutsal evinin yanında, ziraata elverişsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! İnsanların gönüllerini onlara meylettir, şükretmeleri için onları ürünlerle rızıklandır. Rabbimiz! Doğrusu Sen gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'tan gizli kalmaz. Kocamışken, bana İsmail ve İshak'ı veren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbim dualarıişitendir. Rabbim! Beni ve çocuklarımı namaz kılanlardan eyle. Rabbimiz! Duamı kabul buyur. Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, anamı babamı ve inananları bağışla."[832]

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in Allahü Teâlâ'ya bu ifadelerle dua edip yardım istediği, Allah'ın da Cebrâil vasıtasıyla, peygamberin bu duasına icabet edeceğine dair cevap verdiği rivayet edilir.[833] Dua konusunda diğer bir model şahsiyet de Hz. Sâlih'tir. Kavmiyle girdiği mücadelede, Sâlih Peygamber'in yegâne silahı dua olarak gözükmektedir:

"O peygamber: "Rabbim! Beni yalancı saymalarına karşılık bana yardım et" dedi. Allah da: "Az sonra pişman olacaklar" buyurdu."[834]

Bu son dönemde Nûh ve önceki diğer peygamberlerin yaşadığı sıkıntılara maruz kalan Hz. Peygamber'e, Allah'la kuracağı iletişim de yol gösterici ifadeler zaman zaman vahiyle bildirilmiştir:

"De ki: "Rabbim! Onların tehdit olundukları şeyi bana mutlaka göstereceksen, o zaman beni zalim milletin içinde bulundurma Ya Rabbi! Biz onlara vadettiğimizi sana elbette gösterebiliriz. Kötülüğü en iyi ile sav. Onların vasıflandırmalarını Biz daha iyi biliriz. De ki: "Rabbim! Şeytanların

---

[830] Ra'd, 13/28.
[831] Zâriyat, 51/18.
[832] İbrâhîm, 14/35-41.
[833] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/18.
[834] Mü'minûn, 23/39-40.

kışkırtmalarından Sana sığınırım. Rabbim! Yanımda bulunmalarından da Sana sığınırım."[835]

"De ki: "Rabbim! Bağışla, merhamet et, Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın."[836]

Bu son döneme gelindiğinde, içten dua ederek Allah'a yalvarmak, imanı içselleştirerek Yaratıcı'ya yürekten bağlanmış olanlarda yerleşmiş bir karakter haline gelmiştir.

"Ayetlerimize ancak, kendilerine hatırlatıldığı zaman secdeye kapananlar, büyüklük taslamayarak Rablerini överek yüceltenler, vücudlarını yataklardan uzak tutup korkarak ve umarak Rablerine yalvaranlar ve verdiğimiz rızıklardan sarfedenler inanır."[837]

İnananlardaki bu gelişme, onların psikolojik durumlarındaki iyileşmenin göstergesi olması yanında, İslam'ın tedrici olarak yerleştirmeye çalıştığı iman ve salih amellerle muttasıf kul karakterinde önemli bir gelişme kat ettiğini de ortaya koymaktadır. Şunu da ifade etmek gerekir ki Mekke döneminde inananların sayılarının her şeye rağmen sürekli artması onların imanlarındaki kararlılık ve dua vesilesiyle Allah'la kurdukları sağlam bağ sayesinde olmuştur. Allah'a dua etmek aynı zamanda imanını ve kararlılığını söz ile ilan etmek[838] manasına gelir ve bu durum inananlar için bir görev anlamı da taşır.

1.1.4. İbadetle Dini Kimlik ve Şuur Oluşturulması

İncelediğimiz döneme kadar Müslümanlar, belli bir kişilik ve karakter oluşturma aşamalarından geçmişti. İnananlar artık, diğer muhataplardan farklı olarak, ayırt edici özelliklere sahip olmuşlardı. Gece-gündüz ibadet alışkanlığı kazanmış, dualarını da kendileri için kalkan edinmişlerdi.[839] Allah'a inanmış, varlığının ve kudretinin farkına varmışlardı. Aynı zamanda O'na karşı nasıl ibadet edeceklerini de öğrenmişlerdi. Allah dışındaki şeylere ibadet etmeme özelliği ile dönemin müşrik muhataplarından net çizgilerle ayrılıyorlardı.[840] Bilenlerle bilmeyenler bu anlamda

---

[835] Mü'minûn, 23/93-98.
[836] Mü'minûn, 23/118.
[837] Secde, 32/15-16.
[838] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VII/247.
[839] *"Geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun büken, ahiretten çekinen, Rabbinin rahmetini dileyen kimse inkâr eden kimse gibi olur mu? De ki: "Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri öğüt alırlar."* (Zümer, 39/9).
[840] Zümer, 39/17.

aynı özelliğe ve değere sahip olamazlardı. Rablerini ve ona karşı nasıl davranacağını bilenler, dönemin inananları, bilmeyenler ise inananların karşılarında yer alan düşmanlarıydı.[841] Daveti benimseyenlerin ibadet alışkanlıklarının yavaş yavaş toplu bir harekete dönüştüğünün ve Müslümanların ibadetlerini peygamberin denetlediğinin ima edildiği tasvir şu şekildedir: "*Gece kalktığında, seni ve secde edenler arasında dolaşmanı gören Aziz, Rahim olana güven."*[842] Peygamberin secde edenler arasında dolaşması aynı zamanda cemaatle namaza işaret eden Kur'ân ayeti olarak zikredilmiştir.[843] Buna göre nüzul sırası boykot yıllarından daha önceki bir zamana ait olan Şuârâ suresinde beraber yapılan bir ibadet olarak namazın zikredilmesi, gerek Müslümanların itikadi eğitimi ve gerekse Müslüman toplumun birlikteliğinin oluşturulması için en baştan beri bu eylemin var olduğunu göstermektedir. Müslümanları bir araya toplayan câmi ve burada icra edilen cemaatle namaz eylemi, Medine'de Müslüman toplumun oluşmasında büyük bir etkiye sahiptir. Bunun en çok farkında olan kişi olarak Hz. Peygamber'in daha hicret tamamlanmadan Kuba'da mescit inşa etmesi ve Medine'ye ulaşınca ilk iş olarak mescidin inşasına başlaması oldukça dikkat çekicidir. Mekke döneminde câmi veya mescid fonksiyonel olarak henüz devreye girmemiş olsa da birlikte kılınan namazın Müslümanları bir arada tutma ve ortak şuur oluşturmadaki etkisi açıktır.

Müslümanları ayrıcalıklı kılan en temel ibadet olan namaz (salât), hem baştan beri gündemde olmuş hem de Mekke döneminde emredilen tek ibadet olmuştur. İlk dönemlerde vakitleri ve rükunları net olarak çizilmemiş, secde ve tesbih bu ibadetin bir unsuru olarak sunulmuştur. Mekke son dönemine gelindiğinde ise tam olarak açıklanmıştır.[844] Namaza dair daha sonra nâzil olan ayetlerde, bu ibadetin kazanımlarından ve inananların bu ibadeti sürekli yaptıklarından[845] bahsedilir.

Mü'minûn süresinde namaz ibadetini huşu ile ve muhafaza ederek yerine getirilmesine[846] değinilmiştir. Ayrıca devamında inananlar topluluğunda yerleşmiş dini ve ahlaki kazanımlar olarak zekâtı vermek ve cinsel gereksinimleri konusunda

[841] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XXI/268.
[842] Şuarâ, 26/217-219.
[843] Mukâtil, *Tefsîr,* II/466; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XIX/204.
[844] Detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. İsmail Çalışkan, "Kur' an Vahyinin Mekke Yıllarında Kelimelerle ve Kavramlarla Zihniyet İnşası", *Kur'ân Nüzulunun Mekke Dönemi Sempozyumu*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2012, s, 273.
[845] Me'âric, 70/22-23.
[846] Mü'minûn, 23/1-9.

eşleri veya cariyeleri ile yetinmek de yer almaktadır. Bu ayetlerde 'Salâtı muhafaza etmek' tabiri kullanılır ve bu eylem inananların en temel özelliğidir. Namazın muhafazası, müfessirlerin çoğunluğuna göre 'namazları vaktinde kılmak'[847] demektir. Buna göre, ilgili ayetlerin, namaz vakitlerinin bildirilmesi neticesinde[848] yani mi'rac hadisesi sonrasında indirildiği sonucu çıkmaktadır. Zira mi'rac hadisesi sonrasında ibadetin şekilleri ve vakitlerinin tespit edilmesinin ardından, namaz ibadetinin aksatılmadan yapılması gerektiğine dair vurgular artmıştır.[849] Hz. Peygamber'e açık birşekilde vakitlerine riayet ederek namaz kılmayı emreden ayetler, İsrâ suresindedir ve bu ayetler namazların vakitleri olarak açıklanmıştır.[850]

"Güneşin batıya yönelmesinden gecenin kararmasına kadar namaz kıl; sabah vakti de namaz kıl, zira sabah namazına (melekler) şahit olur. Geceleyin uyanıp, yalnız sana mahsus olarak fazladan namaz kıl. Belki de Rabbin seni övülecek makama yükseltir."[851]

Mekke sosyal yaşamında inananların ibadet alışkanlıkları zamanla, birlikte hareket etmeye dönüşmüştür. İlgili ayetlerin muhtevasından anlaşılıyor ki, mü'minler belli bir dînî ve toplumsal olgunluğa erişmiş, kulluğu ve özelde de namaz ibadetini içselleştirmiş; Allah Teâlâ da elçisine, inananlarla dini ve sosyal beraberliği mutlak surette devam ettirmesini istemiştir.[852] Sonuç olarak müminlerin, namazı, kendilerini diğer muhataplardan ayıran en önemli özellik olarak hayatlarının vazgeçilmez bir parçası haline getirmeleri, Mekke dönemi sonlarına gelindiğinde inananlarda bir zihniyetin inşa edildiğini[853] göstermektedir.

1.2. İnananlar

1.2.1. Çatışmasızlık Önerisi

Mü'minûn suresi 3. ayette kurtuluşa erecek mü'minlerin özellikleri sayılırken, şu ifadeye yer verilmiştir:

"وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ"

---

[847] Mukâtil, *Tefsîr*, II/392; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/11-12.
[848] Çalışkan, a.g.m, s, 267.
[849] Kronolojik olarak mi'rac hadisesinden sonra indirildiğini düşündüğümüz ve namazın önemine vurgu yapan ayetler için bkz. İbrâhîm, 14/31; Mü'minûn, 23/2, 9; Ra'd, 13/22-24; Meâric, 70/22-23, 34; Rûm, 30/17-18, 30-32, 43; Ankebût, 29/45.
[850] Mukâtil, *Tefsîr*, II/269.
[851] İsrâ, 17/78-80, 110. Diğer ayetler için bkz. Tûr, 52/48-49; Hâkka, 69/52; Rûm, 30/43.
[852] Kehf, 18/28.
[853] Çalışkan, a.g.m, s, 269. Namazın henüz emredilmediği önceki dönemlere ait ayetlerde geçen *Salat* kelimesi ve manaları hakkında değerlendirmeler için bkz. Çalışkan, a.g.m, s, 263-269.

Meallerde "Anlamsız ve yararsız" diye tercüme edilen "Lağv" kelimesi sözlükte "Boş ve manasız söz ve davranış" anlamına gelir. Taberî bu kelimeyi, "Allah'ın kullarında görmek istemediği her türlü boş ve bâtıl tutum ve davranışlar" olarak ifade etmektedir.[854]

Meallerde ilgili ayet, "O mü'minler boş ve faydasız şeylerden (söz ve işlerden) yüz çevirirler." şeklinde tercüme edilmiştir. Ayetin içeriğinde bütün muhatapları kapsayan bu şekilde bir mesaj elbette vardır. Ancak ayette asıl ifade edilmek istenen; mü'minlerin, herhangi bir şekilde müşriklerin taciz ve sataşmasına maruz kalmaları durumunda, kendilerine yapılan bu davranışa karşılık vermemeleridir.[855] "Lağv" kelimesi tefsirlerimizde de Müslümanların inançları sebebiyle Mekke kâfirlerinden gördükleri eziyet ve onlardan işittikleri hakaretler olarak açıklanmış, yeterli fiziki güce sahip olmayan Müslümanların, müşriklerin yaptıkları bu kışkırtma ve tahriklere şimdilik kulak asmamalarının istendiği ifade edilmiştir.[856] Çünkü ayetin indiği Mekke son yılları Müslümanların, müşriklere sözlü veya fiili bir mukavemet gösterebilecekleri bir zaman dilimi değildi. Hatta onların bu tahriklerine benzer reflekslerle mukabele edilmesi, Müslümanları daha büyük sıkıntılara sokabilirdi. İşte ayet, Müslümanlara, dönemin ruhuna uygun kritik bir uyarı yapmaktadır.

Bu yorum surenin Mekke son dönemde indirildiğini desteklemektedir. Buna göre Mü'minûn suresi 3. ayetin meali *"O mü'minler müşriklerin söyledikleri hakaret ve küfür (gibi söz ve işler) den yüz çevirirler."* şeklinde olmaktadır. Özetle ayetin içerdiği bu mana zaman içerisinde, ayetten tamamen çıkartılmıştır.

Boykot öncesinde indirildiğini düşündüğümüz Furkân suresinde de benzer ifadeler yer alır.[857] Yine boykot döneminde nazil olan Fussilet suresinde de;

"وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ " *"İnkârcılar dediler ki: "Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız."*[858] ayeti

---

[854] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/9-10.

[855] Sami Kilinçli, "Kur'ân-ı Kerîm'de Lağv Kelimesi ve Kullanımı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt, 14, sy, 1, 2014, s, 135.

[856] Mukâtil, *Tefsîr*, II/392; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/314; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI/110. Davetin açıktan yapılmaya başladığı dönemden itibaren, müşriklerin bu tür hareketlerine Müslümanların karşılık vermemeleri gerektiği sürekli yapılan bir vurgudur. (Bkz. Necm, 53/29; A'raf, 7/199; Hicr, 15/94; En'âm, 6/158. İncelediğimiz dönemde ise, Secde, 32/30).

[857] *"Onlar yalan yere şehadet etmezler; anlamsız ve yararsız bir şeye (Lağv'e) rastladıkları zaman yüz çevirip vakarla geçerler."* (Furkân, 25/72).

[858] Fussilet, 41/26.

yer almaktadır. Bu ayetle ilgili olarak "Ebû Cehil ve Ebû Süfyan'ın Kureyş kâfirlerine hitaben: "Muhammed ve ashâbı Kur'ân okuduğu zaman şiirler söyleyin, bağırıp çağırarak gürültü yapıp dinlemelerine engel olun"[859] dedikleri rivayetleri vardır. İlk dönem müfessirler, lağv kelimesini müşriklerin mü'minlere eziyetleri, sataşmaları, hakaretleri gibi olumsuz tavırları olarak açıklarken; son dönemde yazılan tefsir ve meallerde "Müslümanın ilgilenmemesi gereken faydasız, boş işler" şeklinde ifade edilir hale gelmiştir.[860]

Kaynaklarımızda müşriklerle çatışmaya girilmemesi konusunda şu rivayet aktarılmaktadır: "Hz. Ömer kâfirlerden biri ile münakaşaya girmiş, Mekke'li olan bu şahıs, Hz. Ömer'e sövmüştü."[861] Bunun üzerine Hz. Ömer, intikam almak istemiş, fakat incelediğimiz dönemde inen şu ayetle onun şahsında bütün Müslümanların bu tür girişimlerden uzak kalması emredilmiştir:

"İnanan kullarıma söyle, en güzel şekilde konuşsunlar. Doğrusu şeytan aralarını bozmak ister. Şeytan şüphesiz insanın apaçık düşmanıdır."[862] Müslümanlar kendilerine söylenen küfür ya da hakaret içerikli sözlere aynı şekilde cevap vermekten men edilmiş, kendilerine bu tür sözler söyleyenler için 'Allah sana merhamet etsin ve seni bağışlasın' şeklinde karşılık verilmesi[863] istenmiştir. Kendilerine yapılan hakaret ve saldırılara aynı şekilde karşılık vermeleri Müslümanlar açısından daha kötü sonuçlar doğuracak, inananlar ve inanmayanlar arasında zaten var olan gerilimi iyice tırmandıracaktır.

1.2.2. Psikolojik Destek

Müşrikler, Hz. Peygamber ve inananlara kendi yöntemleriyle saldırmış, İslam da onlarla çeşitli şekillerde mücadele etmiştir. Mekke döneminde vahyin inanmayanlarla mücadelesinin, daha çok psikolojik ağırlıklı olduğu söylenebilir. Zira inanmaya meyilli olarak yaratılan insanın, öncelikle bu duygusunun harekete geçirilmesi gerekir. İnanmanın gerçekleşeceği bir sonraki aşama ise kişinin

[859] Mukâtil, *Tefsîr*, III/165.
[860] Kur'ân'da Lağv kelimesinin bütün kullanımları ve manaları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Kilinçli, a.g.m, s, 127-149.
[861] Rivayet için bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II/261.
[862] İsrâ, 17/53.
[863] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/469.

kendisinin katkılarıyla tamamlanır.[864] Kur'ân'da bu duyguya işaret eder nitelikte şu ayet oldukça dikkat çekicidir:

"O halde yüzünü Allah'ı belirleyici olarak dine, Allah'ın fıtratına çevir ki, insanları o fıtrat üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışında bir değişiklik bulunmaz. Bu dosdoğru bir dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler. Hepiniz O'na gönül vererek O'ndan sakının. Namazı dosdoğru kılın, müşriklerden olmayın."[865] Bu ayette, insanın içinde var olan inanma duygusuna vurgu yapılmış, bu duygunun dosdoğru ve yüce olana yönlendirilmesinin gereği ile namazın, kişiyi bu amaca ulaştıracak bir araç oluşuna değinilmiştir.

Hicretten başka çareleri kalmayan Müslümanlar, hayatlarından endişe ediyorlar, kendileri için olmasa bile en azından Hz. Peygamber'e bir zarar gelmesinden korkuyorlardı. Ayette onların bu korkularına gerek olmadığı da vurgulanmaktadır:

"Doğrusu, "Rabbimiz Allah'tır" deyip, sonra da dosdoğru gidenlere korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir."[866] Bu ayetin verdiği diğer bir mesaj da, müşriklerin ahirette yaşayacakları korku ve üzüntüyü, Müslümanların yaşamayacağıdır. Bu da Müslümanlar için ikinci bir dayanak durumundadır. Zikrettiğimiz ayete benzer türden, Yaratıcı'nın, inananların yanında olduğu mesajını veren ve inkârcı düşmanlarını Müslümanların gözünde küçülten pek çok ayet vardır. Bunlardan bir kaçını zikretmek istiyoruz:

"And olsun ki! Senden önce, birçok peygamberi ümmetlerine gönderdik, onlara belgeler getirdiler; dinlemeyip suç işleyenlerden intikam aldık. Zira inananlara yardım etmek bize hak olmuştu."[867]

"Bizim uğrumuzda cihad edenleri (savaşmak da dâhil, Allah için hayırlı ameller işlemek maksadıyla çaba sarfedenleri) elbette yollarımıza eriştiririz/eriştireceğiz. Şüphesiz Allah iyilik yapanlarla beraberdir."[868]

Daha önce geçtiği üzere, Hz. Peygamber'in bütün çabalarına rağmen müşriklerin, daveti kabullenmeyişi ve inatçı ve baskıcı tutumlarını sürdürmeleri,

---

[864] İnanmanın psikolojik boyutu ve Kur'ân'ın Mekke dönemindeki muhataplarına yönelik olarak kullandığı psikolojik unsurlar hakkında detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. İmamoğlu, a.g.m, s, 317-319.
[865] Rûm, 30/30.
[866] Ahkâf, 46/13.
[867] Rûm, 30/47.
[868] Ankebût, 29/69.

inananları üzüyordu. Bu ayette düşmanlarının gösterdiği olumsuz refleksler karşısında sabrederek inançlarını koruyan müminlerin ilahi yardım sayesinde mutlaka başarıya ulaşacakları hatırlatılarak kendilerinde oluşan tedirginlik halinin giderilmesi amaçlanmıştır.

Müşriklerin bu dönemde Müslümanlardan daha iyi yaşam şartlarına sahip oldukları bilinmektedir. Kureyş'in ileri gelenleri, sahip oldukları servetleri ve idareyi ellerinde bulundurmaları sebebiyle çok gururlanıyorlardı. Ayette onların bu durumları şu şekilde ifade edilir:

"Kendilerine mal ve oğullar vermekle, iyiliklerde onlar için acele ettiğimizi mi zannederler? Hayır; farkında değiller."[869]

Konuyla ilgili olarak İnşikâk suresinde de: *"Amel defteri kendisine arkasından verilen kimse: "Mahvoldum" diye bağırır ve çılgın alevli cehenneme girer. Çünkü o, dünyada, adamlarının yanında iken zevk içindeydi. Zira o, bir daha dirilip dönmeyeceğini sanmıştı."*[870] ifadeleri yer alır. Müslümanların ahiretteki hayatlarını tasvir eden ayetler dikkatle incelendiğinde, dünya hayatında zevk sefa içinde yaşayan ve idareci konumunda olan müşrik muhatapların dünyada istifade ettiklerine benzer fırsatların, ahirette inananlara sunulacağından bahsedilmektedir. Örneğin bir ayette bu durum şöyle ifade edilmiştir:

"İnanmış olanların yüzleri, o gün, pırıl pırıldır. Yaptıklarından hoşnutturlar. Yüksek bir cennettedirler. Orada boş söz işitmezler. Orada akan kaynak vardır. Orada, yükseltilmiş tahtlar vardır. Yerleştirilmiş kâseler, sıra sıra yastıklar, serilmiş, yumuşak tüylü halılar vardır."[871] Ayetin mesajı gayet açıktır; müşriklerin bu dünyada geçici olarak istifade ettikleri bu nimetler, ahirette ebedi olarak inananların hizmetine sunulacaktır. Bu durum başka bir ayette de daha açık bir şekilde ifade edilir:

"İnkâr edenler, ateşe sunuldukları gün, onlara: "Dünyadaki hayatınızda sizin için güzel olan her şeyi harcadınız, onların zevkini sürdünüz; ama bugün,

---

[869] Mü'minûn, 23/55-56. Benzer ifadeler için bkz. Ra'd, 13/26.
[870] İnşikâk, 84/10-12.
[871] Ğâşiye, 88/8-16. Benzer ayetler için bkz. Ahkâf, 46/13, 14, 16, 19; Zâriyat, 51/15-16; Ğâşiye, 88/8-16; Kehf, 18/1-4, 30-31, 107-108; İsrâ, 17/9, 19; Nahl, 16/30-33, 97; İbrâhîm, 14/23-25; Enbiyâ, 21/94, 101-103; Ra'd, 13/22-24, 29, 35; Secde, 32/15-19; Tûr, 52/17-28; Mülk, 67/12; Rûm, 30/15; Ankebût, 29/6-7, 58-59; Mutaffifîn, 83/18-28.

yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızın ve yoldan çıkmanızın karşılığında alçaltıcı bir azap göreceksiniz."[872]

Şu örnek Müslümanların bu yolla rehabilite edildiklerini ortaya koyma açısından önemlidir:

"Günahkârlar (dünyada) iman edenlere gülüp dururlardı. Müminler yanlarından geçtiğinde birbirlerine kaş göz ederlerdi. Sonra kendi çevrelerine dönerken neşe içinde dönerlerdi. Müminleri gördüklerinde, "Bunlar gerçekten doğru yoldan sapmış kimseler!" derlerdi. Oysa kendileri, inananlara gözcü olarak gönderilmemişlerdi. O gün de müminler kâfirlere gülecekler. Koltuklar üzerinde "Kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?" diye merak edip etrafa bakacaklar."[873]

İnananların ahiretteki rahatlıklarının konu edildiği bu ayetler, müminlerin, inkârcılara gülmekten zevk alacakları ve onların azap görmelerinden dolayı mutluluk duyacaklarından ziyade; inkârcıların dünyada sergiledikleri bu tutumlarının karşılığını âhirette göreceklerinin vurgulanması[874] şeklinde anlaşılmalıdır. Bu bakımdan ayetler uyarı amacı taşımaktadır.

Müslümanlar vahyin bu tür söylemleri sayesinde, müşriklerin bu dünyada elde ettikleri nimetleri ahirette kaybedeceklerini, kendilerinin ise bu dünyada harcamadıkları haklarını öbür dünyada kullanacaklarını biliyorlardı. Bu inanç, onların en zor durumlarda bile yılmadan Hz. Peygamber'in yanında yer almalarını sağlamıştır. Birçok ayette Hz. Peygamber'e yapılan sabırlı olma tavsiyesi[875] Müslümanlar için de geçerliydi. Sabrettikleri ve Allah'ın emrine boyun eğdikleri sürece Allah'ın, inananların yanında olduğu da sık sık dile getiriliyordu.[876]

Ahkâf suresinde müşriklerin büyüklenmelerine özellikle vurgu yapılarak Cehennem'de "عَذَابَ الْهُونِ" "aşağılayıcı ceza"[877] görecekleri ifade edilmiştir. İnanmayanlara ceza verilmesinin, Allah'ın bir kanunu olarak önceki kavimlerde de uygulandığı kanıt olarak getirilmiş ve özellikle Âd kavmi örnek olarak verilmiştir. Nûh kavminden sonra kendilerine peygamber gönderilen ilk Arap topluluğu Âd

[872] Ahkâf, 46/20.
[873] Mutaffifîn, 83/29-36.
[874] Bkz. Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr,* V/581.
[875] Ahkâf, 46/35; Kehf,18/28; Nahl, 16/35-37, 82, 125-128; Secde, 32/24; Tûr, 52/48; Meâric, 70/5; Rûm, 30/60.
[876] Nahl, 16/127-128; Ra'd, 13/22-24.
[877] Ahkâf, 46/20.

olduğu[878] ve Arap Yarımadası'nda bu kavim, bu bölgede eski zamanlarda yaşamış en güçlü kavim olarak çok iyi bilindiği için[879] onlara Âd Kavmi'nin kıssası anlatılmıştır.

Kendilerinden daha güçlü olan bu kavmin helak olmasından ders çıkarmaları istenirken, Müslümanlara da, bunlardan daha güçlü ve zalim olanlar bile galip gelemediyse bunlar da kaybetmeye mahkûm olacak mesajı verilmektedir. Bir ayette müşriklerin uyguladıkları baskı ve şiddet politikasının sonuç itibariyle başarısız olacağı şu örnekle tasvir edilir:

"Rablerini inkâr edenlerin işleri, fırtınalı bir günde, rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer; yaptıklarından hiçbir şey elde edemezler. İşte bu uzak sapıklıktır."[880]

Başka bir ayette: *"Oysa biz onları da atalarını da nimetlerimizden faydalandırdık. Hatta bu, ömürleri boyunca sürüp gitti. Şimdi bizim yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı? Şu halde üstün gelen onlar mı?"*[881] denilerek inkar edenlere, Mekke dönemi boyunca süregelen mücadelede henüz her şeyin bitmediği, ellerinde bulundurdukları imkanların ve inananlar karşısındaki güçlerinin zamanla ellerinden gideceği[882] hatırlatılmaktadır. Zira Müslümanların son tahlilde hicret etmesine kadar varan baskı politikaları, müşrikler cephesinde kısmen de olsa bir başarı olarak görülmektedir. Ancak burada verilen bu mesajın amacı; müşriklerin bundan ders çıkarmasına yönelik bir beklentiden ziyade, müşrik muhatapların sonuç itibariyle kaybedeceğini haber vererek inananlara psikolojik destek olmaktır.

Ancak şu bir gerçektir ki, müşrikler bu tür uyarılardan hiçbir zaman ders çıkarmadılar. Hatta müşrikler başlığı altında değindiğimiz üzere, onların inanma ihtimali de kalmamıştı. O halde aklımıza bu türden ayetlerin neden yer aldığı sorusu gelmektedir. Dikkat edilirse, ayetlerde sürekli "onlar" şeklinde üçüncü çoğul şahıs kullanılmaktadır. Yani müşrikler muhatap değil, esas muhatap olan inananlara, durumları hikâye edilen üçüncü şahıslardır. Bu ifade tarzı, ayetlerin, Müslümanlara güven vermek, karşılarındaki muhatabın dünya ve ahirette herhangi bir avantaja sahip olmadığını ve onlardan korkulmaması gerektiğini bildirmek üzere indirildiğini

[878] Heyet (Hayreddin Karaman ve Diğerleri), *Kur'an Yolu Meali,* D.İ.B. yay, Ankara, 2014, s, 504.
[879] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V/354.
[880] İbrâhîm, 14/18.
[881] Enbiyâ, 21/44.
[882] Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr,* III/681.

düşündürmektedir. Onları zikrederek, Allah'ın varlığını göstermek için verilen deliller için de aynı şey düşünülebilir. 'Bu delillerden onlar ibret almadılar, inananlar olarak sizler ibret alın ve müşriklerin ortaya attıkları asılsız iddialar nedeniyle imanınızda şüpheye düşmeyin' şeklinde bir mesaj algılamak da mümkündür.

Esasen müşriklere söylenen her hitapta, aslında Müslümanları güçlü durmaya davet etme söz konusudur. Çünkü inanmayanlara yönelik sertleşen ilahi hitap, inananlar için de o derece etkili bir moral kaynağıydı. Buna örnek olarak şu ayetleri verebiliriz:

"Allah'a çağırana uymayanlar, Allah'ı yeryüzünde aciz bırakamayacaklar"[883]

"Yoksa kötülük yapanlar Bizden kaçabileceklerini mi sanırlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!"[884]

"Belki yollarından dönerler diye and olsun onlara büyük azabdan önce yakın azaptan (dünya azabından) tattırırız."[885]

Müfessirlerce "*yakın azap"*, Mekkelilerin uğradığı şiddetli kıtlık veya hicretten sonra müşriklerin savaşlarda uğradığı yenilgiler ile kabirde yaşayacakları azap şeklinde açıklanmıştır.[886] Bu görüşlerden hangisi kabul edilirse edilsin, konumuzla ilgili olan tarafı, ilahi iradenin müşriklerden intikam alacağına dair vaadinin olduğu ve bunu bildirmek suretiyle inananlara psikolojik bir yardımı amaçlamış olabileceğidir.

Müslümanlara bir yandan içinde bulundukları sıkıntılardan yakında kurtulacaklarına dair mesajlar verilirken,[887] diğer yandan da ahirette kazanacakları mükâfatlar hatırlatılmaktaydı. Bu da onlar için büyük bir moral kaynağıydı. Çünkü çektikleri hiçbir sıkıntı karşılıksız kalmayacak, mutlaka mükâfat olarak kendilerine geri dönecekti.[888] Allah'ın kanununa göre inandık demek yeterli değildi:

---

[883] Ahkâf, 46/32.
[884] Ankebût, 29/4.
[885] Secde, 32/21.
[886] Detaylı bilgi için Secde Suresi başlığındaki ilgili açıklamalara bakılabilir.
[887] Kur'ân bu amaçla bazen önceki peygamberlerin yaşadıkları örnekleri inananların dikkatine sunmuştur. Örneğin Hûd, Hicr ve Zâriyât surelerinde, yaşlılığı ve kısırlığı sebebiyle kendisinin bir çocuğu olacağına dair hiç umudu olmayan İbrâhîm Peygamber'in eşine (Sâre), bilgin bir evlat sahibi olacağı müjdesinin verilmesi böyledir. Aslında yaşları itibariyle şaşılacak bir şey olan bu hadise, Allah için nasıl mümkünse, Müslümanların zor gibi görünen kurtuluşları da mümkündür. (Hûd, 11/69-83; Hicr, 15/51-77; Zâriyât, 51/24-30; Rûm, 30/2-6).
[888] Zâriyat, 51/6.

"And olsun, biz kendilerinden öncekileri de denemişken, insanlar, "İnandık" deyince, denenmeden bırakılacaklarını mı sanırlar? Allah elbette doğruları ortaya koyacak ve elbette yalancıları da ortaya çıkaracaktır."[889]

Bu ayette kastedilen deneme, müşriklerin işkence ve baskılarına karşı durarak, inançlarını korumak olduğu gibi, emir gereğince hicret etmek de anlaşılabilir. Hicret konusuna değindiğimiz bölümde zikrettiğimiz üzere, bu olay karşısında özellikle inanan kimselerin farklı tavırlar sergilediği, toplumsal baskı ve geçim sıkıntısı gibi nedenlerle hicrete yanaşmayanların olduğu bilinmektedir. Bu nedenle hicret emri, gerçekten inananlar için bir mutluluk ve kurtuluş ifade ettiği gibi, imanı içselleştirememiş kimseler için de kırılma noktası olmuştur. Müslümanların içinde bulundukları bu durum, önceki ümmetler içerisinde, eziyete maruz kalan kimselerin Allah'a güvenip sabırla mücadeleye devam ettikleri hatırlatılarak örneklendirilmiş ve yol gösterilmiştir:

"Bize yollarımızı gösteren Allah'a niçin güvenmeyelim? Bize ettiğiniz eziyete elbette katlanacağız. Güvenenler ancak Allah'a güvensinler."[890]

1.2.3. Cihad Konusunda Bilincin Uyandırılması

Şartların zorluğuna rağmen vahyin Mekke döneminde, geçen zaman ve kazanımlara paralel olarak hemen her konuda bilincin inşası olarak tanımlanabilecek dönemler yaşanmıştır. Peygamber ve inananların ne ile muhatap oldukları ve nasıl bir dini süreç yaşanacağına dair ilk işaretlerin yer aldığı erken Mekke dönemi, *bilincin inşası* olarak, incelediğimiz Mekke son dönemi ise, inananların belli dinî ve ahlakî olgunluğa eriştiği ve dönemin diğer muhataplarında bulunmayan özelliklerin kazanıldığı *zihniyet inşası* olarak tanımlanabilir.[891] Allah'ın birliği (tevhîd) gibi bazı konulardaki bilinçlendirme ilk dönemlerden itibaren görülmesine rağmen cihad konusundaki bilinçlendirme ile yeni oluşacak Müslüman toplumun özelliklerine dair bilincin oluşturulmaya başlanması Mekke'nin son yıllarına, yani incelediğimiz döneme tekabül eder. Bu aşamada, bireyselden toplumsala geçiş için kapsamlı bir yönlendirme yapıldığı görülmektedir.

Cihad konusu ayetlerde vurgulanmaya başlamadan önce, hicretin teşvik edilip emir noktasına gelmesi söz konusudur. Çünkü o döneme tanık olanlar, hicret etmenin

[889] Ankebût, 29/2-3.
[890] İbrâhim, 14/12.
[891] Bu aşamalar ve ilgili değerlendirmeler için bkz. Çalışkan, a.g.m, s, 259 vd.

nihai bir kurtuluş değil, müşrik muhataplarla rekabet edebilmek için sadece bir başlangıç olduğunun farkındalardı. Zira Müslümanlar, hicretten sonra müşriklerin baskılarına maruz kalmasalar bile, nihayetinde, Allah'ın kutsal kıldığı bu şehri, putlardan ve putperestlerden temizlemek üzere tekrar gelecekler ve müşriklerle savaşacaklardı. Bu anlamda hicretin, ayetlerde konu edilmeye başlaması, Müslümanlar için savaş sinyalleri olarak da düşünülebilir. Belki de hicret emrinden sonra, inananlar arasından çıkan aykırı sesler ve hicret etmekten kaçınanlar, bu sinyallerin muhataplar tarafından doğru algılandığına delil olabilir. Ayetler kronolojik olarak okunduğunda, önce hicret, sonra da hicretle savaş beraber zikredilmiştir:

"Haksızlığa uğratıldıktan sonra, Allah yolunda hicret eden kimseleri, and olsun ki, dünyada güzel bir yerde yerleştiririz. Ahiret ecri ise daha büyüktür, keşke bilseler! Onlar sabreden ve yalnız Rablerine güvenen kimselerdir."[892]

"Rabbin, türlü eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah uğrunda savaşan ve sabreden kimselerden yanadır. Rabbin şüphesiz bundan sonra da bağışlar ve merhamet eder."[893]

Hicretin ve beraberinde cihadın, Müslüman kimliğinin iki yeni tamamlayıcısı olarak ortaya konulmasının ardından, bahsettiğimiz aykırı sesler de kendini göstermiştir. Bu insanlar, vahyi içselleştirememenin getirdiği, eksik Müslüman kişiliği neticesinde, vahyin bu iki emrinden sonra aileleri, müşriklerin baskısı ve kendi inançları arasında bir çıkmaza girmişlerdi.

"İnsanlardan: "Allah'a inandık" diyenler vardır; ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca, insanların ezasını Allah'ın azabı gibi tutarlar. Rabbinizden bir yardım gelecek olursa, and olsun ki, "Doğrusu biz sizinle beraberdik" derler. Allah, herkesin kalbinde olanları en iyi bilen değil midir? Allah elbette inananları da bilir münafık olanları da bilir."[894]

Bu ayetlerde münafıklıktan bahsediliyor olması sebebiyle, münafıklığın da Medine'de ortaya çıktığı düşünülerek, ayetler Bedir savaşı ile irtibatlandırılmış ve Medenî olduğu söylenmiştir.[895] Ancak özellikle Mekke döneminin sonlarında hem

[892] Nahl, 16/41.
[893] Nahl, 16/110.
[894] Ankebût, 29/10-11.
[895] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XX/13-14; Kurtubî, *el-Câmi',* XIII/329-330.

müşriklerin, hem de hicretin kesinleşmesiyle Müslüman olmayan aile bireylerinin Müslüman üyeler üzerindeki baskısı, inançlarında zaaf gösteren ve münafık gibi davranan kimseleri ortaya çıkarmıştır. Bu kimseler itikadi zayıflık sebebiyle her iki gruba da eşit mesafede duruyor, Müslümanlar arasında dolaşıp müşriklere haber götürüyorlardı.[896] Bazıları da inananlarla birlikte hicret etmeyi düşünüyor ancak maruz kalacakları işkenceler ve aile baskıları onları yıldırıyordu. Bu sebeplerle münafıklık alameti gösteren kimselere dair rivayetler yer almaktadır.[897] Ayetlerin, sibâk ve siyâkını da dikkate alarak Mekkî olduğu kanaatini taşıyoruz.

Mekke döneminde yaşanan gerilimler nedeniyle, nâzil olan surelerde, inananlarda Allah ve rasulüne karşı itaat fikri ve itaat kültürü geliştirilirken aynı zamanda zalimlere karşı her şeyi göze alarak direnme ve mücadele azmi de işlenmektedir. İtaat ve direnme gibi iki zıt davranışı doğru yerde harekete geçirme bilincine ulaşan Müslümanlar, yakaladıkları inanç olgunluğunu, davranışlarındaki ahlakilik ve ibadetler vasıtasıyla dışa yansıtacaklar, bu şekilde bir kimlik ve kişilik yapılanması oluşmuş olacaktır. İlahi iradenin istediği bu oluşumun, Mekke'de gerçekleştirilemeyeceği artık anlaşılmıştır. Çünkü kişilerin zor ortamlarda bile kendilerini bir şekilde muhafaza etmesi imkân dâhilinde iken, ideal toplumun oluşma imkânı, o toplumu oluşturan unsurların kalıcılığına bağlıdır.[898] Bu da toplumun bir bütün olarak hareket edebileceği kendi değerleri ekseninde kurulmuş bir yapı ile mümkün olabilecektir. Bütün bunlar, zamanın şartlarında bu ilkelerin en olgun seviyesine ulaşabileceği yegâne yer olarak Medine'yi işaret ediyordu.

Hicret bilinci Müslümanlar arasında artık yerleşmişti. Hatta kaynaklarımızda, birçok kişinin, Hz. Peygamber'den bu konuda sürekli izin istedikleri rivayet edilmekteydi. Müslümanlar için Mekke, geçici olarak yurt olmaktan çıkmış, hicrete dair bilinç oluşturma aşaması geride kalmıştı. Artık kesin bir şekilde emredilecektir.

"Ey inanmış kullarım! Benim yarattığım yeryüzü geniştir. O halde güven içinde olacağınız yere gidip yalnız Bana kulluk ediniz."[899]

Hicretten sonra Müslümanlar, Mekke dönemindeki gibi, müşriklerden yüz çevirmeye ve onların baskılarına sabretmeye değil, onların anladığı dilden

[896] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XX/215-216.
[897] Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 29; Mukâtil, *Tefsîr,* II/512; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* X/344.
[898] Çalışkan, a.g.m, s, 271.
[899] Ankebût, 29/56.

konuşmaya, yani savaşmaya teşvik edilecekti. 2. Akabe Biatı'nda da savaşın gündeme getirilmesi ve biat şartları içerisinde yer alması,[900] hicretin sonrasında savaşın kaçınılmaz olduğunu gösteriyordu.

Mekke döneminde inananlara sabretmeleri karşılığında vaad edilen cennet, bu sefer savaşmaları karşılığında vaad edilecektir. Ya da sabr etmek, Medine döneminde yeni bir anlam kazanacak ve cihadın zorluklarına karşı dayanma manasına gelecektir. Bu konuyu, hicretten sonraki aşamanın cihat olduğunu net olarak vurgulayan ve bu aşamada da Allah'ın yardımının devam edeceğini bildiren ayet-i kerîme ile bitirmek istiyoruz:

"Bizim uğrumuzda cihad edenleri (savaşmak da dâhil, Allah için hayırlı ameller işlemek maksadıyla çaba sarfedenleri) elbette yollarımıza eriştiririz/eriştireceğiz. Şüphesiz Allah iyilik yapanlarla beraberdir."[901]

Ayetteki "وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا", *"Bizim uğrumuzda cihad edenler"* kısmı, Allah yolunda (özellikle Mekke müşrikleri ile) savaşmak olarak anlaşıldığı gibi,[902] Allah için hayırlı ameller işlemek maksadıyla çaba sarfedenler şeklinde de yorumlanmıştır.[903] Her iki yorumu birlikte düşünmek de mümkündür. Zira ayette kullanılan "جَاهَدَ" fiilinde müşareket anlamı vardır ve karşılıklı yapılan bir mücadeleyi de içerir. Nitekim biz ayetin bu iki manayı da kapsadığını düşünerek yukarıdaki gibi meal vermeyi uygun gördük.

1.3. İnanmayanlar/Müşrikler

1.3.1. İlahi Çağrıya Sözlü Muhalefet

Müşriklerin davet karşısındaki sözlü muhalefeti, davetin açıktan ilanıyla birlikte görülmeye başlasa da, incelediğimiz dönemde ve özellikle Ebû Tâlib'in vefatı sonrasında bu tip söylemlerin arttığı söylenebilir. Bu söylemlerin neler olduğuna geçmeden önce, müşriklerin bu tutumlarının arkasında yatan sebepler üzerinde durmak istiyoruz.

Mekke müşriklerinin çağrıya engel olmalarının ve Hz. Peygamber'in karşısında yer almalarının sebepleri olarak; putperestlik inancının onların zihinlerine ve gönüllerine tam olarak yerleşmiş olması ve bundan vazgeçememeleri, Kâ'be'nin

[900] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/609 vd; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/322-323.
[901] Ankebût, 29/69.
[902] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX/63.
[903] Mukâtil, *Tefsîr*, II/525.

dini ve ekonomik açıdan kendileri için taşıdığı önem ve Kâbe'nin kontrolünü kaybetme korkusu, Hâşimoğulları ile aralarındaki rekabet, kendilerince benimsedikleri lider karakteri özelliklerini peygamberde bulamamaları, putperestlik ve Kâ'be sayesinde Arap kabileleri arasında sahip oldukları itibarlarının kaybolacağı endişesi, bütün engellemelere rağmen Müslümanların giderek çoğalması ve Hz. Peygamber'in ilk günden itibaren devam eden konumu ve itibarı, vahyin Araplarda yerleşmiş olan içki, kumar, zina, asabiyet, kibir ve zulüm gibi davranışları yermesi, buna karşılık müşrik liderlerin konumlarına zarar verecek adalet, eşitlik ve hürriyet gibi kavramları yerleştirmeye çalışması[904] zikredilebilir. Kaynaklarımıza göre müşrikler bu amaçla yeri geldikçe, her ortamda onu küçük düşürüp, kendilerince baskın gelmeye çalışmışlardı. Örneğin Hz. Peygamber Kâ'be'ye gelip namaz kılmak ya da Kur'ân okumak istediği zaman, müşrikler, Kâ'be'nin etrafında dalaşıp, ıslık çalmak ve el çırpmak suretiyle kendilerini ibadet yapıyormuş gibi gösterirlerdi. Bu şekilde gürültü yaparak peygamberin dikkatini dağıtmaya ve engellemeye çalışıyorlardı.[905]

İki muhatap arasındaki tartışmalarda ise, ilk dönemlerde daha çok nübüvvet; putların ayıplamasından sonra ise tevhid konusu ön plana çıkmıştır. Son dönemde ise tartışmalarını, Kıyâmet, ahiret ve diriliş konuları üzerinde yoğunlaştırdıkları görülmektedir. Araplar, putperest inanç sistemini atalarından almış ve hiçbir zaman sorgulama ihtiyacı hissetmemişlerdi. Putların, kendilerine veya başkalarına herhangi bir fayda veya zarar verme güçleri olmadığını düşünmeden, onları Allah'a ortak koşuyorlardı.[906] Putlar için kurban kesip ürünlerden pay ayırıyor,[907] onlardan talepte bulunuyor ve Allah'a yaklaştırmaları için onlara taptıklarını[908] iddia ediyorlardı. Kısaca putperest Araplar aslında Allah'a inanıyor, O'nun adına yemin ediyorlar ve birbirlerinden bir şeyler isterken Allah'ın adını kullanıyorlardı.[909] Ayetlerde, içinde bulundukları bu çelişki açıkça ifade edilmiştir;

[904] Detaylı bilgi için bkz. Kapar, a.g.m, s, 164; İmamoğlu, a.g.m, s, 313-315.
[905] Mukâtil, *Tefsîr,* II/16; Elmalılı, *Hak Dini,* IV/228.
[906] M. Zeki Duman, "Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi", *Kur' an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu,* Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2013, s, 39.
[907] En' am, 6/136.
[908] Zümer, 39/3.
[909] Nisâ, 4/1.

"Eğer onlara, gökleri ve yeri kim yarattı?",[910] *"Güneşi ve ayı sizin hizmetinize kim sundu?",*[911]*"Ölümünden sonra yeryüzünü kim diriltti?",*[912] *"Sizin şefaatini umduğunuz şeyleri kim var etti?"*[913] diye soracak olursanız; *onlar, elbette Allah; Aziz, Alim olan Allah yarattı, diyeceklerdir."*[914] Öyleyse bu putlara niçin tapıyorsunuz? denildiği zaman, *"Biz onlara, ancak bizi Allah 'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz."*[915] cevabını veriyorlardı.[916] Bütün bunlar müşriklerin; putlara tapmalarına rağmen, Allah'a inandıklarını göstermektedir.

Mekke toplumu putperest olmakla birlikte gerçekte Allah'a inanıyordu. O'nun semada ikamet ettiğini düşünüyorlar, dünyadaki işlere müdahale etmesini istemiyorlar dolayısıyla ahiretin varlığını da inkâr ediyorlardı. Onların sürekli dünyaya dair istekte bulunmaları[917] da ahirete inanmadıklarının bir göstergesi sayılır. Dünyadaki müreffeh hayatlarını esas alarak kendilerinin ayrıcalıklı olduklarını düşünmeleri[918] ve yaptıkları her şeyi Allah'ın onayı ile yaptıklarını söylemeleri[919] inanç sistemlerindeki bozukluğu ortaya koymaktadır.[920]

Mekke toplumunda ahiret inancının olmadığını gösteren ayetlerden bazıları şöyledir:

"İnsân kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi ki hemen apaçık bir hasım kesilir ve kendi yaratılışını unutur da; "Çürümüş kemikleri kim yaratacak" diyerek, Bize misal vermeye kalkar?"[921]

"Biz kemik ve ufalanmış toprak olduğumuz zaman, yeniden mutlaka dirilecek miyiz? derler. De ki: "İster taş veya demir ya da kalbinizde büyüttüğünüz başka bir yaratık olun, yine de dirileceksiniz." "Bizi tekrar kim diriltir?" derler; de ki: "Sizi ilk

---

[910] Ankebût, 29/61, 63; Lokmân, 31/25; Zümer, 39/38; Zuhruf, 43/9, 87.
[911] Ankebût, 29/61.
[912] Ankebût, 29/63.
[913] Zuhruf, 43/87.
[914] Ankebût, 29/61, 63; Lokmân, 31/25; Zümer, 39/38; Zuhruf, 43/9, 87.
[915] Zümer, 39/3.
[916] Arapların şirk inancına dair daha geniş değerlendirmeler için bkz. Duman, a.g.m, s, 39-41.
[917] Bakara, 2/200.
[918] Yasin, 36/47.
[919] En'âm, 6/148.
[920] Mekke toplumunda Arapların, Allah, ahiret, melek, hac ibadeti ile bazı helal olan şeyleri haram veya haram olan şeyleri helal sayma ve diğer bir takım ahlaki ilkelerle ilgili yanlış inançları mevcuttu. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Çelik, "Kur' ân'ın, Mekke Toplumunda Var Olan Bir Takım Yanlış İnanç, İbadet Ve Davranışları Islah Etmesi", *Kur'ân Nüzulunun Mekke Dönemi Sempozyumu*, Çorum Belediyesi Kültür yay, Çorum, 2013, s, 337-363.
[921] Yasin, 36/78.

defa yaratan." Sana başlarını sallayarak: "Ne zamandır bu?" derler. "Yakında olması mümkündür" de"[922]

"Derler ki: "Biz eski halimize mi döndürüleceğiz? Ufalanmış kemik olduğumuz zaman mı?"[923]

İncelediğimiz dönemde müşrikler, çağrıya engel olmak maksadıyla, Kur'ân-ı Kerîm,[924] Hz. Peygamber,[925] ahiret[926] gibi konularda asılsız iddia ve iftiralarda bulunuyorlar, Kur'ân ise bunlara zaman zaman cevaplar veriyordu. Onların baştan beri sergiledikleri bu karşıt tutum; *"And olsun ki, Biz bu Kur'ân'da insanlara türlü türlü misali gösterip açıkladık. İnsanın en çok yaptığı iş tartışmadır. İnsanlara doğruluk rehberi gelmişken, onları inanmaktan, Rablerinden mağfiret dilemekten alıkoyan öncekilere uygulananın kendilerine de uygulanmasını veya gözleri göre göre azaba uğramayı beklemeleridir. Biz peygamberleri ancak müjdeci ve uyarıcı olarak göndeririz. Oysa inkârcılar hakkı bâtılla ortadan kaldırmak için çekişirler. Ayetlerimizi ve kendilerine yapılan uyarmaları alaya alırlar."*[927] ifadeleriyle karşılık bulmuştur.

Ahiretle korkutma ve tehdit etme, Kur'ân nüzulunun neredeyse tamamında her fırsatta dile getirilmiştir. Boykot sonrası dönemde, özellikle müşriklerin bu konudaki asılsız iddia ve soruları sebebiyle, bu konunun daha çok üzerinde durulduğu görülmektedir. Cennet ve cehenneme dair söylemler, müşrikleri korkutma, mü'minleri de teşvik etme açısından silah vazifesi görmekte,[928] insanın, yaptığı en küçük iyilik ve kötülüklerin karşılığını göreceğini[929] ifade ederek inananlara has dînî ve ahlakî bir karakter inşa etmektedir.

Arapların çoğunun öldükten sonra dirilmeyi kabul etmemesi ve vahyin bu yöndeki söylemlerine karşı çıkışları, ahiret konusunun Mekke dönemi surelerinde değişik içerik ve üsluplarla sürekli gündemde tutulmasının sebebi olarak görülebilir.

İnkârcıların bu tutumu, vahyin tehdit içeren söylemleriyle karşılık bulmuştur. İslam'da tehdit, vaad kavramıyla ifade edilmekte, inanmayanların cehennem ve

---

[922] İsrâ, 17/49-51.
[923] Nâziât, 79/10-11.
[924] Ahkâf, 46/7, 11; Nahl, 16/24, 101-105; Secde, 32/2-3; Hâkka, 69/41-51; Mutaffifîn, 83/13.
[925] Ahkâf, 46/8; Zâriyat, 51/7-12; Enbiyâ, 21/2-5, 36; Mü'minûn, 23/70; Ra'd, 13/43; Secde, 32/2-3; Tûr, 52/30-38; Ankebût, 29/18, 48.
[926] Ahkâf, 46/34; Zâriyât, 51/12-14; İsrâ, 17/49-52.
[927] Kehf, 18/54-56. İsrâ suresinde de benzer ifadeler yer almaktadır. Bkz. İsrâ, 17/41.
[928] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/242.
[929] İsrâ, 17/9-10; Nahl, 16/111; İbrâhîm, 14/27-29; Enbiyâ, 21/47; İnfitâr, 82/13-14; Rûm, 30/44.

azapla tehdit edilmesi manasına gelmektedir. Ayrıca vaad, ödül anlamında da kullanılır ve inananların yaptığı güzel işler karşılığında Allah'ın kendilerine vereceği her türlü mükâfatı ifade eder. Bu nedenle vaatlere sık sık yer verilmesi, her iki muhataba da mesaj anlamına gelir ve bunlardan muhatapların olumlu şekilde etkilenmeleri amaçlanır. Ceza ve mükâfata dayalı bu iki söylemin, inanmayan insan psikolojisinde gerilime sebep olduğu ileri sürülmüş, bu kişilerin de gerilimden kurtulmak için söyleneni makul bulursa kabul etme ya da tamamını inkâr etme seçeneklerinden birini tercih edeceği[930] ifade edilmiştir.

Sayılan bu sebeplerle boykot sonrası indiğini düşündüğümüz surelerin hemen hepsinde; âhiretin varlığının kesin oluşu,[931] inanmayanların karşılaşacakları şiddetli azap[932] ve diğer bir takım cezalar[933] ile Allah'a hesap verecekleri[934] tehdidi yer almıştır.

Mekkî surelerin birçoğunda olduğu gibi bu dönem surelerde de, müşriklerin ithamlarına zaman zaman cevap verilmekteydi. Bu cevapların ortak özelliği, kullanılan üsluptaki sertlik ve ardından meydan okumaların gelmesidir. Bu vesileyle risaletin başından beri ilahi hitabın içeriğinde yer alan şirk eleştirisi ve bu konuda müşriklere verilen cevaplar, örnekler ve tehditler bu dönemde de yoğun olarak yer alır.[935] Zira onlar bu inançlarından vazgeçmedikleri gibi, her fırsatta bu asılsız inanışlarını dillendiriyorlar ve bu yolla çağrıya yeni muhatap olanları etkileme amacı güdüyorlardı.

Müşrikler, Müslümanların kafasında şüphe oluşturmak maksadıyla *"Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi."*[936] şeklinde bir görüş ileri sürmüşlerdi. Kureyş'in ileri gelenlerinin, halkı Rasulullah'tan soğutmak için

---

930 Vahyin söylemleri karşısında muhatapların yaşadığı psikolojik süreçler ve buna dair değerlendirmeler için bkz. İmamoğlu, a.g.m, s, 313 vd.

931 Kehf, 18/47-49; Tûr, 52/9-16; Hâkka, 69/11-37; Meâric, 70/6-18; Nebe, 78/1-5, 17-40; Nâziât, 79/1-14, 34-46; İnfitâr, 82/1-5, 15-19; Rûm, 30/11-14, 27, 55-57; Mutaffifîn, 83/10-17.

932 Ahkâf, 46/20, 34; Zâriyât, 51/13, 14, 60; Ğâşiye, 88/23-24; Kehf, 18/29, 52-53, 100-102, 106; İsrâ, 17/8-9, 18, 57, 97, 98; Nahl, 16/27-29, 63, 84-89; Enbiyâ, 21/29; Mü'minûn, 23/64-65; Ra'd, 13/18, 34-35; Secde, 32/14, 20; Tûr, 52/7-8, 13-14; Mülk, 67/6-11; Nâziât, 79/25; İnşikâk, 84/10-12; Rûm, 30/16; Ankebût, 29/23; Mutaffifîn, 83/16-17.

933 Ğâşiye, 88/1-7; İbrâhîm, 14/16-17, 49-51; Ra'd, 13/5-6; Mülk, 67/6-11; Hâkka, 69/31-32, 36-37; Nebe, 78/21-26.

934 Ğâşiye, 88/25-26; Nahl, 16/84; Enbiyâ, 21/1; Mü'minûn, 23/100-115; Ankebût, 29/13.

935 İlgili ayetler için bkz. Zâriyât, 51/51; Kehf, 18/110; İsrâ, 17/22, 39-40, 56-57; Nahl, 16/19-22, 48-56, 73-75; İbrâhîm, 14/30; Enbiyâ, 21/98-100; Mü'minûn, 23/64-67, 117; Ra'd, 13/33; Secde, 32/4-14; Tûr, 52/33-47; Mülk, 67/16-30; Meâric, 70/43-44; İnfitâr, 82/6-12; Rûm, 30/12-14; Ankebût, 29/17.

936 Ahkâf, 46/11.

kullandıkları taktiklerden birisi budur.[937] Müslümanların çektikleri sıkıntıların boş bir hevesten ibaret olduğunu ortaya atarak, vazgeçirme politikası yürüttüler. 'Biz uzak duruyorsak sizin de uzak durmanız gerekir' şeklinde bir algı oluşturma çabası içerisindeydiler.

İlahi hitabın ahirete yönelik söylemlerinin, müşrikler tarafından alaylı bir üslupla ve asılsız iddialar olarak karşılanması, özellikle kalbi İslam'a yeni ısınan kimseler açısından, onların olumsuz etkilenebilecekleri düşüncesiyle, bir tehdit olarak görülebilir. Onlar bu taktiklerini bu son dönemde sürekli kullandılar ve her seferinde vahyin kendilerine verdiği ilahi cevaplarla karşılaştılar. Bu cevaplardan biri şöyledir:

"Alanları ayrılmış yıldız kümeleri ile dolu göğe andolsun ki siz çelişkili sözler söylüyorsunuz. Çarpık düşünceli olanlar doğru yoldan başkasına yönelirler. O kahrolasıca koyu yalancılar, o gaflet içinde yüzen kendini bilmezler, "Hani son yargılama günü ne zaman?" diye soruyorlar."[938]

Müşrikler, hüzün yılı sonrasında, öncekine göre daha savunmasız duruma düşen peygambere iftira atarak ve onu küçük düşürerek inananları etkilemeye çalışmışlardı. Hz. Peygamber'in yaşadığı sıkıntıları öne sürerek onun peygamber olmadığını iddia ediyorlardı. Onlara göre eğer gerçekten peygamber olsaydı malı mülkü, hizmetçileri, kendisini eziyetlere karşı koruyan melekleri olurdu ve bu sayede hiçbir zorluk karşısında çaresiz duruma düşmezdi.[939] Özellikle hac döneminde Hz. Peygamber'e ulaşan yollar üzerinde bekleyip ona ulaşmaya çalışanların yollarını keserek peygamber hakkında iftiralar atıyorlar ve insanları geri döndürmeye çalışıyorlardı.[940] Onlar bu söylemleri ile İslam'a girenleri etkilemek yanında, girmiş olanların da kafalarında şüphe oluşturarak Müslümanların sayısının artmasına engel olma gayretindeydi. Müslümanlar açısından düşünüldüğünde, onlar bu iddialara Yaratıcı tarafından cevap verilmesini ve ilahi iradenin her şeyi görüp bildiğini kullarına hissettirmesini bekliyorlardı. Şu şekilde cevap verilmiştir:

---

[937] Mukâtil, *Tefsîr*, III/221; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V/349.
[938] Zâriyat, 51/7-12.
[939] Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, II/300, VI/221, XIV/221; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V/345.
[940] Mukâtil, *Tefsir*, III/275-276; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, X/346.

"De ki: "Ben peygamberlerden bir türedi değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemiyorum. Ben, yalnızca bana vahyedilmekte olana uymaktayım ve ben, apaçık bir uyarıcı-korkutucudan başkası değilim."[941]

İslam'dan önce Araplar arasında kâhin olarak bilinen şahısların olduğu, insanların, problemlerini ve aralarındaki ihtilafları çözmek için onlara başvurduğu bilinmektedir. Araplara göre kâhinler, cinlerden gaybî bilgiler alıp insanlara bildiriyor, bu şekilde toplumda saygın bir yer işgal ediyorlardı.[942] Dolayısıyla müşrikler, peygamberin davetine engel olmak için, halkın en iyi bildiği ve aşina olduğu kimselere peygamberi benzeterek, onun belli bir değeri olmakla birlikte, sıradan bir kâhin olduğu imajını vermeye çalışmışlardı. Bu yakıştırma, müşriklerin, peygambere sıradan insanların üstünde farklı bir konum vererek, dikkatleri onun asıl görevinden uzaklaştırmaya çalıştıklarını düşündürmektedir. Kur'ân, farklı surelerde[943] peygambere yakıştırılan bu ithamı eleştirmiş ve kınayarak aşağılamıştır.

Kureyşlilerin kendi aralarında yaptıkları konuşmalar, Hz. Peygamber'e yakıştırdıkları ithamlara aslında kendilerinin de inanmadığını göstermektedir. Kaynaklarımızda aktarıldığına göre; Nadr b. Hâris Kureyş topluluğuna hitaben: "Vallahi başınıza daha önce gelmeyen bir iş geldi. (Dolayısıyla bu ithamlarla Muhammed'den kurtulamazsınız). O genç bir adamken bile onu en iyi huylu kimse olarak kabul ediyor ve ona en doğru ve şereflimiz diye saygı duyuyordunuz. Şimdi ise o, olgunluk yaşına geldi ve siz ona: 'Büyücü, kâhin, şair, büyülenmiş mecnun diyorsunuz. Tanrıya and olsun o bir büyücü değil. Çünkü biz sihirbazların ne tür insanlar olduklarını ve ne tür hilelere başvurduklarını biliriz. Tanrıya andolsun o bir kâhin de değil, çünkü biz kâhinlerin tahmine dayalı bilgilerinin de farkındayız. Tanrıya andolsun o bir şair de değil, çünkü şiir sanatı, onun sözlerinin şiirden farklı olduğunu göstermektedir. Tanrıya andolsun o bir mecnun da değil. Çünkü biz mecnunların ne kadar saçma ve anlamsız şeyler söylediklerini biliyoruz. O halde ey Kureyş topluluğu! O'na üstün gelmek için başka bir plan bulalım" dedi. Sonuçta peygamberi engellemek için, insanlara Rüstem ve İsfendiyar gibi İran kültürüne ait

---

[941] Ahkâf, 46/9.

[942] Bkz. Cevâd Alî, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm,* XII/333-340; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/240.

[943] Müşriklerin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'e dair ithamları ve bunlara boykot sonrası dönemde verilen cevaplar için bkz. Ahkâf, 46/7, 8, 11; Zâriyat, 51/7-12; Nahl, 16/24, 101-105; Enbiyâ, 21/2-5, 36; Mü'minûn, 23/70; Ra'd, 13/43; Secde, 32/2-3; Tûr, 52/30-38; Hâkka, 69/41-51; Ankebût, 29/18, 48; Mutaffifîn, 83/13.

hikâyeleri anlatmayı teklif etti ve bu teklif kabul edildi. Bundan sonra Hz. Peygamber bir toplumda insanlara Kur'ân'ın mesajlarını anlatırken, o da yakınına oturup, insanların dikkatini Kur'ân'dan çevirmek için bu hikâyeleri anlatmaya başlıyordu."[944]

Müşrikler bu dönemde zaman zaman da Allah'a karşı iftiralar atmaktaydılar. Bazı Yahûdiler Üzeyr'in, Hıristiyanların çok büyük bir kısmı da İsâ Mesih'in Allah'ın oğlu olduğu düşüncesine sahiplerdi.[945] Mekke Müşrikleri de Allah'ın çocuk edindiğini,[946] meleklerin Allah'ın kızları olduğunu[947] söylediler. Onların hiçbir delile dayanmayan bu iddialarının temelinde, Yahûdi ve Hıristiyanların bu inanışlarının etkisinin olup olmadığını bilemiyoruz. Ancak Kur'ân, onların bu söylediklerinin iftira ve yalan olduğunu[948] söyleyerek cevap vermiştir.

Müşrik muhatapların bu propaganda faliyetlerinin amacına ulaşmaması için Kur'ân, inanan ve inanmayanlara vaad edilen her şeyin mutlaka gerçekleşeceğini sık sık vurgulamıştır.[949] Bu ifadelerden Müslümanlar olumlu manada etkileniyorlardı. Bunun en önemli delili, müşriklerin bu tür şüphe uyandırma faliyetlerine rağmen, Müslüman olanların sayısının her geçen gün daha fazla artmasıdır. Fakat müşriklerin iddialarına verilen gerek akli cevaplar ve gerekse onlara yapılan tehditler,[950] inkârcı tutumlarında herhangi bir değişime yol açmamıştır.

Müşriklerin, Mekke dışından gelip Hz. Peygamber'i ilk defa gören ve Müslüman olmayı düşünen kimselerin yollarını keserek, "Bu adam içkiyi haram kılıyor, zinayı haram kılıyor, Arapların daha önceden yapmakta olduğu birçok şeyi haram kılıyor. Geri dönün, onun yanına gitmeyin. Eğer bunda sizin için bir vebal ve günah varsa o bizim boynumuza olsun." diyerek onları engellemeye çalıştıkları[951] bilinmektedir. Müşriklerin özellikle bu dönemde, Müslümanları dinlerinden döndürmek veya Müslüman olma potansiyelindekileri engellemek amacıyla başvurdukları bu yöntem ayette de konu edilmiştir:

---

[944] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/320-321; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III/297.
[945] Tevbe, 9/30.
[946] Kehf, 18/4-5
[947] İsrâ, 17/40; Nahl, 16/57, 62; Tûr, 52/39.
[948] Kehf, 18/5.
[949] Ahkâf, 46/19; Zâriyat, 51/1-6.
[950] İlgili ayetler için bkz. Ğâşiye, 88/25-26; Enbiyâ, 21/20-29, 37-44; Mü'minûn, 23/91-92.
[951] Mukâtil, *Tefsîr*, II/513; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, X/346.

"İnkâr edenler iman edenlere, "Yolumuza uyun da sizin günahlarınızı yüklenelim" derler. Hâlbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değillerdir. Şüphesiz onlar kesinlikle yalancılardır."[952]

Bu dönemde, inkârcılarla psikolojik bir mücadele veren vahiy, onların bu söylemlerinin asılsız olduğuna dair şu cevabı vermiştir:

"Kim doğru yola gelirse ancak kendi lehine yola gelmiş ve kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapmıştır. Kimse kimsenin günahını çekmez. Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz."[953] Bu söylemle inananların bu tür telkinlerden etkilenmesinin önü kapatılmış olmaktadır.

1.3.2. İlahi Çağrıya Fiili Müdahale/Şiddet Uygulamaları

Müşriklerin Mekke dönemi boyunca Müslümanlar üzerinde uyguladıkları taktiksel girişimlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: başlangıçta görmezden gelme ve ciddiye almama, alay etme ve küçümseme; bu taktiğin işe yaramadığının anlaşılmasının ardından, karalama kampanyaları düzenleme ve ardından boykot, baskı, işkence, sindirme ve yıldırma politikaları; daha sonra maddi içerikli teklifler sunarak pazarlık yapma ve bunlarla da sonuç alınamayınca en sonunda sürgün etme veya öldürme seçeneklerinin denenmesi.[954] Bazen bu girişimlerin birden fazlasının aynı zamanda yapıldığı da olmuştur. Fiili saldırı girişimleri daha çok zayıf Müslümanlara uygulanırken, sözlü saldırı olarak ifade edilen alay ve aşağılama girişimleri ise peygamberin bizzat şahsını hedef alıyordu.[955] Peygambere yönelik bu faliyetlerin hiçbir zaman müşriklerin hedeflediği şekilde başarıya ulaşmadığı söylenebilir. Bu durum sonuçta müşrikleri, her şeyi göze alarak onu öldürme seçeneğini denemeye sevkedecektir.[956] Daha önce de belirttiğimiz üzere, suçta herkesin eşit paya sahip olması amacıyla her kabileden bir genç seçilerek topluca saldırma planı yapılmışsa da bu plan da daha öncekiler gibi amacına ulaşmamış ve sonuçta Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmiştir.[957]

---

[952] Ankebût, 29/12.
[953] İsrâ, 17/15.
[954] Mesut Okumuş, "Mekkî Sure ve Ayetlerde Hz. Peygamber'e Yönelik Hitaplar", *Kur'ân Nüzulunun Mekke Dönemi Sempozyumu*, Çorum, 2013, s, 314.
[955] Erken Mekke döneminde peygamberin erkek çocuğu olmadığına dair söylemler de (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/133, III/7) müşriklerin aşağılama girişimlerinden biridir. Buna cevap olarak 15. nüzul sıralamasında gösterilen Kevser suresi nâzil olmuştur.
[956] Müşriklerin bu girişimi, Medine döneminde nazil olan Enfâl suresinde bir hatırlatma olarak zikredilmiştir. (Enfâl, 8/30).
[957] İbn Hişâm, *es- Sîre*, II/126.

Açık davetten sonra, Müslümanların Habeşîstan'a hicret etmeleri, Hz. Peygamber'in güvenli bir yer bulmak maksadıyla Tâif'e gitmesi ve özellikle incelediğimiz dönemde Akabe biatları sonucunda inananların vatanlarını terk ederek Medine'ye hicret etmeleri, müşriklerin uyguladığı baskı politikalarının şiddetini göstermektedir.[958]

Zaman zaman özellikle Hz. Peygamber'e karşı uyguladıkları şiddete dair rivayetler söz konusudur.[959] Fakat bu saldırılar, Allah'ın yardımı sayesinde atlatılmış ve peygambere herhangi ciddi bir zarar vermeye muvaffak olamamışlardı. Bu konuda dönemin surelerinde hatırlatmalar yer alır:

"Şüphesiz onlar düzenlerini kurdular; oysa dağları yerinden oynatacak olsa bile, bu düzenleri hep Allah'ın elindeydi."[960]

"Sakın Allah'ı, zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma; gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne kadar onları ertelemektedir."[961]

Uyguladıkları şiddetin, peygamberi görevinden döndürmediğini ve çabalarının sonuç vermediğini gören müşriklerin, Hz. Peygamber'in bir süre sonra eceliyle ölüp, davetinin de biteceğini ve ondan bu suretle kurtulacakları ümidini taşıdıkları da bilinmektedir. Şu ifade dikkat çekicidir:

"Senden önce de hiçbir insanı ölümsüz kılmadık, sen ölürsün de onlar baki kalır mı?"[962]

Meşhur şairlerin ölüp gittiği gibi, peygamberin de öleceğini dolayısıyla onu öldürmek yerine işi zamana bırakmanın uygun olacağını düşünüyorlardı. Hz. Peygamber'i şairlikle suçlayan bu insanlar, o dönemlerde "şair" olarak tanınan insanlarla uğraşmanın, hayırlı sonuçlar getirmeyeceği kanaatinde olduklarından,[963] "Onu bağlayıp hapsedin, öylece ölüp gitmesini bekleyin"[964] şeklinde fikir ileri sürmüşlerdi.

Bu dönemde indiğini düşündüğümüz, Tûr suresinde de benzer ifadeler yer

---

[958] Kapar, a.g.m, s, 165.
[959] Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/303, III/113; İbn Hişâm, *es- Sîre*, I/387; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II/197. Hz. Peygamber'e gerek sözlü gerekse fiili saldırı konusunda aşırı giden bazı müşrikler ve bunların uyguladığı şiddet uygulamaları hakkında bkz. İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, s, 169-200; Özkavukçu, *a.g.e*, s, 84-90.
[960] İbrâhîm, 14/46.
[961] İbrâhîm, 14/42.
[962] Enbiyâ, 21/34.
[963] Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr,* V/151.
[964] İbn Hişâm, *es- Sîre*, II/125-126.

almaktadır:

"Yoksa onlar (senin hakkında): 'Bir şairdir, zamanın felâketlerine çarpılmasını gözetliyoruz mu diyorlar?"[965]

Müşrik muhataplar ve özellikle onları organize eden liderler, peygamberin karşısında aciz duruma düşmüşlerdi. Zira peygamberin, onların bütün engellemelerine rağmen görevine devam etmesi nedeniyle, müşriklerin, ondan kurtulmak için birbirlerini bu şekilde teselli etmekten başka çareleri kalmamıştı.[966] Bu amaçla peygamberin de sıradan bir insan olduğunu ve bütün insanlar gibi ölümden kurtulamayacağını, sonuçta peygamberlik iddiasının kendiliğinden biteceğini dillendirmeye başlamışlardı.

Mekke son dönemine gelindiğinde ise, Kureyşliler, Medineli bazı kimselerin Müslüman olduklarını ve Hz. Peygamber ve arkadaşlarını Medine'ye davet ettiklerini, onunla beraber savaşıp ona destek vereceklerini (İkinci Akabe biatı) öğrendiklerinde, peygamber ve inananlara karşı uyguladıkları baskıyı iyice artırma yoluna gitmişlerdir.[967]

Bu dönemde Müslümanlar, peyderpey Medine'ye hicret ediyorlardı. Müşrikler, Müslümanların ardından Hz. Peygamber'in de hicret edeceğini ve siyasi bir güç olarak ileride karşılarına çıkacağını fark ettiler ve her şeyi göze alarak öldürme planları yapmaya başladılar. Daha önce, peygamberi öldürme durumunda bütün Hâşimoğullarını karşılarına almaya cesaret edememişlerdi. Bu sefer durumun ciddiyetini anlayan müşrikler, Ebû Cehil'in teklifi üzerine Peygamber'in öldürülmesine karar verdiler.[968] Yapılan bu planın vahiyle peygambere bildirildiği Medine döneminde indirilen Enfâl suresinde zikredilmiştir:

"İnkâr edenler, seni bağlayıp bir yere kapamak veya öldürmek ya da sürmek için düzen kuruyorlardı. Onlar düzen kurarken, Allah da düzenlerini bozuyordu. Allah düzen kuranlara mukabele edenlerin en hayırlısıdır"[969]

Sonuçta peygamberi öldürme konusunda başarısız olan müşrikler, şanslarını hicretten sonra Müslümanlarla yapacakları savaşlarda denemeye devam edeceklerdir.

Mekke döneminde ve özellikle son dönemde müşriklerin, Müslümanları

---

[965] Tûr, 52/30.
[966] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/147.
[967] İbn Hişâm, *es- Sîre*, II/91-93; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/223; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/495.
[968] İbn Hişâm, *es- Sîre*, II/126.
[969] Enfâl, 8/30.

dinlerinden döndürmek için, ateşle dağlama, kırbaçla dövme gibi yöntemlerle işkence yaptıkları,[970] hapsettikleri,[971] aç ve susuz bıraktıkları[972] rivayetleri de yer alır.[973] Bu işkenceler sonunda birçok Müslümanın hayatını kaybettiği, bunların arasında kadınların da bulunduğu[974] söylenmektedir.

Müşriklerin bu işkenceleri, davetin seyrini önemli ölçüde etkilemiş, hatta baskı ve işkenceler Mekke döneminin en belirgin ve karakteristik özelliği olmuştur. Kur'ân'da bu ve benzeri durumlara yapılan vurgu dikkate alındığında, bu tür işkencelerin, davetin açıktan yapılmaya başladığı andan itibaren[975] kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. İlk Mekke dönemi surelerinden olan Burûc suresinde de benzer işkencelere dair hitapların yer alması[976] bu görüşü desteklemektedir. Müslümanların yaşadığı ilk hicretin de bu baskılar yüzünden olduğu gayet açıktır. Dahası hastalık ve zayıflık nedeniyle hicret edemeyen Müslümanların, müşriklerin yaptıkları bu işkencelere Mekke'nin fethine kadar katlandıkları bilinmektedir.

İnandıktan sonra, dünyevi korkular veya menfaatler nedeniyle dinlerinden dönenler olduğu gibi, müşriklerin uyguladıkları ağır işkence ve baskılar nedeniyle imanını gizlemek zorunda kalanlar veya dili ile inkâr ettiğini söyleyenler olmuştur. Bunların sorumlu olmadıkları ayetlerde ifade edilir:

"Gönlü imanla dolu olduğu halde, zor altında olan kimse müstesna, inandıktan sonra Allah'ı inkâr edip, gönlünü kâfirliğe açanlara Allah katından bir gazap vardır; büyük azap da onlar içindir."[977]

Müşriklerin uyguladığı bu işkencelere maruz kalmamak ve dünyevi bir takım menfaatlere ulaşmak gayesiyle dinlerinden dönenler ise ayetlerde ağır bir dille eleştirilmiş ve tehdit edilmişlerdi. Şimdi bu ayetlere örnek vermek istiyoruz:

"Bu, dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın da, inkârcı milleti doğru yola eriştirmemesinden ötürü böyledir. İşte Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve

---

[970] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II/292.
[971] İbn Hişâm, *es- Sîre*, II/5-7; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/207, III/406.
[972] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV/130.
[973] Ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es- Sîre*, II/91-92; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I/223.
[974] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II/132.
[975] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II/129.
[976] Burûc, 85/10-14.
[977] Nahl, 16/106.

gözlerini mühürlediği kimseler bunlardır. Gafiller de işte bunlardır. Ahirette zarara uğrayacakların bunlar olduğunda şüphe yoktur."[978]

"İnsanlardan: "Allah'a inandık" diyenler vardır; ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca, insanların ezasını Allah'ın azabı gibi tutarlar. Rabbinizden bir yardım gelecek olursa, and olsun ki, "Doğrusu biz sizinle beraberdik" derler. Allah, herkesin kalbinde olanları en iyi bilen değil midir? Allah elbette inananları bilir ve elbette ikiyüzlüleri de bilir."[979]

"Allah'tan başka dostlar edinenlerin durumu, kendine yuva yapan dişi örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümceğin yuvasıdır. Keşke bilseler. Doğrusu Allah, Kendini bırakıp da yalvardıkları şeyi bilir. O güçlüdür, Hakîm'dir."[980]

Bu örneklerin psikolojik bir sürecin yansımaları olduğu anlaşılmaktadır. Müşrikler her ne kadar düşündükleri ve yaptıkları konusunda kendilerinden emin bir tavır sergilemeye çalışsalar da, içlerinde yaşadıkları çelişkiler Allah tarafından biliniyor ve ayetlerde kendilerine de yansıtılıyordu. Bu sayede inananlar da her şeyin farkında oluyorlardı.

Zayıf müslümanlardan bazıları, müşriklerin eziyetleri nedeniyle inançlarından vazgeçiyorlar, Hz. Peygamber'in davetini terkederek atalarının dinine döndüklerini söylüyorlar ve bunu da Hz. Peygamber ve inananlardan gizliyorlardı.[981] Münafıklık alametleri gösteren bu yeni Müslümanlar, inançları nedeniyle müşriklerden gördükleri baskı karşısında peygambere şikâyette bulunuyorlar[982] ve ilahi yardımın hemen gelip müşrikleri cezalandırmayışını yadırgıyorlardı.[983] Ayetlerde, yaşanılan bu durumun Allah'ın, Müslümanları tabi tuttuğu bir denemenin neticesi olduğu,[984] inananların Allah'ın yardımının geleceğini bilmeleri,[985] inkârcıların da bu yaptıklarının cezasını çekecekleri[986] hatırlatılmıştı.

Elbette ki zor günler yaşanıyordu. Müslüman olmalarının hemen ardından, kendilerini zor bir imtihanın içinde bulan yeni Müslümanlara, önceki peygamberlerin

[978] Nahl, 16/107-109.
[979] Ankebût, 29/10-11.
[980] Ankebût, 29/41-42.
[981] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XX/13; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni,* X/345.
[982] Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* s, 295.
[983] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/466.
[984] Ankebût, 29/1-7, 10, 11.
[985] Ankebût, 29/5.
[986] Ankebût, 29/4, 13, 23, 25, 39, 40, 68.

yaşadıkları sıkıntılar ve kavimlerinin ortaya koyduğu refleksler anlatılmış, inananların bunlardan ibret alması gerektiği ve Allah'ın yardımının, Allah'ın belirlediği zamanda geleceği hatırlatılmıştır.[987] Müslümanların Mekke son dönemde yaşadığı sıkıntılar Medine inişli olan Enfâl suresinde de konu edilmiş Allah'ın bu dönemde Müslümanlara olan yardımı şu şekilde hatırlatılmıştır:

"Yeryüzünde az sayıda olduğunuz ve zayıf sayıldığınız için insanların sizi esir olarak alıp götürmesinden korktuğunuz zamanları hatırlayın. Allah, şükredesiniz diye sizi barındırmış, yardımıyla desteklemiş, temiz şeylerle rızıklandırmıştır."[988]

Buna rağmen Şeytan'ın, inananların gönüllerine telkin ettiği korku ve ümitsizlik duyguları, itikadi travmalara sebep oluyordu. Zayıf insanlar, müşrik liderlerin baskısı karşısında dayanamayıp saf değiştiriyordu. Belki de yaşamla ölüm arasında yaptıkları bu tercihin, aslında kendileri için hayırlı olmayacağının da farkındalardı. Çünkü imanında sebat eden ve hiçbir tehdide aldırmayan Müslümanların büyük bir çoğunluğu aslında aynı durumdaydı. Hepsi de "Duafâ", yani fiilî mukavemet gücü olmayanlar sınıfındaydı. İşte bu nedenle, sebep her ne olursa olsun bu dünya imtihan dünyasıydı ve gerçek anlamdaki dinden dönme eyleminin, sonuçları da ağır olacaktı:

"İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkarlar; güçsüzler, büyüklük taslayanlara: "Doğrusu biz size uymuştuk, Allah'ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?" derler. Cevap olarak: "Allah bizi doğru yola eriştirseydi biz de sizi eriştirirdik. Artık sızlansak da sabretsek de birdir, çünkü kaçacak yerimiz yoktur" derler. İş olup bitince, Şeytan: "Doğrusu Allah size gerçeği söz vermişti. Ben de size söz verdim ama sonra caydım; esasen sizi zorlayacak bir nüfuzum yoktu; sadece çağırdım, siz de geldiniz. O halde, beni değil kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Beni Allah'a ortak koşmanızı daha önce kabul etmemiştim; doğrusu zalimlere can yakan bir azap vardır" der."[989]

Müşriklerin, inananlar üzerinde uyguladıkları baskı ve şiddet, hastalık ve yaşlılık sebebiyle hicret edemeyen Müslümanlar üzerinde, hicretten sonraki tarihlerde de uygulanmaya devam etmiştir. Onların bu işkencelerine dayanmaya

---

[987] Ankebût, 29/18-40.
[988] Enfâl, 8/26.
[989] İbrâhîm, 14/21-22. Baskılar yüzünden hicret etmek yerine Mekke'de kalmayı ve dinlerinden dönmeyi tercih edenlerin ahiretteki acı durumları Medenî surelerde de konu edilmiştir. Mesela bkz. Nisâ, 4/97-99.

çalışan Müslümanların feryatları, Medine döneminde nâzil olan surelerde zikredilmiştir:

"Size ne oluyor da Allah yolunda ve "Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize katından bir koruyucu gönder, bize katından bir yardımcı yolla" diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"[990]

Müşriklerin bu girişimleri ilahi irade açısından, elbette bir aldanma ve bunun ortaya çıkardığı anlamsız bir mücadeleden ibaretti. Vahyin bu konuda az da olsa yumuşak tarzda söylemleri olmuştur:

"Ey insanoğlu! Seni yaratıp sonra şekil veren, düzenleyen, mütenasip kılan, istediği şekilde seni terkip eden, çok cömert olan Rabbine karşı seni aldatan nedir?"[991]

Ne şekilde olursa olsun, kendisini mutlaka ilahi çağrının karşısında olmaya adamış bu insanlar, muhtemelen belli bir noktadan sonra geri dönüşü olmayan bir yola giren kimse gibi hareket etmeye başladılar. Öyle ki zaman zaman kendilerine vaad edilen azabın hemen başlarına gelmesini bile istemişlerdi.[992] Kur'ân onların bu durumlarını sık sık peygambere bildirerek, artık müşrikleri dine davet konusunda bir çaba sarf etmemesini öğütlemekteydi.[993]

Dönemin ilk suresi olarak düşündüğümüz, Ahkâf suresinden itibaren, ilahi hitabın sertleştiği görülmektedir. Müşriklerin tanrı kabul ettikleri putlarını aciz sayan ve meydan okuyan ifadelerin ardından, putlara tapanlar, *"en sapık kimseler"*[994] olarak tabir edilmektedir. Genel olarak sert dille yapılan eleştiriler ve tehditlere de şu ayetler örnek olarak verilebilir:

"Kötülük tuzakları kuranlar, Allah'ın kendilerini yere batırmasından yahut fark etmedikleri bir yerden onlara azabın gelmesinden güvende midirler? Veya hareket halindelerken -ki Allah'ı aciz bırakamazlar- ya da yok olmak endişesindeyken onlara azabın gelmesinden güvende midirler? Doğrusu Rabbin şefkatlidir, merhametlidir."[995]

---

[990] Nisâ, 4/75.
[991] İnfitâr, 82/6-8.
[992] Ankebût, 29/53-55.
[993] Kehf, 18/57; İsrâ, 17/48; Nahl, 16/37; Enbiyâ, 21/6; Ra'd, 13/31; Secde, 32/30; Tûr, 52/45; Meâric, 70/42; Rûm, 30/29, 52-53, 58-59.
[994] Ahkâf, 46/5.
[995] Nahl, 16/45-47.

Müşriklere karşı sertleşen hitaba örnek olarak şu ifadeleri de zikretmemiz gerekir:

"قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ" "*O kahrolasıca koyu yalancılar*"[996] Buradaki muhatap, inananlara ya da inanma potansiyelinde olanlara türlü yöntemlerle engel olmaya çalışan ve sayılarının 17 civarında oduğu söylenen müşrik liderlerdir.[997] Yalancılar şeklinde çevirdiğimiz "الْخَرَّاصُونَ" kelimesi ise, hiçbir delile dayanmaksızın, zanlarına göre hatalı davranışlar ortaya koyanları ifade eder. Ancak burada, bu tür eylemleri kasıtlı olarak ve gafletleri sebebiyle ortaya atan ve (özellikle peygamber hakkında) söyledikleri sözleri birbiri ile çelişen kimseler kastedilmiştir.[998]

Yine bu insanlar için "الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ" *"O gaflet içinde yüzen kendini bilmezler!"*[999] ifadesi kullanılmıştır. Tehdit içerikli benzer ayetlerden bazıları da şunlardır:

"فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مِن يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ" *"Söz verilen günün azabından vay o inkâr edenlere!"*[1000]

"وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ", *"Allah'a yakıştırdığınız vasıflardan ötürü yazıklar olsun size!"*[1001]

"إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ" *"Şüphesiz Biz, suçlulardan intikam alacağız."*[1002]

"فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ" *"İşte o gün, yalanlayanlara yazık olacak!"*[1003]

"فَسُحْقاً لِّأَصْحَابِ السَّعِيرِ" *"Çılgın alevli cehennemlikler yok olsunlar!"*[1004]

Bunun yanında inanmayan ve çağrıya engel olan bu zümre, dönemin surelerinin neredeyse tamamında, şiddetli azaba[1005] ve diğer bir takım cezalara çarptırılacakları[1006] ve bu yaptıklarının hesabını Allah'a verecekleri[1007] yönünde tehdit edilmişlerdir.

---

[996] Zâriyat, 51/10.
[997] Mukâtil, *Tefsîr*, III/275-276.
[998] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVI/343.
[999] Zâriyat, 51/11.
[1000] Zâriyat, 51/60.
[1001] Enbiyâ, 21/18.
[1002] Secde, 32/22.
[1003] Tûr, 52/11; Mutaffifîn, 83/10.
[1004] Mülk, 67/11.
[1005] Ahkâf, 46/20, 34; Zâriyât, 51/13, 14, 60; Ğâşiye, 88/23-24; Kehf, 18/29, 52-53, 100-102, 106; İsrâ, 17/8-9, 18, 57, 97, 98; Nahl, 16/27-29, 63, 84-89; Enbiyâ, 21/29; Mü'minûn, 23/64-65; Ra'd, 13/18, 34-35; Secde, 32/14, 20; Tûr, 52/7-8, 13-14; Mülk, 67/6-11; Nâziât, 79/25; İnşikâk, 84/10-12; Rûm, 30/16; Ankebût, 29/23; Mutaffifîn, 83/16-17.
[1006] Ğâşiye, 88/1-7; İbrâhîm, 14/16-17, 49-51; Ra'd, 13/5-6; Mülk, 67/6-11; Hâkka, 69/31-32, 36-37; Nebe, 78/21-26.

1.3.3. Yeni Müslüman Olacaklara Engel Olmaları

Mekke müşriklerinin, her geçen gün artan Müslüman nüfusuna engel olamamaları nedeniyle psikolojik gerilim yaşadıklarını söylemiştik. Bu insanlar, şeref ve haysiyetlerine o derece düşkünlerdi ki, sürekli başkaları tarafından takdir edilmeyi[1008] bekliyorlardı. Yıllar süren mücadele sonunda İslam'ın yayılmasına engel olamamaları saygınlıklarını tehdit ediyordu. Özellikle hac mevsiminin yaklaşması onları daha da telaşlandırıyordu. Zira bu mevsimde Mekke'ye gelecek insanların, Hz. Peygamber'in uyguladığı strateji sayesinde yeni dinden etkilenmeleri kaçınılmazdı. Eğer bu etkileşim gerçekleşirse Kureyş'in, kabileler arasında elde ettiği üstünlük zarar göreceği gibi, insanların putlara olan ilgisinin azalması, ticari açıdan da bir kayıp meydana getirecekti. Bütün bu riskler, müşrik liderleri yeni tedbirler geliştirmeye sevketmiştir. Nihayet ortak bir tavırla, Mekke dışından gelenleri Hz. Peygamber'den uzak tutmak için mücadeleye başladılar.

Bu mevsimde Mekke dışından gelenler Hz. Peygamber'in bildirdiği mesajların doğruluğunu araştırmaya başlıyorlardı. Müşrik liderler ise bu insanlara, Kur'ân'ın sadece *"Eskilerin masalları"*[1009] olduğunu söyleyerek yabancıların, Hz. Peygamber'den etkilenmesinin önüne geçmeye çalışıyorlardı.[1010] Kur'ân, onların bu durumunu şu şekilde ifade eder:

"Böylece Kıyâmet günü kendi günahlarını tam olarak, bilmeden saptırdıkları kimselerin günahlarını kısmen yüklenirler. Dikkat edin, yüklendikleri yük ne kötüdür!"[1011]

Peygamber'in getirdiği mesaj taraftar kazanmaya başladığında Mekke'nin ileri gelenleri bu akıma karşı bir propaganda geliştirmeyi planladılar. Bu amaçla hac için Mekke'ye gelen her ziyaretçinin Mekke'ye varmadan yolunu keserek peygamberi dinlemesine engel olmaya karar verdiler. Bu uygulamalarının hac mevsimiyle sınırlı kalmadığı, yıl boyu devam ettiği ve bu amaçla özel görevliler tayin edildiği de[1012] söylenmiştir. Dışarıdan gelenlerle yapılan konuşmalar sırasında

---

[1007] Ğâşiye, 88/25-26; Nahl, 16/84; Enbiyâ, 21/1; Mü'minûn, 23/100-115; Ankebût, 29/13.
[1008] İmamoğlu, a.g.m, s, 315-316.
[1009] Ahkâf, 46/11; Nahl, 16/24.
[1010] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III/19.
[1011] Nahl, 16/25.
[1012] Mukâtil, *Tefsir*, III/275-276; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, X/346. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III/296; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/28.

peygamberin sihirbaz olduğu[1013] veya Kur'ân'ı kendisinin uydurup Allah'a isnad ettiği[1014] gibi şeyler söyleniyordu. Bazıları onun okuduğu vahyin, deli bir insanın sözleri olduğunu,[1015] bazıları da bunların sıradan şiirler olduğunu[1016] söylüyorlardı. Mesela kaynaklarımızda Tufeyl b. Amr ed-Devsî'nin başından geçen şöyle bir olay nakledilir: "…Mekke'ye girdiğimde peygamber hakkında birçok şey söyleyen Kureyşli bir gurup etrafımı sardı. Bunun üzerine şüphelendim ve mümkün olduğu kadar onlardan uzak durmaya çalıştım. Ertesi gün Kâ'be'ye gittiğimde peygamberi namaz kılarken gördüm. Ondan birkaç cümle duydum ve okuduklarının çok güzel sözler olduğunu fark ettim. Kendi kendime: "Ben bir şairim, aklı başında genç bir adamım ve doğru ile yanlışı ayırt edemeyecek bir çocuk değilim. O halde neden yanına gidip de okuduğu şey hakkında sorular sormayayım? dedim. Sonra onu evine kadar takip ettim ve: "İnsanlar senin aleyhinde o kadar çok şeyler söylediler ki, sesini duymamak için kulaklarıma pamuk tıkadım. Fakat bugün şans eseri senden duyduğum şeyler o kadar etkileyiciydi ki mesajını daha ayrıntılı bir şekilde öğrenmek için kendimde cesaret buldum," dedim. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s) Kur'ân'dan bir bölüm okudu, ben de hemen orada o anda müslüman oldum. Eve döndüğümde karımı ve babamı İslâm'a davet ettim, onlar da kabul ettiler. Daha sonra kabilemi İslâm'a davet ettim. Hendek Savaşı'na kadar kabilemden 70-80 kadar aile müslüman olmuştu."[1017] Buna rağmen engellemeyi başardıklarına dair de rivayetler mevcuttur. Şair A'şâ'nın peygamberle görüştürülmemesi[1018] ve Ebû Zerr el-Ğıfârî'nin dövülerek engellenmesi,[1019] müşriklerin kısmen amaçlarına ulaştıklarını göstermektedir. Müşriklerin bu türden faaliyetleri her ne kadar toplumda ciddi bir baskı unsuru olsa da, gerçekte Müslüman olmak isteyenlerin önüne geçememiştir. Müşrikler bu faaliyetleri nedeniyle "*O kahrolasıca koyu yalancılar*"[1020] şeklinde ifade edilmiştir.

[1013] Ahkâf, 46/7; Zâriyât, 51/39, 52; Hz. Peygamber'in sihirbazlıkla itham edildiği rivayetler için bkz. Buhârî, Tefsîr, 290; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV/294-295; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 468; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII/403-404.
[1014] Ahkâf, 46/8, 11; Enbiyâ, 21/5.
[1015] Zâriyât, 51/39, 52.
[1016] Ayetlerde onların bu ithamlarına yer verilirken, aynı zamanda bu ithamlara cevaplar da yer alır. Mesela bkz. Yâsin, 36/69; Yûnus, 52/30; Saffât, 37/35, 36. İncelediğimiz dönemde ise, Zâriyât, 52/30, 31; Enbiyâ, 21/5; Hâkka, 69/41.
[1017] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II/22-24.
[1018] İbn Hişâm, *es- Sîre*, II/25-28.
[1019] Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 132.
[1020] Zâriyât, 51/10.

1.3.4. Kasıtlı Olarak Mu'cize Talebinde Bulunmaları

Peygamberi aşağılamak ve inandırıcılığını yok etmek amacıyla müşriklerin ortaya attıkları iddialar arasında, O'nun sıradan bir insan olması da vardır. Bu nedenle müşrikler, önceki kavimlerin söyledikleri gibi[1021] kendisinin sıradan bir insan olmadığını göstermesini talep ediyorlardı. Peygamberden Safâ tepesini altına dönüştürmesi[1022] de dâhil olmak üzere, olağan üstü davranışlar beklediklerini, gökten gözle görülür bir şeyler inmesini arzuladıklarını, hatta yerden sular fışkırtması gerektiğini her fırsatta dile getiriyorlardı.[1023] Onların bu beklentilerinden bazıları ve kendilerine verilen cevaplar ayette şu şekilde ifade edilmiştir:

"Şöyle söylediler: "Bize, yerden kaynaklar fışkırtmadıkça sana inanmayacağız. Yahut hurmalıkların, bağların olup, aralarında ırmaklar akıtmalısın. Yahut da iddia ettiğin gibi, göğü tepemize parça parça düşürmeli, ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin. Veya altın bir evin olmalı yahut göğe yükselmelisin ama oradan okuyacağımız bir kitap indirmezsen yine o yükselmene inanmayacağız. De ki: "Fesubhanallah! Ben peygamber olan bir insandan başka bir şey miyim? İnsanlara doğruluk rehberi geldiği zaman, inanmalarına engel olan, sadece: Allah, peygamber olarak bir insan mı gönderdi?" demiş olmalarıdır. De ki: Yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik. De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Doğrusu O, kullarını görür, haberdardır."[1024]

Müşriklerin mucize istediklerine dair, kaynaklarımızda yer alan rivayetler ile surelerde bu türden olaylara yapılan göndermeler yer almakta, ancak bunların zaman açısından tespiti zor görünmektedir. Surelerin nüzul tarihinin bilinmesi, bu olayların gerçekleştiği zamanlar konusunda da bizlere değerlendirme yapma imkânı verebilir. Tarihi rivayetler, müşriklerin mucize istemeleri ve onlara olumlu cevap verilmesi ile alakalı olarak, boykot yıllarında gerçekleşen inşikâk-u kamer hadisesini nakleder.[1025] Müşriklerin mucize isteklerine dair surelerin nüzul tarihleri dikkate alındığında ise, davetin açıktan yapılmaya başlamasından hicrete kadar uzanan bir süreç

[1021] İbrâhîm, 14/10-11.
[1022] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/242.
[1023] Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 300 vd; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI/447-448.
[1024] İsrâ, 17/90-96.
[1025] Buhârî, Tefsîr, 290; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IV/294-295.

gözükmektedir.[1026] Bu durum onların bu türden isteklerinin Mekke dönemi boyunca devam etmiş olduğuna dair bir ipucu vermektedir. Ancak Mekke döneminin boykot sonrasında inen surelerinde, müşriklerin artık iman etmeyeceğine dair net ifadelerin ayetlerde yer aldığını biliyoruz. O halde müşrikler neden peygamberden mucize istemiş olabilirler? Bu soruya şu şekilde bir cevap vermemiz mümkündür. Müşrikler hiçbir zaman peygambere inanmak için mucize istemediler. Ayette bu durum açıkça ifade edilmiştir:

"Kendilerine bir mucize gösterilirse, mutlaka ona inanacaklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin ederler. De ki: "Mucizeler, ancak Allah katındadır"; onların, mucize geldiği zaman da inanmayacaklarını anlamıyor musunuz?"[1027]

Bu ayet onların mucize isteklerinin, tamamen peygamberi küçük düşürme ve alay etme maksatlı ortaya atıldığını haber vermektedir. Aynı zamanda boykot döneminden önce indirildiğini düşündüğümüz En'âm suresinde müşriklerin mucize isteklerinden bahsedilmesi, davetin açıktan ilanıyla birlikte onların bu girişimlere başladığını da göstermektedir.

Demek ki her fırsatta benzer taleplerde bulunmuşlardı. "Ebû Cehil, Kur'ân'ı kastederek; Hz. Peygamber'in, onunla dağları yürütüp, ekmeleri için kendilerine arazi ve iş alanları açmasını, rüzgârı emirlerine vermesini ve aynı gün içerisinde Şam'a gidip gelmelerini, vefat eden atalarından mesela Kusay b. Kilâb'ı tekrar diriltmesini ve ondan ileride karşılaşacakları hayat ile ilgili bilgi almalarını, önceki peygamberler (Dâvud, Süleyman, İsâ) gibi insanlara kolaylık sağlayacak işler yapmasını istemişti. Hz. Peygamber de bunları yapmaya gücü ve yetkisi olmadığını söylemiştir."[1028] Bazı rivayetlerde bu istekleri yapanlar, isim belirtilmeden Kureyş müşrikleri ve Kureyş kâfirleri olarak zikredilmektedir.[1029] Şu ayetlerde bu türden istekler konu edilmiştir:

"Eğer Kuran ile dağlar yürütülmüş veya yeryüzü parçalanmış yahut ölüler konuşturulmuş olsaydı, kâfirler yine de inanmazlardı…"[1030]

[1026] Bu türden istekler ve bunlara verilen cevapların yer aldığı sureler kronolojik olara şu şekildedir; A'raf, 7/188; Furkân, 25/7-8; Şuarâ, 26/154; Hûd, 11/12; En'âm, 6/35, 50, 109; Fussilet, 41/6, 14; Ahkâf, 46/9; Kehf, 18/110; Enbiyâ, 21/5; Ankebût, 29/50-54; Ra'd, 13/7, 27; Ankebût, 29/50-52.
[1027] En'âm, 6/109.
[1028] Mukâtil, *Tefsîr*, II/177.
[1029] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI/447-449.
[1030] Ra'd, 13/31.

Onların inanmak için değil de kasıtlı olarak mucize istekleri, bu kötü niyetleri sebebiyle karşılanmamıştır.[1031] Cevap olarak da: *"And olsun ki, senden önce nice peygamberler gönderdik; onlara eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir ayet (ya da mu'cize) getiremez. Her şeyin vakti ve süresi yazılıdır."*[1032] ayeti yer alır. Buna göre risaletin ilerleyiş takvimini belirleyen ilahi iradedir. Ayet veya mu'cize gelmesi, birilerinin istemesine değil Allah'ın dilemesine bağlıdır.[1033] Bu ayeti duyan Mekke müşrikleri, "Görüyoruz ki senin elinde hiçbir şey yok! Her şey olmuş bitmiş!" diyerek Hz. Peygamber'le alay etmişlerdi.[1034] Başka ayetlerde de müşriklerin bu ithamlarına cevaplar verilmiştir:

"And olsun ki bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali vermişizdir. Bununla beraber, eğer sen onlara bir mucize getirmiş olsan, inkâr edenler: "Siz ancak bâtıl şeyler ortaya atanlarsınız" derler. Allah bilmeyenlerin kalplerini işte böylece kapatır."[1035]

Allah Teâlâ peygamberlerine bazı olağanüstülükleri sergileme imkânı vermiştir. Önceki toplumlarda daha çok görülen elçilerin vahiyle desteklenmesi, buna rağmen inanmaya yanaşmayan muhataplar nedeniyle genelde beraberinde azabı da getirmiştir. Dolayısıyla insanların inanmaları için ortaya konan her ilahi kanıt, inkârı anlamsız kıldığı için, her şeye rağmen ortaya konan inanmama eylemine azapla karşılık verilmiştir. Son peygamber döneminde de önceki dönemler gibi, Yaratıcı, peygamberini ve ona inananları korumuş ancak bu son dönem, inanmayan muhatapların helak edilmesiyle son bulan önceki dönemler gibi olmamıştır. Son dönemde inkârcı muhatapların yoğun isteklerine rağmen mucize taleplerinin yerine getirilmemesi, Allah Teâlâ'nın, bu insanların olağanüstü olayları görerek inanmalarını murad etmediğini göstermektedir.[1036] Aynı şekilde gösterilen mucize sonunda hala inkâr fiilinin devam etmesi, ilahi kanunlara göre zorunlu bir azabı gerektireceğinden, Allah'ın bu son ümmet hakkında öncekilere uyguladığı genel bir azaba da taraftar olmadığı düşünülebilir.

[1031] İsrâ, 17/59.
[1032] Ra'd, 13/38.
[1033] İbrâhîm, 14/11.
[1034] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl*, s, 117.
[1035] Rûm, 30/58-59. Ayrıca bkz. Ra'd, 13/39-43.
[1036] Albayrak, *Tarihin İçinden Kur'ân'ı Algılamak*, s, 29-30.

1.3.5. Müşriklerin İnanma İhtimalleri Kalmadığı Vurgusu

Müşrikler, Kur'ân'ı, kendilerine doğru yolu gösterecek bir vesile olarak göremediler. İlk bölümde de belirttiğimiz üzere, müşriklerin hepsi böyle düşünmese de, birçoğu da kabile kültürüne teslim olup sessiz kalmayı tercih ettiler. Fakat artık Kur'ân onları terk edecekti. Ayetlerde sık sık kendilerine şiddetli ve aşağılayıcı azabın tattırılacağının ifade edilmesi,[1037] bundan sonra da müşriklerle yapılacak olan herhangi bir diyalogun fayda vermeyeceğini göstermektedir. Zaten inanacak olsalardı, bunca yıl beklemezlerdi. Son dönem surelerde görülen benzer sert tehditler, surenin indiği dönemi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira müşrikler, Mekke dönemi boyunca yapılan hiçbir uyarıyı dikkate almadılar.

Bu nedenle Mekkeli müşriklerden artık olumlu bir karşılık alma ümidini yitiren Hz. Peygamber Taif'e gitmiş, onların da Mekkelilerden farklı olmadıklarını anlayınca artık hac mevsimlerinde kurulan panayırlarda, Medine'den gelen Müslümanlarla anlaşarak, Medine'ye hicret etmeyi düşünmeye başlamıştır. Hz. Peygamber'in panayırlardaki Medineliler arasında yaptığı şu çağrısı da bunu desteklemektedir: "Rabbimin elçilik vazifesini yerine getirinceye kadar beni barındıracak kim var? Bana yardım edecek kim var ki, kendisine cennet verilsin"[1038]

Bu zor dönemde Hz. Peygamber'e manevi destek olarak meydana geldiğini düşündüğümüz mi'rac hadisesi de bundan sonraki aşamada Mekkeli müşriklerle yakın temas kurulamayacağına bir işaret olabilir. Nitekim mi'rac sonrasında verdikleri tepkiler, bunu doğrular niteliktedir. Bu dönemdeki surelerin birçoğunda bu vurgu sürekli yinelenmiştir. Hatta bazı ayetlerde artık inanma ihtimalleri kalmayan[1039] bu insanlar için üzülen ve şayet müşrik liderler Müslüman olurlarsa diğer insanlar da onların peşinden gelirler diye ümit eden[1040] Hz. Peygamber'e, o kimseler yüzünden kınanmayacağı ve onlardan yüz çevirmesi gerektiği,[1041] kendilerine belli bir vakte kadar süre tanındığı,[1042] tebliğ görevine, öğüt alma ihtimali olanlarla devam etmesi[1043]emredilmekteydi. Hz. Peygamber'den, müşrikleri bir süreliğine kendi

---

[1037] Ahkâf, 46/20.
[1038] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III/322.
[1039] Ayetlerde, baştan beri İslam'a karşı çıkan önde gelen müşriklerin inanma ihtimallerinin kalmadığı açıkça ifade edilmiştir. Bkz. Kehf, 18/57; İsrâ, 17/48; Nahl, 16/37; Enbiyâ, 21/6; Ra'd, 13/31; Secde, 32/30; Tûr, 52/45; Meâric, 70/42; Rûm, 30/29, 52-53, 58-59.
[1040] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/279.
[1041] Zâriyât, 51/54; Nahl, 16/37.
[1042] Kehf, 18/58-59; Nahl, 16/61; İbrâhîm, 14/10, 42; Mü'minûn, 23/54; Rûm, 30/33-34.
[1043] Zâriyât, 51/55.

hallerine bırakması istenmekteydi.[1044] Bu ifadeler putperestliğin sonunun yaklaştığı manasına geliyordu. Nitekim bu ayetin bulunduğu Mü'minûn suresinin inmesinden bir süre sonra müşrikler için 'sonun başlangıcı'[1045] sayılabilecek hicret olayı gerçekleşmişti.

Mekke müşriklerinin ve özellikle de lider konumundakilerin inanmayacağını gösteren ayetlerden bazıları şöyledir:

"Sana nasıl misaller verdiklerine bir bak! Bu yüzden sapmışlardır, artık bir yol da bulamamaktadırlar."[1046]

"Onlardan önce yok etmiş olduğumuz kasabalar halkı inanmadılar, bunlar mı inanacaklar?"[1047]

"Çarpılacakları güne erişmelerine kadar onları bırak."[1048]

"Eğer Kuran ile dağlar yürütülmüş veya yeryüzü parçalanmış yahut ölüler konuşturulmuş olsaydı, kâfirler yine de inanmazlardı. Oysa bütün işler Allah'a aittir. İnananlar, "Allah dilese bütün insanları doğru yola eriştirebilir" gerçeğini hâlâ anlamadılar mı? Allah'ın sözü yerine gelinceye kadar, yaptıkları işler sebebiyle inkâr edenlere bir belanın dokunması veya evlerinin yakınına inmesi devam eder durur. Allah, verdiği sözden şüphesiz caymaz."[1049]

Ayette geçen "أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُواْ" ifadesi tefsirlerde "İman edenler hâlâ anlamadılar mı?"[1050] şeklinde açıklanmıştır. Derveze'nin ifade ettiği gibi, kronolojik bir okuma ile ayetin indiği dönem düşünüldüğünde, "yey'esü" kelimesinin sözlük anlamı esas alınarak "İman edenler, hâlâ ümitlerini kesmediler mi?" şeklinde düşünülmesi son derece makuldür. Buna göre cümle, inanmayanların durumundan dolayı üzülen Müslümanlar için bir teselli amacı taşımaktadır. Müslümanlar, müşriklerin isteklerine olumlu cevap verilmesini istiyor bu sayede onların iman edeceklerini düşünüyorlardı. Dolayısıyla bu cümlede Müslümanlara, müşriklerin inanma ihtimallerinin kalmadığı, mucize isteklerinin de bu sebeple yerine getirilmediği haber verilmiş olmaktadır.[1051] Müslümanların daha öncelerde de bu tür

[1044] Mü'minûn, 23/54.
[1045] Heyet, *Kur'an Yolu Meali,* s, 344.
[1046] İsrâ, 17/48.
[1047] Enbiyâ, 21/6.
[1048] Tûr, 52/45.
[1049] Ra'd, 13/31.
[1050] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI/455.
[1051] Bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* IV/416-417.

bir beklenti içine girdikleri bilinmektedir. Nitekim daha erken bir dönemde indirildiği bilinen En'âm suresinde de benzer bir ifade tarzıyla onların bu tutumlarından söz edilmektedir;

"Olanca yeminleriyle, eğer kendilerine bir ayet gelse kesin olarak ona inanacaklarına dair Allah'a yemin ettiler. De ki: Ayetler, ancak Allah katındadır; onlara mucizeler gelse de kuşkusuz inanmayacaklarını anlamıyor musunuz? Biz onların kalplerini ve gizlediklerini ilkin inanmadıkları gibi tersine çevririz ve onları tuğyanları içinde şaşkınca dolaşır bir durumda terk ederiz. Gerçek şu ki, biz onlara melekler indirseydik, onlarla ölüler konuşsaydı ve her şeyi karşılarına toplasaydık, Allah'ın dilediği dışında yine onlar inanmayacaklardı, ancak onların çoğu cahillik ediyorlar"[1052] Burada geçen ve "anlamıyor musunuz?" veya "şuurunda değil misiniz" şeklinde tercüme edilen "…وَمَا يُشْعِرُكُمْ" ifadesindeki zamir, Müslümanlara dönüktür.[1053]

Müşriklerin bu son dönemde artık inanmayacağına başka bir delil olarak da geçmişte Allah'ın kendilerine yaşattığı sıkıntılarda takındıkları tavır örnek olarak verilmiştir. Buna göre Mekke'de, muhtemelen davetin açıktan yapılmaya başladığı zamanlara tekabül eden, bir kıtlık ve açlık yaşanması söz konusudur. Önceki dönemlerde indirilen surelerde bu olaya vurgu yapan ayetler yer almaktadır.[1054] İncelediğimiz dönemde ise müşriklerin bu durumu önce bir misal ile açıklanmış,[1055] sonra da onların, Allah'ın yardımını istemekten başka çareleri olmadığını bilmelerine rağmen yine de inanmaya yanaşmadıkları, ilgili örnek üzerinden şu ifadelerle vurgulanmıştır:

"Aslında sen onları doğru yola çağırıyorsun ama ahirete inanmayanlar bu yoldan sapmaktadırlar. Biz onlara acısak ve başlarındaki sıkıntıyı gidersek bile, azgınlıkları içinde bocalayıp kalırlar. And olsun ki, Biz onları azabla yakalamıştık, yine de Rablerine boyun eğmemiş ve yakarmamışlardı."[1056]

Ayette Allah'ın onları azapla yakalaması, açlık ve kıtlıkla tefsir edilmiştir.[1057] Lider konumundaki müşrik muhataplar, Hz. Peygamber ve inananlara yönelik şiddet

[1052] En'âm, 6/109-111.
[1053] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VII/437; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/416-417.
[1054] A'raf, 7/94-99; Yûnus, 10/11-12, 21; En'âm, 6/ 42-44; Duhân, 44/10-16.
[1055] Nahl, 16/112-113.
[1056] Mü'minûn, 23/73-76.
[1057] Mukâtil, *Tefsîr*, II/401, III/202.

eylemlerini artırdıklarında Hz. Peygamber, "Ey Allah'ım, Yûsuf Peygamber zamanındaki yedi yıllık kıtlık gibi, yedi yıllık bir kıtlık vererek bunlara karşı bana yardım et" diye dua etmiş, bunun üzerine Mekke'de, insanların deri ve kemikleri yemek zorunda kaldığı bir kıtlık dönemi yaşanmıştır. Müşrikler gözlerini semadan gelecek bir yardıma çevirseler de dumandan başka bir şey görememişlerdir."[1058] Hatta bu sıkıntı sebebiyle Ebû Süfyan'ın Hz. Peygamber'e gelerek kendilerini bu sıkıntıdan kurtarması için Allah'a dua etmesini istediği de rivayet edilmiş,[1059] ancak onun böyle bir istekte bulunması, Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmış olmasını gerektireceğinden, bu rivayete şüphe ile bakılmıştır.[1060] Sonuçta kesin olan bir şey vardır ki, o da Allah'ın önceki ümmetlerde de uyguladığı, sıkıntıya sokarak insanları imtihan etme kanunu, Mekke döneminde de uygulamaya konulmuş fakat müşrikler bu durumda da inanmaya yanaşmamışlardır. Belki de bu olay onların ilahi çağrıya kulak vermeye en yakın oldukları zamandı. Fakat bu zamanda bile vahyin karşısındaki katı tutumlarından taviz vermeyen bu insanlar ve özellikle müşrik liderler, muhtemelen bu son fırsatı da kaçırmışlardı. Zira bundan sonra nâzil olan birçok surede ve özellikle incelediğimiz dönemde, sürekli olarak onların inanmayacağına, onlar için üzülmeye gerek olmadığına, peygamberin onlardan yüz çevirmesi gerektiğine dair yapılan vurgu da bu gerçeğe işaret etmektedir.

1.4. Mekke Dışındaki Kabileler

Konuya girmeden önce, Mekke'de yaşayan halkın, farklı statülerine ve hayat tarzlarına dikkat çekmek istiyoruz. Mekke'nin merkezinde yaşayan şehirli Mekkelilerin, yerleşim biçimi açısından olduğu kadar edeb ve görgü kuralları bakımından da diğerlerinden farklı olduğu bilinmektedir. Şehirli Mekkelilerin mağaralarda, dağlarda, çöllerde, çadırda ve köylerde oturmadıkları, toplumda Kureyşli-bedevî ayırımının olduğu ve bu ayırımın İslamî dönemde de devam ettiği; genellikle kaba, sert, uygun olmayan davranış biçimlerine sahip olan ve bâdiyede yaşayanlara *bedevî/a'rabî* dendiği, köle ve cariyelere sahip varlıklı Kureyşlilerin şehirli ahlakına sahip oldukları, bedevîlerin ise temel ihtiyaç maddeleriyle geçinip

[1058] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII/13-14.
[1059] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/60.
[1060] Değerlendirmeler için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/203.

bunların temininde bile zorlandıkları, bu amaçla kanlı savaşlara katıldıkları, Kureyşlilerin, bedevileri savaşlarda kullandıkları[1061] bilgisi yer almaktadır.

Fetret devri de dâhil olmak üzere, vahyin neredeyse ilk dört yılında, sadece Mekke'nin merkezinde yaşayan bu varlıklı insanların, Kur'ân'dan haberdar oldukları söylenebilir. Dördüncü yılla birlikte, Hz. Peygamber, Hicr suresinde yer alan *"Artık sana emredileni açıkça haykır, puta tapanlara aldırış etme."*[1062] emrinden itibaren özellikle hac mevsimlerinde Mekke dışından gelen kabilelere yönelmiş ve ulaşabildiği herkese İslam'ı anlatmaya başlamıştı. Nüzul sıralamasında Hicr suresinden hemen sonra gelen En'âm suresinde de benzer içerikte şu ayet yer almaktadır:

"Bu indirdiğimiz, kendinden öncekileri doğrulayan, Mekkelileri ve etrafındakileri uyaran mübarek Kitap'tır…"[1063]

Kabileler bu çağrıya ilk başlarda pek olumlu karşılık vermese de, Kureyşliler bu taktiği önemsediler ve İslam'ın yayılmasına engel olmak maksadıyla tedbirlerini artırma yoluna gittiler. Hz. Peygamber'le birlikte Müslümanların üç yıl muhasara altına alınmasının da böyle bir endişenin sonucu olduğu[1064] açıktır. Bütün bu baskılara rağmen Hz. Peygamber'in dışarıdan gelen bu kabilelerle görüşmeyi sürdürdüğü bilinmektedir. Hatta bu görüşmeler, hicrete yakın dönemde yeni bir metotla[1065] devam etmiştir. Akabe biatları da bu dönemlerde ve bu davet çalışmaları sonucunda gerçekleştirilmişti.[1066] Özellikle Nahl suresinden itibaren, dönemin sonuna kadar inen bütün surelerde, Hz. Peygamber'in kabilelerle yaptığı bu görüşmeler, hicrete dair hazırlıklar ve Kureyş'in tepkileri[1067] görülecektir. Boykot sonrası surelerde sık sık müşriklerin artık inanmayacağına ve Hz. Peygamber'in onlardan yüz çevirmesine dair emirler[1068] de bu bakış açısını doğrulamaktadır. Bu

[1061] Detaylı bilgi için bkz. Cevâd Alî, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm,* I/271 vd, VII/5 vd, 123 vd, 271 vd, 285 vd, X/77 vd. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Abdurrahman Kurt, "Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu", *Uludağ Ünv. İ. F. D*, sy, 2, Bursa, 2001, s, 108.
[1062] Hicr, 15/94-95.
[1063] En'âm, 6/92.
[1064] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/107.
[1065] O zamana kadar hatiplerin ve kıssa anlatıcıların yaptığı gibi panayırları dolaşıp toplu haldeki insanları dine davet eden Hz. Peygamber, boykot sonrasında artık kabileleri iyi tanıyan Hz. Ebûbekir'i de yanına alarak kabile liderleriyle birebir görüşmeye başlamıştır. (Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/228).
[1066] Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I/689 vd.
[1067] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/276.
[1068] Bkz. Kehf, 18/57; İsrâ, 17/48; Nahl, 16/37.

doğrultuda Hz. Peygamber Medine'den gelen heyetlerle görüşmüştür. Kureyşliler gelişen olaylar karşısında önce, Yahûdilerle anlaşarak onlardan Hz. Muhammed'in peygamberliğini yalanlayacak bir görüş beyan etmelerini istemişler, neticede davetin karşısında, biri Müslümanlar için hayati öneme sahip Arap kabileleri, diğeri de müşrikleri önemli ölçüde etkileme gücüne sahip Yahûdiler olmak üzere, iki yeni muhatap sahneye çıkmıştır. Dolayısıyla vahyin bu döneme ait söylemlerinde, bu iki muhataba dair izler görülecektir.

Bu döneme ait surelerde görülen tekrarlar da vahyin, yeni muhataplara yöneldiğinin bir göstergesi olarak düşünülmüştür. Kur'ân'da bazı konuların (tevhid, şirk eleştirisi, ahiret gibi) sürekli tekrar edildiği aşikârdır. Çünkü "Tekrar, Kur'ân'ın kullandığı metotlardan biridir. Tekrar, insan zihninin duyduğu şeyler karşılığında bırakılan izlerin etkisini artırır. Böylece kişide bu etkiye uygun bir yol tutma eğilimi oluşmaya başlar veya bu ihtimal artar."[1069] İşte bu nedenle tekrar metoduna, muhataplarda kalıcı izler bırakma amacı güdülerek Kur'ân'da sıkça başvurulmuştur. İslam öncesi Arap dili üslubunda da tekrar yöntemi, muhatabı etkilemede kullanılan bir yöntemdir. Ancak belirtilen bu tekrarların, her zaman sadece bu amaçla yapıldığını düşünmek kanaatimizce doğru bir bakış açısı değildir. Çünkü çoğu zaman konu tekrar etse de, hitap ya da üslup değişmektedir. Örneğin Hz. Âdem'in kıssası, birçok surede (Bakara, A'râf, Tâhâ, Kehf, İsrâ) tekrar etmiş, bu surelerde sırasıyla, Allah'ın nimetlerine, insanların az şükrettiğine, üstünlük yarışına girmeden Allah'a boyun eğmek gerektiğine, insanların içine düştüğü fitnelere, insana düşman olan şeytanla dostluk kurulmaması gerektiğine ve insanın zayıf yaratıldığına ve her zaman Allah'ın yardımına ihtiyaç duyduğuna vurgu yapılmıştır.[1070] Bu da bize her tekrarın farklı bir mesaj verme amacı güttüğünü anlatmaktadır. Ancak bizim burada üzerinde durduğumuz nokta, bazı tekrarların, farklı bir mesaj vermeyi içermekle birlikte, aslında farklı bir muhataba, aynı gerçeği kendi anladıkları şekilde ifade etmek için Kur'ân'da yer aldığıdır.

Örneğin, ahiret ve hesap konuları Mekke döneminin ilk ve ortalarında da değinilen konulardır. Fakat bu dönemdeki surelerde konu edinilen tekrar, muhatap farklılığının bir göstergesidir. Önceki dönemde muhatap olan müşriklere bu sahneler anlatılmıştı. Şimdi muhataplar, Medine'de yeni Müslüman olmuş kimseler ile

[1069] İmamoğlu, a.g.m, s, 319.
[1070] Detaylı bilgi için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, s, 174.

Mekke'ye dışarıdan gelen Arap kabileleridir. Bu yeni muhataplara, iletişim araçlarının olmayışı nedeniyle önceden ulaşmayan benzer konular, tekrarını gerektirmiştir. Davet, boykot sonrasında Arap kabilelerine yönelik olarak yeniden başlamış ve tevhid, nübüvvet ve ahiret gibi konularda bir nevi tekrar tabiatı kazanmıştır.[1071] Bununla beraber anlatılan kıssalar ve Allah'ın birliğine dair deliller ile cennet ve cehennem tasvirleri ise muhataba göre farklılıklar arz etmekteydi.

Verimsiz toprakları nedeniyle Mekke halkının, ziraat ile uğraşamadıkları malumdur. Bu durum onları ticaret yaparak geçimlerini sağlamaya zorlamıştır. Bu amaçla hem çevre toplumların ürettiklerinin birbiriyle değişimleri için aracı oluyorlar hem de kendi toplumlarının ihtiyacı olan malları Mekke'ye getiriyorlardı. Dolayısıyla ticaret için bazen kendileri bizzat yolculuk yaptıkları gibi bazen de bu işi kendileri adına yapacak birilerini buluyorlardı. Hac mevsimlerinde Mekke'ye gelen hacıların da buranın ekonomik canlanmasında büyük bir rol oynadıkları bir gerçektir. Mekke'nin bu ticari şöhretine karşılık Medine ve Taif ise daha ziyade arazi gelirleri, bostanları, üzüm ve hurma bahçeleri ve buralardan elde edilen ürünlerin ticareti ile tanınıyordu.[1072] Özetle Medine'deki Araplar ve Yahûdiler de Mekke'deki bu ticari hareketliliğe katkı sunuyorlardı. Farklı hayat şartları ve tarzlarına rağmen ortak ticari etkileşimin, Mekke, Medine ve Taif gibi farklı şehir halkları arasında menfaate dayalı olsa da bir bağ oluşturduğu söylenebilir.

Mekke dışında tarımla uğraşan Arap kabileleri, Kur'an'da zikri geçen ekinleri, asma bahçelerini, gölgelikli bahçeleri, iç açıcı bostanları, çeşit çeşit üzüm, hurma, zeytin, nar ve meyve ağaçlarını, bu işin tekniğini ve kendileri için ne kadar önemli olduğunu biliyorlardı. Bu insanların, verimsiz toprakları nedeniyle kendi gıda maddelerini yetiştiremeyen Mekke halkına bu ürünleri temin etmiş olmaları[1073] gerekir.

Nahl suresi ilk 19 ayette bu kabilelere kendi anlayacakları tarzda deliller sunulmuştur. Ardından gelen 20. ayetten sonra hitap değişmiş ve Mekkeli müşriklerin içinde bulunduğu ve israrla devam ettiği şirk inancına dair eleştiriler,

---

[1071] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/356. Bu dönem surelerde görülen tekrarların, sıradan bir tekrar olmadığı, değişik konumlarda ve yeni muhataplara aynı söylemin iletilmesi amacı güdüldüğü görüşünün detaylı izahı ve değerlendirmeleri için bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/507-509.

[1072] Bu konuda daha geniş değerlendirmeler için bkz. Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I/59-65.

[1073] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I/71-72.

Mekke dışından gelen Arap kabilelerine hikâye edilmiştir. Örneğin; *"Onların Allah'ı bırakıp taptıkları şeyler…"*[1074] *"Onların gizlediklerini de…."*[1075] *"Onlara: "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorulsa…"*[1076] *"Onlardan öncekiler düzen kurmuşlardı…"*[1077] *"Allah onların yaptıklarını bilmektedir…"*[1078] gibi ifadeler, hac mevsiminde Mekke'ye gelip İslam'la yeni tanışan Arap kabilelerine, Mekkeli müşriklerin içinde bulundukları yanlışın hatırlatılarak onların da bu yanlışlara düşmemesini hedeflemektedir. Yine ilgili ayetler, dışarıdan gelen kabileleri etkileyerek Hz. Peygamber'le görüşmelerine engel olmak isteyen müşrik Arapların durumlarını, yeni muhataplara haber vererek, onlardan etkilenmemelerini de öğütlüyordu. Aynı şekilde 56 ile 60. ayetler arasında da müşriklerin kız çocukları hakkındaki olumsuz tavırlarına bu kabileler muhatap alınarak değinilmiştir.

Başka bir ayette de şu ifadeler vardır:

"Onlar, dünya hayatının görülen kısmını bilirler. Onlar, ahiretten habersizdirler. Kendi kendilerine, Allah'ın gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları, gerçek olarak ve belirli bir süre için yarattığını düşünmezler mi? Doğrusu insanların çoğu, Rablerine kavuşacaklarını inkâr ederler. Yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden önce geçmiş kimselerin sonlarının nasıl olduğuna bakmazlar mı? Ki onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler, yeryüzünü kazıp alt üst ederek onlardan çok imar etmiş kimseydiler ve onlara belgelerle peygamberler gelmişti. Böylece Allah onlara zulmetmiyor, onlar kendilerine zulmediyorlardı. Sonra Allah'ın ayetlerini yalan sayıp, onları alaya alarak kötülük yapanların sonu pek kötü oldu."[1079]

İnananlara verilecek cennet nimetlerinin tasvirinde de, muhataba göre farklılık arz eden ifadelere rastlamak mümkündür. Örneğin inananların gideceği cennet anlatılırken şu ifadelere yer verilir:

"Artık o, meyveleri sarkmış, yüksek bir bahçede, hoş bir yaşayış içindedir. Onlara şöyle denir: "Geçmiş günlerde, peşinen işlediklerinize karşılık afiyetle yiyiniz

[1074] Nahl, 16/20.
[1075] Nahl, 16/23.
[1076] Nahl, 16/24.
[1077] Nahl, 16/26.
[1078] Nahl, 16/28.
[1079] Rûm, 30/7-10.

içiniz."[1080] *"Doğrusu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara kurtuluş, bahçeler, bağlar, yaşıtlar ve dolu kadehler vardır. Orada boş ve yalan söz işitmezler. Bunlar Rabbinin katından, hesapları karşılığı verilenlerdir."*[1081]

Mekke dışından gelen Arap kabileleri ve özellikle Medinelilerin bağ bahçe işlerini daha iyi biliyor olmaları, bu tasvirin seçilmesinde önemli bir etken olarak görülebilir.

Muhatabın farklı olduğu, daha önceki dönemlerde indiği bilinen Sâd suresinde ise uzun yıllar Mekke'nin şımarık ve zengin müşriklerine karşı, yokluk içinde mücadele veren önceki Müslümanlara anlatılan cennet tasvirinde ise şu ifadeler yer alır:

"İşte bu güzel bir anmadır. Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır. Kapıları onlara açılmış Adn cennetleri vardır. Orada tahtlara yaslanmış olarak türlü meyveler ve içecekler isterler. Yanlarında, gözlerini eşlerine dikmiş yaşıt güzeller vardır. İşte bu hesap günü için, size söz verilenlerdir. Doğrusu, verdiğimiz bu rızıklar tükenecek değildir."[1082]

"İnanmış olanların yüzleri, o gün, pırıl pırıldır. Yaptıklarından hoşnutturlar. Yüksek bir cennettedirler. Orada boş söz işitmezler. Orada akan kaynak vardır. Orada, yükseltilmiş tahtlar vardır. Yerleştirilmiş kâseler, sıra sıra yastıklar, serilmiş, yumuşak tüylü halılar vardır."[1083]

Ayetin mesajı gayet açıktır: Onların bu dünyada geçici olarak istifade ettikleri bu nimetler, ahirette ebedi olarak sizlerin hizmetine sunulacaktır. Örnek olarak verdiğimiz bu üç ayette görüldüğü üzere, aynı sonuç muhataba göre farklı yönleriyle ve farklı bir üslupla verilmiştir. Bu farklılık Kur'ân'ın i'cazını göstermesinin yanında, muhatabın anlamasını kolaylaştırmakta ve dönemin ahirete inanmayan müşrik muhataplarına da bu hayatın farklı görünümlerini tasvir etmektedir.

Bu dönem surelerinin nüzulü ile ilgili nakledilen kimi rivayetlerde de bu kabilelerle kurulan iletişime dair izlere rastlanır.[1084] Ayetler dikkatle incelendiğinde de muhatabın müşriklerden ziyade Mekke dışından gelen kabileler olduğu anlaşılmaktadır. Bu kabilelerin bir kısmı çağrıya kulak vermezken, bir kısmı da kabul

[1080] Hâkka, 69/21-24.
[1081] Nebe, 78/31-36.
[1082] Sâd, 38/49-54.
[1083] Ğâşiye, 88/8-16.
[1084] Mesela bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/707, 711; Suyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl*, s, 120.

ediyor ve peygambere biat ederek[1085] ona itaat edeceklerine ve yanında olacaklarına dair söz veriyorlardı. Sözlerinde duranlar olduğu gibi, durmayan ve nifak içerisinde bulunanlar da vardı. Bunlar müşriklerin sayı ve kuvvet olarak üstün olduklarını anlayınca korkup sözlerinden dönüyorlardı.[1086] Birçok ayette bu sözlere riayet edilmesi istenmiştir;

"Ahitleştiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak sağlama bağladığınız yeminleri bozmayın. Allah yaptıklarınızı şüphesiz bilir. Bir ümmetin diğerinden daha çok olmasından ötürü, aranızdaki yeminleri bozarak, ipliğini iyice eğirip katladıktan sonra bozan kadın gibi olmayın. Allah onunla sizi dener. And olsun ki, sorumlu tutulacaksınız. Birbirinizi aldatmak için yemin etmeyin ki, bu yüzden sağlamca yere basmakta olan ayak sürçebilir; Allah yolundan alıkoymanıza karşılık kötü bir azap tadarsınız ve (ahirette de) büyük bir azaba uğrarsınız. Allah'ın ahdini hiçbir değere değişmeyin. Eğer bilirseniz, Allah katında olan sizin için daha iyidir. Sizde olanlar tükenir ama Allah katında olanlar sonsuzdur, tükenmez. Sabredenlere ecirlerini, yaptıklarından daha güzeli ile ödeyeceğiz."[1087]

1.4.1. Anlayacakları Delillere Yer Verme

Boykot sonrası surelerde, inanma potansiyelinde olup, Mekkeli müşrikler tarafından türlü girişimlerle engellenen kabileler için, kendi hayat tarzlarına uygun deliller serdedildiği dikkat çekmektedir. Bazı nüzul rivayetlerinde de Hz. Peygamber'in bu türden ayetleri kendilerine hatırlattığı görülmektedir. Örneğin daha önce de geçtiği üzere bir rivayette Hz. Peygamber ile bir bedevî arasında geçen şu olay nakledilir: "Bir bedevî Hz. Peygamber'e gelerek ondan bir şeyler istemiş. Allah Rasulü ona*: "Allah, evlerinizi sizin için bir sükûn ve huzur yeri yaptı."*[1088] ayetini okumuştur. Bedevî: "Evet." deyince Hz. Peygamber: *"Ve size hayvan derilerinden gerek göç gününüzde, gerekse konduğunuz günde hafifçe taşıyacağınız evler verdi."*[1089] ayetini okumuştur. Bedevî tekrar evet deyince, bu ayeti okumaya devam

[1085] Suyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl,* s, 120-121; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Thk, Seyyid İbn Abdi'l-Maksûd b. Abdi'r-Rahîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ths. III/210.
[1086] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, Thk, Mecdî Baslum, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426, VI/562-563.
[1087] Nahl, 16/91-96.
[1088] Nahl, 16/80.
[1089] Nahl, 16/80.

etmiş bedevî de sürekli "evet" demiştir. Sonunda; *"Müslüman olasınız diye size olan nimetini işte böylece tamamlamıştır."*[1090] ayetini okuyunca bedevî kalkıp arkasını dönerek uzaklaşmış sonra da: *"Allah'ın nimetini hem bilirler, hem de inkâr ederler. Zaten onların çoğu kâfirlerdir."*[1091] âyeti indirilmiştir."[1092]

Tarıma elverişsiz arazilere[1093] sahip Mekke'nin halkına, topraktan elde edilen ürünlere vurgu yapılarak, bunlar "Sizin hizmetinize sunuldu" şeklinde hitap edilmesi makul olmayacağından, buradaki muhatabın Mekke dışında yaşayan ve verimli arazilere sahip olan Medineli kabileler olması daha doğrudur. Bu kapsamdaki ayetlere örnekler vermek istiyoruz:

"Rabbiniz, bol nimetinden elde edesiniz diye, denizde gemileri sizin için yüzdürür. O, size merhamet eder. Denizde bir sıkıntıya düştüğünüz zaman, Allah'tan başka yalvardıklarınız kaybolup gider, fakat O sizi karaya çıkararak kurtarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan pek nankördür. Onun karada da, sizi yere batırmasından veya başınıza taş yağdırmasından güvende misiniz? Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız. Yoksa sizi tekrar denize döndürüp, üzerinize ortalığı yıkan bir fırtına gönderip, inkârlarınızdan ötürü sizi suda boğmasından güvende misiniz? O zaman bize soru soracak bir yardımcı da bulamazsınız. And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık, onların karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yaratıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık."[1094]

"Hayvanları da yaratmıştır. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Onların etlerini de yersiniz. Onları getirirken de, gönderirken de zevk alırsınız. Kendi kendinize zor varacağınız memleketlere, yüklerinizi taşırlar. Doğrusu Rabbiniz şefkatlidir, merhametlidir. Sizin için atları, katırları ve merkebleri binek ve süs hayvanı olarak yaratmıştır. Bilmediğiniz daha nice şeyleri de yaratır. Yolun eğri olanı da vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi. Yukarıdan size su indiren O'dur. Ondan içersiniz; hayvanları otlattığınız bitkiler de onunla biter. Allah onunla size ekinler, zeytin ve hurma ağaçları, üzümler ve her türlü ürünü yetiştirir. Düşünen kimseler için bunda ders vardır. Geceyi gündüzü, güneşi ayı sizin istifadenize vermiştir. Yıldızlar da O'nun buyruğuna boyun eğmiştir. Bunlarda, akleden kimseler

[1090] Nahl, 16/81.
[1091] Nahl, 16/83.
[1092] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/707.
[1093] İbrâhim, 14/37.
[1094] İsrâ, 17/66-70.

için dersler vardır. Yeryüzünde rengârenk şeyleri de sizin için yaratmıştır. Bunda, öğüt alan kimseler için ibret vardır. Taze et yemeniz, takındığınız süsleri edinmeniz ve Allah'ın bol nimetinden faydalanmanız için denize -ki gemilerin onu yara yara gittiğini görürsün- boyun eğdiren de O'dur. Artık belki şükredersiniz. Yeryüzünde, sarsılmayasınız diye, sabit dağlar, nehirler ve belki yolunuzu bulursunuz diye yollar ve işaretler meydana getirmiştir. Onlar yıldızla da yollarını bulurlar."[1095]

"Allah gökten su indirir ve ölümünden sonra yeryüzünü diriltir. Kulak veren kimseler için bunda ibret vardır. Hayvanlarda da size ibretler vardır. Bağırsaklarındakiler ile kan arasından, içenlere halis ve içimi kolay süt içiririz. Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden şerbet, şıra (içecek) ve güzel rızık elde edersiniz. Düşünen millet için bunda ibret vardır."[1096]

"Göğün boşluğunda Allah'ın buyruğuna boyun eğerek uçan kuşlara bakmıyorlar mı? Onları Allah'tan başka tutan kimse yoktur. İnanan millet için bunda dersler vardır. Allah size evlerinizi dinlenme yeri kıldı. Hayvanların derilerinden, yolculukta ve ikamet zamanlarınızda kolayca taşıyacağınız evler; yün, tüy ve kıllarından bir süre kullanacağınız giyimlikler ve geçimlikler var etmiştir. Allah yarattıklarından size gölgeler yapmış; dağlarda sığınacağınız barınaklar var etmiş, sizi sıcaktan koruyacak elbiseler, harpte sizi koruyacak zırhlar vermiştir. Size olan nimetini müslüman olasınız diye işte bu şekilde tamamlamaktadır."[1097]

"Gökten suyu ölçülü indirdik de, onu yerde durdurduk. Şüphesiz onu gidermeye de kadiriz. Onunla, içinde, yediğiniz birçok meyveler bulunan hurmalık ve üzüm bağları, Tûr-i Sina'da yetişen, yiyenlere, yağ ve katık veren zeytin ağacını var ettik. Ehlî hayvanlarda size ders vardır; onlardan çıkan sütten size içiririz; onlarda daha birçok menfaatiniz vardır. Onlardan yersiniz. Hem onların ve hem de gemilerin üzerinde taşınırsınız."[1098]

"Yeri düzleyen, orada dağlar, nehirler var eden, her türlü üründen çift çift yetiştiren, gündüzü geceyle bürüyen de O'dur. Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler için ibretler vardır. Yeryüzünde, hepsi de aynı su ile sulanan, birbirine komşu toprak parçaları, tek ve çok köklü üzüm bağları, ekinler, hurma ağaçları vardır. Fakat

[1095] Nahl, 16/5-16.
[1096] Nahl, 16/65-67.
[1097] Nahl, 16/79-81.
[1098] Mü'minûn, 23/18-22.

onları şekil ve lezzetçe birbirinden farklı kılmışızdır. Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır."[1099]

"Kuru yerlere suyu gönderip onunla hayvanlarının ve kendilerinin yedikleri ekinleri çıkardığımızı görmezler mi? Görmüyorlar mı?"[1100]

"Taneler, bitkiler, ağaçları sarmaş dolaş bahçeler yetiştirmek için, yoğunlaşmış bulutlardan bol yağmur yağdırdık."[1101]

"Ardından yeri düzenlemiştir. Suyunu ondan çıkarmış ve otlak yer meydana getirmiştir. Dağları yerleştirmiştir. Bunları sizin ve hayvanlarınızın geçinmesi için yapmıştır."[1102]

Bu örneklerin zikredilmesi, muhatabın zikredilenlere uygun olmasını gerektirir. Mekke'de yaşayan muhatabın bu örnekler karşısında bilgisiz olması elbette düşünülemez.[1103]Ancak muhataba, bizzat içinde olmadığı imkânların delil olarak sunulması da makul değildir. Bütün bunlar, bu son dönemde, İslam'ın Mekke dışına bariz bir şekilde yayıldığı ve kabile kültürüne dair söylemlerin Kur'an'da daha fazla yer aldığını ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla bu ayetlerde muhatap, yıllarca inkâr ve inat ettikleri için artık davete icabet etmelerinden ümit kesilmiş olan Mekke müşriklerinden ziyade, kırsalda doğa ile iç içe yaşayan, toğrağın, yağmurun, rüzgârın, güneşin, yıldızların, kuşların değerini iyi bilen, arı yetiştiren Arap kabileleri olmaktadır. Ayetlerde yer alan "Sizlere hayvanları musahhar kıldı", "atlar, katırlar, eşekler, "su ve ağaç" gibi ifade kalıpları da bu şekilde düşünülmelidir. Davetin açıktan yapılmasını emreden ayetten (Hicr, 15/94-95.) sonra, hayvanlar anlamına gelen "En'âm" suresinin indirilmiş olması da dikkat çekicidir. Üç yıl süren muhasara döneminden sonra vahiy ikinci defa ve yeni bir metodla Arap kabilelerine yönelmiş ve bu sırada indirilen Nahl suresinde de, kırsal bölgelere mahsus meseleler ele alınmıştır. Ayetlerde geçtiği üzere bunlar; Adalet, ihsan, kötülükten kaçınma, çirkin işlerden uzak durma, ilahi söze vefa gösterme, yeminleri bozup oyuncak etmeme gibi konulardır. Bu konular

[1099] Ra'd, 13/3-4.
[1100] Secde, 32/27.
[1101] Nebe, 78/14-16.
[1102] Nâziât, 79/30-33.
[1103] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/271-272.

önceki surelerde de kısmen yer almasına rağmen, farklı bir üslupla[1104] yapılan bu tekrarı, muhatap farklılığı olarak düşünmek daha doğrudur. Kırsal hayatı ilgilendiren diğer bir husus da rızık eşitliğidir. Hac ve ticaret gelirleri ile hayatını devam ettiren ve kölelere sahip olan Mekke müşrikleri için rızık eşitliği anlayışının da söz konusu olmaması,[1105] muhatap farklılığına gerekçe olarak gösterilmiştir.

1.5. Ehl-i Kitap

Mekke'de çoğunluğu müşriklerden oluşan Arapların yanında, ehl-i kitap ve muvahhid olan azınlık grupların da var olduğu bilinmektedir.[1106] Kur'ân-ı Kerîm, bilinen bu gruplar içerisinde, Arap yarımadasında bulunan ve dönemin yakın muhatapları olan müşrikler ile Yahûdi ve Hıristiyanlar üzerinde durmuştur.

Mekke'de yaşayan ehl-i kitap nufusunun çoğunluğunu Hıristiyanların oluşturduğunu söyleyen Derveze, bunların Bizans, Süryan ve Suriye Hıristiyanları ve sayılarının da birkaç yüz kişi kadar oldukları görüşündedir.[1107] Mekkeli tüccarların Hıristiyan beldelerine gittiklerinde Hıristiyanlığı öğrendikleri ve Mekke'de az da olsa Hıristiyanların olduğu söylenmektedir.[1108] Ayrıca Mekke döneminde yirmi civarında Habeşli Hıristiyan'ın Hz. Peygamber'le konuşarak Müslüman olduğu, olaydan haberdar olan Ebû Cehil'in Müslüman olan bu Hıristiyanlara hakaret ettiği nakledilir.[1109] Buna göre Mekke'de Hıristiyan bir grubun varlığından bahsedilebilir. Ancak son dönem Mekkî surelerde Hz. Peygamber ile Hıristiyanlar arasında yaşanmış önemli bir münakaşadan bahsedilmez. Farklı sure ve ayetlerde onların Hz. Peygamber'in yanında yer almaları gerektiğine ve Mesih'i Allah'ın oğlu kabul etmeleri gibi yanlışlarına dair özellikle kıssalar üzerinden bir gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır.[1110] Kur'ân, farklı ayet ve surelerde ve farklı gayelerle değindiği

---

[1104] Örneğin Nahl suresi 125. ayetinde, yeni muhataplar ile geliştirilecek davet üslubuna vurgu yapılmıştır. *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla (Hac mevsimi için gelen Arap kabileleri ile) en güzel şekilde mücâdele et…"* (Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/292)

[1105] Verilen bu örneklerin Mekke dışındaki kabilelerle bağlantısına dair daha geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân,* II/291-293.

[1106] İbn Hişam, *es-Sîre*, I/237-244; Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I/41.

[1107] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I/103-105.

[1108] Cevâd Alî, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm,* XII/179-182.

[1109] İbn Hişam, *es-Sîre*, II/32-33.

[1110] Mesela Bkz. Kehf, 18/9-24; Enbiyâ, 21/48-91; Mü'minûn, 23/23-41, 45-50.

önceki toplumlar ve peygamberler içerisinde en çok İsrâiloğullarına ve bunlara gönderilen peygamberlere yer vermiştir.[1111]

Yahudilerin çoğunlukla Medine'de yaşamasına rağmen, Arabistan'ın Himyer, Yemame, Hayber, Taif, Fedek, Teyma, Vâdi'l-Kura gibi şehirlerinde de var oldukları bilinmektedir. Yahûdilerin Mekke'deki varlığı ve sayıları hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Mekke'ye dışarıdan işçi ve sanatkâr olarak gelip yerleşen az sayıda bir Yahûdi nüfusundan bahsedilmektedir.[1112] Kâbe'nin tamiri sırasında bulunan Süryanice bir yazıyı orada bulunan bir Yahûdi'nin okuması[1113] Abdulmuttalib'in korumasında Üzeyne isimli bir Yahûdi'nin olduğu bilgisi[1114] ve bazı Mekkî ayetlerde İsrâiloğulları âlimlerinden olumlu bir şekilde bahsedilerek onların Kur'ân'ın ilahi bir kitap olduğuna şahitlik yaptıklarının vurgulanması da[1115] Mekke'de Yahûdilerin varlığına delil olarak gösterilmiştir.

Buna rağmen Yahûdiler, Mekke'de her yıl toplanan fuarlarda ve özellikle Ukaz'da; ticari mallar satmak yanında, kaybolmuş şeylerin yerini bilme ve gelecekten haber alma gibi konularda meşhur kâhinler olarak tanınıyor, okuma yazma bilmeyen Arapları önemli ölçüde etkileyebiliyorlardı. Aynı zamanda bu sayede para da kazanıyorlardı.[1116] Bu özellikleri nedeniyle Yahudiler, Arapların nazarında bir üstünlük elde etmiş, müşriklerin Kur'ân ve Hz. Peygamber hakkında bilgi aldığı yegâne kimseler olmuştur. Ticari faaliyetleri nedeniyle farklı bölge ve ülkelere seyahat eden Araplar, bu esnada Yahûdi ve Hıristiyanlarla görüşüp onların bilgi ve kültürlerinden etkilendikleri gibi, İslam'ın doğuşundan itibaren, ticaret için gittikleri bölgelerde Mekke'de başlayan İslamî hareketle ilgili bilgi de vermekteydiler.[1117] Özetle ifade edecek olursak, Ehl-i kitap ve özellikle de Yahûdilerle olan ilişkileri, Arapların, toplumsal konular yanında peygamberlik,

---

[1111] Kur'an'ın İsrâiloğullarına ve peygamberlerine verdiği önemin sebepleri hakkındaki görüşler için bkz. Ömer Faruk Harman, "Tefsîr Geleneğinde Yahûdilere Bakış", *Türkiye Dinler Târihi Derneği yay.* sy, 4, Ankara, 2004, s, 119-120.
[1112] Hamîdullah, *İslam Peygamberi,* I/552, 553.
[1113] İbn Hişam, *es-Sîre*, I/208.
[1114] Sami Kilinçli, *Mekkî Surelerde Mü'minlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap İle İlişkileri,* (Doktora), A.Ü.S.B.E, Ankara, 2012, s, 94.
[1115] Şuarâ, 26/192-197; Ahkâf, 46/10. İlgili ayetler hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I/105-106.
[1116] Hamîdullah, *İslam Peygamberi,* I/552, 553.
[1117] Hamîdullah, *İslam Peygamberi,* I/557.

cennet, cehennem, melekler, şeytan, evrenin yaratılışı, öldükten sonra dirilme, kıyâmet[1118] gibi dini konularda onlardan etkilenmelerine sebep olmuştur.[1119]

Kur'ân'ın birincil muhataplarının, Mekke'li müşrikler olduğu ve özellikle Mekkî surelerin neredeyse tamamında müşriklerin muhatap alındığı gayet açıktır. Ancak, Yahûdiler de, davetin karşısındaki yegâne muhatapları olan Arapları, önemli ölçüde etkileme gücüne sahip olmaları bakımından, Kur'ân'ın doğrudan ya da dolaylı olarak muhatap aldığı gruplar arasında yer almaktadır. Müşriklerin, Medine dönemi de dâhil olmak üzere, Mekke son dönemde Yahûdilerle artan ilişkileri düşünüldüğünde, Yahûdilerin Kur'ân'ın hitap ettiği kesimlerden olması tabiidir.

İlk dönem surelerde Yahûdilerin doğrudan muhatap alındığı ayetlere pek rastlanmaz. İlk surelerden olan (5. Nüzul sırası) Fâtiha suresinde *"gazaba uğrayanların, ya da sapıtanların yoluna değil."*[1120] cümlesindeki "gazaba uğrayanlar" ifadesinden, kendilerinden bir kısmının domuz ve maymuna dönüştürülmesi nedeniyle Yahûdiler'in, "sapanlar" ifadesi ile de, (Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak görmeleri ve şirke düşmeleri sebebiyle) Hıristiyanlar'ın kastedildiği söylenmiştir.[1121] Yahûdi ve Hıristiyanlar burada direk muhatap olmasa da, özellikle Mekke'deki ticari hareketlilik nedeniyle, bu iki grup, Araplar tarafından yakinen biliniyordu. İlahi kaynaklı dinler olması hasebiyle, Müslümanlar, vahyin başlangıcında, Yahûdi ve Hıristiyanlarla kuracağı temaslarda dikkatli olmaları konusunda uyarılmış olabilir.

Mekke döneminin daha ileriki aşamalarında, Yahûdiler'den bahseden ayetlerin giderek arttığı görülmektedir. Kendilerine gönderilen peygamberlere işaret edilerek anlatılan bu ayetlerde; Hz. Musa, Hz. Yakup, Hz. Yûsuf, Hz. Süleyman ve Hz. Davud kıssaları üzerinden[1122] Yahûdiler konu edilmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Fâtiha suresindeki ilgili ayetler dışında, nüzul sırası itibariyle 39. sırada yer alan A'râf suresinden itibaren İsrâiloğulları'na dair söylemler ilahi hitapta yer almaya başlamıştır. Ehl-i kitap ve özellikle İsrâiloğulları'na dair bu ifadelerde özetle;

[1118] İbn İshâk, *es-Sîre*, s, 62-64.
[1119] Geniş bilgi için bkz. Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I/115, 123.
[1120] Fâtiha, 1/7.
[1121] Mukâtil, *Tefsîr*, I/26.
[1122] Sâd, 38/17-40; A'raf, 7/103-171;Taha, 20/9-98; Şuarâ, 26/10-18, 52-68; Neml, 27/7-45; Kasas, 28/38-40; Yûnus, 10/75-93; Zuhruf, 43/46-56; Duhân, 44/17-33;Yûsuf, 12/311; Sebe', 34/10-14; İbrâhim, 14/5-8; İsrâ, 17/101-104.

Allah'ın İsrâiloğullarına lutufta bulunmasından,[1123] İsrâiloğulları'nın buzağıyı tanrı kabul edişlerinden,[1124] cumartesi yasağına riayet etmemelerinden,[1125] helal olan bir takım şeyleri haram saymalarından,[1126] isyankâr davranışları ve bu nedenle cezaya çarptırılmalarından,[1127] Tevrat'ta tahrifât yapmalarından[1128] ve Hz. Peygamber'i yalanlamalarından[1129] bahsedilmektedir. Hitap olarak;

"الَّذِينَ هَادُواْ"[1130] "Yahûdiler" tabiri yer alır ve incelediğimiz dönemdeki ayetler de;

"أَهْل الذِّكْر" (ilim ehli),[1131]

"الَّذِينَ أُوتُواْ الْعِلْمَ" (ilim verilenler),[1132]

"الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ" Kitap verilenler (kitap ehli)[1133] şeklinde ifade edilerek, İsrâiloğulları kastedilmiştir.[1134] Benî İsrâil tabiri; Yahudi ırkını ve soyunu ifade için kullanılırken, Yehûd tabiri ise; Yahudi ırkından olsun veya olmasın Yahûdilik dinini benimseyenleri ifade etmektedir. Kur'ân'da bahsedilen olumsuz Yahudi karakteri de Yahûdi ırkından ziyade sergilenen ahlak ve karakter yapısıdır.[1135] Yahudilerde yerleşmiş bu kötü karakterlerle ilgili daha ağır suçlama ve eleştiriler Kitab-ı Mukaddes'te de[1136] yer almaktadır.

Mekke son dönemde, Medine'den gelen gruplarla yapılan görüşmeler neticesinde İslam'ın Medine'de yayılması ve burada yaşayan Yahûdilerle artan ilişkiler neticesinde, onları konu eden ayetlerin sayısı artmıştır. Ancak henüz Yahûdilerin inkârı, düşmanlığı ve hileleri başlamadığından Bakara suresinde olduğu

---

[1123] A'raf, 7/138-140; Tâhâ, 20/47, 80-82; Yûnus, 10/93; Mü'min, 40/53-54; Duhân, 44/30-33; Câsiye, 45/16.
[1124] A'raf, 7/148-155; Tâhâ, 20/83-93.
[1125] A'raf, 7/163; Nahl, 16/124.
[1126] En'âm, 6/143-144.
[1127] A'raf, 7/152, 155, 161, 169, 171, 175-178; Taha, 20/83-97; En'âm, 6/146-147; Nahl, 16/118; İsrâ, 17/4-8.
[1128] A'raf, 7/169-170; En'âm, 6/91.
[1129] En'âm, 6/57-58.
[1130] En'âm, 6/146.
[1131] Nahl, 16/43; Ra'd, 13/43; Ankebût, 29/49.
[1132] İsrâ, 17/107.
[1133] En'âm, 6/114; Sebe', 34/6; Ahkâf, 46/10; Ra'd, 13/36; Ankebût, 29/47.
[1134] Mukâtil, *Tefsîr*, II/179, 521, III/59, 220.
[1135] Bu karakterin Kur'ân'daki en belirgin tezahürlerinden bazıları, Allah'a verdikleri sözü tutmamaları, yaptıkları ahitleri bozmaları, başka ilahlara temayül etmeleri, ırk ve şekilciliği ön plana çıkararak özü ihmal etmeleridir. Kur'an ve Tefsir geleneğinde Yahudiler'in işgal ettiği yer ve Kur'an'ın Yahudilere bakışı hakkında detaylı bilgi için bkz. Harman, a.g.m, s, 119, 123.
[1136] Bkz. Çıkış, 32/9; Tesniye, 9/6, 31/27; Yeremya, 3/8-10.

gibi[1137] İsrâiloğullarını, doğrudan muhatap alan suçlayıcı, Müslümanların muhalifi olarak gösteren sert üsluplar kullanılmamıştır. Buna göre Mekkî surelerde İsrâiloğullarının konu edilmesi, Yahûdilerle işbirliği içinde olup, kıssalara yabancı olmayan Mekke müşriklerini uyarmak ve müşriklerin baskılarından olumsuz etkilenmemeleri için Hz. Peygamber ve müslümanları teselli etmek[1138] şeklinde anlaşılabilir.

Özetle söyleyecek olursak, A'râf suresi başta olmak üzere, boykot öncesi surelerin birçoğunda İsrâiloğullarının konu edilmesi, Mekke döneminde Hz.Peygamber'in Yahûdilerle doğrudan bir ilişkisinin olmadığı düşüncesine[1139] rağmen, Hz. Peygamber'in bu dönemlerde Yahûdilere yönelik davet girişimlerinde bulunmaya başladığını göstermektedir.[1140] Zira Hz. Peygamber'in Mekke'ye ticaret veya panayırlar için gelen Yahûdilerle görüştüğü bilinmektedir.[1141] Nitekim son din olan İslam, bütün insanlığı muhatap alıyordu ve daveti açıktan yayması emredilmişti.[1142] Boykot öncesi dönemde Yahûdilerin konu edilmesi, Arapların, özellikle Yahûdilerle İslam hakkında konuşmaya ve onlardan fikir istemeye, bu dönemlerde başladıklarını düşündürmektedir. İncelediğimiz boykot sonrası dönemde ise iki muhatap arasındaki bu diyalogun yoğun olarak devam ettiği görülmektedir.

Vahyin Mekke döneminde, Müslümanların sayısının az olması, müşriklerin İslam'a yaptıkları muhalefeti yeterli görmeleri ve İslam'ı kendileri için bir tehdit olarak algılamamaları gibi sebeplerle Yahûdilerin, Müslümanlarla çatışmaya girmediği[1143] söylenebilir. Bu nedenlerle Mekke döneminde Yahûdilerle sıcak savaş ve çatışma ortamı oluşmadığı, siyasi ilişkilerin daha çok Medine döneminde yoğunlaştığı görülmektedir. Mekke dönemindeki ayetlerde de bu dengenin korunması istenmektedir;

[1137] Bakara, 2/40-124.
[1138] Harman, a.g.m, s, 120.
[1139] Hz. Peygamber'in Yahûdilerle ilişkilerinin Medine döneminde başladığı iddiaları için bkz. İsmail Hakkı Atçeken, "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saadet'te Yahûdiler", *İstem*, Yıl:2, sy, 4, 2004, s, 107-130.
[1140] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I/527.
[1141] İsmail Hakkı Atçeken, "Asr-ı Saadet' te Yahûdilerle İlişkilere Genel Bir Bakış", *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, 2003, s, 436.
[1142] Hicr, 15/94.
[1143] Atçeken, a.g.m, s, 438.

"Kitap ehlinden zulmedenler bir yana, onlarla en güzel şekilde mücâdele edin, şöyle deyin: "Bize indirilene de, size indirilene de inandık; bizim Tanrımız da, sizin Tanrınız da birdir, biz O'na teslim olmuşuzdur."[1144]

Ayette, sadece Hz. Peygamber'e değil bütün Müslümanlara yönelik bir emir yer alır. Ehl-i kitap olanlarla tartışırken yumuşak ve tatlı bir üslup kullanılması istenmekte ancak bu emirden, ehl-i kitap içindeki zalimce davrananlar hariç tutulmaktadır. Dolayısıyla Müslümanların, kitap ehlinden olan insanlarla tartışırken, aynı ilahi kaynaktan gelen ilkelere bağlı olduklarını vurgulamaları ve birbirleri ile olan ilişkilerinde bunu dikkate almaları gerektiği[1145] ifade edilmektedir. Aynı zamanda bu ayet, yaklaşan hicretten sonra Yahudilerle daha yoğun ilişki içerisine girecek Müslümanlar için bir yol göstermedir. Kendilerine inen dinin özünü muhafaza eden kitap ehli kimseler, Müslümanların bildikleri, ibadet ettikleri ilahı biliyor ve ona ibadet ediyorlardı. Bu durum, gerçekte mümkün olmasa da, kaynağı aynı olan ilahi mesajın ilkelerini benimseyen grupların, müşriklere karşı beraber hareket etmesi için yeterli bir sebep olarak algılanmalıydı.

1.5.1. Boykot Sonrasında Yahûdiler'in Müşriklerle İşbirliği

Hz. Peygamber, daveti insanlara ulaştırmaya önce bireysel ilişkilerle başlamıştır. Daha sonra kabile ilişkilerini devreye sokmuş ve son olarak çevredeki Arap kabileleri ile iletişime geçmiştir. Davetin bu şekilde giderek yayılması, müşriklerin onu ve akrabalarını muhasara altına alması sonucunu doğurmuştur. Muhasara sonrasında peygamberin Taif'e gitmesi ve dönüşünde Mekke'ye girebilmesi için Mut'im b. Adi'nin onu himaye etmesinin, müşrikler tarafında bölünmeye sebep olduğu[1146] söylenebilir. Kureyşlilerin Medine Yahûdilerine başvurarak, onlardan aldıkları bilgileri Hz. Peygamber'e sorup O'nu halkın gözünde itibarsızlaştırmaya çalışmaları, peygamberin son dönemde Arap kabilelerine daveti ulaştırmak için başlattığı girişimlerini artırmasına karşı bir tepki[1147] olarak düşünülmüştür. Müşrikler, Medine'den gelen Yahûdilerle işbirliği yaparak peygamberi yalanlamak için onlardan görüş beyan etmelerini istemişlerdi. Bu amaçla müşriklerin, kıssacılığı ile tanınan Nadr b. Hâris ile Ukbe b. Ebî Muayt'ı Yahûdi

[1144] Ankebût, 29/46.
[1145] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/364.
[1146] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/251.
[1147] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/292.

âlimlerine gönderdikleri, Yahûdi âlimlerin de Hz. Muhammed'e Ashâb-ı Kehf, yeryüzünün doğu ve batısına giden kişi (Zülkarneyn) ve ruh konularında soru sormalarını tavsiye ettikleri rivayetlerde yer alır.[1148]

Müşrik Araplar, kibirleri ve menfaatlerine ters düşmesi sebebiyle, peygambere inanmadıkları gibi, Yahûdileri de bu uğurda kendi yanlarında tutmaya çalışıyorlar, yeri geldikçe onlardan aldıkları bilgileri, ilahi çağrıya ve Hz. Peygamber'e karşı kullanma yoluna gidiyorlardı. Bazı ayetlerde Yahûdilerin daha önce de kendilerine gönderilen peygamberlere karşı mücadele ettikleri ifade edilirken,[1149] Hz. Peygamber'e karşı müşriklerle yaptıkları ittifakın yanlışlığı konusunda da uyarılmaktadırlar. Bu ittifakın göstergelerinden biri de *"Sana ruh hakkında soru sorarlar"*[1150] ifadesi ile ilgili olarak nakledilen nüzul rivayetinde yer almaktadır. Müşrikler, Hz. Peygamber'e soru sorup zor durumda bırakmak için, Yahûdiler'e gidip bilgi istemişler, Yahûdiler de ruh hakkında soru sormalarını söyleyerek müşriklere yardımcı olmuşlardır.[1151]

"Kendilerine kitap verdiklerimiz, sana indirilenden memnun olurlar. Karşı guruplar içinde ise, onun bir kısmını inkâr edenler vardır. De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk etmekle ve O'na asla ortak koşmamakla emrolundum. Hepinizi ancak O'na çağırıyorum ve dönüşüm O'nadır."[1152]

"Sağlam söz verdikten sonra Allah'ın ahdini bozanlar ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiğini ayıranlar ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar, işte lanet onlara ve kötü yurt, cehennem, onlaradır."[1153]

Bu ayetlerin Yahûdiler ve özellikle de Abdullah b. Selam ile onun yanındaki Tevrat'a inanan kimseler hakkında nâzil olduğuna dair nüzul rivayetleri bulunmaktadır.[1154] Yahûdiler Allah'a verdikleri sözü defalarca bozarak, bu konuda öne çıkmış kimselerdi. Dolayısıyla *"Allah'ın ahdini bozanlar..."* ifadesi ehl-i kitap

[1148] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/255; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'an, 17; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/541 vd; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s, 299-300; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl*, s, 126-127.
[1149] Yahûdilerin sebep oldukları fitneler ve başlarına gelen olaylarla ilgili bkz. Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, III/249 vd; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* III/79 vd; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/420.
[1150] İsrâ, 17/85.
[1151] Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 18.
[1152] Ra'd, 13/36.
[1153] Ra'd, 13/25.
[1154] Mukâtil, *Tefsîr*, II/175, 179; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, VII/139.

hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Hz. Musa'ya söz verip sonra da bu sözlerini bozanlar onlardır.[1155]

Yahûdilerle müşriklerin, Hz. Peygamber'e karşı birlikte nasıl mücadele verdiklerine dair çalışmamızın önceki bölümlerinde de zikrettiğimiz bir örneği burada vermek yerinde olacaktır. Ra'd suresinin 36. ayeti hakkında nâzil olan bir rivayete göre: "Yahûdiler, Allah'ın Rahmân isminin, Tevrat'ta sık geçmesine rağmen, Kur'ân'da neden az zikredildiğini Hz. Peygamber'e sormuşlar bunun üzerine *"De ki: Gerek Allah diye ad verip çağırın, gerek Rahmân diye. Hangisi ile çağırırsanız nihayet en güzel isimler O'nundur..."*[1156] ayet-i nâzil olmuştur. Bir süre sonra bunu duyan müşrikler devreye girerek "Muhammed'e ne oluyor? Bir tek ilâha çağırıyordu, bugün ise iki ilâha çağırıyor: Allah'a ve Rahmân'a. Vallâhi biz Rahmân diye sadece Yemâme'nin Rahmân'ını yani Müseylimetü'l-Kezzâb'ı biliyoruz." dediler. İşte onların bu sözleri üzerine: *" İnkârcılar seni gördükleri zaman, şüphesiz, seni alaya almaktan başka bir şey yapmazlar. "Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mudur?" derler ve Rahmân'ın Kitabını işte onlar inkâr ederler."*[1157] ve *"Onlar Rahmân'ı tanımazlar, inkâr ederler..."*[1158] ayetleri nâzil olur. Buna ehl-i kitabın inananları sevinirler ve ardından da bu surenin 36. ayeti: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, sana indirilenden memnun olurlar. Karşı guruplar içinde ise, onun bir kısmını inkâr edenler vardır. De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk etmekle ve O'na asla ortak koşmamakla emrolundum. Hepinizi ancak O'na çağırıyorum ve dönüşüm O'nadır."* indirilir."[1159] Bu rivayetlerde müşriklerin Yahûdilerle beraber hareket ettiklerine dair net bir işaret bulunmasa da en azından birbirlerini takip ettikleri ve peygamberi küçük düşürmek için sürekli fırsat kolladıkları anlaşılmaktadır.

Bu dönemde müşriklerin Yahûdilerle işbirliği yapmaya başladığı, Yahûdilerin Hz. Peygamber'i zor durumda bırakmak için bir takım sorular sorduğu bilinmekteydi. Birçok ayette son peygamberin bildirdiği ilahi mesajların, Hz. İbrâhîm'in getirdiği dinin devamı olduğu vurgulanarak, Yahûdiler, eskiden yaptıkları yanlışlara düşmemeleri konusunda uyarılmaktaydılar.[1160] Yahûdilerin, bu dönemde

[1155] Elmalılı, *Hak Dini,* V/143.
[1156] İsrâ, 17/110.
[1157] Enbiyâ, 21/36.
[1158] Ra'd, 13/27-30.
[1159] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/580; Kurtubî, *el-Câmi'*, IX/325-326.
[1160] Mesela bkz. İsrâ, 17/23-40.

Hz. Peygamber'in mesajına sahip çıkmak yerine, onun karşısında yer almalarının altında yatan sebeplerden biri de kanaatimizce, bu dönemde faizin ilk defa kötüleniyor olmasıdır.[1161] Zira Yahûdiler ticaretle meşgul oluyorlar, tarım ürünleri, özellikle şarap ve kuyumculuk ticareti yapıyor aynı zamanda rehin mukabilinde Araplara mal satıyorlardı. Medine ticareti ellerinde idi. Zengin olmalarına rağmen, halkı baskı altında tutmak için faizcilik yapıyorlardı. Faiz, Medinelileri çok zor durumlara düşürmüş ve bazılarının arazisi Yahûdilerin eline geçmişti. Yahûdiler borç para alanların eşlerini ve çocuklarını rehin alıyorlardı. İnsanlar Yahûdilerin arazilerinde çalışıyor fakat borcunun faizini ancak ödeyebiliyordu.[1162]

Bütün bunlara ilaveten, Taiflilerin[1163] ve Medine'de bulunan Yahûdilerin çoğunun tefecilik yaptığı, faizle Araplara borç verdikleri, ödünç olarak verdikleri buğday ve arpa gibi malları da kat kat fazlasıyla geri aldıkları hatta başka cins malları da faiz olarak aldıkları bilinmektedir.[1164] İslam'ın faizi haram kılması Yahûdilere ağır bir darbe olmuştur. Yahûdilerin İslam'a karşı koymalarının altında yatan sebeplerden biri de budur. Kur'ân-ı Kerîm'de faizle ilgili olarak nüzul sırasına göre yer alan ilk ayet, incelediğimiz dönemde indiği sonucuna vardığımız, Rûm suresinin 39. ayetidir:

"İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz her hangi bir faiz Allah katında artmaz; fakat Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz herhangi bir sadaka (zekât) böyle değildir. İşte onlar sevablarını kat kat artıranlardır."[1165]

Bu ayetle faiz uygulaması doğrudan yasaklanmasa da, ileride yasaklanacağına dair bir izlenim oluşmuş olabilir. Faizin yasaklanmasında tedrici bir yol takip edilerek faize karşı önce sitem ve ta'rizde bulunulmuş, daha sonra açık ve kesin bir

---

[1161] Rûm, 30/39.

[1162] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. M. Hulusi Bolay, "Asr-ı Saadet'te Yahûdiler", *İslam Medenîyeti Dergisi*, Yıl, 1, sy, 6, İstanbul, 1968, s, 27.

[1163] Taif'te Sakîf kabilesinden tüccarların da faizle ticaret yaptıkları bilinmektedir. Bkz. Mukâtil, *Tefsîr,* I/149. Taif'te faizle ticaret yapanların Yahudiler olduğu da söylenmiştir. Bkz. Kilinçli, *a.g.t,* s, 93.

[1164] Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Hz. Muhammed Devri),* I/158-159. Yahûdilerle Medine'de birlikte oturan Arapların da onlardan etkilenerek faizli alışveriş yapıyor olmaları doğaldır. (Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I/66, 118).

[1165] Rûm, 30/39. Bu ayetle ilgili olarak müfessirlerden bazıları, âyette geçen ribânın, Kur'an'da yasaklanan faiz olmadığını bununla kişinin daha çok menfaat elde etmek maksadıyla bağışta bulunmasının kastedildiğini söylemişlerdir. Ancak çoğunluğun görüşüne göre ayetteki riba, o dönemde Araplar tarafından çirkin kabul edilmekle birlikte son derece yaygın olan faiz işlemidir. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XX/104 vd.; Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr,* IV/261 vd).

ifade ile yasaklanmıştır.[1166] İlerde yasaklanacağı bilinmese bile İslam'ın faiz hakkındaki bu tutumunun, Yahûdilerin işlerine engel olacağı muhakkaktır. Bu durum onların İslam'ın karşısında yer almalarını gerektirecek sebeplerden biri olarak görülebilir.

1.5.2. Yahûdilere Önceki Yanlışlarının Hatırlatılması

Yüce Allah Hz. Musa'ya Tevrât'ı indirerek, İsrâiloğulları'na doğru yolu göstermiştir. İsrâiloğulları'nın, Nûh'un ve O'nunla birlikte kurtarılanların soyundan olduğunu hatırlatarak, Nûh kavminin akıbeti gibi bir akıbete uğramamaları konusunda onları uyarmıştır. Buna rağmen İsrâiloğulları, Allah'ın emirlerine karşı gelmiş ve Allah da (c.c), onlara iki kez ceza yazmıştır.[1167] Allah Teâlâ onlara peygamberlerinin diliyle; yanlışlarından vazgeçmelerini ve bunun kendilerinin yararına olacağını, vazgeçmezlerse kendilerine ne gibi zararlar dokunacağını hatırlatmıştır.[1168]

Kur'ân, İsrâiloğullarının önceki yanlışlarına değinerek, hem Yahudilerce yanlış aktarılan bazı bilgilerin doğrusunu bildiriyor, hem de onların Hz. Peygamber'e karşı müşriklerle birleşerek yaptıkları mücadelede peygamberi desteklemiş oluyordu.[1169] Bu amaçla İsrâiloğullarının düştükleri yanlışlara kronolojik olarak, 39. nüzul sırasındandaki A'râf suresi ile değinilmeye başlamış ve incelediğimiz dönemde inen sureler de dâhil olmak üzere, Medine döneminde de zaman zaman bu yanlışlara işaret edilmiştir.[1170] A'râf suresinin iniş zamanı dikkate alındığında, Yahûdilerin boykot öncesi dönemden itibaren, vahiy ve muhataplar arası ilişkiler içerisinde yer almaya başladıkları söylenebilir.

[1166] Faizi kesin olarak yasaklayan diğer ayetler Medenîdir. Bakara, 2/275, 278-279; Âl-i İmrân, 3/130; Nisâ, 4/160-161. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Özsoy, "Faiz", *DİA,* 1995, XII/110-126.

[1167] İsrâiloğullarının hataları ve başlarına gelen olaylar hakkında detaylı bilgi için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II/350-352.

[1168] İsrâ, 17/2-8.

[1169] Harman, a.g.m, s, 120.

[1170] Tespit edebildiğimiz kadarıyla İsrâiloğullarının düştüğü yanlışların yer aldığı sureler ve ilgili ayetleri kronolojik olarak şu şekildedir: A'raf, 7/148, 152, 155, 160-171, 175-178; Tâhâ, 20/83-97; En'âm, 6/57-58, 91, 143-147; İsrâ, 17/4-8, 101-104; Nahl, 16/118, 124; Bakara, 2/51-79, 87-98, 100-101, 146, 159-160, 174-176, 211; Âl-i İmrân, 3/21-24, 75-78, 93-95, 112, 181-184; Ahzâb, 33/69; Nisâ, 4/13, 44-47, 49-55, 66-68, 153-162; Haşr, 59/11-15; Hâc, 22/42-44; Mücâdele, 58/8; Sâf, 61/5; Cuma, 62/5-8; Mâide, 5/12-14, 20-26, 32, 41-43, 49-50, 60-64, 70-71, 78-81.

1.5.3. Kendilerine Verilen Nimetlerin Gündeme Getirilmesi

Kur'ân'da İsrâiloğullarına, sık sık geçmişteki hataları ve kendilerine verilen nimetler hatırlatılmaktadır. İncelediğimiz dönemde, Allah'ın İsrâiloğulları'na olan lütfu ve yardımı şu şekilde ifade edilmiştir:

"And olsun ki Biz, İsrâiloğullarına Kitap, hüküm ve peygamberlik verdik; onları temiz şeylerle rızıklandırdık; onları dünyalara üstün kıldık."[1171]

"And olsun ki Musa'yı ayetlerimizle, "Milletini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın günlerini onlara hatırlat" diye göndermiştik. Bunlarda, çokça sabreden ve şükreden herkes için dersler vardır. Musa, milletine dedi ki: "Allah'ın size olan nimetlerini anın; size işkence eden, kadınlarınızı sağ bırakıp oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden sizi kurtardı; bütün bunlarda Rabbinizden size büyük bir imtihan vardır. Rabbiniz: "Şükrederseniz and olsun ki, size karşılığını artıracağım; nankörlük ederseniz bilin ki azabım pek çetindir" diye bildirmişti. Musa: "Siz ve yeryüzünde olanlar, hepiniz nankörlük etseniz, Allah yine de müstağni ve övülmeğe layık olandır" demişti."[1172]

Câbirî'ye göre, burada Allah'ın, Hz. Musa aracılığı ile Yahûdilere lütufta bulunduğunun zikredilmesi, Hz. Peygamber ve inananlara karşı müşriklere akıl vererek yardımcı olan Medineli Yahûdi kabilelere, yaptıklarının yanlış olduğunun hatırlatılması amacına matuftur.[1173] Zira onlar, temelde Mûsa peygamberle aynı ilahi mesajları tebliğ eden Hz. Peygamber'in yanında yer almaları gerekirken, peygamberin aleyhine putperest bir kavme yardım ederek, eskiden yaptıkları gibi yine hataya düşüyorlar ve nankörlük ediyorlardı.

2. İÇERİK AÇISINDAN BOYKOT SONRASI SURELER

Üslup olarak bakıldığında, Kur'ân-ı Kerîm ile Hz. Peygamber arasında çok büyük farklılık olmadığı söylense de[1174] Kur'ân'ın, zaman zaman daha sert üsluplarla ve tehdit ifadeleriyle inanmayan muhataplara seslendiği görülecektir. Bu sertlik muhatapta olumsuz bir etki bırakmaktan öte, yıllarca sürdürdükleri inkârcı tutumlarından vazgeçmeyeceklerine dair bir işaret olarak da düşünülebilir. Örneğin ölümünden yıllar önce Ebû Leheb'in cehennemdeki durumunun sert bir anlatım

[1171] Câsiye, 45/16.
[1172] İbrâhîm, 14/5-8. Diğer ayetler için bkz. Mü'min, 40/53-54; Duhân, 44/30-33; Câsiye, 45/16; İsrâ, 17/2.
[1173] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/299.
[1174] İmamoğlu, a.g.m, s, 312.

tarzıyla ifadesi[1175] buna örnek olabilir. Dolayısıyla Yaratıcı nazarında inanan muhatapların değeri ne kadar büyükse, inanmayan ve inkârlarında ısrar eden muhataplar da o derece değersiz olmaktadır. Bunun sonucu olarak hem bu iki muhataba yönelik söylemler, hem de ahiret hayatında görecekleri muameleler, ödül ve ceza dengesi açısından farklılık arzedecektir.

Kur'an'ın, Mekke dönemi boyunca inanan ve inanmayan muhatapların dünya ve ahiretteki durumlarını karşılaştırarak anlatması ve özellikle inkârcıların içinde bulundukları yanlışlıkları açıkça eleştirmesi, onları düşünmeye sevketmesi açısından oldukça önemli bir ayrıntıdır. Hz. Ömer örneğinde olduğu gibi birçok kimsenin, Kur'an'ın bu tür söylemlerinin etkisinde kalarak İslam'ı tercih etmiş olduğu açıktır. Buna karşılık inanan muhataplara yönelik kullanılan yumuşak ifadeler ve ahirette görecekleri itibara dair söylemler, inandıkları için sıkıntı çeken Müslümanları ayakta tutan yegâne destek olmuştur.

Mekke dönemi surelerinde müşriklere yönelik olarak hissedilen sert üslubun, dönemin sonlarına doğru, arttığı sezilmektedir. Bu durum, boykot dönemi ile birlikte müşriklerin başlattığı toplumsal karşı çıkışın bir sebebi olarak düşünülebilir. Buna rağmen; korkutma, örnekleme, hatırlatma, öncekilerin hikâyelerini anlatma, Arapların davet karşısında etkilenmemeleri, kabul etmeyişleri, onların bu durumlarının anlatılması, tartışmaları, onlara verilen cevaplar gibi ayetlerin ihtiva ettiği konuların, dönemin hem başında hem ortasında ve hem de sonunda yer aldığı[1176] söylenebilir.

Net ve kesin çıkarımlar yapılamasa da ilk dönem surelerde, Hz. Peygamber'in risalet kimliği inşa edildiği, öncelikli görevlerinin bildirildiği ve Fâtiha suresi haricinde de muhatap zamiri ile hitap edildiği söylenebilir. Hitap, dönemin ortalarına doğru daha da genelleşmekte ve vahye karşı çıkan ve işi eziyet noktasına kadar götürenlere verilen cevaplar öne çıkmaktadır. Dönemin sonlarına doğru ise, işkenceleri artıran müşriklere kötü akıbetleri hatırlatılmakta ve inanmayacaklarına dair söylemler fazlaca yer almaktadır. Bunun yanında alenî davet sonrasından hicrete kadar olan surelerde inananlara yönelik olarak yapılan bir psikolojik destek söz

[1175] Tebbet, 111/1-5.
[1176] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* II/13.

konusudur.[1177] Özellikle Nahl suresinden itibaren Mekke dönemi sonuna kadar inen bütün surelerde, Hz. Peygamber'in yaptığı görüşmeler, hicret hazırlıkları ve Kureyş'in tepkisi görülürken,[1178] son dönem surelerde ortak içerik olarak, inananlara yapılan sabır tavsiyesi ile dünya ve ahirete tealluk eden mükâfatlar yer almaktadır.

2.1. Allah'ın Varlığına ve Kudretine Dair Deliller

Bu dönemde Müslümanlarla müşrikler arasında devam eden sosyal ve psikolojik savaşta, müşrikler sürekli asılsız iddialarla hücum etmiş, Kur'ân da zaman zaman müşrikleri, zaman zaman da Müslümanları muhatap alarak, bu iddilara karşı deliller serdetmiştir.

Örneğin Zâriyat suresinde âlimlerin çoğu tarafından rüzgârlar, bulutlar, gemiler, melekler (yahut nimetler) diye yorumlanan[1179] ve üzerine yemin edilen "zâriyât, hâmilât, câriyât, mukassimât"[1180] kelimeleri; yarattığı şeylerin, Yaratan'ın birliğini ve gücünü yansıtması gerçeğinin yanında bütün bunların Yaratıcı tarafından insanoğluna hizmet etmesi amacıyla yaratıldığını göstermektedir. Dolayısıyla ifadeyi pekiştirme maksatlı söylenen bu yemin ifadelerinin kullanılmasının, onları yaratana yönelik olduğunu[1181] söylemek de mümkündür. Ayrıca yemin; "Temelde savunulan bir görüşle aksinin arasını açmak için kullanılır. Yemin lafızları ise, vurgusuna ve içeriğine göre insan psikolojisinde derin izler bırakır. Arap toplumu yemine oldukça önem veren bir toplumdur. Böyle olunca yine kendi kültürlerinde yer alan bir öğeyle karşılarına çıkmak elbette sonuç verici bir mücadele şekli olacaktır. Ayrıca yeminlerin, çok fazla delil aramayan kişiler için daha tercih edilen bir ikna metodu olması, putperestler gibi maddiyata son derece önem veren ve günlük hayatlarında ikna etmek, korkutmak, tehdit etmek ve ümit vermek için sık sık yemine başvuran insanlar için oldukça güçlü bir metot sayılabilir."[1182] Bu nedenle Kur'an, Araplar üzerinde önemli bir etkiye sahip olan yeminleri yoğun olarak kullanmıştır.

Kur'ân'ın farklı muhataplar için kullandığı ve kimi zaman da bütün muhataplara hitap eden bu delillerin, bazen de muhatapların alıştıkları hayat

---

[1177] Karşılaştırma için bkz. Ayhan Bayram, *Kur'ân'ın Nüzul Sürecinde Vahyin İlk Yılının Tahlili*, İ.Ü, S.B.E, (Doktora), İstanbul, 2014, s, 17.
[1178] Bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/276.
[1179] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 386-394; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, IX/372-373.
[1180] Zâriyât, 51/1-6.
[1181] Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, IX/373.
[1182] İmamoğlu, a.g.m, s, 319.

biçimlerine ve anlayış düzeylerine uygun olarak seçildikleri dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'da bahsedilen deliller, muhataplara göre farklılık arz etmektedir.

Kur'ân'ın bu dönemde inanmayanlara sunduğu delillere şu ayetleri örnek olarak verebiliriz:

"Göğü, gücümüzle Biz kurduk; şüphesiz biz onu genişleticiyiz. Yeryüzünü biz yayıp döşedik: Ne güzel döşeyiciyiz! İbret alasınız diye her şeyi çift çift yaratmışızdır. De ki: "Öyleyse Allah'a koşun; doğrusu ben sizi O'nun azabı ile açıkça uyaranım. Allah'ın yanında başka tanrılar edinmeyin; doğrusu ben sizi O'nun azabı ile açıkça uyaranım."[1183]

Buradaki ifadelerde muhatabın inanmayanlar olduğu "*Allah'ın yanında başka tanrılar edinmeyin*" ifadesinden anlaşılmaktadır. Allah'ın kudretinin delillerinin kimler için verildiği, hitap edilen zamirlerden anlaşılabilir. Örneğin inananlara daha çok muhatap zamiri ile hitap edilirken, müşrikler için çoğunlukla üçüncü çoğul şahıs (gâib) zamiri kullanılması gibi. Mesela bir ayette:

"Bu insanlar, devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?"[1184] derken başka bir ayette Kur'ân, Müslümanlara, kendilerine söylenen asılsız sözlerden etkilenmemeleri için şu tavsiyeyi yapmıştır:

"Kesin olarak inananlara, yeryüzünde ve kendi içinizde Allah'ın varlığına dair nice deliller vardır; görmez misiniz?."[1185] diyerek Müslümanları, akıllarını kullanmaya ve müşriklere karşı akli savunma mekanizmaları oluşturmaya çağırmıştır.

Kur'ân, her dönemde olduğu gibi bu dönemde de, Allah'ın varlığını ve kudretini göstermek amacıyla, önceki milletlerin başına gelenleri zikretmektedir. Hûd ve Hicr surelerinde de bahsi geçen[1186] ve Hz. İbrâhîm'e gelen iki meleğin anlatıldığı kıssa da böyledir. Bu kıssa da İbrâhîm peygambere misafir olarak gelen iki melek, ona bilgin bir evlat müjdelemiş, yaşlı hanımı ise buna çok şaşırmıştır. Melekler ise, bu olayın Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğunu ve Allah'ın bunu

[1183] Zâriyât, 51/47-51.
[1184] Ğâşiye, 88/17-20. Ayet peygamberden mucize beklentisi içinde olan Kureyşlilere hitap etmektedir. Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, X/512.
[1185] Zâriyât, 51/20-23.
[1186] Hûd, 11/69-83; Hicr, 15/51-77.

gerçekleştirmeye muktedir olduğunu ima ederler.[1187] Bu dönemde anlatılan bu kıssanın, içinde bulundukları durumdan nasıl kurtulacaklarına dair bir fikre sahip olmayan ve endişe içinde olan Müslümanlara, Allah'ın varlığı ve kudreti hakkında farkındalık oluşturma gayesi vardır. Kıssalarla ilgili açmış olduğumuz başlıkta daha detaylı bilgi verildiği için diğer kıssalarla ilgili örnekleri burada tekrar zikretmiyoruz.

Kur'ân'ın birçok suresinde olduğu gibi, özellikle bu dönem surelerde, insanların içinde yaşadıkları ve muttali oldukları tabiattaki düzen ve bu düzen içinde yaşayan insan, hayvan ve diğer mahlukâtın yaratılışına işaret edilerek, bunların Allah'ın varlığının delilleri olduğu bildirilmiştir.[1188] Bunlara bakarak ibret alınması ve Allah'ın kudretinin farkında olunması hatırlatılmıştır.[1189] Daha önce muhataplar başlığı altında daha detaylı olarak yer verdiğimiz üzere, bu türden deliller muhataba göre farklılık arzetmiş, muhatabın anlayış düzeyine hitap eden örnekler seçilmiştir.

2.2. Kıssalarla Bilinç Oluşturma

Ahkâf suresinin ilk ayetlerinden itibaren inanmayanlara yönelik aşağılama ve meydan okumalar, onların boş işler peşinde koşan ve hiçbir üstün vasfı olmayan kimseler olduğunu göstermekle beraber, bu hitabın gayesi düşünüldüğünde; müşrikleri, düşünmeye sevketme, inananlara da doğru yolda olduklarını gösterme açısından bir destek olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla Kur'ân'da yer yer tarihi ve temsili kıssalara yer verilmiştir. Anlatılan kıssaların birden çok hikmeti ve ilgili kıssalardan alınacak birden fazla ders vardır. Biz çalışma konumuz açısından bu kıssalara bakıyor ve zamanın olayları ile kıssalar arasında bağlantı kurmaya çalışıyoruz. Neticede o dönemde neden bu kıssa anlatılmış olabilir? sorusunun cevabını bulmaya çalışıyoruz.

Müşriklerin, Müslümanların kafasında oluşturmaya çalıştıkları şüpheleri gidermek için Kur'ân'ın uyguladığı diğer bir yöntem de, Mekke müşriklerinin taktiklerini kullanan[1190] fakat vahyin karşısında kaybeden önceki muhatapların kıssalarını anlatmaktı. Bu kıssalarda, Lut kavmi, Firavun ve taraftarları, Ad, Hûd,

---

[1187] Zâriyât, 51/24-30.

[1188] Zâriyât, 51/47-49, 58; Kehf, 18/45; İsrâ, 17/12, 99; Nahl, 16/2-19, 48-52, 65-69, 72, 77-81; İbrâhîm, 14/32-34; Enbiyâ, 21/30-33; Mü'minûn, 23/12-22, 78-80; Ra'd, 13/2-4, 8-15; Mülk, 67/1-5; Nebe, 78/6-16; Nâziât, 9/27-33; Rûm, 30/19-27, 40, 46, 48-50, 54.

[1189] Ahkâf, 46/31-33; Zâriyât, 51/58; Ğâşiye, 88/17-20; Kehf, 18/7-8, 32-44, 51, 109; İsrâ, 17/1, 30, 42-44; Nahl, 16/77; Enbiyâ, 21/104; Ra'd, 13/8-10; Meâric, 70/40-41; Rûm, 30/28; Ankebût, 29/19-22.

[1190] Zâriyat, 51/52, 53, 59; Nahl, 16/26, 35; İbrâhîm, 14/9-10; Mü'minûn, 23/81-90; Ra'd, 13/32, 42.

Semud ve Nûh kavmi örnek olarak verilerek,[1191] Müslümanlara güven verilmiş, inanmayanlar da tehdit edilmiştir. Kur'ân'a göre, bu eski kavimler, kendilerine Mekke müşriklerinden daha çok servet ve imkân verilmesine rağmen, inkâr ve alayları sebebiyle helak olmuşlar,[1192] şirk koştukları putlar da kendilerine yardım edememiştir.[1193] Kur'an'ın bu kıssaları hatırlatarak, uyguladıkları baskı politikalarıyla Müslümanların tahammül sınırlarını zorlayan müşriklere verdiği açık mesaj şu ayette ifade edilmiştir:

"Yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden önce geçmiş kimselerin sonlarının nasıl olduğuna bakmazlar mı? Ki onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler, yeryüzünü kazıp alt üst ederek onlardan çok imar etmiş kimseydiler ve onlara belgelerle peygamberler gelmişti. Böylece Allah onlara zulmetmiyor, onlar kendilerine zulmediyorlardı. Sonra Allah'ın ayetlerini yalan sayıp, onları alaya alarak kötülük yapanların sonu pek kötü oldu."[1194]

Dolayısıyla Mekke müşrikleri için de başarısızlık kaçınılmaz bir sondu ve bunu müşrikler kadar Müslümanların da bilmeleri gerekiyordu. İnananların kafalarında oluşabilecek muhtemel bir şüpheyi gidermek için verilen bu örnekler, dönemin inanmayan muhataplarının durumunu da ortaya koymaktadır. Örneğin Nûh kavminin de müşrik Araplar gibi çok önemsedikleri ve dillerinden düşürmedikleri, Ved, Suvâ, Yeğûs, Yeûk ve Nesr gibi kelimelerle isimlendirdikleri[1195] putları vardı. Onlar da peygamberi engellemek için Mekke müşrikleri gibi çaba sarfediyorlardı.[1196] Yine önceki peygamberlere dair verilen bilgiler, Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu zor durumu aşabilmesi için bir örnek teşkil ediyordu. Kısaca vahyin, önceki muhataplarla olan serüveninin tekrar gündeme getirilmesi, başta peygamber olmak üzere, inananlara yol göstererek bilinç oluşturma, inanmayanlar için de uyarı ve tehdit anlamı içeriyordu.

İnananlar, inanmayanlar ve inanma potansiyelinde olanlar arasında devam eden psikoljik savaş sürecinde, Kur'ân, Arapların ilgi duydukları varlıklar olan

[1191] Ahkâf, 46/21-27; Zâriyât, 51/39-46; Enbiyâ, 21/51-77; Mü'minûn, 23/23-41; Hâkka, 69/1-10; Nâziât, 79/15-26; Ankebût, 29/14-16, 24-40.
[1192] Ahkâf, 46/26; Nahl, 16/34-35; Enbiyâ, 21/11-15; Mü'minûn, 23/44.
[1193] Ahkâf, 46/28.
[1194] Rûm, 30/9-10 ve Rûm, 30/42.
[1195] Nûh, 71/23.
[1196] Nûh, 71/23-24.

cinlerin Müslüman olduklarına dair kıssa[1197] ile cinlerden olan İblis'in Allah'ın emrine karşı gelişini[1198] haber vererek, müşrikleri kınamayı ve tehdit etmeyi[1199] amaçlamıştır. Son yaşanan boykot olayı ve ardından artan işkencelerle birlikte, neredeyse inanmaları imkânsız hale gelen müşriklere, aslında inanmaları için yeterince uyarı yapıldığı, hatta cinlerin bile duyup Müslüman olduğu, dolayısıyla başlarına geleceklerin kendi yaptıkları sebebiyle olacağı bu ayetle vurgulanmaktaydı. İnanan ve inanmayanlar arasında devam eden mücadele göz önüne alındığında, cinler, bu hikâyede inananları temsil ederken, müşrikleri de şeytan temsil etmektedir. Zira hem şeytan hem de müşrikler davete karşı çıkmışlardı ve her ikisinin de ortak özellikleri kibirli olmalarıydı.

Bu dönemde üzerinde durulan diğer bir kıssa da, Hz. İbrâhîm'e gelen iki meleğin anlatıldığı kıssadır. Boykot dönemi veya hemen öncesinde indirildiğini düşündüğümüz Hûd ve Hicr surelerinde de bahsi geçen bu hadise,[1200] burada tekrar hatırlatılmıştır. Kur'ân, her dönemde olduğu gibi bu dönemde de, Allah'ın varlığını ve kudretini göstermek amacıyla, önceki milletlerin başına gelenleri zikretmektedir. Bu kıssada İbrâhîm peygambere misafir olarak gelen iki melek, ona bilgin bir evlat müjdelemiş, yaşlı hanımı ise buna çok şaşırmıştır. Melekler ise bu olayın Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğunu ve Allah'ın bunu gerçekleştirmeye muktedir olduğunu ima ederler.[1201] Bu kıssanın, Müslümanlara; Allah'ın gücünün farkında olmaları ve ona güvenmeleri konusunda bir hatırlatma, kâfirlere de bir uyarı olması amacıyla zikredildiği açıktır.

İncelediğimiz dönemde Kur'ân'ın yer verdiği diğer bir kıssa, Ashâb-ı Kehf kıssasıdır.[1202] Kehf suresinde de değindiğimiz üzere bu kıssa, Allah'a inanan ve şirke bulaşmış bir topluluk karşısında inançlarını korumak ve onlarla bu uğurda mücadele etmek üzere bir mağaraya çekilmiş olan gençleri konu edinir. Uzun yıllar sonra kurtuluşa eren bu gençlerin hikâyesi, Allah'ın kudretini göstermesi yanında sonraki Hıristiyanlar gibi Allah'a çocuk isnad edenlerin yalancılıklarına ve Allah'ın ayetlerini

---

[1197] Ahkâf, 46/29-31.
[1198] Kehf, 18/50. Ayetin meali şöyledir: *"Meleklere: "Âdem'e secde edin" demiştik. İblis'ten başka hepsi secde etmişti. O, cinlerden idi. Rabbinin buyruğu dışına çıktı. Ey insanoğulları! Siz Beni bırakıp onu ve soyunu dost mu ediniyorsunuz? Hâlbuki onlar size düşmandır. Kendilerine yazık edenler için bu ne kötü değişmedir!"* Bu konudaki diğer ayetler için bkz. İsrâ, 17/61-65.
[1199] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III/465-467, IV/240.
[1200] Hûd, 11/69-83; Hicr, 15/51-77.
[1201] Zâriyât, 51/24-30.
[1202] Kehf, 18/9-26.

inkâr edenlerin helak edildiklerine delil getirmek amacıyla söylenmiş ve sonunda da "*De ki: Rabb'imin beni, bundan daha yakın bir zamanda dosdoğru bir başarıya ulaştırması umulur.*"[1203] hitabı ile Hz. Peygamber'in başarısının yakın bir gelecek içinde ortaya çıkacağı müjdelenmiştir. Yani Ashâb-ı Kehf'in beklediği üçyüz dokuz seneden çok az bir süre içinde İslam'ın galibiyetinin gerçekleşeceği[1204] anlatılmıştır. Aynı zamanda ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenlere de mesaj verilmektedir. Yaratan, yıllar süren uykunun ardından bu gençleri nasıl diriltmişse ahirette de bu şekilde diriltecektir. Dolayısıyla müşriklerin peygamberi zor durumda bırakmak için sormuş oldukları sorular da aleyhlerine dönmüş olmaktadır.[1205] Yine müşriklerin baskısı altında kalan Müslümanlara da net bir mesaj verilmekteydi. Zira bu gençler de kendi dönemlerinde yaşanan zulümlere sabrederek ve inançlarının gereğini yaparak sonunda kendilerini bekleyen mutlu sona ulaşmışlardı. Müslümanlar da bu gençler gibi sabredecek ve sonunda kazananlardan olacaklardır.

Bu durumda surenin hicrete yakın bir zamanda indirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Mekke müşrikleri, maddi imkânlar açısından Müslümanlardan üstün olmalarından dolayı kibirleniyorlardı. Bu dünyada üstün olmalarını, ahirette de üstün olacakları şeklinde yorumluyorlardı. Onlara göre dünya ve ahirette, her zaman güçlü olan kazanacaktı. Bunu bir tür psikolojik baskı aracı olarak kullanıyorlar ve bu yolla Hz. Peygamber'in yanında yer alan Müslümanların çektikleri eziyet ve sıkıntıları anlamsız gibi göstermeye çalışıyorlardı. Onların bu düşüncesinin yanlışlığını ortaya koymak ve Müslümanlara da destek olmak üzere Kur'ân'da şu örnek verilmiştir:

"Onlara iki adamı misal olarak göster: Birine iki üzüm bağı verip, etrafını hurmalıklarla çevirmiş ve aralarında ekinler bitirmiştik. Her iki bahçe de ürünlerini vermişlerdi, hiçbir şeyi de eksik bırakmamışlardı. İkisinin arasından bir de ırmak akıtmıştık. Onun gelirleri de vardı. Bu yüzden, arkadaşıyla konuşurken: "Ben malca senden zengin, nüfusça da senden daha itibarlıyım" dedi. Kendisine böylece yazık ederek bahçesine girerken: "Bu bahçenin batacağını hiç zannetmem. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Eğer Rabbime döndürülürsem, and olsun ki orada bundan daha iyisini bulurum" dedi. Kendisiyle konuştuğu arkadaşı ona: "Seni topraktan, sonra nutfeden yaratanı, sonunda da seni insan kılığına koyanı mı inkâr

[1203] Kehf,18/24.
[1204] Elmalılı, *Hak Dini*, V/338-339.
[1205] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/267-268.

ediyorsun? İşte O benim Rabbim olan Allah'tır. Rabbime kimseyi ortak koşmam. Bahçene girdiğin zaman, her ne kadar beni kendinden mal ve nüfus bakımından daha az buluyorsan da: "Maşallah! Kuvvet ancak Allah'a mahsustur!" demen gerekmez mi? Rabbim, senin bahçenden daha iyisini bana verebilir ve seninkinin üzerine gökten bir felaket gönderir de bahçen yerle bir olabilir. Yahut suyu çekilir bir daha da bulamazsın" dedi. Nitekim ürünleri yok edildi; bağın altüst olmuş çardakları karşısında, sarfettiği emeğe içi yanarak ellerini oğuşturup "Keşke Rabbime kimseyi ortak koşmasaydım" diyordu. Ona, Allah'tan başka yardım edebilecek adamları da yoktu, kendi kendini de kurtaramadı. İşte burada kudret ve hâkimiyet, varlığı gerçek olan Allah'ındır. Mükâfatlandırma bakımından hayırlı olan da, sonuçlandırma yönünden hayırlı olan da O'dur."[1206]

Anlatılan bu ilk kıssada, sahip olduğu dünyalık nedeniyle kendisini arkadaşından üstün gören bir kişinin, hem malını hem de kendini kurtaramayışı örnek olarak verilmiştir. Bu kıssanın hemen sonrasında da, dünya hayatının, yağmur sularıyla yeşerip büyüdükten sonra kuruyup çerçöp haline gelen bitkilere benzetilmesi söz konusudur.[1207] Buna göre de Müslümanlardan daha fazla mala sahip ve sayıca da üstün olan müşriklerin bu üstünlükleri, Allah'ın bu imkânları ellerinden alıncaya kadardır. En iyi ihtimalle kıyametin kopmasına kadar bu üstünlüklere sahip olabilirler. Sonra bu imkânlarını kötüye kullanmanın cezasını ağır bir şekilde ödeyeceklerdir.[1208] Bu ifadeler, hem müşriklerin sözlerine bir cevap hem de onların bu sözlerine muhatap olan zayıf fakat dinlerinde samimi Müslümanlar için bir moral kaynağı olmaktadır. Çünkü fakir Müslümanların zihninde "Bizler iman etiğimiz halde neden fakir ve perişan durumdayız"[1209]şeklinde bir sorunun oluşması muhtemeldir. Bu şekilde onların kafasında oluşabilecek tereddütler de giderilmiş olmaktadır. Buna göre başarı, dünyalık olarak üstün olmaya değil, Allah'ın yardımına bağlı olmaktadır. Allah'ın yardımı da inananlarla beraber olduğuna göre, müşrikler kaybedecek ve Müslümanlar kazanacaktır.

Hicrete yakın dönemde vahyin indiği ortama vurgu yapan diğer bir kıssa da Musa ve kendisine rahmet ve hikmet verilmiş olan bir kişinin (Hızır) arasında geçen

[1206] Kehf, 18/32-44.
[1207] Kehf, 18/45.
[1208] Kehf, 18/46-49.
[1209] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/269.

olayların anlatıldığı kıssadır.[1210] Buna göre, Hz. Mûsâ, bilgilerinden istifade etmek için Hızır'a beraber yolculuk yapmayı teklif etmiş, o da yolculuk esnasında yapacağı bir takım davranışların sebebini sormamasını ve sabretmesini şart koşarak bu teklifi kabul etmiş ve beraber yolculuğa çıkmışlardır. Yolculuk esnasında Hızır, önce bindikleri gemiyi delmiş, arkasından bir çocuğu öldürmüş, daha sonra da uğradıkları kasabada yıkılmak üzere olan bir duvarı düzeltmiştir. Bütün bu olanlar Hz. Musa'yı şaşırtmış ve her olayın ardından başta verdiği sözü unutarak Hızır'a yaptıklarının sebebini sormuştur. Hızır bu sorular karşısında artık yolculuklarının bittiğini ve yaptıklarının aslında doğru olduğunu gösteren gerekçelerini Hz. Musa'ya anlatmıştır.[1211]

Burada ilahi hikmetleri sürekli sorgulayan Hz. Musa örneğinin verilmesinde, kanaatimizce sıkıntılı dönem geçiren Müslümanların, Hz. Peygamber'e sürekli çıkış yolunu sormalarına atıf vardır. Zira boykot sonrası surelerde sürekli üzerinde durulan sabır teması, bu kıssada da ana temadır.

Mekke son döneminde Yahûdilerin veya Yahûdilerin yönlendirmesiyle Kureyşli müşriklerin, Hz. Peygamber'i denemek ve küçük düşürmek amacıyla sordukları üç sorudan birine cevap mahiyetinde nâzil olan Kehf suresinde Zülkarneyn kıssası yer almaktadır.[1212] İlgili âyetlerdeki ifadelere göre Zülkarneyn, "Allah tarafından kendisine verilen büyük güç ve geniş imkânlar sayesinde dünyanın doğusuna ve batısına iki sefer düzenlemiştir. Batı istikametindeki ilk seferinde karşılaştığı bir halka zulümden/şirkten sakınma, Allah'a iman, sâlih amel ve güzel mükâfat gibi kavramlarla ifade edilen bir dinî-ahlâkî tebliğde bulunmuştur. Ardından doğu istikametinde ikinci bir sefere çıkmış ve bu sefer sırasında kendilerini güneşten koruyacak gölgelikleri bulunmayan başka bir kavimle karşılaşmıştır. Daha sonra muhtemelen kuzeydeki dağlık bir bölgeye üçüncü bir sefer düzenlemiş, bu sefer sırasında Ye'cûc ve Me'cûc diye anılan fesatçı ve saldırgan bir kavim veya kavimlerden şikâyetçi olan bir halkla karşılaşmış, onların isteği üzerine söz konusu bölgedeki bir geçide demir kütleler ve bakırı eritmek suretiyle sağlam bir set inşa etmiştir. Bu seddin inşası karşılığında halkın kendisine ücret ödeme teklifini reddetmiş ancak, onlardan kendisine beden gücüyle yardımda bulunmalarını

[1210] Kehf, 18/60-82.
[1211] Detaylı bilgi için bkz. İlyas Çelebi, "Hızır", *DİA,* 1998, XVII/406-409.
[1212] Kehf, 18/83-101.

istemiştir. İnşa faaliyeti tamamlanınca Ye'cûc ve Me'cûc gedik bile açamadıkları bu seddi aşamamışlardır. Zülkarneyn onlara bu başarısının ilâhî lutuf sayesinde gerçekleştiğini belirtmiş ve seddin ancak Allah'ın belirlediği vakit geldiğinde yıkılacağını söylemiştir. Ayetlerde özetle bu şekilde hikâye edilen Zülkarneyn'in kim olduğu, nerelere sefere çıktığı, ne zaman yaşadığı vs. konularında kaynaklarımızda birçok görüş bulunmaktadır."[1213] Çalışmamız açısından ise bu kıssa, diğer kıssalar gibi inanan ve inanmayanlara hitap eden birçok mesajı içermektedir. Zülkarneyn'in Ye'cûc ve Me'cûc'ün kendilerine zulmettiğini söyleyen bir kavimle karşılaşıp onlar için, saldırılara karşı korunmalarını sağlayacak bir set yaptığı bildirilmektedir. Zulümle mücadele edilmesi gerektiği ve sonunda başarıya ulaşılacağı, bu kıssa ile Müslümanlara anlatılmış, adeta psikolojik destek sağlanmıştır.

Mevdûdî'nin, bu kıssanın anlatılmasının hikmetine dair yapmış olduğu yorumu zikretmek istiyoruz: "Kıssada soruları yöneltenler uyarılmaktadır. "Ey gururlu ve kendini beğenmiş Mekke uluları! Zülkarneyn'den ders almalısınız. Zülkarneyn, büyük bir kral, büyük bir fatih ve büyük kaynaklara ve yeteneklere sahip bir insan olmasına rağmen, yine de yaratıcısına teslim oldu. Oysa siz onunla karşılaştırıldığında küçük ve önemsiz birer lider olmanıza rağmen Allah'a isyan ediyorsunuz. Bunun yanısıra Zülkarneyn korunma için en güçlü duvarlardan birini inşa etmiş olmasına rağmen yine de gerçek güvencesi Allah'tı, "duvar" değil. O duvarın ancak Allah dilediği sürece kendisini düşmanlarından koruyabileceğine ve Allah dilerse onda çatlakların, deliklerin oluşacağına inanıyordu. Oysa siz onunla karşılaştırıldığında önemsiz ve küçük bazı bina ve evlere sahip olduğunuz halde, tüm felâketlere karşı kendinizi emin ve korunmuş sanıyorsunuz."[1214]

İnanmayanlar tarafından yapılan türlü baskılar yanında, onların sürekli yaptığı sözlü mücadele ve psikolojik baskılar da artarak devam etmekteydi. Elçinin, böylesi durumlarda nasıl bir tavır takınacağı da vahiyle kendisine bildiriliyordu. Bu amaçla, Hz. Peygamber'e bir rol-model olmak üzere, Mekke müşrikleri gibi puta tapan bir kavimle, onlara akli cevaplar vererek münakaşa ve mücadele etmiş olan Hz. İbrâhîm'in kıssası zikredilmiştir. Özetle İbrâhîm Peygamber, taptıkları putların acizliğini ve işe yaramaz olduklarını kavmine göstermek için putların bulunduğu binaya girerek en büyük put dışındaki bütün putları kırar. Kavmi, döndüğünde

[1213] Bkz. Mustafa Öztürk, "Zülkarneyn", *DİA,* 2013, XLIV/564-567.
[1214] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III/149.

durumu görüp Hz. İbrâhîm'i sorguya çekerler. Hz. İbrâhîm, "Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun" cevabını verir. Sonuçta putperest liderler Hz. İbrâhîm'i ateşe atarak yakmaya karar verirler. Fakat Allahü Teâlâ tarafından ateşe "Ey ateş! İbrâhîm'e karşı serin ve zararsız ol" emri verilir ve ateş Hz. İbrâhîm'i yakmaz.[1215]

İbrâhîm Peygamber'in yaşadığı bu olaya detaylı olarak yer verilmesi manidardır. Çünkü Mekkeli müşrikler Hz. İbrâhîm'i ataları olarak tanıyor ve Ka'be'yi onun kurduğunu biliyorlardı. Hz. İbrâhîm'in, hayatı boyunca putperestliğe karşı verdiği mücadele anlatılarak müşrik Arapların bundan etkilenmesinin amaçlandığı[1216] düşünülebilir. Ancak bu etkinin, müşrik liderlere İslam'ı kabul ettirecek kadar büyük bir etki olduğunu düşünmek pek mümkün değildir. Zira bu dönemde inen surelerde örneklerini verdiğimiz birçok ayette, müşrik liderlerin inanma ihtimalinin kalmadığı özellikle vurgulanmaktaydı. Bununla beraber müşrikler, sadece liderlerle sınırlı değildi. Bu liderlerin dışında, kabile baskısı gibi başka nedenlerden dolayı da önceki şirk inançlarına devam eden kimseler bulunmaktaydı. Nitekim biraz daha ılımlı olan bu insanların baskısı, boykot kararının sona ermesinde etkili olmuştu. İşte ataları İbrâhîm'in verdiği bu mücadele, liderlerin dışındaki diğer müşrikleri etkileyebilirdi. Yine bu mücadele, Hz. Muhammed için de bir örnek teşkil ediyor ve muhatapların davranış şekillerine uygun bir tavır sergilemesi gerektiğini öğütlüyordu. Müşriklerin, sonunda İbrâhîm Peygamber'e zarar veremediklerinin özellikle vurgulanması, Hz. Peygamber için korkuya gerek olmadığı şeklinde yorumlanmalıydı.

Boykot sonrası surelerde bahsettiğimiz bu hikmetlerle (ki bunlardan başka çıkarımlar da mutlaka vardır) İbrâhîm Peygamber'den başka Musa ve Harun, İbrâhîm, Lut, İshak, Ya'kub, Nûh, Davud, Süleyman, Eyyub, İsmail, İdris, Zülkifl, Zünnun (Balık Sahibi; Yûnus), Zekeriyâ, Yahyâ, Meryem ve Îsâ, Zülkarneyn (Ye'cüc ve Me'cüc) kıssalarına yer verilmiştir.[1217] Farklı yönlerine işaret edilen peygamber kıssalarında, Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti, Allah'ın eskiden beri kurduğu düzenin bu olduğu, buna uyanlarla uymayanların karşılaşacakları sonuçlar konu edilmiş, özellikle Hz. Peygamber ve Müslümanların bu hikâyelerden gereken

[1215] Enbiyâ, 21/51-70; Ankebût, 29/24.
[1216] Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, III/686.
[1217] Enbiyâ, 21/48-91; Mü'minûn, 23/23-41, 45-50.

dersi çıkarmaları istenmiştir. Burada özellikle Yahûdi ve Hıristiyanlara da, kendilerini İslam'ın dışında görmemeleri, yaptıklarının yanlış olduğu, kendi peygamberleriyle aynı mücadeleyi veren Hz. Peygamber'in yanında olmaları gerektiği anlatılmıştır. İlahi irade *"Tevhid dini olan Müslümanlık, bir tek din olarak sizin dininizdir ve Ben de Rabbinizim, artık Bana kulluk edin."*[1218] diyerek kanunlarını hatırlattıktan sonra, kullarından beklentisini de ortaya koymuş olmaktadır.

2.3. Hicrete Dair Mesajlar

Bu dönem surelerde, yaklaşan hicret olayına zaman zaman işaret edildiği görülmektedir. Mesela bir ayette:

"Yine onlar, seni yurdundan (Mekke'den) çıkartmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklar!"[1219] ifadeleri, Mekke müşriklerinin hicretten önce peygamber ve ona inananları Mekke'den kovma düşüncesinde olduklarını ama gerçekleştiremediklerini ifade etmektedir. Ayetin son cümlesi *"Ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklar!"* ifadesi ise Hz. Peygamber'in Mekke'den hicret edeceğini aynı zamanda Mekke'nin Müslümanlar tarafından kısa zaman sonra tekrar fethedileceğini müjdelemektedir.

Hz. Peygamber ve Müslümanlar, uzun süre müşriklerin baskısına maruz kaldılar fakat hicret olayı gerçekleşmedi. Çünkü hicret, Allah (c.c) istediği için ve onun dilediği zamanda gerçekleşecekti. Hz. İbrâhîm'in hicret tecrübesinde de bu noktaya işaret vardır:

"İbrâhîm "Doğrusu ben Rabbimin dilediği yere hicret ediyorum, O şüphesiz güçlüdür, Hakîm'dir" dedi."[1220]

Hicret etmek, baskı altındaki Müslümanlar için bir kurtuluş olsa da, Mekke'den güvenli bir şekilde ayrılmak hayati riskler de içeriyordu. Müslümanların topyekün hicret edeceklerini öğrenmeleri halinde müşrikler, Hz. Peygamber ve diğer Müslümanlar üzerinde son kozlarını oynayacaklardı. Bu ihtimali düşünen Müslümanlar, her ne kadar hicreti bir kurtuluş olarak görseler de, içlerinde bir tereddüt bulunuyordu. Müslümanları bu konuda bir nebze rahatlatmak üzere ayette,

[1218] Enbiyâ, 21/92; Mü'minûn, 23/52.
[1219] İsrâ, 17/76.
[1220] Ankebût, 29/26.

önceki peygamberler döneminde de hicret tecrübelerinin yaşandığı ve inananların lehine sonuçlandığı da hatırlatılır:

"İnkâr edenler, peygamberlerine: "Ya bizim dinimize dönersiniz ya da sizi memleketimizden çıkarırız" dediler. Rableri peygamberlere: "Biz, haksızlık edenleri yok edeceğiz, onlardan sonra yeryüzüne sizi yerleştireceğiz. Bu, makamımdan ve tehdidimden korkanlar içindir." diye vahyetti. Peygamberler yardım istediler ve her inatçı zorba hüsrana uğradı."[1221]

Ayetten, Müslümanların Mekke'den çıkarılacağı fakat sonunda tekrar bu memleketin gerçek sahipleri olacakları anlaşılmaktadır. Çünkü bu hikâyelerin zaman zaman zikredilmesi, Müslümanların, öncekilerin yaşadıkları ile kendi yaşadıklarını kıyaslayarak ders çıkarmaları ve istikballerine dair fikir sahibi olmaları maksadına dönüktür. Nitekim müşrikler, daha sonra müslümanlarla yaptıkları savaşlarda yenilmişler, Mekke'nin fethedilmesi sonucunda müşriklerin Mekke'deki hâkimiyetleri de sona ermiştir. Allah'ın önceki ümmetlerle ilgili olarak ortaya koyduğu kanun gerçekleşmiş,[1222] yani "Peygamber'in çıkarıldığı yer onu çıkaranlara yurt olmamıştır."[1223]

Hicrete vurgu yapan diğer bir ayette de Hz. Peygamber'den dua etmesi istenmektedir:

"(Ey Muhammed!) De ki: "Rabbim! Beni, takdir ettiğin yere gönül rahatlığı ve huzur içinde koy ve çıkacağım yerden de dürüstlükle ve selametle çıkmamı sağla. Bana katından yardım edici bir kuvvet ver.(Ey Muhammed!) De ki: "Hak geldi, bâtıl yok oldu. Elbette bâtıl yok olmaya mahkûmdur."[1224]

İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in Mekke'de iken hicret etmekle emrolunduğunu ve ardından bu ayetlerin nâzil olduğunu haber vermiştir.[1225] Cebrâil (a.s) hicretten önce Hz. Peygamber'e gelerek, Medine'ye, müşriklerin ve Yahûdiler'in baskı ve eziyetlerine rağmen huzur içerisinde ve güvenle çıkması için bu duayı kendisine bildirmişti.[1226] Bu ayet aynı zamanda Müslümanlar için bir müjde niteliğindedir.

[1221] İbrâhîm, 14/13-15.
[1222] İsrâ, 17/77.
[1223] Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, III/509.
[1224] İsrâ, 17/80-81.
[1225] Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/223.
[1226] Mukâtil, *Tefsîr*, II/269.

Dönemin surelerinin birçoğunda olduğu gibi, bu surede de Müslümanlara, kurtuluş zamanının geldiği haber verilerek cesaretlendirilmektedir.

2.3.1. 'Hicret Edin!' Emri

622 yılı hac mevsiminde (Zilhicce) Medine'den ikisi kadın yetmiş beş kişi gelmiş, peygamber ve yanındaki Müslümanları Medine'ye davet etmişlerdi. İkinci Akabe Biatı olarak bilinen bu buluşmada Medineli Müslümanlar; hicret ettiği takdirde kendisini, canlarını, mallarını, çocuklarını ve kadınlarını korudukları gibi koruyacaklarına, iyi ve kötü günde ona itaat edeceklerine, bollukta da darlıkta da gerekli mali yardımları yapacaklarına, iyiliği emredip kötülüğe engel olacaklarına, doğru bildikleri yolda hiç kimseden çekinmeyeceklerine dair biat ettiler.[1227] Bu anlaşmadan sonra Hz. Peygamber, kendisine bildirilen hicret emrini ashâbına duyurmuştu:

"Ey inanmış kullarım! Benim yarattığım yeryüzü geniştir. O halde (güven içinde olacağınız yere gidip) yalnız Bana kulluk ediniz."[1228]

Hicret etmemek demek, bir anlamda zorba müşrik liderlere kul-köle olmak manasına geliyordu. Sadece Allah'a has kılınacak bir kulluk, Mekke'de uygulanamaz hale gelmişse, şartlara uygun yeni bir kulluk şeklinin ihdas edilmesi düşünülemeyeceği için, Allah'a itaatin, emredildiği şekilde hayata geçirilebileceği yeni yere göç etmek bir zorunluluk olmuştu. Bu manada hicret, aslında kulluğun bir parçası olarak yerini almıştı. Yaratıcı'nın kuldan beklediği en temel görev, emre itaatti. Hicret emri gelinceye kadar, yaşanılan zor duruma sabretmek ve bu topraklarda dinde sabit kalmak nasıl ilahi iradenin arzusu ise, bu emirle birlikte, ilahi iradenin arzusu da hicret yönünde değişmiş oluyordu. Dinin, insanda temel dini ve ahlaki ilke olarak bulunmasını zorunlu kıldığı sabırlı olma davranışı, hicret emrinden sonra da değişmeyecek bir tutum olarak, müslümandan beklenenler arasında olacaktır.

Bu doğrultuda, Hz. Peygamber ile birlikte, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali ile müşrikler tarafından alıkonulan ve engellenen bazılarının dışında, Müslümanların çoğu Medine'ye hicret etmişti.[1229] Hicrete izin verilmesinin ardından insanlar

---

[1227] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/81 vd; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I/221. Ahmet Önkal, "Akabe Biatları", *DİA,* 1989, II/211.
[1228] Ankebût, 29/56.
[1229] İbn Hişâm, *es- Sîre,* II/111-120.

genellikle gizli gizli Mekke'yi terk etmeye başladılar. Bu emre itaat edenler olduğu gibi, hayati tehlike veya toplumsal baskı gibi nedenlerle peygambere dert yanarak hicret edemeyenler ya da Mekke'de kalmaya karar verenler bulunuyordu.[1230] Bu açıdan bakıldığında Müslümanlar safında yer alanları hicret konusunda üç grupta toplamak mümkündür. Birincisi; dinleri üzere sabit kalarak ve Allah korkusunu bütün korkularından üstün tutarak hicret edenler, ikincisi; hicret etmek istediği halde durumu elvermeyen hasta ve zayıf kimseler, üçüncüsü ise; baskılar sonucu korkup, inancından vazgeçerek müşrikler safına geçen ve hicret etmeyenler. Bu üç gurup da vahyin hedefinde yer almış ve her bir guruba, durumlarına uygun hitaplar yer almıştır.

Bu ortam da Allah ve rasülünü tercih ederek hicret edenler övülüyordu:

"Rabbin, türlü eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah uğrunda savaşan ve sabreden kimselerden yanadır. Rabbin şüphesiz bundan sonra da bağışlar ve merhamet eder."[1231]

"Haksızlığa uğratıldıktan sonra, Allah yolunda hicret eden kimseleri, and olsun ki, dünyada güzel bir yerde yerleştiririz. Ahiret ecri ise daha büyüktür, keşke bilseler! Onlar sabreden ve yalnız Rablerine güvenen kimselerdir."[1232]

Ayetteki *"...bu dünyada güzel bir şekilde (bir yere) yerleştireceğiz"* ifadesiyle Müslümanların Medine'ye yapacakları hicret müjdelendiğini anlıyoruz.[1233] Aynı zamanda rivayetlerde, ayetlerin tamamı düşünülerek, bu ifadelerden şu sonuçlar da çıkarılmıştır:

a) Müslümanların Medine'ye gelip yerleşecekleri,

b) İleride daha iyi yaşam yaşartlarına kavuşacakları,

c) Sonunda düşmanlarına galip gelecekleri,

d) İyilikle anılmaları,

e) Fetihlerle yeni beldeler kazanmaları,

f) Dünyada geniş bir itibar kazanmaları[1234]

[1230] Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl*, s, 151,152.

[1231] Nahl, 16/110. Medine döneminde indirilen bazı surelerde de, hicret edenlere övgüler ve etmeyenlere yönelik kınamalar yer almaktadır. Bkz. Bakara, 2/218; Enfâl, 8/26, 72-75; Âl-i İmrân, 3/195; Nisâ, 4/75, 97-100; Hac, 22/58-59; Tevbe, 9/20-22.

[1232] Nahl, 16/41-42.

[1233] Mukâtil, *Tefsîr*, II/223.

[1234] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, X/107.

Zira Mekke'de, müşriklerin her türlü baskılarına sabreden Müslümanlar, hicretten sonra Medine'de bu sayılanların tamamına kavuşmuşlardı.

Hicret edince rızık konusunda sıkıntıya gireceğini düşünenlerin de var olduğu bilinmektedir. Bu insanlar, Medine'ye hicret etmemek için orada hiçbir akrabaları ve tanıdıkları olmaması nedeniyle geçim sıkıntısı çekeceklerini ileri sürdüler.[1235] Bunu gerçekten bir problem olarak mı görüyorlardı yoksa müşriklerin baskısı nedeniyle hicret etmekten korktukları için bahane olarak mı öne sürüyorlardı bilmiyoruz. Fakat bu söylemi dile getirenlere vahiyle verilen cevabın yumuşaklığı düşünüldüğünde, sanki bu insanların gerçekten böyle bir endişe içinde oldukları anlaşılmaktadır. Cevap şu şekildedir:

"Nice canlılar vardır ki, rızıklarını kendileri elde edemezler. Sizin de onların da rızkını Allah verir. O, işitir ve bilir."[1236]

Derveze bu insanlarla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Öyle anlaşılıyor ki, bazısının kafasını gurbet diyarında ölmek ya da yoksul ve muhtaç düşmek, sıkıntı çekmek gibi sorunlar meşgul ediyordu. Bu bakımdan ayetler, onların yüreklerine su serpmekte, rızık ve geçim garantisi vererek hicret etmeye teşvik etmektedir."[1237] Nitekim Medenî olan Haşr suresinde, hicret eden bu fakir müslümanların rızkının temin edilebilmesi için, onlara pozitif ayrımcılık yapan ve onlarla rızkını paylaşan Medine'lileri öven ayetler indirilmiştir.[1238]

Hicret ettikleri takdirde, müşrik liderler tarafından görecekleri sıkıntıyı göze alamayarak ya da dünyevi bir takım menfaatler nedeniyle göç etmeyen ve sonuçta dinlerinde ihtilafa düşmüş olanlar ise ayetlerde ağır bir dille eleştirilmiş ve tehdit edilmişlerdi.

"İnsanlardan: "Allah'a inandık" diyenler vardır; ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca, insanların ezasını Allah'ın azabı gibi tutarlar. Rabbinizden bir yardım gelecek olursa, and olsun ki, "Doğrusu biz sizinle beraberdik" derler. Allah,

---

[1235] Kurtubî, *el-Câmi'*, XIII/358.
[1236] Ankebût, 29/60.
[1237] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/375.
[1238] *"Allah'ın verdiği bu ganimet malları bilhassa; yurtlarından ve mallarından edilmiş olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamber'ine yardım eden muhacir fakirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır. Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler; kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar. Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete erenlerdir."* (Haşr, 59/8-9).

herkesin kalbinde olanları en iyi bilen değil midir? Allah elbette inananları bilir ve elbette ikiyüzlüleri de bilir."[1239]

"Allah'tan başka dostlar edinenlerin durumu, kendine yuva yapan dişi örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümceğin yuvasıdır. Keşke bilseler. Doğrusu Allah, Kendini bırakıp da yalvardıkları şeyi bilir. O güçlüdür, Hakîm'dir."[1240]

Bu ayetler, müşrik muhatapları kapsadığı gibi, Mekke'de zorlaşan hayat nedeniyle dinlerinden dönenler ile aynı gerekçeden dolayı hicret etmeyenleri de kapsamaktadır. Bu insanların âhiretteki durumlarından kesitlerin anlatıldığı bu dönem surelerin dışında,[1241] bu insanlar, Medenî surelerde de zaman zaman konu edilmişlerdi.[1242]

Allah'ın kullarına olan merhameti hicret konusunda da tecelli etmişti. Güçsüzlüğü, yaşlılığı veya hastalığı nedeniyle hicret edemeyenler, azabı işaret eden ayetlerin muhatabı değillerdi. Çünkü bu insanlar zorunlu olarak burada kaldıkları gibi, Mekke'nin fethine kadar bu baskı ve işkenceler altında dinlerini yaşamaya devam ettiler. Müşriklerin baskılarına dayanmaya çalışan Müslümanların feryatları, Medine döneminde nâzil olan surelerde de zikredilmiştir.[1243]

2.4. Sosyal Hayata Ve Birlikte Yaşamaya Dair Kurallar

İlk bölümde de kısmen değindiğimiz üzere, İslam öncesi Mekke sosyal hayatı, güç üzerine kurulmuştu. Dolayısıyla bu dönemde Mekke toplumu adalet, eşitlik ve güzel ahlak gibi değerlerden yoksundu. Sosyal ve ekonomik dengesizlikler, toplumu oluşturan fertler arasındaki ilişkilerde güvensizlik ve ahlaki zafiyete sebep olmaktaydı. Gücü elinde bulunduranların bencillik ve kibir üzerine kurulu hayat standartları hiçbir şekilde sorgulanamazken, köle durumundaki zayıf insanların ise kendilerine sunulan kısıtlı yaşam şartlarını kabullenmekten başka çareleri bulunmuyordu. Yaşanan hukuki, ahlaki, sosyal ve ekonomik bunalımlar ilahî bir yardım ve kurtarıcı bir peygamber beklentisini de son derece artırmıştır.[1244] Vahiy

---

[1239] Ankebût, 29/10-11.
[1240] Ankebût, 29/41-42.
[1241] İbrâhîm, 14/21-22.
[1242] Mesela bkz. Nisâ, 4/97-99.
[1243] *"Size ne oluyor da Allah yolunda ve "Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize katından bir koruyucu gönder, bize katından bir yardımcı yolla" diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"* (Nisâ, 4/75).
[1244] Duman, a.g.m, s, 37.

geldikten sonra, alenî davetle başlattığı, dönemin şımarık liderlerine ve benimsedikleri anlayışlarına yönelik eleştirel söylemleri, mazlum halkın peygambere ve davetine olan teveccühünü de artmıştır. İslam'ın ortaya koyduğu sosyal, hukuki, ahlaki ve ekonomik ilkeler zamanla ortaya çıkmaya başlamıştır.

Boykot öncesi dönemde; ilahi çağrıya davet, nübüvvet, tevhid ve ahiret gibi konular, surelerde ağırlıklı olarak yer almaktadır. Vahyin Mekke döneminde, İslam'ın öngördüğü zihniyetin oluşumuna paralel olarak dönemin sonlarına doğru yeni müslüman toplumun oluşturulmasına yönelik kural ve söylemlerin ayetlerde daha çok yer aldığı[1245] görülecektir. Özetle Mekke dönemi, Medine'de oluşturulacak Müslüman toplumun altyapısının oluşturulduğu bir dönemdir. Yaşanan sıkıntılar, inananlar üzerinde gerçekleştirilmeye çalışılan bu dönüşümü her ne kadar olumsuz etkilese de, bu dönüşümün gerçekleşmesine engel olmadığı açıktır. İslam'a girenler, bu atmosferin etkisiyle, önceki yaşantılarını sorgulamaya, zihinsel ve eylemsel dönüşüme adapte olmaya başlamışlardır. Müslümanların birlikteliğine vurgu yapan, birlik ve beraberliği temsil eden kavramların da, davetin ilk yıllarından itibaren ayetlerde yer aldığı görülmektedir.[1246] Ancak, Mekke dönemi, İslam'ın öngördüğü toplum modelinin hemen oluşturulup inanan bütün fertlerin birlikte hareket ederek, Mekke'nin tamamına hükmedecek bir yapı oluşturmalarına müsait değildi. Bundan dolayı Mekke döneminin sonlarına doğru ancak Kur'ân'ın ortaya koyduğu zihniyet inşasının amacına ulaştığı, Müslüman olma ve Müslüman olarak yaşama isteğinin, azımsanamayacak kadar çok insanın bilincine yerleştirildiği söylenebilir.

Cafer b. Ebî Tâlib'in başkanlığında Habeşîstan'a hicret edildiğinde (m.616), Hz. Cafer'in Habeş kralına hitaben yaptığı konuşmasında da bir takım ilkeler yer almıştır. Bunlar arasında; Allah'ın tek olduğunu kabul edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak, doğru söylemek, emaneti gözetmek, akrabalık ilişkilerine önem vermek,

[1245] Yeni bir toplumun inşasına yönelik, nüzul sürecine paralel olarak indirilen benzer ayetler için bkz. A'raf, 7/29-33, 54-56, 199-205; En'âm, 6/ 118-122, 125-126, 151-153; Lokmân, 31/ 13-19; Zümer, 39/ 1-4, 9-10; Mü'min, 40/ 7-9, 14, 51, 55; Şûra, 42/ 10, 13, 15, 17, 38-43; İsrâ, 17/ 9, 22-38, 82; Nahl, 16/115-116; Rûm, 30/ 30-32, 37-43; Ankebût, 29/ 8; Hac, 22/ 67; Teğâbun, 64/ 12, 14-17.

[1246] Bu kavramlar, Müslümanlara hem birliktelik duygusu katmakta, hem de dinin oluşturmaya çalıştığı bazı değerlerde onları birleştirme amacı gütmekteydi. Örneğin, *ferîk, ashâb, kavm, mü'min, mü'minûn, muslimûn, muttekûn, sâcidûn, ıbâd, ellezîne Âmenû* gibi kavram ve ifadelerin yer aldığı ayetler için bkz. Kalem, 68/ 35; Kâf, 50/31; Beled, 90/ 17, 18; Kamer, 54/ 54; Furkân, 25/74; Şu'ara, 26/ 215; Neml, 27/ 2; Hicr, 15/ 77, 88, 98; Mü'min, 40/ 109; Zuhruf, 43/35; Zâriyât, 51/15; Enbiyâ, 21/105, 106; Tûr, 52/17; 64 Teğâbun, 64/12, 14. Bu kavramlarla ilgili açıklama ve değerlendirmeler ile Mekke dönemindeki bilinç ve zihniyet oluşturma aşamaları hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsmail Çalışkan, a.g.m, s, 258-274.

komşuluk haklarına riayet etmek, haramlardan ve özellikle de haksız yere kan dökmekten, fuhşiyat ve iftiradan, yetim malı yemekten sakınmak[1247] gibi dînî, ahlakî ve toplumsal kurallar yer alır ve bunlar, davetin açıktan ilanıyla birlikte toplumsal kuralların da yavaş yavaş yerleştirilmeye başlandığını göstermektedir.

Boykot dönemi de, İslam'ın ortaya koymak istediği sosyal düzenin oluşumu açısından önemli bir merhale olarak görülebilir. Zira yaşanan bu üç yıl içerisinde Müslümanlar, bir arada, küçük bir İslam toplumu olarak yaşamışlar ve bu durumda sabır, fedakârlık, sadakat ve vefalı olma gibi toplu yaşamın bir takım kurallarını da içselleştirmişlerdi. Boykot yıllarının, Müslüman olmayanların bile gerek akrabalık bağlarının güçlenmesine, gerekse vicdanlarının harekete geçmesine[1248] sebep olduğu muhakkaktır.

İncelediğimiz boykot sonrası dönemde inen surelerde de, bu ahlaki ilkelerin giderek daha çok yer aldığı görülmektedir. Zira dinin merkezinin yavaş yavaş Medine'ye kaydırılması sonucunda burada artan Müslüman nüfus, beraber yaşama konusunda önceden içselleştiremedikleri bir takım kurallara ihtiyaç duyacaktı. Bu kuralların hicret öncesinde duyurulması, hicretten sonra tesis edilecek kardeşlik için bir altyapı vazifesi görmekteydi. Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi ahiret konusuna ve yapılan iyiliklerin ve kötülüklerin karşılık bulacağına dair sürekli yapılan vurgu, üzerinde durulan ahlaki ilkelerin yerleştirilmesi için bir yaptırım niteliği taşımaktaydı.

İnananların, peygamberle birlikte gece ibadete kalkmaları (secde etmeleri); peygamber öncülüğünde bir dini eğitim gerçekleştirildiği, bu amaçla Kur'ân'ı onlara öğrettiği, bizzat örnek ve rehber olduğu, yapılan bu toplu faliyetin cemaate yeni katılanlar arasında tanışma ve kaynaşmaya vesile olduğu ve sosyalleşmeyi sağladığı sonucuna ulaştırmaktadır. Kısacası bu toplu hareket, belli inanç, gaye ve amellerde bir araya gelmiş bir cemaatin oluştuğunu[1249] göstermektedir. Buna göre, ibadet konusunda oluşturulmaya çalışılan bilinç, toplumsal bilinç ve sorumluluğun oluşturulmasının kaynağı durumundadır.

Bu son dönemde ortaya konan ilkelerin ve tavsiyelerin korkutma, sakındırma ve teşvik etme üslubuyla gelişi de dikkat çekicidir. Çünkü burada ilahi çağrının temel

[1247] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/359-360; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II/300.
[1248] Erdem, a.g.m, s, 290.
[1249] İsmail Çalışkan, a.g.m, s, 267.

ilkelerine değinilmekte ve bu ilkelerde somutlaşma üslubu sezilmektedir. Erken Mekke dönemine nazaran, vahyin ve peygamberin karşısında yer alan muhataplara yönelik hitap ve onların bazı ithamlarına verilen cevaplarda vurguların değiştiği ve netleştiği[1250] hissedilmektedir.

Yine bu son dönemde, yakında kurulacak olan İslam devletinin ve birlikte yaşama kanunlarının ayetlerde zikredildiğini görmekteyiz. Buna paralel olarak, Müslümanların Medine'ye hicret etmeye başlamasından önce Hz. Peygamber'in Müslümanların arasında bir kardeşlik tesis ederek inananların her şartta birbirlerine destek olacaklarına dair söz aldığı[1251] da bilinmektedir. Birinci Akabe Biatı'na katılanlardan Ubâde b. Sâmit'in rivayetine göre; biat konuları içerisinde yer alan şu maddeler de son dönemde birlikte yaşamaya dair kurallar üzerinde hassasiyetle durulduğunu göstermektedir: "Allah'a şirk koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, iftiradan kaçınmak, Hz. Peygamber' e isyan etmemek."[1252] İncelediğimiz bu son dönem surelerinde ise birlikte yaşamaya dair şu ilkeler yer almaktadır:

1. **Yardımlaşma ve yoksulları gözetmek**
2. **Yakınlara bakmak**
3. **Yolcuya yardım etmek**
4. **İsrâftan kaçınmak**
5. **Yardım isteyene verecek bir şey bulamazsan güzel sözlerle durumu izah etmek.**
6. **Cimrilik yapmamak.**
7. **Çocukları öldürmemek.**
8. **Zinaya yaklaşmamak.**
9. **Haksız yere adam öldürmemek.**
10. **Yetimin malına sahip çıkmak.**
11. **Sözünde durmak. (Ahde vefa)**
12. **Ölçü ve tartıyı doğru yapmak.**
13. **Bilmediğin şeyin peşine düşmemek.**
14. **Kibirlenmemek.**

[1250] Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II/364.
[1251] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II/451; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/495.
[1252] Buhârî, Fedâilu's-Sahâbe, 72.

15. Güzel konuşmak ve geçinmek.

16. Misafire karşı adab.

17. Adaletli olmak.

18. Helal ve temiz şeylerden yemek.

19. Boş işlerle uğraşmamak.

20. Faizden uzak durmak.

21. Kötülüğe karşı sabır veya aynıyla mukabele edip iyilikle savmak.

Bu başlıklar dikkatle incelendiğinde, bunların bir kısmının, inananların oluşturacağı yeni toplumun ekonomik yönüne, diğer bir kısmının ise sosyal yönüne işaret ettiği görülecektir. Biz de bu maddeleri, iki başlık altında ele alacağız.

2.4.1. Toplumun Ekonomik Kalkınmasına Yönelik Kurallar

2.4.1.1. Yardımlaşma ve İnfak

Bu sayılanlar içerisinde; yardımlaşma ve yoksulu gözetme, yakınlara bakma, yolcuya yardım etme, isrâf ve cimrilikten kaçınma, yetimin malına sahip çıkma, ölçü ve tartıyı doğru yapma, faizden uzak durma gibi maddeler, oluşturulmak istenen toplumun ekonomik düzenine yönelik kurallar olarak değerlendirilebilir.

Kur'ân'da ilk dönemlerde bile zekât verenlerden övgü ile söz edilmesi, Arapların, zekâtın ne demek olduğunu bildiklerini göstermektedir. Zira Kur' ân-ı Kerîm, muhataba göre söz söylemekte ve kullandığı kavramlar, o dönemin muhatapları tarafından anlaşılmaktaydı. Sadaka vermek ve cömertlik, Arapların belirgin özelliklerindendir. Arapların o dönemde, fakirlere gönüllü yardımda bulunmak demek olan sadakaya zekât dedikleri, bu tür yardımların ruhen temizlenmeyi sağladığına inandıkları bilinmekte, yine zekâtın, onlarda namaz, hac gibi köklü dini geleneklerden olduğu[1253] söylenmektedir.

Onları cömert davranmaya iten tek sebep, ruhen temizlenmek değildir. Aynı zamanda bu tür davranışlar, kabileler arasındaki çekişmede, içinde yaşadıkları topluma karşı bir sempati uyandırmaktadır. İlk bölümde aktardığımız şu rivayet, onların cömertlik gösterisini, daha çok üstünlük yarışının bir gereği olarak yaptıklarını ortaya koymaktadır. Ebû Cehil şöyle söylemektedir:

[1253] Mekke toplumda zekat ve yardımlaşma konusunda detaylı bilgi için bkz. Soysaldı, a.g.m, s, 152-154.

"Biz, Abdümenafoğulları ile şimdiye kadar şan ve şeref için mücâdele ettik. Onlar halkı doyurdu, biz de doyurduk. Onlar yardım yaptı, biz de yaptık. Onlar arabulucuk yaparak diyet ödediler, biz de ödedik. Baş başa koşan yarış atı gibi devam ederken, onlar, içlerinde kendisine vahiy gelen bir peygamber olduğunu söylediler. Biz bunun dengini nereden bulacağız? Vallâhi! İşte bu nedenle hiçbir zaman onu tasdik edemeyiz."[1254]

Mekke müşriklerinin, dünya malına olan düşkünlüklerinden dolayı sahip oldukları mal ve imkânları fakir ve muhtaç insanlar için harcamaktan kaçındıkları, Mekke döneminde inen ayetlerde Allah (c.c) tarafından yerilmiş ve bu yaptıklarının yanlış olduğu açıkça ifade edilmiştir. O halde ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır. Zengin müşrikler, kendilerini ve kabilelerini ön plana çıkartacak, toplum nazarında onları yüceltecek bir fırsat ise, o anda ihtiyaç sahiplerine yardım ederek bu davranışlarını, itibarlarını yükseltmek için bir araç olarak kullanıyorlardı. Kendilerine bu tür avantajlar sağlamayacak ise fakirleri görmezden geliyorlardı. Çünkü onlar gerçekte, servetlerinin kaynağı olarak kendilerini görüyorlar ve istedikleri gibi harcayabileceklerini düşünüyorlardı.[1255] İncelediğimiz dönemde olduğu gibi,[1256] vahyin ilk dönemlerinde de yetimlere, fakirlere ve kölelere yardım etmeye yanaşmayan, doymak bilmeyen dünya malı arzusuna sahip bu kimseler ayetlerde yer alır.[1257] Yine bu ilk dönemlerde, yeni Müslümanlar için bu konuda emirler yer almakta, yoksulun ve yetimin doyurulması, malı verenin Allah olduğu bilinciyle hareket edilerek şükredilmesi[1258] istenmektedir.

Bundan sonraki süreçte, inananlarda oluşturulmaya çalışılan infak kültüründe,[1259] zekât kelimesi ön plana çıkmaya başlamıştır. Zekât kelimesi, Mekke'de inen ve dört tanesi bizim incelediğimiz dönemde olmak üzere, sekiz surede[1260] geçmektedir. Ancak Mekke devrinde henüz emredilmemiş olması sebebiyle, sadece gönüllü yapılan bir ibadet durumundadır. Bu günkü anlamıyla

---

[1254] İbn Hişâm, *es- Sîre*, I/337-338.
[1255] Mallarının kaynağı olarak kendilerini görmeleri sebebiyle, ayette bir örnek üzerinden kınanmış ve tehdit edilmişlerdir. (Kalem, 68/17-32).
[1256] Hâkka, 69/34.
[1257] Müddessir, 74/44;Fecr, 89/15-20; Mâun, 107/2-3, 7; Beled, 90/ 6-17.
[1258] Duhâ, 93/9-11.
[1259] Kur'ân-Kerîm'de 'İnfâk' kelimesi, bu şekliyle sadece incelediğimiz dönemde olmak üzere, İsrâ suresi 100. ayetinde "خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ" yer almakta ve "fakirlik ve kaybetme korkusu" olarak açıklanmaktadır. (Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II/274).
[1260] Bu sureler nüzul sıralaması itibariyle şunlardır: Meryem, 19/13, 31, 55; Neml, 27/3; Lokmân, 31/33; Fussilet, 41/7; Boykot sonrası, Kehf, 18/81; Enbiyâ, 21/73; Mü'minun, 23/4; Rûm, 30/39.

zekâtın, Medine döneminde farz kılındığı kabul edilmektedir.[1261] Yukarıda zekâtın, fakirlere yardım etme anlamında sadaka olarak o günkü arap toplumunda bilindiğine dair bilgiyi zikretmiştik. İşte Kur' an, o toplumda bilinen zekâtı, Medine döneminde sistemli bir şekilde yeniden düzenlemiş ve inananlara asla ihmal edilmemesi gereken bir farz olarak emretmiştir.[1262] İncelediğimiz dönemde, önceki ümmetlere ait kıssalarda zekâtın emredildiği vurgulanmıştır:

"İbrâhîm'e, buna ilaveten İshak ve Yakub'u da verdik, her birini iyi kimseler kıldık. Onları, buyruğumuz altında insanları doğru yola götüren önderler yaptık; onlara, iyi işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize kulluk eden kimselerdi."[1263]

Mekke toplumunda Müslümanlar arasında fakir ve yoksullar olduğu gibi zenginlerin olduğu da bir gerçektir. Zenginler mallarını infak ederek fakir Müslümanların ekonomik açıdan kalkınmalarını sağlamışlardır. Dönemin Müslümanlarına günümüzdeki manasıyla zekât emredilmemiş olmasına rağmen, infak ve yardımlaşma bu dönemde emredilmektedir. Malın, Allah yolunda harcanması olan infak kavramı ve bu kavrama yapılan atıflar, yeni oluşacak olan toplumun temel taşlarından biri olarak, vahyin ilk dönemlerinden itibaren zikredilmeye başlanmıştır.[1264] Boykot sonrası dönemde ise malın Allah yolunda harcanmasına[1265] yönelik emirler devreye girmiştir. Bu ayetler içerisinde en erken İbrâhim suresinde şu emir yer alır:

"İnanan kullarıma söyle, namazı kılsınlar; alışveriş ve dostluğun olmayacağı günün gelmesinden önce, kendilerine verdiğimiz rızıktan açık ve gizli sarf etsinler."[1266] Doğrudan infak etmeye yapılan vurgu yanında, yine incelediğimiz dönemde; yardımlaşmaya ve yoksulları gözetmeye,[1267] yakınlara bakmaya[1268] ve

---

[1261] Detaylı bilgi için bkz. Erkal, "Zekât", *DİA*, XLIV/197-207.
[1262] Zekâtın emredildiği Medenî ayetler için bkz. Bakara, 2/43, 83, 110, 277; Nisâ, 4/77; Nûr, 24/56; Hac, 22/41, 78; Mücâdele, 58/13; Tevbe, 9/5, 11.
[1263] Enbiyâ, 21/ 72-73.
[1264] Boykot öncesi dönemde bu kavramdan bahseden ve Allah yolunda harcamanın sadece teşvik edildiği ayetler kronolojik olarak şu şekildedir: Müddessir, 74/38-44; Leyl, 92/17-18; Beled, 90/11-16; Fâtır, 35/29; Kasas, 28/51-54; Sebe', 34/39; Şûrâ, 42/36-38.
[1265] Zâriyât, 51/15-19; İbrâhim, 14/31; Ra'd, 13/22; Secde, 32/15-16; Meâric, 70/19-25.
[1266] İbrâhim, 14/31.
[1267] Zâriyat, 51/19; İsrâ, 17/26; Nahl, 16/71, 90; İbrâhîm, 14/31; Mü'minûn, 23/4, 57-61; Ra'd, 13/22-24; Meâric, 70/20-21, 24-25; Rûm, 30/38-39.
[1268] İsrâ, 17/26; Nahl, 16/90; Rûm, 30/38.

yolcuya yardım etmeye,[1269] cimrilik yapmamaya[1270] dair ayetler zikredilmiştir. İnfak konusunda olduğu gibi bu ayetlerde de ilgili hükümlerin hem teşvik hem de emir kalıbında ifade edildiği görülmektedir. Hatta konunun hassasiyetine bir işaret olmak üzere, yardım isteyene verecek bir şey bulunamadığında güzel sözlerle durumu izah etmek,[1271] Hz. Peygamber özelinde inananlar için bir sorumluluk olarak ifade edilmiştir. Bu dönemde Hz. Peygamber'in de maddî sıkıntı içinde bulunduğu aşikârdı. Özellikle fakir Müslümanlar, Hz. Peygamber'e gelerek yardım istiyor, O da yardım edemediği için üzülüyor, sessiz kalıp yüzünü çeviriyordu.[1272] Böyle yapmak yerine durumu izah edip, onları sakinleştirici bir şeyler söylemek tavsiye edilmiştir. Bu diyalog, Müslümanların birbirini daha iyi anlamasına vesile olurken, bilmeden birbirleri hakkında kötü zanda bulunmalarına da engel olacaktır.

2.4.1.2. İsraf Etmeme

Yeni oluşacak Müslüman toplumun ekonomik olarak iyileşmesi, zenginlerle fakirler arasındaki uçurumun kapanması, bu anlatılanlar yanında aynı zamanda sahip olunan malın düzenli harcanmasına da bağlıdır. Bu da malın israf edilmemesini gerektirmektedir. Bu dönemde israf konusu da zikredilmiş ve kesin bir dille kaçınılması istenmiştir;

"Yakınına, düşküne, yolcuya hakkını ver; elindekileri saçıp savurma. Saçıp savuranlar, şüphesiz şeytanlarla kardeş olmuş olurlar; şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür."[1273]

Ayette bahsedilen saçıp savuranlar (israf edenler), genel olarak "dinin doğru bulmadığı alanlarda harcama yapanlar", özel olarak da, mallarında her türlü harcama yapmayı kendi hakları sayan Mekke müşrikleridir.[1274] Zira onlar, bu konuda kendilerine herhangi bir sınır tanımıyorlardı. Müslümanlar da onların bu haline şahit oluyorlardı. Bu ayetle Müslümanlara, Mekke müşrikleri örnek olarak gösterilmiştir. Müşriklerin yaptığı gibi, mallarının kaynağı olarak kendilerini görmemeleri, dolayısıyla mallarını haram yollarda ve israf ederek harcayamayacakları, böyle

[1269] İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38.
[1270] İsrâ, 17/29.
[1271] İsrâ, 17/28.
[1272] Mukâtil, *Tefsîr*, II/255.
[1273] İsrâ, 17/26-27.
[1274] Mukâtil, *Tefsîr*, II/255.

yaparak kendilerinin de müşrikler gibi benzer hatalara düşmemesi gerektiği hatırlatılmıştır.

2.4.1.3. Yetimlerin Mallarına Sahip Çıkılması

Bu dönemde toplumdaki fertlerin ekonomik durumlarına dair bir tedbir de yetimlerin malları ile ilgilidir. Cahiliye döneminde yaygın olan kabile savaşları ve kan davaları neticesinde ölenlerin yetim kalan çocukları, mirastan men ediliyordu. Zaten bu dönemde zadece yetimler değil, kızlar, küçük çocuklar, yaşlılar ve kadınlar da mirastan mahrumdu. Özellikle yetim kalan kızların, mallarına sahip olmak maksadıyla vasîleri tarafından evlendirilerek mehirlerine el konulduğu hatta bu amaçla bazen vasîlerinin de onlarla evlendikleri[1275] bilinmektedir. Kur'ân, bu konu üzerinde hassasiyetle durmuş, yetimlerin haklarının korunmasına dair birçok hüküm Kur'ân'da yer almıştır. Bu ayetler kronolojik olarak düşünüldüğünde, erken dönem Mekkî surelerde, yetimlerin itilip kakılması ve onlara karşı ilgisiz davranılması kınanmış,[1276] küçümsenip kendilerine kötü muamelede bulunulması yasaklanmıştır.[1277] Daha sonra, Müminler muhtaç durumdaki yetimleri doyurmaya, onları mali yönden desteklemeye teşvik edilmiştir.[1278] Bir sonraki aşamada ise, yetimlerin mallarının en güzel şekilde korunup yönetilmesi istenmiştir.[1279] İncelediğimiz dönemde de, yetim mallarının korunması ve rüşt çağına ulaştıklarında kendilerine teslim edilmesine dair emir, İsrâ suresinde toplumsal düzenin korunmasına yönelik birçok ilke arasında sıralanmıştır.

"Yetimin malına ergin çağa ulaşana kadar en güzel şeklin dışında yaklaşmayın."[1280]

Mevdûdî'ye göre; "Buradaki ifade, sadece ahlâkî bir tavsiye değildir. İslâm devleti kurulduğunda yetimlerin haklarının korunması için hukukî ve kanuni önlemler alınır. Bu hüküm, kendi haklarını koruyamayan kişileri de kapsayacak şekilde genişletilebilir."[1281] Bu emir, yetimlerin daha iyi bir hayat yaşamaları için, mallarının, toplumun diğer fertleri tarafından korunmasını teminat altına alırken, aynı zamanda sahibi tarafından korunmayan ekonomik bir varlığın, talan edilmesini

[1275] Abdüsselam Arı, "Yetîm", *DİA,* 2013, XLIII/501.
[1276] Fecr, 89/17; Mâûn, 107/2.
[1277] Duhâ, 93/9.
[1278] Beled, 90/14-16.
[1279] En'âm, 6/152.
[1280] İsrâ, 17/34.
[1281] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* III/108.

önleyerek, o toplum için bir kazanım olarak elde tutulmasını sağlamaktadır. Çünkü yetime ait bu malın, yetimin zararına olmadığı sürece, piyasada kullanılmasına müsaade edilmiştir. Bu da yetimin velisi durumunda olan kimselerin sorumluluğundadır. Bu sorumluluk öncelikle yakın akrabalara ait olmakla beraber, bunun sağlanamaması durumunda diğer Müslümanlara geçmektedir.[1282] Kısaca yetimlerle ilgili hükümler, kişi hayatı ve hakkını korumak yanında, toplum ekonomisine sahip çıkılması ve toplumda bu tür konularda bilinç oluşturulması amacını da gütmektedir. Yeni oluşmaya başlayan Müslüman toplumda bu ilkeler hayati önem taşımaktadır.

2.4.1.4. Ölçü ve Tartıyı Doğru Yapmak

Toplumda güven tesisi ve bu sayede adaletli bir ticaret anlayışı oluşturma, ölçü ve tartıyı doğru yapma konusundaki uyarı ile somut hale getirilmiştir.

"Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın ve dosdoğru bir tartıyla tartın. Bu daha hayırlıdır ve sonuç bakımından daha güzeldir."[1283]

Bu emir, insanlar arasında cereyan eden alış-verişlerin doğru ve adil bir şekilde yapılması konusunda bireylere yapılan bir uyarıdır. Aynı zamanda bu hükmün, meydana gelebilecek hile ve aldatmaları kanun zoruyla önlemeyi İslam devletinin görevlerinden biri haline getirdiği de[1284] söylenmiştir. Buna göre henüz Mekke döneminde, Medine'de kurulacak olan İslam devletinin yasal sorumluluklarına dair mesajlardan da bahsedildiği anlaşılmaktadır. Ayetin ifadesinden doğrudan bu anlam çıkmasa da, daha sonra ortaya çıkan uygulama, ticari (ve diğer) ilişkilerdeki sorunları çözmenin, devlete ait bir sorumluluk olduğunu göstermektedir.

"İnsanlardan, kendileri bir şeyi ölçerek aldıkları zaman tam alan; ama onlara bir şeyi ölçüp tartarak verdiklerinde eksik tutan kimselerin, vay haline!"[1285]

Ayetin yer aldığı Mutaffifîn suresi nüzul sıralamasında Mekke'de inen son suredir. Fakat daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, surenin Medine'de indiğini söyleyen müfessirler bulunmakta ve İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet nakletmektedirler: "Hz. Peygamber Medine'ye geldiği zaman Medineliler ölçü ve

[1282] Yetimlere ait malların tasarruf şekilleri ile bu tasarrufu yapabilecek kişilere dair hükümler konusunda detaylı bilgi için bkz. Arı, a.g.md, XLIII /501-502.
[1283] İsrâ, 17/35.
[1284] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* III/109.
[1285] Mutaffifîn, 83/1-4.

tartıda hile yapıyorlardı. Bu ayetler de o sıralarda indirildi ve ardından bu kimseler kendilerini düzelttiler."[1286] Ancak Mekkeliler'in özellikle ticaretle, Medineliler'in tarımla uğraşması ayetin Mekkelilere hitap ettiğini gösterirken, Mekke'de inen diğer bazı ayetlerde de ölçü ve tartıya hile karıştırmanın kötülüğüne işaret edilmesi ve surenin muhteva ve üslubu, özellikle son ayetlerinde yer alan, kâfirlerin inananlarla alay ettikleri yolundaki beyanlar da (Mutaffifîn, 83/29-33) dikkate alındığında, ayetin Mekkî olduğunu düşünmek daha doğrudur. Buna göre Hz. Peygamber'in, Medine'ye geldiği zaman bazı insanların ölçü ve tartıda hile yaptıklarını görüp, daha önce Mekke döneminde inmiş olan bu ayetleri onlara okuduğunu düşünerek yukarıdaki rivayetle birleştirmek mümkündür.[1287] Ayetlerin Medine'de ilgili olay üzerine tekrar gündeme gelmesi, bazı sahabiler tarafından o anda indirildiği şeklinde anlaşılmış olabilir.

Yine bu ayetlerdeki ölçü ve tartı, toplumda yerleşmesi gereken adalet duygusu ile bireysel ve toplumsal hak ve sorumluluklar konusunda da bilinç aşılamaktadır.

2.4.1.5. Faizden Uzak Durmak

Yahûdilerle ilgili bölümde ele aldığımız üzere, Araplar arasında ticari hayatta yerleşmiş ve devam eden bir anlayış; faizli işlemlerin yapılıyor olmasıydı. Bu uygulama, toplumda doğru ticaret anlayışının yerleştirilmesine, fertler arasındaki güven duygusunun oluşmasına, birlik ve beraberlik bağlarının güçlenmesine engel olmaktaydı. Bu uygulama çoğunlukla Yahûdiler tarafından yapılsa da diğer Araplar tarafından da biliniyordu. Toplumun zorunlu olarak kabul ettiği bir gerçek olarak faiz, Kur'ân-ı Kerîm'de Rûm suresi 39. ayette konu edilmiştir:

"İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz her hangi bir faiz Allah katında artmaz; fakat Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz herhangi bir sadaka (zekât) böyle değildir. İşte onlar sevablarını kat kat artıranlardır."

Bu ayetle faiz uygulaması direkt olarak yasaklanmasa da ileride yasaklanacağına dair bir işaret verilmiştir. Faizin yasaklanmasında tedrici bir yol takip edilmiş, önce vahyin bu uygulamayı tasvip etmediği ima edilmiş sonra da net

[1286] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV/277.
[1287] Bu doğrultudaki değerlendirmeler için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/383; Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, V/574.

bir şekilde yasaklanmıştır.[1288] Faizin İslam tarafından yerilen bir uygulama olarak ifade edilmesi, ilk etapta inananlarda bu konuda bir bilinç altyapısı oluşturma amacına hizmet etmiştir. Faizli işlemler toplumda haksız kazanca ve adaletsizliğe sebep olacağından, Müslüman toplumun oluşumundan önce yaygın olan bu uygulamanın yanlışlığına dikkat çekilerek uzak durulması öğütlenmiştir. İnanmayanlar ve özellikle de faiz konusunda ön plana çıkmış olan Yahûdiler açısından ise durum farklıdır. Bu söylem Yahûdilerin Hz. Peygamber ve inananlara karşı son dönemde sergiledikleri muhalif tavrın şiddetinin ve müşriklerle olan diyaloglarının artmasında etkili olmuş olabilir.

2.4.2. Toplumun Sosyal Düzenine Yönelik Kurallar

2.4.2.1. Anne-Babaya İyilik

Toplumu oluşturan en temel birim ailedir. İlahi iradenin öngördüğü yeni Müslüman toplumunun oluşması da Müslüman ailelerin kendi içinde bütünlüklerini ve dayanışmalarını sağlamalarına bağlıydı. Boykot öncesi dönemde, En'âm ve Lokmân surelerinde anne-babaya iyilik konusu gündeme gelmeye başlamıştır. Mekke müşriklerine, Allah'a şirk koşmayın emrinden hemen sonra anne-babaya iyilik yapmaları konusundaki emir dikkat çeker.[1289] Yine Müslümanlara anne-babalarına iyi davranmaları konusunda yapılan tavsiye,[1290] muhtemelen davetin açıktan ilanından sonra, inançları ile aile baskıları arasında kalan Müslüman gençlere bir yol gösterme amacı gütmektedir. İncelediğimiz dönemde de benzer ifadeler ayetlerde yer almaktadır. Çünkü aileler arasında yaşanan bu ikilem, Mekke döneminin sonuna kadar devam etmiştir. Hatta hicret hadisesinin gündeme gelmesinden sonra, davete inanmış olan aile fertlerinin, ailenin geri kalan üyelerini terk ederek hicret etmek zorunda kalması, anne baba ve çocuklar arasında yaşanan bu gerilimi tırmandırmış olması muhtemeldir. Bahsettiğimiz erken dönem surelerde anne-babaya nasıl davranılması gerektiğine dair vurgunun, aynı zamanda ileriki zamanlarda yaşanacak olan bir takım ailevi dramlara karşı, inananlarda erken bir bilinç oluşturma amacına hizmet ettiği de düşünülebilir. Bu nedenle anne babalara iyi davranılması bu dönemde önemle üzerinde durulan konular arasında yer almıştır.

[1288] Faizi kesin olarak yasaklayan diğer ayetler Medenîdir. Bkz. Bakara, 2/275, 278-279; Âl-i İmrân, 3/130; Nisâ, 4/160-161.
[1289] En'âm, 6/151.
[1290] Lokmân, 31/14-15.

Boykot sonrası surelerde anne-babaları konu olan ayetlerde[1291] şu ifadeler yer alır:

"Biz insana, anne ve babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir; zira annesi, onu, karnında, zorluğa uğrayarak taşımış; onu güçlükle doğurmuştur. Taşınması ve sütten kesilmesi otuz ay sürer. Sonunda erginlik çağına erince ve kırk yaşına varınca: "Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimete şükretmemi ve benim hoşnut olacağın yararlı bir işi yapmamı sağla; bana verdiğin gibi soyuma da salah ver; doğrusu Sana yöneldim, ben, kendini Sana verenlerdenim" demesi gerekir. İşte, işlediklerini en güzel şekilde kabul ettiğimiz ve kötülüklerini geçtiğimiz bu kimseler, cennetlikler içindedirler. Bu, verilen doğru bir sözdür."[1292]

"Rabbin, yalnız kendisine tapmanızı ve ana babaya iyilik etmeyi buyurmuştur. Eğer ikisinden biri veya her ikisi, senin yanında iken ihtiyarlayacak olursa, onlara karşı "Öf" bile demeyesin, onları azarlamayasın. İkisine de hep tatlı söz söyleyesin. Onlara acıyarak alçak gönüllülük kanatlarını ger ve: "Rabbim! Küçükken beni yetiştirdikleri gibi sen de onlara merhamet et!" de."[1293]

Hicrete daha yakın bir zamanda indiğini düşündüğümüz Ra'd suresinde ise,[1294] anne babayla ilgili olarak Allah'ın emretmiş olduğu davranış şeklinin, Hz. Peygamber'e kesinlikle inanan kimselerde artık meleke haline gelmiş olduğuna vurgu yapılmıştır.[1295] Hicretin emredilmesi ile aile bireyleri arasında başlayan gerilimler, Müslüman aile fertlerini, inanmayan diğer aile bireylerine karşı nasıl davranacakları konusunda tereddüde düşürmüştür. Bu konuda vahiy, inananlara şu yolu göstermiştir:

"Biz, insana, ana ve babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer ana baba, seni bir şeyi körü körüne Bana ortak koşman için zorlarlarsa, o zaman onlara itaat etme. Dönüşünüz Banadır. Yaptıklarınızı size bildiririm."[1296]

Bu ayetle ilgili nüzul rivayetlerine göre, "Sa'd b. Ebî Vakkas'ın annesi, onun Müslüman olduğunu öğrenince şöyle der: "Sen Muhammed'den vazgeçmedikçe ne yemek yiyeceğim, ne su içeceğim, ne de gölgede oturacağım. Allah'ın gönderdiği

[1291] Ahkâf, 46/15, 17, 18; İsrâ, 17/23-25; Ra'd, 13/21; Ankebût, 29/8.
[1292] Ahkâf, 46/15.
[1293] İsrâ, 17/23-25.
[1294] Ra'd, 13/21.
[1295] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI/420.
[1296] Ankebût, 29/8.

emirlere göre de annenin hakkı çok büyüktür. Eğer sen bana isyan edersen, aynı zamanda Allah'a da isyan etmiş olursun. Sa'd çok üzülür ve gelip bütün olanları Hz. Peygamber'e anlatır. Bunun üzerine bu ayet nâzil olur."[1297] Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Habeşistan'a hicret hadisesinin yaşandığı daha erken dönemlerde de İslam'ı kabul eden bazı gençler de herhalde buna benzer durumlarla karşı karşıya kalıyorlardı. Bu nedenle aynı konu Lokmân Suresi 15. ayette de vurgulanmıştır. Buna göre Lokman suresinin nüzul zamanı boykot öncesi dönemde yaşanan Habeşistan hicreti ile irtibatlandırılabilir.

2.4.2.2. Kız Çocuklarının Muhafazası

İlk dönemlerde müşriklerin vahiyle eleştirilmesi daha çok şirk ve putlar üzerinden yapılmaktayken, bu son dönemde, artık birçok yönden müşrikler eleştirilmeye, bütün hataları ile gerek inançları ve gerekse davranışlarındaki çelişkileri yüzlerine vurulmaya başlanmıştı. Vahyin bu üslubunda, onların Müslümanlar karşısında küçük düşürülerek, inananlara moral verme amacının da etkisi olduğu düşünülebilir. İslam'dan önce Araplarda yerleşmiş bir anlayışa göre onlar, kız çocuklarını sevmiyorlar ve öldürüyorlardı.[1298] Onların kız çocukları hakkındaki tutumları ayetlerde şu şekilde ifade edilmiştir:

"Beğendikleri erkek çocukları kendilerine, kızları da Allah'a malediyorlar. O bundan münezzehtir. Aralarından birine bir kızı olduğu müjdelendiği zaman içi gamla dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden, halktan gizlenmeye çalışır; onu utana utana tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Ne kötü hükmediyorlar!" [1299]

İlk dönem surelerde yaptıkları bu zulüm sebebiyle hesap verecekleri hatırlatılmış,[1300] incelediğimiz dönemde ise şu ayet-i kerîme ile kesin olarak yasaklanmıştır:

"Çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla öldürmeyin. Biz onlara da size de rızık veririz. Onları öldürmek, şüphesiz büyük bir günahtır."[1301]

[1297] Mukâtil, *Tefsîr*, II/512.
[1298] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/228. Kız çocuklarını Allah'a isnat etmeleri ve öldürmelerinin sebepleri ile bu acımasız eylemin nasıl gerçekleştirildiğine dair detaylı bilgi için bkz. Çelik, a.g.m, s, 354-355.
[1299] Nahl, 16/57-59.
[1300] Tekvîr, 81/8-9.
[1301] İsrâ, 17/31.

2.4.2.3. Zinaya Yaklaşmamak

Cahiliye dönemi Arap toplumunda zinanın yaygın olduğu, gerek cariyelerle gerekse hür kadınlarla yapıldığı, cariyelerle yapılan zinanın gizli veya açıktan olması hiç kimse tarafından kınanmazken, hürlerle açıktan yapılması hoş karşılanmadığı, bu nedenle gizli yapıldığı bilinmektedir.[1302] Kur'ân boykot öncesi dönemde açık bir şekilde bu ilişki biçiminden uzak durulmasını emretmiştir.[1303] İncelediğimiz dönemde de bu fiilin çirkinliğine ve yasak oluşuna tekrar vurgu yapılmıştır;

"Sakın zinaya yaklaşmayın; doğrusu bu çirkindir, kötü bir yoldur."[1304]

"Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir."[1305]

Elmalılı Hamdi Yazır, ayette geçen "Fahşâ" ve "Münker" kelimelerini şu şekilde açıklamıştır: "Fahşâ" Çirkinlikler, zina gibi şehvetlere uymada ifrat (aşırılık) ile ilgili olan günahlardır ki, Türkçe'de edepsizlikler diye ifade edilir ve bunlar, insanların en çirkin durumlarıdır. "Münker" ise, ne şeriatte, ne âdette tanınandır. Çünkü şeriat ve âdette uygun görülmeyen fiiller hoş görülmez. Öfkeyi tahrik eder, red edilir ve hoş karşılanmaz. Yani hakkı olmayan şeyi istemek, başkasının haklarına tecavüz etmektir ki, adaletin zıddı, yani zulümdür."[1306] Özellikle bu ayet, sadece zinayı değil, toplumu oluşturan fertler arasında kaosa sebep olabilecek, toplum huzurunu bozacak davranışları yasaklarken, fertlerin huzurunu sağlayacak ve birbiri ile olan diyaloglarını geliştirecek adalet, iyilik yapma ve akrabalara bakma gibi fiilleri de görev olarak yüklemektedir.

"Onlar, eşleri ve cariyeleri dışında, mahrem yerlerini herkesten korurlar. Doğrusu bunlar yerilemezler. Bu sınırları aşmak isteyenler, işte bunlar aşırı gidenlerdir"[1307] ayetleriyle bir sınır çizilmiştir. Toplumun temelini oluşturan ailenin korunması, vahyin öncelikli hedefleri arasındadır. Bu nedenle aile bütünlüğünü bozan en önemli etkenlerden olan zina yasaklanarak, cinsel gereksinimlerin eşler ve cariyelerle sınırlı olarak giderilmesi emredilmektedir. Müslüman toplumunun esas manada oluştuğu Medine döneminde de bu konuda birçok ayet nâzil olmuştur.

[1302] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* VIII/193; Cevâd Alî, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm,* X/232.
[1303] En'âm, 6/151.
[1304] İsrâ, 17/32.
[1305] Nahl, 16/90.
[1306] Elmalılı, *Hak Dini,* V/254.
[1307] Mü'minûn, 23/5-7. Ayrıca bkz. Meâric, 70/29-31.

2.4.2.4. Haksız Yere Adam Öldürmemek

Birlikte yaşama kültürünün oluşmasında, insanların birbirlerinin haklarına saygılı olması önem arz eder. Bu hakların başında da hayat hakkı gelmektedir. İnsan hayatının çok fazla öneme sahip olmadığı cahiliye kültürü, vahyin nâzil olmaya başlamasından itibaren yavaş yavaş inananların zihninden silinmeye çalışılmaktadır. Bu dönemde ise, kritik bir süreç yaşanmaktadır. Yıllarca sabırla inançlarını korumaya çalışan Müslümanlar, hicretle birlikte artık müşrik muhataplarla fiilî mücadele dönemine gireceklerdir.

Dönemin sonlarına doğru hicretten ve cihattan bahsedilmeye ve bu iki konuda bilinç oluşturulmaya başlanmıştır:

"Rabbin, türlü eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah uğrunda savaşan ve sabreden kimselerden yanadır. Rabbin şüphesiz bundan sonra da bağışlar ve merhamet eder."[1308]

Müslümanların Medine'ye hicretiyle başlayan süreçte, cihad kavramının da bu şekilde devreye girmesi ve inananların yıllardır gördükleri kötü muameleden dolayı içlerinde biriktirdikleri öfke ve intikam duyguları, vahiyle kontrol edilmeye ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla yakında Müslümanlarla müşrikler arasında başlayacak olan fiili mücadelelerde, sınırsız bir güç kullanımı söz konusu değildir. Özellikle cahiliye döneminden çıkmış fertlerin oluşturduğu yeni Müslüman toplumda inanan fertlerin de kendi aralarında, hangi hallerde karşı tarafın hayat hakkına müdahale edebilecekleri konusunda bilinçlendirilmeleri önem arzediyordu.

"Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. Haksız yere öldürülenin velisine bir yetki tanımışızdır. Artık o da öldürmekte aşırı gitmesin. Zira kendisi ne de olsa yardım görmüştür." [1309]

Ayet, yeni oluşacak Müslüman toplum fertlerinin en temel hakkı olan hayat hakkının korunması hususunda önemli bir ölçü ortaya koymaktadır. Buna göre ayette geçen "yetki" ifadesi, haksız yere öldürülen kişinin velisine, katilin kısas veya diyet isteme cezalarıyla cezalandırmasını veya affedilmesini tercih etme yetkisi olarak açıklanmıştır.[1310] Bu yetki, ilgili suçun işlenmesinin önüne geçmek için konulmuş bir yaptırımdır. İslâm devletinde 'haklı olarak öldürme' sadece beş durum ile

[1308] Nahl, 16/110. Hicret ve cihad konusunda diğer ayetler için bkz.: Nahl, 16/41-42; Ankebût, 29/ 9, 56, 69.
[1309] İsrâ, 17/33.
[1310] Mukâtil, *Tefsîr*, II/256; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/440.

sınırlandırılmıştı. Bunlar; Kasten adam öldürenler, savaş sırasında hak dinin karşısında yer alanlar, İslâm devletini ortadan kaldırmaya çalışanlar, zina yapan evli kadın veya erkek ile Mürted.[1311]

"Öldürmede aşırı gitmek" ifadesinden; sadece ölüm cezası uygulanması, işkence yapılmaması, organlarını kesme gibi zararlar verilmemesi ile katilin dışında diğer yakınlarına zarar verilmemesi anlaşılmıştır. Bu uyarının yapılması Araplarda öteden beri var olan bir uygulamanın yanlışlığına ve kaldırılmasına yöneliktir. Zira Câhiliye döneminde, öldürülen kişinin akrabaları kısas olarak sadece katilin öldürülmesine razı olmuyorlar, ondan daha değerli birini veya katille beraber başka birini öldürmedikçe davalarından vazgeçmiyorlar, adaletin ancak bu şekilde tecelli edeceğine inanıyorlardı.[1312] Ayet bu uygulamayı yasaklayarak toplumun cahiliyeden getirdiği yanlış tutum ve kötü tecrübelerinin, vahyin öngördüğü toplumda yeri olmadığını ortaya koymaktadır.

2.4.2.5. Sözünde Durmak (Ahd-e Vefâ)

Cahiliye döneminden kalan diğer bir alışkanlık da sözünde durmama eylemidir. Bu konuda Araplar içerisinde yerleşmiş bir anlayış ve uygulamadan bahsedilir. Buna göre, müşrikler alışveriş veya diğer akitlerinde menfaatleri gereği önceki anlaşmalarını bozarak daha güçlü olan başkaları ile yeni anlaşmalar yapıyorlardı.[1313] Vahiy, yeni oluşturacağı toplumda buna benzer gayr-i ahlaki davranışları bertaraf etmek ve Müslümanların zihinlerine yerleşmiş olan bu tür davranışlardan onları arındırıp ahlak bilincini oluşturmak üzere, devreye girmiştir. Ayetlerde şu ifadeler yer alır:

"Ahitleştiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak sağlama bağladığınız yeminleri bozmayın. Allah yaptıklarınızı şüphesiz bilir."[1314]

Toplumsal yapıyı ayakta tutan en önemli ilkelerden olan güven ve sözünde durma, yine bu dönemde inen ayetlerde ahlaki bir davranış olmaktan öte, inancın bir

---

[1311] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XVII/439; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III/108.
[1312] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XVII/440-441; Kurtubî, *el-Câmi',* X/255; Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr,* III/266.
[1313] Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XVII/281-283; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/286.
[1314] Nahl, 16/91. İncelediğimiz dönemde bu konuya işaret eden bütün ayetler için bkz. İsrâ, 17/34; Nahl, 16/91-92, 94-96; Mü'minûn, 23/8; Ra'd, 13/20, 25; Meâric, 70/32.

gereği ve kurtuluşa eren Müslümanlarda yerleşmiş bir davranış olarak zikredilmiştir.[1315]

Ahd-e vefa kavramının bu dönemde ifade ettiği diğer bir mana da, Mekke dışından gelen kabilelerin, Hz. Peygamber'le yaptıkları anlaşmalar konusunda vefalı olmalarıdır. Örneğin şu ayetlerde bu hususa dikkat çekilmiştir.

"Birbirinizi aldatmak için yemin etmeyin ki, bu yüzden sağlamca yere basmakta olan ayak sürçebilir; Allah'ın yolundan alıkoymanıza karşılık kötü bir azap tadarsınız ve (ahirette de) büyük bir azaba uğrarsınız. Allah'ın ahdini hiçbir değere değişmeyin. Eğer bilirseniz, Allah katında olan sizin için daha iyidir. Sizde olanlar tükenir ama Allah katında olanlar sonsuzdur, tükenmez. Sabredenlere ecirlerini, yaptıklarından daha güzeli ile ödeyeceğiz."[1316]

Ayetin manası genel olmakla birlikte, burada insanlar arasındaki sıradan yeminlere sadakatten bahsedilmediği açıktır. Aksine bu ayetlere muhatap olan kesimler, Hz. Peygamber'le biat sözleşmesi yapanlardır ve biatlarını bozmalarının yasak olduğunun, aksi takdirde sonuçlarının ağır olacağının hatırlatılmasıdır.[1317] Bu dönemde hicretin başlamış olması, peygamberle biat yapan bu kabilelerin, Medine'den gelen gruplar olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.[1318] Onlara Mekke müşriklerinin tehdit ve baskıları karşısında korkmamaları, sabretmeleri ve Hz. Peygamber'le yaptıkları biate sadık kalmaları emredilmektedir.

2.4.2.6. İyi Geçinme Ölçüleri

Toplumu oluşturan fertler arasındaki iyi ilişkilerin devamlılığı, o toplumun devamı açısından son derece önemlidir. Vahiy, bu konuda inananlara, aralarındaki samimiyeti yok edecek, fertlerin birbirine olan güvenlerini sarsaracak bazı davranışları yasaklayarak uzak durulmasını istemiş, kişi ve toplum yararına olan bazı hayırlı davranışları da görev haline getirmiştir. İncelediğimiz dönemde; bilmediğin şeyin peşine düşmeme,[1319] kibirlenmeme,[1320] güzel konuşma ve iyi ilişkiler

[1315] Mü'minûn, 23/8; Meâric, 70/32.
[1316] Nahl, 16/94-96.
[1317] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/288.
[1318] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/287.
[1319] İsrâ, 17/36.
[1320] İsrâ, 17/37. Mekke dönemi, Müslümanlar açısından zayıflık ve mağduriyet ifade etmesine karşın, müşrikler açısından kibirlenmenin üst düzeyde olduğu bir zamanı ifade eder. İnananlarda oluşan kin ve öfke, yakında güç dengelerinde yaşanacak değişimlerden sonra Müslümanlarda kibir duygusuna sebep olmamalıdır. Bu nedenle vahiy, gücün kibri beraberinde getirmediği bilincini oluşturmaktadır.

kurma,[1321] kötülüğe karşı sabır veya aynıyla mukabele etme[1322] ve iyilikle savma[1323] gibi ilkeler, dönemin değişik surelerinde yer almıştır. İnananlarda artık yerleşmiş bir ahlak olarak, bu davranışlar gündeme getirilmiştir:

"Onlar, Rablerinin rızasını dileyerek sabrederler, namazı kılarlar; kendilerine verdiğimiz rızıktan, gizlice ve açıkça sarf ederler; iyilik yaparak kötülüğü ortadan kaldırırlar; işte onlara bu dünyanın iyi sonucu, girecekleri Adn cennetleri vardır; babalarının, eşlerinin, çocuklarının iyi olanları da oraya girerler. Melekler her kapıdan yanlarına girip: "Sabretmenize karşılık size selam olsun; burası dünyanın ne güzel bir sonucudur!" derler."[1324]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, burada ortaya konan hükümler, Mekke ve çevresinde giderek büyüyen ve son olarak Hz. Peygamber'in hicret etmesiyle tamamlanacak hicret sürecinin başladığı Medine'de oluşan mü'min toplumun uyması gereken ahlaki kurallardır. Buna ilaveten Müslümanlarla gayr-i müslimler arasındaki, özellikle de Medine'deki Müslümanlar ile Yahûdiler arasındaki, ilişkiler hakkında bir düzenleme[1325] olarak da görmek mümkündür.

2.4.2.7. Adaletli Olmak

Vahyin adalete dair vurgusu ilk dönem surelerinde de yer almıştır.[1326] Bu surelerde, adaletin ilk zamanlardan beri Allah'ın, insanoğlunda görmek istediği bir davranış olduğuna vurgu yapılmıştır. Sonraki aşamada ise, adaletle hükmetmenin peygamberin görevleri arasında olduğu ve özellikle inanmayanlara haykırması istenmektedir.[1327] İncelediğimiz dönemde ise, 'a-d-l' kökü kullanılarak, Allah'ın adaleti emrettiği, kesin olarak vurgulanmıştır.

"Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir." [1328]

Adl: "Her şeyi layık olduğu yere yerleştirmek, hakkı yerine koymaktır. Başka bir ifade ile haksızlık ve zulmün zıddıdır."[1329] Kaynaklarımızda, bu ayetin, Kur'ân'da

---

[1321] *"İnanan kullarıma söyle, en güzel şekilde konuşsunlar. Doğrusu şeytan aralarını bozmak ister. Şeytan şüphesiz insanın apaçık düşmanıdır."* (İsrâ, 17/53).
[1322] Nahl, 16/126.
[1323] Mü'minûn, 23/96.
[1324] Ra'd, 13/22-24.
[1325] Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II/425.
[1326] Sâd, 38/26; A'raf, 7/29; En'âm, 6/115.
[1327] Şûra, 42/15.
[1328] Nahl, 16/90.
[1329] Elmalılı, *Hak Dini,* V/253.

iyilik ve kötülüğü en çok kapsayan ayet olduğu zikredildikten sonra, ayetteki "adl" kelimesine; kelime-i şehâdeti içselleştirmek, insaf, Allah'a şirk koşmaktan sakınmak, tevhid gibi manalar verilmiş ayrıca bütün bu manaları kapsadığı da zikredilmiştir.[1330] Bu ayet, oluşum aşamasındaki Müslüman toplumunun temellerini atması, birçok sosyal sorumluluğa ve bunların aynı zamanda ilahi bir emir olduğuna vurgu yapması açısından önem arz etmektedir.

2.4.2.8. Helal ve Temiz Şeylerden Yemek

İnanan insanlarda dini şuur oluşturma sürecinin bir parçası olarak vahiy, bazı yiyecekleri yasaklamıştır.

"Yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız, Allah'ın size helal ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin, O'nun nimetine şükredin. Allah size ancak leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilenleri haram etmiştir. Darda kalan, aşırı gitmemek ve başkasının hakkına el uzatmamak şartıyla bunun dışındadır. Allah şüphesiz bağışlar, merhamet eder."[1331]

"Ey Peygamberler! Temiz şeylerden yiyin, yararlı iş işleyin; doğrusu Ben, yaptığınızı bilirim."[1332]

Dini bir kimlik kazandırmaya yönelik olan bu ifadeler, Allah'ın insanlardan istediği kul karakterinin sınırlarını çizmesi bakımından önemlidir. Buna göre helal ve harama riayet etme kulluk için bir ölçüdür. Bu sınırların dışına çıkanlar, Allah'ın bağışlamasını da umamazlar. Bu konuda değinilmesi gereken diğer bir husus da helal ya da haram kılma yetkisinin Allah ve rasülüne ait oluşundan hareketle, inananların bu konuda dikkatli davranması gerektiğine dair uyarıdır;

"Diliniz yalana alışmış olduğu için, "şu haram, bu helaldir" demeyin, zira Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a karşı yalan uyduranlar ise, saadete şüphesiz erişemezler."[1333]

2.4.2.9. Misafire Karşı Âdab

Bu konudaki bazı ilkeler, Hz. İbrâhîm'e gelen iki meleğin anlatıldığı kıssadan[1334] çıkartılabilir. Bu kıssanın anlatıldığı ayetlerde, ilgili ahlak kurallarına vurgu yapılan kısım şu şekildedir:

[1330] Görüşler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XVII/279.
[1331] Nahl, 16/114-115.
[1332] Mü'minûn, 23/51.
[1333] Nahl, 16/116.

"İbrâhîm'in ikram edilmiş konuklarının haberi sana geldi mi? Onlar, İbrâhîm'in yanına girip: "Selam sana" demişlerdi, İbrâhîm de: "Selam size" demişti; içinden de, onların "tanınmamış bir topluluk" olduğunu geçirmişti. Hemen ailesine giderek semiz bir buzağı getirmiş, onların önüne sürüp: "Yemez misiniz?" demişti. (Yemediklerini görünce) onlardan endişeye düştü; "Korkma" dediler ve ona bilgin bir oğul sahibi olacağını müjdelediler."[1335]

Müfessirler bu ayetlerden, misafir ağırlamaya yönelik bir takım âdap kuralları tespit etmişlerdir. Buna göre; misafire hemen geliş sebebinin sorulmaması, önce imkânlar nispetinde ikramda bulunulması, ikram için yapılacak hazırlığın misafire belli etmeden yapılması, eldeki en iyi ikramların sunulması, sofraya nezaketle çağırılması bu kurallar arasında sayılmıştır.[1336] Hikâyenin başında, meleklerin selam vermesi ve Hz. İbrâhîm'in alması da bu adabın bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Özetle bu hükümler, Müslüman toplumun artık kendilerini müşriklerden ayıracak bir takım ahlaki ve hukuki ilkeleri hayata geçirecek siyasi ve sosyal olgunluğa eriştiği sonucuna ulaştırmaktadır.

[1334] Hûd, 11/69-83; Hicr, 15/51-77; Zâriyât, 51/24-30.
[1335] Zâriyât, 51/24-28.
[1336] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XXVIII/176-177; Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, V/131.

SONUÇ

Vahyin doğru anlaşılması, indiği dönemin ve o dönemde vahye muhatap olanların içinde bulunduğu şartların anlaşılmasına bağlıdır. Bu anlama faaliyeti, vahiyle olgu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak suretiyle sağlanabilir. İlgili bağlantı ise vahyin, dönemin olaylarına paralel bir kronolojisini oluşturmaya bağlıdır. Ayet veya surelerin kronolojisini tespit etme konusunda yerleşmiş bir sistem mevcut değildir. Öteden beri kullanılan esbâb-ı nüzul ve Mekkî-Medenî gibi konular net bir kronoloji oluşturmak için yeterli bilgi sunmasa da kronoloji oluşturma konusunda araştırmacıyı yönlendirebilecek tarihi bilgiler içermesi açısından önem arzetmektedir. Bu türden çalışmalarda daha doğru sonuçlar elde edilmesi, tefsir kaynaklarının siyer kaynaklarıyla beraber okunmasını gerekli kılmaktadır. Sonuçta vahyin hangi sıra ile indirildiğine, zaman içerisinde içerik ve söylemde ne gibi değişimler olduğuna dair yaklaşık tespitler ortaya konabilir. Kronoloji oluşturmaya yönelik çalışmalarda farklı sonuçların çıkmasına ve herkesçe kabul edilebilecek bir nüzul sıralaması oluşturmanın imkânsızlığına rağmen bu tür okumaların vahyin doğru anlaşılmasına yapmış olduğu katkı açıktır.

Kaynağı ve tespit yöntemi hakkında tartışmalar olsa da elimizde surelerin öteden beri kabul edilmiş bir nüzul sıralaması vardır. Bu sıralamanın tartışılıyor olmasının asıl nedenleri ise; ilgili sıralamadaki surelerin yerleri ile yaşanan olayların kronolojisi konusunda ortaya çıkan farklılık, surelerin sıralamadaki yerleri ile iniş zamanına işaret eden rivayetler arasındaki farklılık ve bazı sahabilere ait değişik nüzul tertiplerinin varlığıdır. Buna aynı sure hakkında birbiri ile çelişen rivayetler de eklendiğinde, sure ve ayetlerin indiği tarihin net bir şekilde tespit edilmesi, istisnalar dışında pek mümkün gözükmemektedir. Yaptığımız inceleme ve değerlendirmeler, Kur'an'ı daha iyi anlamaya yönelik olarak ortaya konan kronolojik okumaların azımsanamayacak ölçüde zorlukları olduğunu ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen gerek sure içerikleri gerekse sureler ve içerdiği ayetlerin bazıları hakkında nakledilen sebeb-i nüzul rivayetleri dikkate alınarak, ilgili sureyi birtakım önemli olaylarla ilişkilendirmek ve yaklaşık bir zaman tespiti yapmak mümkündür.

Örneğin, Peygamberliğin Mekke dönemi, yaşanan olayların toplum üzerinde bıraktığı etkinin büyüklüğü, ya da vahyin bu dönem içerisinde gösterdiği üslup ve içerik değişiklikleri dikkate alınarak dönemlere ayrılabilir. Bu dönemlerin içerdiği

sosyal, kültürel ve siyasi doku ile içerik ve üslup açısından uyuşan sureler bir araya getirilerek, bir surenin indirilmiş olabileceği yaklaşık zaman aralığı tespit edilebilir. Nitekim kabul edilebilirliği tartışmalı olsa da günümüze kadar Batı'da ve İslam dünyasında bu türden çalışmalar yapılmıştır.

Araştırmamızda, surelerin dönemsel tespitine yönelik yapılan çalışmalarda, eldeki bilgilerin farklı yorumlanmasına dayalı olarak ortaya çıkan farklı sonuçların elde edildiğini gördük. Bu çalışmalarda bizim incelediğimiz döneme hangi araştırmacının hangi sureleri yerleştirdiğini ve bunun gerekçelerini irdeleyerek tercihlerde bulunduk. Daha sonra gerek bu tercihleri gerekse elimizdeki rivayet mahsülü olan sıralamaları, sebeb-i nüzule dair rivayetleri ve sure içeriklerini dikkate alarak ele aldığımız dönemde inmesi muhtemel sureleri tespit ettik. Buna göre boykot hadisesinin bitimi ile hicretin başladığı tarih aralığında; Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, İsrâ, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Ra'd, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn olmak üzere yirmiüç surenin indirilmiş olabileceği kanaatine vardık.

Vahyin Mekke dönemi, gerek siyer kaynaklarındaki bilgilerin yetersizliği ve gerekse inananların bu zamanda yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle Medine'de geçen süreç kadar sistemli bir şekilde sonraki dönemlere aktarılamamıştır. Bu eksiklik, tarihi sürecin detaylarına vakıf olamama noktasında kendini gösterdiği gibi, vahyin nüzulünün kronolojik olarak tespiti konusunda da ortaya çıkmaktadır. Mekke dönemi ve özellikle peygamberliğin ilk yıllarına ait detaylar (ilk vahiy, fetret-i vahiy gibi) hakkındaki tartışmalara rağmen, eldeki bilgilerden yola çıkarak bu döneme ait genel bir tablo çizmek mümkündür. Buna göre; Hz. Peygamber gerek peygamberliğinden önceki gerekse peygamber olduktan sonraki yaşantısıyla çevresinde büyük bir etki bırakmış ve bu etki Mekke dönemi boyunca şahsına karşı yapılacak olan sözlü saldırıları sonuçsuz bırakmıştır. Davet, süresi tartışmalı olsa da belli bir zaman gizli yürütülmüştür. Aleni davetin ve putları küçümseyen ifadelerin ardından başlayan müşrik muhalefeti Mekke döneminin ortalarından itibaren toplumsal ve fiziki şiddete dönüşmüştür. Ebû Tâlib'in vefatından sonra peygamber ve Müslümanların, güvenlik sorunu nedeniyle yeni bir yer arayışı içine girdikleri anlaşılmaktadır. Bu amaçla hüzün yılını takip eden süreçte, Hz. Peygamber özellikle hac dönemlerinde dışarıdan gelen kabilerle diyaloglarını artırmıştır. Bu strateji yeni bir yer bulma çabasının

yanında, davet görevinin de bir parçasıdır. Kabilecilik anlayışı, Hz. Peygamber'in şahsına yönelik olarak yapılacak öldürme girişimlerinin önünde bir engel olmuştur. Ancak dışarıdan gelenlerle yapılan yoğun görüşmeler ve sonunda peygamber ve inananların hicret edeceğinin anlaşılması, müşriklerin her şeyi göze alarak peygamberi ortadan kaldırma teşebbüsüne sevketmiştir. Her şeye rağmen müşriklerin daveti engellemeye yönelik çabalarının, gerek ilk dönem Müslümanlar ve gerekse son dönemde yeni Müslüman olacaklar üzerinde çok ciddi bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Kanaatimizce bu etkiyi azaltan en önemli etkenlerden biri, vahyin müşrikler tarafından yapılan girişimlere çeşitli şekillerde müdahil oluşudur. Bu müdahale inananların aklına ve gönlüne hitap ederek olası şüphelerin anında giderilmesini ve inananların mücadele ruhunu canlı tutmasını sağlamıştır.

Kur'ân, Mekke son döneminde; vahyin başlangıcından itibaren var olan müşrik muhataplar dışında, Mekke dışından gelen Arap kabilelerine ve müşriklerle işbirliği yaparak, nüzul ortamında önemli bir yer işgal etmeye başlayan Yahûdilere de seslenmiş, üslup ve içerik olarak bu insanların yaşam tarzları ve kültür düzeyleri dikkate alınmıştır. Yıllarca süren davet çabalarına olumlu karşılık vermek şöyle dursun, her geçen gün tepkilerinin şiddetini artıran müşrikler nedeniyle kendini suçlayan Hz. Peygamber'e destek mahiyetindeki Kur'ânî söylemlere bu son dönemde sıkça rastlanmaktadır. Bu dönemde gerçekleştiği bilinen isrâ-mi'rac hadisesi de bu doğrultuda yorumlanabilir. Yine bu dönemde, yıllar süren zorlu mücadeleler sonunda yorulan ve çıkış yolu bekleyen Müslümanlara, ayetlerle psikolojik bir destek uygulanmış, sabırlı olmaları karşısında çektikleri sıkıntıların yakında biteceği, hem kıssalarla hem de hicret ve cihat konusundaki söylemlerle desteklenmiştir.

Bu dönemde müşriklerden bahseden ayetlerde, Müslüman olma potansiyelindekilere engel olmaya çalışan bu insanların gerçek durumlarını yeni muhataplara tasvir etme şeklinde bir söylem dikkat çekmektedir. Bu yöntemle yeni muhatapların müşriklerin sözlü muhalefetinden olumsuz etkilenmelerinin önüne geçme amacı güdüldüğü anlaşılmaktadır.

Bu dönem surelerde görülen diğer bir ortak özellik ise çok yakında Medine'de oluşturulacak olan Müslüman toplumun, birlikte huzur içerisinde yaşamalarını sağlayacak ilkeler üzerinde durulmaya başlamasıdır. Çünkü cahiliye

dönemine ait kültürü içselleştirmiş fertlerden kurulacak olan bu yeni toplumun en kısa zamanda kaynaşıp bütünlüğü sağlaması için toplumun dini kimliğin yanında sosyal ve ekonomik birliktelik açısından da bilinçlendirilmesi gerekiyordu. Son bölümde başlıklar halinde ifade ettiğimiz bu ilkeler, ideal bir toplum oluşturmayı, sosyal ve ekonomik adaleti sağlayarak fertler arasında yaşanabilecek ayrışmaların önüne geçmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla zaman zaman kıssalara da yer verilmiştir. İlgili surelerdeki bazı kavramların (lağv ve zekât gibi) zaman içerisinde ilk kullanıldığı manalardan uzaklaştırıldığı ve günümüzde yapılan meallere de bu ilk manaların yansımadığı görülmektedir.

Özetle ifade etmek gerekirse, bahsedilen bütün zor şartlara rağmen, İslam toplumunun temeli Mekke'de atılmış, özellikle bu son dönemde inananlarda dini, ahlaki ve toplumsal şuur büyük oranda oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd (1353/1939), *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1420.

Ahmad, Anıs, "Mevdûdî", *DİA*, XXIX/433-435.

Akbaş, Necati, *Hz. Peygamber Dönemi Kur'an'ın Yazım Târihi*, (Yüksek Lisans), AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.

Akpınar, Ali, "Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul (1893–1952)", *I. Burdur Sempozyumu*, Burdur, 2007, 439-447.

_____, "Tanrı Buyruğu", *DİA*, XXXIX/571-572.

Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'ân*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004.

Albayrak, Halis, "Allah'ın Nüzûl Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü'minin Kur'an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine", *2. Kur'an Sempozyumu*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996.

_____, *Târihin İçinden Kur'an'ı Algılamak*, Şule Yay, İstanbul, 2011.

Albayrak, İsmail, "Kurân Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış", *Marife,* 2/3, (2002).

Algül, Hüseyin, "Hamza", *DİA*, 1997, XV/501.

Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd (1270/1854), *Rûhu'l-Meâni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Thk, Ali Abdulbâri Atiyye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XVI, Beyrut, 1415.

Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Târihi-1*, Ensar Neşriyat, İst, 2009.

Arı, Abdüsselam, "Yetîm", *DİA,* 2013, XLIII/501.

Atçeken, İsmail Hakkı, "Asr-ı Saadet' te Yahûdilerle İlişkilere Genel Bir Bakış", *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, 2003.

_____, "Bazı oryantalistlere Göre Asr-ı saadet'te Yahûdiler", *İstem*, yıl:2, say, 4, 2004.

Atik, M. Kemal, "Abdullah b. Mes'ud ve Mushafının Kurân Târihindeki Yeri", *KSÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2005).

Azimli, Mehmet, "Şakku'l-Kamer Olayı Çerçevesinde Bazı Tahliller", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008), sy, 4.

_____, "Mekke Dönemindeki Boykot Yıları Üzerine Bazı Mülahazalar", *İstem*, 2006, sayı, 7.

Bayram, Ayhan, *Kur'ân'ın Nüzul Sürecinde Vahyin İlk Yılının Tahlili*, İ.Ü, S.B.E, (Doktora), İstanbul, 2014.

Bâzergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzul Süreci,* Ter. Yasin Demirkıran, Fecr Yayınevi, Ank, 1998.

Beğavî, Muhyissünne Ebû Muhammed (516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl*, Thk, Abdurrezzak el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420.

Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892-93), *Cumelu min Ensâbi'l-Eşrâf,* Thk. Süheyl Zekkâr, Riyad Ziriklî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1417.

Berki, A. Himmet, Keskioğlu, Osman, *Hâtemu'l-Enbiyâ Hazreti Muhammed ve Hayatı,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali (458/1066), *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405.

Birışık, Abdülhamid, "Sûre", *DİA*, 2009, XXXVII/538.

_____, "Kurân", *DİA,* 2002, XXVI/385.

Bolay, M. Hulusi, "Asr-ı Saadet'te Yahûdiler", *İslam Medenîyeti Dergisi*, yıl, 1, sy, 6, İstanbul, 1968.

Bozkurt, Nahide, "Hz. Muhammed (s.a)'in Biyografisi Üzerine", *GÜİF, Dergisi,* Çorum, 2002, sy.1.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl (256/869), *Sahîhu'l-Buhârî,* el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, Ths.

Câbirî, Muhammed Âbid (1936-2010), *Fehmu'l-Kur'ân-Siyer Eşliğinde Kur'ân'ı Anlamak,* Ter. Muhammed Coşkun, Mana Yayınları, İstanbul, 2014.

_____, *Kur'ân'a Giriş*, Ter, Muhammed Coşkun, Mana yay, İstanbul, 2010.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü,* TDV. Yay, Ankara, 1998.

_____, "Garânîk", *DİA,* 1996, XIII/361-366.

Cevâd Alî (1907-1987), *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm,* Dâru's-Sâkî, 1422, y.y.

Cilacı, Osman, "Dua", *DİA,* 1994, IX/529-530.

Çalışkan, Hatice Merve, *M. 615 Yılında İnen Ayetler*, (Yüksek Lisans), A.Ü.S.B.E, Ankara, 2014.

Çalışkan, İsmail, "Kur' ân Vahyinin Mekke Yıllarında Kelimelerle ve Kavramlarla Zihniyet İnşası", *Kur'ân Nüzulunun Mekke Dönemi Sempozyumu,* Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2012.

Çalışkan, Necmettin, "Nüzul Sırasına Göre Yeni Bir Tefsir: Abdurrahman Hasan Habenneke el -Meydânî Ve Meâricü't-Tefekkür", *Toplum Bilimleri*, Temmuz – Aralık, 7 (14).

Çelebi, İlyas, "Hızır", *DİA,* 1998, XVII/406-409.

_____, "İnşikâku'l-Kamer", *DİA*, 2000, XXII/343-345.

Çelik, Hüseyin, "Kur' ân'ın, Mekke Toplumunda var olan bir Takım Yanlış inanç, ibadet ve Davranışları Islah etmesi", *Kur'ân Nüzulunun Mekke Dönemi Sempozyumu,* Çorum Belediyesi Kültür Yay, Çorum, 2013.

Çetiner, Bedreddin, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl Kur'ân Ayetlerinin İniş sebepleri*, Çağrı Yay, İst, 2013.

Çonkor, Burhan, *Tefhîmu'l-Kurân'da İsrâiliyyatın Ele Alınış Biçimi*, (Yüksek Lisans), S.Ü.S.B.E, Konya, 2008.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdillah b. Abdirrahmân (255/869), *es-Sünen*, Thk, Nebîl Hâşim el-Ğamrî, Dâru'l-Beşâir, Beyrut, 1434.

Demirci, Muhsin, "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, 1995, XI/360-362.

_____, *Tefsir Usulü*, M.Ü.İ.F.V. yay, İstanbul, 2009.

_____, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*, M.Ü.İ.F.V. yay, İstanbul, 2012.

Derveze, Muhammed İzzet (1888-1984), *Sîretu'r-Rasûl-Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* Ter. Mehmet Yolcu, Düşün yay, İst. 2012.

_____, *et-Tefsîru'l-Hadîs- Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, Ter, Komisyon, Düşün yay, İstanbul, 2014.

Dıraz, Muhammed Abdullah, "Kurân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına göre Tertip Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri", Ter, Ahmet Nedim Serinsu, *AÜİF Dergisi*, Ankara, 1997.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, "Muhammed" (Hz. Peygamber Devri Kronolojisi), *DİA*, 2005, XXX/479-482.

Doğrul, Ömer Rıza (1893–1952), *Tanrı Buyruğu-Kur'an-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsiri,* İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul, 1980.

Duman, M. Zeki (1952-2013), *Beyânu'l-Hak (Kur'an-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)*, Fecr Yayınevi, Ank, 2006.

_____, "Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi", *Kur' an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyum*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2013.

el-Hûlî, Emin, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, Ter, Mevlüt Güngör, İstanbul, 1995.

el-Kâdi, Abdulfettah, *Esbâb-ı Nüzûl*, Ter, Salih Akdemir, Fecr Yayınevi, Ank. 1996.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır (1942) , *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, Ts.

Erdem, Mehmet, "İslam Teşriinin Oluşum Seyri Açısından Vahiy Döneminin Mekke Merhalesi ve Safhaları", *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2006, Cilt, 9, sy, 26.

Erkal, Mehmet, "Zekât", *DİA*, 2013, XLIV/197-207.

Ersöz, İsmet, "Ashâb-ı Kehf", *DİA,* 1991, III/465-467.

Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı,* Ter, Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret yay, İstanbul, 2002.

Gözeler, Esra, *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu Ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebi'ul-Evvel 4 Rebi'ul-Evvel Arası),* (Doktora), AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

_____, "Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", *AÜİF Dergisi,* 2010, cilt: LI.

Gül, Ali Rıza, "Kurân Ayetlerini Târihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü", *Dini Araştırmalar Dergisi*, c.7, sy, 19.

Güven, Şahin, "Muhammed Âbid El-Câbirî ve Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm İsimli Tefsirindeki Metodu", *Bilimname*, XX, 2011/1.

Hamidullah, Muhammed (1908-2002), *İslâm Peygamberi,* Ter, Salih Tuğ, İrfan Yay, İst, 1993.

_____, *Kur'ân-ı Kerîm Târihi*, Beyan yay, İst, 2000.

Harman, Ömer Faruk, "Tefsir Geleneğinde Yahûdilere Bakış", Türkiye *Dinler Târihi Derneği yay*, sy, 4, Ankara, 2004, s, 119.

_____, "Nûh", *DİA*, 2007, XXXIII/224-227.

Hâzin, Alâu'd-dîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm (741/1340), *Lübâbü't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütüb'i-İlmiyye, Beyrut, 1415.

Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Hz. Muhammed Devri)*, İlmi Müşavir ve Redaktör Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yay, İst, 1989.

Heyet (Hayreddin Karaman ve Diğerleri), *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I-V, D.İ.B. yay, Ankara, 2007.

_____, *Kur'an Yolu Meali,* D.İ.B. yay, Ankara, 2014.

Heyet (Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin), *Kur'ân-ı Kerîm Meali,* D.İ.B. yay, Ankara, 2006.

Hizmetli, Sabri, "Garânîk Meselesi Üzerine", *İslâmî Araştırmalar*, III/2, Ankara, 1989.

Işık, Emin, "Ahkâf Suresi", *DİA*, 1998, I/549.

_____, "Enbiyâ Suresi", *DİA,* 1995, XI/174.

_____, "İbrâhim Suresi", *DİA,* 2000, XXI/351-352.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir (1879-1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, 1984.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib (541/1147), *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk, Abdusselâm Abduşşâfî Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnân, 1413.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (852/1449), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Thk, Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1412.

İbn Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed (241/855), *Müsned*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk. Mustafa es-Sakâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdülhâfiz eş-Şelebî, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Ths.

İbn İshâk, Ebûbekir b. Muhammed (151/768), *Sîret'ü İbn İshâk*, Thk, Muhammed Hamidullah, y.y. Ths.

İbn Kesîr, İmâdu'd-dîn Ebû'l-Fidâ İsmail (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâr'u Hicr, y.y. 1418.

_____, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Fikr, y.y, 1414.

İbn Ma'ce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd (273/886), *Sünen'ü İbn Ma'ce,* Thk, Muhammed Fuad Abdulbâki, Dâru'l-fikr, Beyrut, Ths.

İbn Sâ'd, Ebû Abdullah Muhammed el- Hâşimî (230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ,* I-VIII, Dâr-u Sâdır, Beyrut, 1968.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman (597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsir*, el-Mektebû'l-İslâmî, Beyrut, 1404.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh,* Thk, Ömer Abdusselam Tedmürî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1997.

İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk (385/995), *el-Fihrist*, Thk, İbrâhîm Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1417.

İmamoğlu, Vehbi, "Mekke Putperestlerinin İslam'la Yüzleşmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, The Journal of International Social Research Volume 2/6, Winter, 2009.

İslamoğlu, Mustafa, *Kur'an Surelerinin Kimliği,* Akabe Vakfı Yayınları, İst, 2014.

İzmirli, İsmail Hakkı (1869-1946), *İlm-i Hilâf II*, Haz. Sırrı Fuat Ateş, Hüner yay, Konya, 2012.

Japarakunov, Belek, *Muhammed İzzet Derveze'nin "Asru'n-nebi ve Sîretu'r-Resul" Adlı Eserlerinin Tefsir Yönü,* (Yüksek Lisans), A.Ü.S.B.E, Ankara, 2009.

Kapar, Mehmet Ali, "Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Faaliyetleri", *Vahyin Nüzulunun 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v),* İslamî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2011.

Karaarslan, Nasuhi Ünal "Şair" *DİA*, 2010, XXXVIII/298-301.

Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzulü ve Kıraati,* M.Ü. İFAV yay, İstanbul, 1995.

Kilinçli, Sami, *Mekkî Surelerde Mü'minlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap İle İlişkileri,* (Doktora), A.Ü.S.B.E, Ankara, 2012.

_____, "Kur'ân-ı Kerîm'de Lağv Kelimesi ve Kullanımı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt, 14, Sy, 1, 2014.

Kitâb-ı Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahit, Tevrat, Zebur (Mezmurlar) Ve İncil,* Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1997.

Köksal, M. Asım, *İslam Târihi,* Köksal yay, İst, 2004, II/326-328.

_____, "Dâru'l-Erkâm", *DİA*, 1993, VIII/520–521.

Kurşun, Zekeriya, "Derveze", *DİA,* 1994, IX/187-188.

Kurt, Abdurrahman, "Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu", *Uludağ Ünv. İ. F. D*, sy, 2, Bursa, 2001.

Kurt, Yaşar, "Kur'ân'ın Nüzûl Süreci Ve Nüzûl Sırasını Esas Alan Tefsir Üzerine", *OMÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, sy, 33.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed (671/1272), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk, Ahmed Berdûnî, İbrâhîm Atfîş, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire, 1384.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Senetü'l-Hüzn", *DİA*, 2009, XXXVI/520.

_____, "Tâif", *DİA*, 2010, XXXIX/443-444.

Maşalı, Mehmet Emin, "Mushaf", *DİA*, 2006, XXXI/242.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (333/944), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, Thk, Mecdî Baslum, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (450/1058), *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Thk, Seyyid İbn Abdi'l-Maksûd b. Abdi'r-Rahîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Ths.

Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ (1903-1979), *Tefhîmu'l-Kur'ân,* Ter. Komisyon, İnsân yay, İstanbul, 2002.

_____, *el-Mebâdiu'l-Esâsiyye li-Fehmi'l-Kur'ân*, Daru't-turasi'l-arabî, ths.

_____, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi Ve Hz. Peygamber'in Hayatı,* Ter, Ahmed Asrar, Pınar Yayınları, İst, 1992.

Müslim, Ebû'l-Huseyn b. Haccâc (261/875), *Sahîhu Müslim,* el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, Ths.

Mukâtil, Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr (150/767), *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman,* Thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut, 2003.

Naskali, Esko, "Îran", *DİA,* XXII/394-395.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (215/303), *Sünenü'n-Nesâî,* Thk. Nâsıruddin Elbânî, Riyad, Mektebetu'l-Maârif li'n-neşr ve't-tevzi', Ths.

Okumuş, Mesut, "Kur'an-ı Kerîm'in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi", I. Kur'an Sempozyumu, *İslami İlimler Dergisi yay*, Çorum, 2007.

_____, *Kurân'ın Kronolojik Okunuşu: Muhammed İzzet Derveze Örneği*, Araştırma yay, Ankara, 2009.

_____, "Mekkî Sure ve Ayetlerde Hz. Peygamber'e Yönelik Hitaplar", *Kur'ân Nüzulunun Mekke Dönemi Sempozyumu*, Çorum, 2013.

Önkal, Ahmet, "Akabe Biatları", *DİA*, 1989, II/211.

Özkavukçu, Şaban, *Hz. Peygamber'in Hayatı*, İz yay, İst, 2012.

Özsoy, İsmail, "Faiz", *DİA,* 1995, XII/110-126.

Öztürk, Hayrettin, "Hazreti Peygamber (a.s) Döneminde Kurân Ayetlerinin ve Surelerinin Tesbit ve Tertibi Hakkında Bir Değerlendirme", *OMÜİFD*, sy, 20-21, Samsun, 2005.

Öztürk, Mustafa, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz,* Ankara Okulu Yay, Ankara, 2008.

_____, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak -Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları-*, Ankara, 2004.

_____, "Hz. Ali ve Hz. Fatıma'ya nispet edilen Mushafların Mahiyeti", *Ç.Ü. İlahiyat Fakaltesi Dergisi*, sy, 2, 2006.

_____, "Zülkarneyn", *DİA,* 2013, XLIV/564-567.

Paçacı, Mehmet, *Kur'ân'a Giriş,* T.D.V. yay, İst, 2008.

_____, *Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu?,* Klasik yay, İstanbul, 2008.

Parladır, Selahattin, "Dua (İslâm'da Dua)", *DİA*, 1994, IX/530-535.

Polat, Fethi Ahmet, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Kurân'a Yaklaşımlar*, İz yay, İstanbul, 2008.

Râzi, Fahreddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Huseyn (606/1209), *Mefâtîhu'l-Ğayb- et-Tefsiru'l- Kebîr,* Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420.

Sarıçam, İbrâhîm - Öz, Mustafa "Hâşim (Benî Hâşim)", *DİA*, 1997, XVI/403.

Savaş, Rıza, Ömer Dumlu, "Nüzul Sırasına Göre Ayet Ayet Kurân'ın Yorumu", *Kurân ve Tefsir Araştırmaları Dergisi*- 2.

Serinsu, Ahmed Nedim, *Kur'an ve Bağlam,* Şule yay, İst, 2012.

_____, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü,* Şule yay, İst, 1994.

Sinanoğlu, Mustafa, "Sînâ", *DİA,* 2009, XXXVII/221-222.

Sipahioğlu, Abdülvahid Yakub, *Boykot Döneminde Nâzil Olan Surelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi,* (Yüksek Lisans), AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

Soysaldı, Mehmet, "İslam Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç Ve Hac Uygulamaları", *Kur' an' ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, İstanbul, 2011.

Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Dâru'l-İlmi lilmelâyîn, Beyrut, 2000.

Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrrahman (911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1974.

_____, *Lübâbü'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Ths.

_____, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsiri bi'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Ths.

Şen, Ziya, "Kur'an-ı Kerîm'in Yazılması", *Diyanet İlmi Dergi Kur'an Özel Sayısı,* D.İ.B. yay, Ankara, 2012.

Şenyayla, Gencel, *Müşriklerin Hz. Peygamber Ve Müslümanları Boykota Tabi Tutmaları,* (Yüksek Lisans), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2008.

Şimşek, M. Sait, "Şeytan Ayetleri'ne Dayanak Teşkil Eden Garanik Rivayetinin Târihî Değeri", *Bilgi ve Hikmet*, sy, 2, İstanbul, 1993.

_____, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, Konya, Ths.

Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi,* İnsân yay, İst, 2013.

Şevkânî, Muhammed b. Ali (1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1414.

Taberî, Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessetü'r-Risâle, y.y, 1420.

_____, *Tarihu'r-Rusulü ve'l-Mulûk*, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dâr-u'l-Meârif, Mısır, Ths.

Tâhâ Abidin, Tâhâ Hamd, *Tertîbu Suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mecelletü'l-Buhus ve'd- Dirâsâtü'l-Kur'aniyye, sy, 9.

Tatlı, Bekir, *Kütüb-ü Sitte'de İsrâ ve Mi'rac Hadisleri*, (Yüksek Lisans), Marmara Ünv. Sos. Bil. Enst. İst, 2000.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed (279/892), *el-Câmiu's-Sahîh*, Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1964.

Topaloğlu, Bekir, "Secde Suresi", *DİA,* 2009, XXXVI/272.

Türcan, Selim, "Kur'ân'ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatabilir Mi? Müzemmil Suresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/1, c, 9, sy, 17.

Uzun, Mustafa, "Doğrul, Ömer Rıza", *DİA,* IX/489-492.

Üzüm, İlyas, "Kehf Suresi", *DİA*, 2002, XXV/188.

Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (468/1076), *Esbâbü'n-Nüzûl*, thk, Kemal Besyûnî Zağlul, Beyrut, 1411.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Yakub (v. 292/905'ten sonra), *Târîhu Ya'kûbî*, (shamile) y.y, Ths.

Yaşar, Naif, "Beyânu'l-Hak Adlı Meâl-Tefsir Üzerine Bir Eleştiri", *R.T.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, (2012).

Yaşaroğlu, M. Kâmil, "İnsân Sûresî", *DİA,* 2000, XXII/331-332.

_____, "İsrâ Suresi", *DİA*, 2001, XXIII/177-178.

_____, "Mü'minûn Suresi", *DİA,* 2006, XXXI/560.

_____, "Mutaffifîn Suresi", *DİA*, 2006, XXXI/371-372.

_____, "Nahl Sûresî", *DİA*, 2006, XXXII/308-309.

Yavuz, Lütfullah, "Ebû Tâlib b. Abdilmuttalib'in Kaside-i Şi'biyyesi Üzerine", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (2009), sy, 1, 305-326.

Yavuz, Salih Sabri, "Mi'rac", *DİA*, 2005, XXX/132.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim yay, İstanbul, Ths.

Yıldırım, Suat, "Ayetlerin Kronolojik Sıralaması", *Yeni Ümit Dergisi*, sy, 56, 2002, *Http://Www.Yeniumit.Com.Tr/Konular/Detay/Ayetlerin--Kronolojik-Siralanmasi*

Yücel, İrfan, *Peygamberimizin Hayatı*, D.İ.B. yay, Ankara, 2012.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407.

Zerkânî, Muhammed Abdülazîm (1367/1948), *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* y.y. Ths.

Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah (794/1392), e*l-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1957.

ÖZET

Çonkor, Burhan, Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK, 302 s.

Bu çalışma Mekke döneminin son üç yılında inen surelerin tespitini ve dönemin olaylarıyla kurulan bağlantılarını içermektedir. Çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, önemi, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde boykot öncesine kadar Mekke'de inananlar ve inanmayanlar arasında cereyan eden olaylar ve bu yaşananların zaman içerisindeki değişimleri tahlil edilmiş, Kur'ân'ın nüzul süreci, surelerin nüzul zamanları ve nüzul sırası konusunda Batı'da ve İslam dünyasında yapılan çalışmalara değinilmiştir. Bu çalışmalarda ortaya çıkan farklı sonuçlardan hareketle herkesçe kabul edilebilecek bir kronolojik sure tertibi yapmanın imkânsızlığı, surelerin dönemlere göre tasnif edilerek yaklaşık nüzul zamanı belirlemenin imkân dâhilinde olduğu sonucuna varılmıştır.

İkinci bölümde; asıl inceleme alanımız olan Boykot sonrası dönemde yaşananlar, özellikle ilk dönem siyer kaynaklarından istifade edilerek ortaya konulmuştur. Yine aynı bölümde bu tarihi veriler ile ilk bölümde ulaştığımız sonuçlar çerçevesinde boykotun bitiminden hicrete kadar olan dönemde indirildiğini düşündüğümüz sureler tespit edilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise ikinci bölümde tespit edilen sureler, muhataplar ve içerik açısından incelemeye tâbi tutulmuş ve ilgili surelerin, boykot sonrası dönemde hangi muhataplara seslendiği ve dönemin şartları çerçevesinde hangi konulara değinildiği maddeler halinde tespit edilmiştir. Buna göre iki muhatap arasındaki ilişkilerde zaman içerisinde şiddeti artan bir gerilimden ve bu gerilimin Mekke dönemi boyunca hem muhataplara hem de vahyin içerik ve üslubuna yansıdığından söz edilebilir. Dönemin her geçen gün zorlaşan şartlarına rağmen, İslam toplumunun temellerinin Mekke'de atıldığı, özellikle bu son dönemde inananlarda dini, ahlaki ve toplumsal şuurun büyük oranda oluşturulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Boykot, Hicret, Mekkî, Nüzûl Tertibi, Sûre, Mekke Dönemi

SUMMARY

Çonkor, Burhan, The Analysis of Surahs that are revealed from the end of the Boycott until the Hijrah, PhD, Advisor: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK, 302 p.

This study contains the determination of the surahs that are revealed during the last three years of the Mecca period and their relation with events of this period. The study consists of an introduction and three sections. In the introduction, the subject of our study, the importance, used methods and sources of information are given. The first part deals with the events that took place between the believers and unbelievers in Makkah before the boycott and changes in these relations over time, Qur'an's revelation process, studies related to the revelation time and order of the Qur'an in the West and the Islamic world. Based on the results of these different studies, it is concluded that it is impossible to determine a unanimous chronological order of revelation for surahs. It is only possible to classify the surahs into periods of time and determine an approximate time of revelation.

In the second part, the events that happened during the boycott period are laid down based on early sources of Islamic history. Based on the results of the first part of this thesis and the sources of Islamic history we tried to determine the surahs that were revealed beginning the end of the boycott until the hijra/emigration to Medina.

The third and final section examines the surahs that were determined in the second part in terms of respondents and content and lists the type of respondents and the topics that were addressed. Accordingly, an increasing tension and harsh relationship between the counterparts during that period that reflected both both on the interlocutors and on the content and style of the revelation can be observed. Despite the difficult conditions of the period that worsened every day, we concluded that the foundations of the Muslim community in Mecca was laid in this period and that belief, moral values and social consciousness was especially established in this last period among the believers.

Keywords: Boycott, Emigration, Makki, Order of revelation, Surah, Meccan Period